

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

INSTITUTE OF
LITHUANIAN
LITERATURE
AND FOLKLORE

ISSN 1822-3656

EARLY
LITHUANIAN
LITERATURE

45

Reformation
and Early
Lithuanian Literature

VILNIUS 2018

SENOJI
LIETUVOS
LITERATŪRA

45

Reformacija
ir senoji
Lietuvos raštija

Redakcinė kolegija

vyriausiasis redaktorius

doc. dr. MINTAUTAS ČIURINSKAS (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

doc. dr. DALIA DILYTĖ (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

dr. ONA DAUKŠIENĖ (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

prof. dr. PIETRO U. DINI (kalbotyra)

Università di Pisa

prof. habil. dr. JOLANTA GELUMBECKAITĖ (kalbotyra)

Goethe-Universität Frankfurt am Main

doc. dr. DARIUS KUOLYS (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

doc. dr. ILJA LEMEŠKIN (filosofija, filologija)

Univerzita Karlova v Praze

doc. dr. SIGITAS NARBUTAS (filologija)

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

dr. ŽIVILĖ NEDZINSKAITĖ (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

doc. dr. ŽANA NEKRAŠEVIČ-KAROTKAJA (filologija)

Baltarusijos valstybinis universitetas (Minskas)

habil. dr. JAKUB NIEDŹWIEDŹ (filologija)

Uniwersytet Jagielloński (Krokuva)

dr. MAGDALENA ŚLUSARSKA (filologija)

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (Varšuva)

prof. habil. dr. SERGEJUS TEMČINAS (kalbotyra)

Lietuvių kalbos institutas

prof. habil. dr. EUGENIJA ULČINAITĖ (filologija)

Vilniaus universitetas

dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

dr. ASTA VAŠKELIENĖ (filologija)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Sudarė MINTAUTAS ČIURINSKAS

Parengė ir redagavo ONA DAUKŠIENĖ

Į anglų kalbą vertė DIANA BARTKUTĖ BARNARD

Projektą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos

2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba

Projekto finansavimo sutarties Nr. LIP-075/2016

© Rokas Gelažius, apipavidalinimas, 2018

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018

Išėina dukart per metus

ISSN 1822-3656

Senoji Lietuvos literatūra referuojama tarptautinėse duomenų bazėse

MLA International Bibliography ir EBSCO Discovery Service

Turinys

11 PRATARMĖ. *Mintautas Čiurinskas*

S T R A I P S N I A I

- 15 DARIUS PETKŪNAS. Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje
- 39 DARIUS ANTANAVIČIUS. Pirmasis kaunietis – spausdintos knygos autorius
- 80 SIGITAS NARBUTAS. Nežinoma Pauliaus Oderborno poema apie Lietuvą
- 109 ONA DAUKŠIENĖ. *Sola fides sufficit*: poleminiai elementai Chaleckio *Dvinaryje* (*Binarius Chalecianus*, 1642)
- 135 ONA ALEKNAVIČIENĖ. Konfesinė konkurencija ir kultūrinis bendradarbiavimas Prūsijos Lietuvoje XVIII amžiaus I pusėje: postūmiai lietuvių raštijai

P U B L I K A C I J O S

- 185 MARTYNAS GRADOVSKIS. *Elegia de resurrectione Domini nostri Jesu Christi – Elegija apie mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus prisikėlimą* (parengė ir iš lotynų k. vertė DARIUS ANTANAVIČIUS)

R E C E N Z I J O S

- 219 ALMA BRAZIŪNIENĖ. Kas nauja apie Žygimanto Augusto bibliotekos paveldą Sankt Peterburge
- 230 KESTUTIS GUDMANTAS. „Gyventi man su juo meilėje pagal šį raštą...“: keli pastebėjimai apie naująjį LDK ir Maskvos valstybės sutarčių leidimą
- 236 DARIUS ANTANAVIČIUS. Nauja reta knyga apie šv. Kazimierą

- 249 ANOTACIJOS. *Mintautas Čiurinskas, Ona Daukšienė, Asta Vaškeliene*
- 257 KRONIKA *Mintautas Čiurinskas, Simona Jaskelevičiūtė*
- 266 ŠIOS KNYGOS AUTORIAI

Contents

11 PREFACE. *Mintautas Čiurinskas*

ARTICLES

15 DARIUS PETKŪNAS. Liturgy as a Factor in the Preservation of the Lithuanian and Prussian Ethnic Identity in the Duchy of Prussia in the Sixteenth Century

39 DARIUS ANTANAVIČIUS. The First Author of a Printed Book from Kaunas

80 SIGITAS NARBUTAS. Paul Oderborn's Unknown Poem about Lithuania

109 ONA DAUKŠIENĖ. *Sola fides sufficit*: polemical elements in *Binarius Chalecianus* (1642)

135 ONA ALEKNAVIČIENĖ. Cultural Competition and Collaboration of Confessions in Lithuania Minor in the First Half of the Eighteenth Century: Impulses for Lithuanian Writing

PUBLICATIONS

185 MARTYNAS GRADOVSKIS. *Elegia de resurrectione Domini nostri Iesu Christi – Elegia about Resurrection of Our Lord Jesus Christ* (edited and translated from Latin by **Darius Antanavičius**)

REVIEWS

219 ALMA BRAZIŪNIENĖ. What's New about the Heritage of Sigismund Augustus Library in St. Petersburg

230 KESTUTIS GUDMANTAS. "To Live Me with Him in Love according this Letter...": a Few Remarks about the New Edition of Lithuanian-Muscovite International Treaties

236 DARIUS ANTANAVIČIUS. New Rare Book about St. Casimir

- 249 ANNOTATIONS. *Mintautas Čiurinskas, Ona Daukšienė, Asta Vaškeliene*
- 257 CHRONICLE *Mintautas Čiurinskas, Simona Jaskelevičiūtė*
- 266 AUTHORS OF THIS VOLUME

Pratarmė

Reformacijos jubiliejiniai metai šio *Senosios Lietuvos literatūros* 45 numerio autorius paskatino pateikti tyrimų ir publikacijų, kurios gali būti pavadintos tikromis mokslinėmis naujienomis. Jos reikšmingai papildys Lietuvos senosios raštijos suvokimą ir tekstyną.

Dariaus Petkūno straipsnyje dar kartą pažvelgiama į tautinių kalbų vartojimą Prūsijos Kunigaikštystėje, lyginant ten XVI a. gyvenusių prūsų, lenkų ir lietuvių atvejus. Ypatingas dėmesys skiriamas kalbos ir liturgijos santykiui, daroma išvada apie liturgijos reikšmę kalbos, o kartu ir tautinės tapatybės, gyvybingumui bei likimui. Antai liturginių tekstų prūsų kalba ir šią kalbą mokančių kunigų bei apskritai intelektinių pajėgų stoka buvo viena pagrindinių priežasčių, kodėl prūsų kalbos vartojimas menko, o liturgijoje vartota vokiečių kalba dar labiau paspartino tautos germanizaciją. Kitaip buvo lenkų ir lietuvių tautinių mažumų Prūsijoje atveju.

Darius Antanavičius pateikia tyrimą apie pirmąjį kaunietį spausdintos knygos autorių bei jo veikalą. Tai buvo Martynas Gradovskis, poemą apie Kristaus triumfą, skirtą Velykų progai, publikavęs 1561 m. Frankfurte prie Oderio, kur studijavo. Šis Kauno burmistro sūnus mirė gana jaunas, 1569 m. Gdanske, ir jo kūrybines aspiracijas teliudija tik šis studijų metų poetinis bandymas. Atskleidžiami ir poemos šaltiniai, vienu iš jų – analogiškos tematikos Vito Jakobėjaus (Vitus Jacobaeus) kūrinio – Gradovskio pasinaudota labai ekstensyviai. Šiais laikais tai užtrauktą kaltinimą plagijavimu (tokia iš esmės ir straipsnio autoriaus pozicija), tačiau tokie tekstiniai šaltinių atradimai mums liudija, jog XVI–XVIII a. laisvas naudojimas kelių autorių tekstais kuriant proginę poeziją buvo literatūrinė norma.

Tokį vertinimą patvirtina ir dar viena publikacija – Pauliaus Oderborno tyrėjo ir vertėjo Sigito Narbuto parengtas nežinotos šio autoriaus Glebavičių

giminei skirtos poemėlės pristatymas skaitytojui bus dar vienas atradimas. Saksonijos krašto bibliotekoje Drezdene turbūt yra išlikęs vienintelis spaudinio egzempliorius. Vilniuje 1583 m. išleistą tuometinio Kauno liuteronų kunigo *Himnų* svarbu žinoti, ne tik dėl to, jog joje pašlovinama viena žymiųjų LDK giminių. Poemėlė svarbi kaip greitos Strykovskio *Kronikos* recepcijos faktas, nes straipsnyje aiškiai parodyta, jog kilmės siužetai imti iš ten. O poemos „konstravimo“ metodai, privalumai ir trūkumai, kaip skaitytojas įsitikins iš pirminės šios poemėlės teksto analizės, turi nemaža bendrumų su minėtuoju keliais metais anksčiau išėjusiu Gradovskio poezijos veikalėliu.

Tokie, net ir ne aukščiausios literatūrinės vertės, poetiniai kūriniai yra reikšmingi kultūriniai faktai, turintys didesnių ir mažesnių savo paslapčių. Pavyzdys galėtų būti mažutė, bet iškalbinga detalė iš minėto Gradovskio kūrinio: Frankfurto prie Oderio universitete studijavęs kaunietis, nors poemą dedikuoja Mikalojui Radvilai Juodajam, aiškiai savo konfesinės tapatybės nedeklaruoja. Vis dėlto savo simpatijas jis įamžina užšifruodamas tekste – įterpdamas į (170 eil.) panašiai į Liuterio pavardę skambantį graikišką žodį $\lambda\upsilon\tau\rho\alpha$ – vienintelį graikiškais rašmenimis užrašytą žodį visoje knygelėje, tarsi sakydamas: *sapienti sat*.

Onos Daukšienės straipsnis atkreipia dėmesį į tai, kad XVII a. viduryje devocinio pobūdžio katalikiškame veikale religinė polemika su protestantų nuostatomis galėjo būti ne tiesioginė, kai priešininkai puolami tuomet įprasta aršia leksika, o subtiliai įpinta į teksto audinį. Analizei paimtas pamaldaus aukšto išsilavinimo didiko Mikalojaus Kristupo Chaleckio Švč. Mergelei Marijai skirtų embleminių meditacijų veikalas *Binarium Chalecianum* (1642). Sandaros ir turinio atžvilgiu sudėtingas Chaleckio kūrinys yra juo įdomesnis dėl to, kad reprezentuoja ir išskirtinius daugiakultūrės LDK pamaldumo pavidalus. Straipsnyje daug dėmesio skiriama atskleisti, kaip subtiliai ir išmoningai tekste paslepiamos nuorodos į pagrindines doktrinas, dėl kurių nesutaria katalikai ir evangelikai, o *sola fide* argumentas pasitelkiamas paremti katalikiškai transsubstanciacijos ir įsikūnijimo sampratai.

Studijos apimties Onos Aleknavičienės straipsnyje pateikiamas XVIII a. pirmosios pusės Prūsijos Lietuvos kultūros ir raštijos tyrimas, patikrinantis ir sintetinantį ligšiolines žinias, paremtas žinomų ir naujų šaltinių, autorės rastų buvusiam Karaliaučiaus archyve, duomenimis, atidžiai peržiūrėta to meto periodikos informacija. Anot vienos iš straipsnio recenzijų, jame patei-

kiami „nauja autorės koncepcija apie dviejų religinių pakraipų rungimąsi dėl tikėjimo sklaidos visuomenėje“. Atkreipiamas dėmesys ne tik į konkurenciją, bet ir į kultūrinio bendradarbiavimo formas ir faktus, išryškinami tų procesų rezultatai. Be šio darbo ateityje neapsieis nė vienas vadinamąjį pietizmo laikotarpį Prūsijos Lietuvoje tiriantis mokslininkas.

Publikacijų rubrikoje skelbiamas minėtasis gana nuotaikingas Gradovskio veikalėlis apie Kristaus prisikėlimo triumfą, parengtas Dariaus Antanavičiaus. Jis publikuojamas originalo kalba su greta pateikiamu pažodiniu lietuvišku vertimu bei komentarais lotynų kalba.

Numeryje publikuojamos ir trys knygų recenzijos: Kęstutis Gudmantas aptaria 2016 m. pasirodžiusią šaltinių publikaciją *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartis. 1446–1556 metai* (par. Marius Sirutavičius). Alma Braziūnienė recenzuoja neseniai publikotą Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Peterburge saugomų knygų iš Žygimanto Augusto bibliotekos katalogą, ne tik įvertindama to katalogo pateikiamas bibliografines žinias, bet ir patikimai apžvelgdama sudėtingą valdovo bibliotekos paveldo likimą, taip pat nurodydama tikslų šiuo metu Lietuvoje saugomų šios bibliotekos veikalų skaičių. Dariaus Antanavičiaus recenzija skirta žinomo Lenkijos mokslininko Jano Okońio su talkininkėmis parengtai Mato Krizostomo Volodkevičiaus 1606 m. Vilniuje išleisti knygelei apie šv. Kazimierą. Iki šiol tik iš bibliografijų žinotas veikalėlis šv. Kazimiero hagiografija besidominčių džiaugsmui tapo prieinamas ir yra proga ne tik aptarti naujos publikacijos, jos priedų ypatumus, bet ir sutelkti dėmesį į turimas istorines žinias apie jos autorių Žemaičių bajorą bei jam galimai priskirtinus kitus veikalus.

Belieka su malonumu prisiminti 2017 m. lapkričio 17 d. LLTI įvykusius *XVII-uosius Jurgio Lebedžio skaitymus* – Reformacijos 500 metų sukakčiai skirtą konferenciją, paskatinusią susiburti tyrėjus, suteikusią inspiracijų realizuoti iškilusias tyrimų idėjas ir padėjusią parinkti šio, dar vieno iš teminių *SLL* numerių, pavadinimą.

MINTAUTAS ČIURINSKAS
Vilnius, 2017 m. birželio 30 d.

STRAIPSNIAI

DARIUS PETKŪNAS

Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje

ANOTACIJA. Reformacija, nurodžiusi liturgiją atlikti gimtąja kalba, atvėrė galimybę Prūsijos kunigaikštystės tautoms įteisinti savo gimtųjų kalbų vartojimą bažnyčioje ir mokykloje. Šia galimybe iš karto pasinaudojo Prūsijos lenkai ir lietuviai, išvertę svarbiausius liturginius tekstus į savo kalbas ir jomis pradėję švęsti Mišias bei atlikti kitas liturgines apeigas. Tapusios Bažnyčios kalbomis, jos buvo pripažintos mažumų kalbomis krašte. Straipsnyje teigiama, kad liturginių tekstų prūsų kalba ir šią kalbą mokančių kunigų stoka buvo viena pagrindinių priežasčių, kodėl prūsų kalbos vartojimas nebuvo įteisintas Kunigaikštystėje. Nors Reformacija skatino vartoti gimtąją kalbą Mišiose ir kitose apeigose, liturgija prūsiškose parapijose ir toliau buvo atliekama tik vokiečių kalba, todėl prūsų atžvilgiu Reformacija ne tik neprisdėjo prie tautinės tapatybės sustiprinimo, bet, priešingai, dar labiau paspartino prūsų tautos germanizaciją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Liuteronų Bažnyčia; liturgija; Mišios; agenda; prūsų kalba.

Vienas pagrindinių Reformacijos siekių buvo švęsti Mišias ir atlikti kitas liturgines apeigas liaudžiai suprantama kalba. Šis, tuo metu radikaliai skambėjęs, tikslas buvo įtvirtintas 1530 m. Augsburgo išpažinime, kurio XXIV paragrafas skelbė: „Mes Mišias išlaikome ir pagarbiausiai švenčiame. Laikomasi ir beveik visų įprastinių apeigų, išskyrus tai, kad tarp lotyniškųjų giesmių kai kur įterpiamos vokiškos, priduriamos tautai pamokyti. Juk iš tikrųjų apeigos reikalingos pirmiausia neišmanantiems pamokyti.“¹

¹ Augsburgo tikėjimo išpažinimas. Augsburgo išpažinimo apologija, Kaunas: Aušra, 2009, p. 37 (§ XXIV).

Nors Martinas Lutheris pabrėžė gimtosios kalbos svarbą Mišiose, pirmiausia jis reformavo lotyniškas Mišias (*Formula missae*, 1523 m.) ir tik 1526 m. parengė *Vokiškųjų Mišių (Deutsche Messe)* tvarką. Pastaroji buvo įdiegta miestiečių lankomoje Vitenbergo Švč. Marijos bažnyčioje.

Dar prieš 1526 m. Lutherio *Vokiškųjų Mišių* tvarkos pasirodymą lotyniškų Mišių dalys maždaug dvidešimtyje vokiškų teritorinių bažnyčių buvo giedamos ar skaitomos vokiečių kalba, o radikalusis Tomas Miunceris 1524 m. Strasburge sudarė Mišių tvarką, iš kurios lotynų kalba buvo visiškai pašalinta². Tarp anksti pradėjusių švęsti Mišias gimtąja kalba buvo Prūsijos Bažnyčia, tačiau, skirtingai nei kitos vokiečių teritorinės bažnyčios, toji šią nuostatą turėjo taikyti ir nevokiečių atžvilgiu – suteikti teisę lenkams, lietuviams ir prūsams atlikti apeigas jų gimtosiomis kalbomis.

Baltų kalbomis publikuotų Reformacijos laikotarpio raštų turinį ir parengimo aplinkybes nagrinėjo senosios raštijos tyrinėtojai, istorikai, kalbininkai. Visi jie vieningai sutinka, kad Reformacija atvėrė galimybę tautoms parengti raštus jų kalbomis ir kad tokia Reformacijos nuostata padėjo lietuvių tautai Prūsijoje ginti savo tapatybę. Vis dėlto ši nuostata, atvėrusi kelią plėtotis baltų raštijai, dažnai apibūdinama nepakankamai, teigiant, kad Reformacija išklė reikalavimą „Šventąjį Raštą aiškinti, tikėjimo tiesų mokyti gimtąja kalba“³. Tokia Reformacijos ir gimtosios kalbos sąsaja nėra tiksli. Viduramžių Romos Bažnyčia, kurios sakralinė liturgijos kalba buvo lotynų, taip pat reikalavo Dievo Žodį skelbti ir tautas katechizuoti jų gimtosiomis kalbomis. Vyskupų potvarkiai, sinodų protokolai atskleidžia, kad tokio paties požiūrio Viduramžiais Romos Bažnyčia laikėsi ir Prūsijoje, nes ir Ordino valstybėje buvo reikalaujama pamokslauti ir katechezės pradmenis („Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ ir „Tikiu“) teikti gimtąja kalba⁴. Liuteroniškoji Reformacija atvėrė galimybę ne

² Luther D. Reed, *The Lutheran Liturgy*, Philadelphia: Muhlenberg Press, 1947, p. 74–75.

³ Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 19.

⁴ 1411 m. Pamedės sinodo nutarimu kunigams paliepta mokytis savo parapijiečių kalbos. 1427 m. Sembos sinodo protokolai skelbė, kad „kiekvieną sekmadienį „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ bei „Tikiu“ tebūna skaitoma parapijiečiams, o ypač prūsams, jų pačių kalba“. Žr.: [Heinrich Friedrich Jacobson], *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen: mit Urkunden und Regesten. – Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten von Dr. Heinrich Friedrich Jacobson*, d. 1: *Die Provinzen Preussen und Posen*, t. 1: *Das katholische Kirchenrecht*,

tikėjimo tiesas aiškinti, bet liturgines apeigas ir ceremonijas atlikti gimtąja kalba ten, kur neišsilavinusi liaudis nesuprato lotynų kalbos, nes „apeigos reikalingos pirmiausia neišmanantiems pamokyti“⁵.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas liturginis XVI a. raštijos aspektas. Jo tikslas – nustatyti, kiek šie tekstai galėjo pasitarnauti gimtosios kalbos įdiegimui Mišiose ir kitose liturginėse apeigose. Kalbos tapšmas liturgijos kalba turėjo svarbią reikšmę paskiros tautos likimui. Tik savo kalbą įtvirtinusi Mišiose, paskira tautinė grupė galėjo siekti jos vartojimą įteisinti valstybiniu mastu ir taip ginti savo tautinę tapatybę.

Liturginį XVI a. lietuviškos raštijos turinį tyrė Guido Michelini. Savo tyrimuose autorius nustatė Martyno Mažvydo ir Jono Bretkūno liturginių-himnologinių tekstų šaltinius, atskleidė, kokios liturginės knygos padarė didžiausią poveikį juos rengiant⁶. Apeigų gimtąja kalba Prūsijoje klausimą aptarė Inge

Königsberg: Borntträger, 1837, p. 47, 52; Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1, Vilnius: Mokslo, 1966, p. 23. Ordino kunigai atmetinai žvelgė į prūsų ir kitų krašto gyventojų katechizaciją, nesimokė vietos gyventojų kalbų. Žinios apie tai pasiekė 1435 m. Bazelio bažnytinį surinkimą, kuris nurodė Sembos vyskupijai pasirūpinti vietos gyventojų kalbą mokančiais kunigais (Vytautas Mažiulis, par., *op. cit.*, p. 22–23). Varmijos vyskupija taip pat siekė, kad prūsai suprastų pamokslus ir mokytųsi pagrindinių tikėjimo dalykų savo gimtąja kalba. 1449 m. vyskupijos sinodas nutarė parapijoms parūpinti prūsų kunigų, o, tokių nesant, vertėjų. 1480 m. Pamedės sinodo nutarimai skelbė, kad „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ ir „Tikiu“ prūsams bei lenkams privaloma skaityti jų kalbomis. Tikėjimo žinias tikrino parapijų vizitatoriai. XV a. Pamedės parapijų vizitacijų instrukcijose nurodyta tikrinti, ar prūsai, vokiečiai ir lenkai moka sekmadienių bei švenčių poterių ([Heinrich Friedrich Jacobson], *op.cit.*, p. 42, 51, 77), o 1516 m. Varmijos vyskupijos statusas pakartojo, kad prie kunigų turi būti vertėjai (Vytautas Mažiulis, par., *op. cit.*, p. 23).

⁵ „[...] pas mus irgi išlaikomi lotyniški skaitiniai ir maldos. Tačiau kadangi ceremonijos turi būti atliekamos tiek žmonėms Rašto pamokyti, tiek tam, kad jie, žodžio įspėti, įtikėtų, imtų bijoti ir melstis, nes būtent tokie yra ceremonijų tikslai, lotynų kalbą išlaikome dėl tų, kurie lotynų kalbą moka ir supranta, papildydami ją vokiškėmis giesmėmis, kad ir tauta turėtų ko pasimokyti ir kad tai žadintų jai tikėjimą ir baimę [...] Iš tiesų niekur nebuvo parašyta ar pavaizduota, kad žmonėms naudinga klausytis nesuprantamų skaitinių, kad ceremonijos naudingos ne dėl to, kad pamokytų ar įspėtų, bet *ex opere operato*, dėl to, kad atliekamos, kad stebimos“. *Augsburgo tikėjimo išpažinimas. Augsburgo išpažinimo apologija*, p. 37, 240 (§ XXIV [XII]).

⁶ Šiai temai aktualūs Guido Michelini darbai: Guido Michelini, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000; Jonas Bretkūnas, *Giesmes duchaunas ir kitos 1589 metų liturginės knygos tekstai ir šaltiniai*, parengė Guido Michelini, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

Lukšaitė⁷. Savo darbuose ji nagrinėjo pirmųjų knygų publikavimo kontekstą, pastebėjo, kad jos buvo skirtos ne tik liuteronybės plėtrai, bet kai kurios parengtos siekiant gimtąją kalbą įtraukti į apeigas. Autorė tyrė, ką šiuo atžvilgiu skelbė Bažnyčios potvarkiai ir agendas, tačiau nepalietė šių knygų liturginio turinio, neaptarė, kaip jose publikuotos liturginės tvarkos ar kaip paskiri jų elementai buvo taikomi praktikoje. Tekstus prūsų kalba tyrė Vytautas Mažiulis dvitomiame veikale *Prūsų kalbų paminklai*⁸. Autorius priminė jų šaltinius, atliko lingvistinę jų teksto analizę, nagrinėjo knygų publikavimo istorinį kontekstą.

Liturginių XVI a. tekstų liturginį turinį lietuvių ir prūsų kalbomis bei jų praktinę vartoseną Mišiose ir kitose apeigose tyrė ir šio straipsnio autorius⁹. Šis temos aspektas yra ypač perspektyvus. XVI–XVII a. agendų baltų kalbomis nebuvo, todėl tokia analize galima nustatyti, ar šių tekstų pakako gimtajai kalbai įtvirtinti pamaldose ir kitose apeigose. Neišnaudojus šios galimybės Reformacija vokiškame kontekste paskirai tautai reiškė ne paskatą išsaugoti savo tapatybę, bet, priešingai, prisidėjo prie jos nutautinimo. XVI a. Prūsijoje lotynų kalbą Mišiose ir kitose apeigose keitė vokiečių kalba, todėl paskirai krašto tautinei grupei nepasinaudojus šia galimybe Reformacija tik dar labiau paspartino jos germanizaciją.

Prūsijos lenkų kunigai į savo gimtąją kalbą išvertė pagrindines Prūsijos agendas, todėl straipsnyje tik glaustai apžvelgiamos svarbiausios jų liturginės knygos. Pagrindinis dėmesys telkiamas į lietuvių ir prūsų kalba parengtų liturginių tekstų turinio analizę. Šie tekstai turėjo tarnauti kaip Prūsijos vokiškų agendų alternatyva. Jų turinys leidžia nustatyti, ar jų pakako gimtosios kalbos vartosenai įteisinti krašte, kuriame dominavo vokiečiai.

⁷ Ingė Lukšaitė ši klausimą aptarė monografijoje: Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 88–241. Lyginamuoju požiūriu aktuali studija: Ingė Lukšaitė, *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.*, (*Acta historica lituanica*, t. 5), Vilnius, 1970.

⁸ Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1, 1966, t. 2, 1981, Vilnius: Mokslas.

⁹ Darius Petkūnas, *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012; Idem, „Gotfrydo Ostermejerio 1775 metų agenda – paskutinė unikali Prūsijos Karalystės lietuvių evangelikų liuteronų liturginė knyga“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 41: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai*, d. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 115–134.

1. GIMTOSIOS KALBOS KLAUSIMAS REFORMUOJANT LITURGINES APEIGAS

Pirmieji potvarkiai, kuriais nurodyta liturgines apeigas atlikti gimtąja kalba, buvo paskelbti Reformacijos pradžioje. 1523 m. į Karaliaučių atvykusio Vitenbergo teologo Johannesso Briesmanno paveiktas, Sembos vyskupas Georgas von Polentzas 1524 m. sausio 28 d. išleido potvarkį, kuriame nurodė krikšto apeigas atlikti vokiečių kalba, nes „krikštijant lotynų kalba liaudis nesupranta nei paties Krikšto, nei egzorcizmo esmės“. Evangelija ir Dievo pažadai turi būti skelbiami gimtąja kalba. Ja taip pat turi būti administruojami sakramentai, nes tik taip liaudis supras jų esmę ir teikiamą naudą. Potvarkiu taip pat skelbta: „Susidūrę su kitomis pasitaikančiomis kalbomis, kaip lietuvių ir prūsų, pasirūpinome, Kristui padedant, kad ir joms netrūktų krikščioniškos malonės.“ Polentzo potvarkis buvo pirmasis dokumentas, kuriuo pripažinta lietuvių ir prūsų teisė į gimtąją kalbą liturginėse apeigose¹⁰.

Panašios nuostatos laikėsi ir vokiškai bei lenkiškai kalbančios Pamedės diecezijs vyskupas Erhardas von Queissas, tais pačiais 1524 metais paskelbęs platesnės apimties bažnytinių reformų programą – *Themata episcopi Risenburgensis*. Joje jis nurodė Krikšto liturgiją atlikti, giesmes giedoti ir maldas kalbėti vokiečių kalba, „tam, kad kiekvienas galėtų suprasti, kas giedama, meldžiama ar atliekama“¹¹.

Liturginės reformos Prūsijoje pradėtos 1525 m. gruodžio 10 dieną Prūsijos luomų landtagui aprobavus bažnytinius nuostatus – *Artickel der Ceremonien*. Juose buvo oficialiai įteisintas vokiečių kalbos vartojimas Mišiose ir kitose apeigose. Kaimo vietovių parapijose, kuriose liaudis nemokėjo lotynų kalbos, liturgija turėjo būti atliekama vien vokiečių kalba. Miestuose, kur buvo pakankamai išsilavinusių žmonių, Mišios turėjo būti švenčiamos vokiečių ir lotynų kalbomis. Nuostatai aiškiai apibrėžė, kurios liturgijos dalys privalėjo būti atliekamos viena ar kita kalba¹².

¹⁰ D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, t. 15, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1899, p. 147–148.

¹¹ Paul Tschackert, *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen*, t. 2, Urkunden, d. 2: 1523–1541, (*Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven*, t. 44), Leipzig: Hirzel, 1890, p. 101; *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, herausgegeben von Dr. jur. Emil Sehling, t. 4: *Das Herzogthum Preussen. Polen. Die ehemals polnischen Landestheile des Königreichs Preussen. Das Herzogthum Pommern*, Leipzig: Reisland, 1911, p. 29–30.

¹² *Artickel der Ceremonien und anderen Kirchen Ordnung*, Königsberg, 1526, l. Aij sq.; *Die evangelischen Kirchenordnungen*, p. 32–33.

Prūsija buvo daugiatautė valstybė, todėl reformuojant apeigas kilo klausimas, į kokias kalbas jos turėtų būti verčiamos. Minėtame 1524 m. sausio 28 d. potvarkyje vyskupas Polentzas užsiminė, kad Krikšto sakramentas turėtų būti administruojamas lietuviams, prūsams ir sarmatams (Mozūrijos lenkams) jų kalbomis, ir pažadėjo tuo pasirūpinti ateityje. 1525 m. liturginiai nuostatai apie kitas Prūsijos tautas kalbėjo tik bendraja prasme, nurodydami, kad ir „nevokiečiams privalu tolkus turėti“¹³. Baltijos jūros pakrantės kaimuose dar buvo kalbama sūduvių ir kuršių kalbomis. Vis dėlto, nepaisant Reformacijos nuostatos apeigas administruoti liaudžiai suprantama kalba, pirmajame Reformacijos dešimtmetyje Prūsijos Bažnyčia dar nebuvo pasiruošusi šiai užduočiai, nes neturėjo šias kalbas mokančių kunigų, kurie būtų parengę liturginius tekstus gimtosiomis kalbomis.

Penktajame dešimtmetyje Prūsijos valdžia ir Bažnyčia iš naujo pažvelgė į tautinių grupių religinius poreikius. Oficiali valstybės, Bažnyčios ir rašto kalba, žinoma, liko vokiečių, tačiau kartu buvo pripažintas polilingvizmas – nevokiečiams suteikta teisė atlikti bažnytines apeigas jų kalbomis. Ši nuostata tapo Prūsijos valstybinės politikos dalimi.

Tokio požiūrio imta laikytis po 1542 m. gruodžio 19 d. pradėtos visuotinės parapijų vizitacijos. Jos metu pastebėta, kad kaimo vietovėse, ypač tarp nevokiečių, liuteronybė dar nebuvo įsitvirtinusi. Lietuviai, prūsai, lenkai beveik nieko nežinojo apie kertines krikščioniško mokymo tiesas¹⁴. Kaimuose gyvenusių vokiečių katechetinės žinios taip pat buvo menkos, todėl 1543 m. vasario 1 d. Albrechtas išleido potvarkį, kuriame apibrėžė liaudies katechizacijos apimtis. Jomis vadovaujantis privalėjo būti parengti katechetiniai tekstai nevokiečiams, parengta platesnės apimties Bažnyčios agenda. Liturginė knyga vokiečių ir lotynų kalbomis buvo atspausdinta 1544 m. liepos 2 d. Joje pažymėta, kad miestuose ir turgaus privilegiją turinčiuose miesteliuose, kur gyvena „lietuviai ir kiti nevokiečiai“, prie kunigų turėjo būti paskirti kapelionai. Šie asistuojantys kunigai privalėjo, kaip ir Karaliaučiuje, Mišias švęsti ir kitas apeigas atlikti jų gimtosiomis kalbomis. Neturtingų miestelių ir kaimų bažnyčiose pamokslai ir toliau buvo „tolkų“ verčiami į vietos kalbas¹⁵.

¹³ *Artikel der Ceremonien*, l. Aij sq.; *Die evangelischen Kirchenordnungen*, p. 32.

¹⁴ Paul Tschackert, *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen*, t. 1: Einleitung, (*Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven*, t. 43), Leipzig: Hirzel, 1890, p. 212.

¹⁵ *Ordnung vom ausserlichen Gottesdienst und Artikel der Ceremonien, wie es inn den Kirchen des Herzogthumbs zu Preussen gehalten wirt*, Königsberg: Hans Weinreich, 1544, l. d, in: *Die evangelischen Kirchenordnungen*, p. 68.

Deklaruotiems tikslams įgyvendinti reikėjo lenkų ir baltų kalbas žinančių kunigų. Jų parengimu imta rūpintis steigiant Karaliaučiaus universitetą. 1541 m. spalio 24 d. partikuliario steigiamajame akte Albrechtas kvietė studijuoti krašte gyvenusių „kulmiškių“ ar „tikrų prūsų“ vaikus, numatant juos išlaikyti rektoriaus lėšomis¹⁶. 1544 m. potvarkis apie alumnus nurodė skirti stipendijas 24 studentams, iš kurių 7 turėjo atitekti lietuviams ir prūsams, 7 lenkams. Tiesa, potvarkyje buvo paminėta, kad į nevokiečiams skirtas stipendijas galėjo pretenduoti ir vokiečių studentai, jei pastarieji jau mokėsi šių kalbų¹⁷. Nevokiečiams skirtos vietos liko neužimtos, todėl praėjus keleriems metams universiteto vadovybė kreipėsi į Albrechtą, prašydama šias stipendijas perleisti vokiečių studentams. 1550 m. sausio 24 d. instrukcijoje kunigaikštis nurodė nepriimti į šias vietas vokiečių. Neišnaudotos lėšos turėjo būti kaupiamos ateičiai, kol atsiras nevokiečių kilmės studentų¹⁸.

Prūsijos valdžios potvarkiai rodo, kad XVI a. penktajame dešimtmetyje valstybiniu mastu buvo pripažinta teisė į lenkų, lietuvių ir prūsų kalbų vartojimą bažnyčioje. Svarbus veiksnys šiame procese buvo liturginių apeigų įdiegimas tomis kalbomis, nes tik taip paskiros tautinės grupės kalba galėjo tapti Bažnyčios kalba.

2. LITURGINĖS APEIGOS LENKŲ KALBA

Reformacijos suteikta teise švęsti Mišias ir atlikti kitas liturgines apeigas pirmiausia pasinaudojo kunigaikštystės lenkiškoji Bažnyčios dalis. 1544 m. pasirodžius naujai krašto bažnytinei agendai, ji iš karto buvo išversta į lenkų kalbą¹⁹. Liuteroniškose Mišiose ir kitose apeigose svarbią vietą užėmė visuotinis parapijiečių giedojimas. Vadovaudamasis šia Reformacijos nuostata, Janas Seklucjanas 1547 m. parengė ir atspausdino pirmąjį lenkišką giesmyną,

¹⁶ [Arnoldt Daniel Heinrich], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*, d. 1, 1746, Königsberg: Hartung, Beilage Nr. 4, p. 14.

¹⁷ [Idem], Beilage Nr. 91, p. 458.

¹⁸ [Idem], p. 288–289.

¹⁹ *Ustawa o zwierzchniei chwale Bożej o kościelnych Ceremoniach na ten Xtait, yako się zachowawa w kościolech Xięstwa Pruskiego MDXLIII*, Królewiec: W drukarni Jana Weynreicha, 1544.

Pyesny duchowne, a nabożne, kurį sudarė 35 giesmės ir psalmės²⁰. 1554 m. Valentas iš Bżozovo (Walenty z Brzozowa) publikavo liturginį giesmyną, *Cantional Albo Księgy chwał Boskich*, tapusį liuteroniškuoju „*Liber usualis*“, kuris apėmė 482 grigališkuosius choralus – liturgines giesmes ir kitus rečituojamus Mišių elementus. Liturgines apeigas praturtino 1559 m. Seklucjano išleistas gerokai papildytas dviejų dalių visiems giedoti skirtas giesmynas, *Pieśni chrześciańskie, dawniejsze i nowe*. Knygoje publikuotos 92 giesmės, tarp jų originalūs jo paties, Mikołajaus Rejo, Andrzejaus Trzecieksio, Jakubo Lubelczyko, Szymono Zacjuszo ir kitų autorių kūriniai. Liturginių perikopijų gimtąja kalba trūkumą išsprendė Stanisławas Murzynowski, 1553 m. Karaliaučiuje išspausdinęs Naująjį Testamentą²¹. Tai buvo pirmasis spausdintas Naujojo Testamento leidimas lenkų kalba. Ryto ir vakaro pamaldose tradiciškai būdavo giedamos psalmės, o per Mišias – iš jų sudaryti įžangos priegiesmiai. Psalmyną lenkų kalba 1558 m. Krokuvoje išspausdino Jakubas Lubelczykas. Natos po psalmėmis liudijo, kad knyga skirta liturginiam vartojimui²². 1558 m. Prūsijos Bažnyčiai publikavus naują agendą, lenkai ir vėl buvo vienintelė tautinė grupė, 1560 m. šią didelės apimties liturginę knygą išvertusi į gimtąją kalbą²³. 1568 m. pasirodė naujas Prūsijos agendos leidimas. Ją 1571 m. į lenkų kalbą išvertė Elko kunigas Jeronimas Maleckis²⁴. 1615 m. pakartotinai atspausdinta lenkiškoji agenda liudija intensyvią šios kalbos vartoseną liturginėse apeigose²⁵.

²⁰ *Pyesny duchowne, a nabożne, nowo zebrane y wydane przez Jana Seclvciana*, w Krolewcu Pruskym: V Janá Weynreycha, 1547.

²¹ *Nowy Testament zupełny, tzw. Jana Seklucjana, przekład Stanisława Murzynowskiego*, Królewiec, 1553.

²² *Pfálterz Dawidá onego Świętego, á wieczney pámięci godnego Krolá y Proroká: teraz nowo ná piofneczki po Polfku przełożony, á według Zydowskiego rozdzynału ná pięciuro kfiąg rozdzyselony. A dla lepszego zrozumienia, są przydane Argumentá y ánnotácyie, tho iest, krociuchne wypifanie, iżby wiedzyli ci co go vżywać będą, czo ktory Pfalm w fobie zámyka. Też dla łączniejszego znalezienia, reyefttr wfzytkich Pfalmow ná końcu iest przydány*, w Krákwie: Drukowano v Máthyfá Wirzbięty, 1558.

²³ *Ustawa albo porząd koscielny, iako się w Xięstwie Pruskim s nauczaniem y Coeremoniami, y s inemi rzeczami, ktore ku pomnoszeniu y zachowaniu urzędu kasnodzieieksiego, y porządku dobrego potrzebne, zachowana. S nowu przyrzany, pomnossony y na iawiy wydany*, w Krolewcu Pruskim: U Jana Daubmana Roku Pańskiego, 1560.

²⁴ *Ustawa, albo Porząd Kościelny y Ceremonie. Yako w Nauczaniu Słowa Bożego, y podawaniu Świętości w Kościelech Xięstwa Pruskiego ma być zachowany. Z Niemieckiego Języka na Polski pilnie przełożony, przez Hieronyma Maleckiego, Plebana Leckiego*, w Krolewcu: U Jana Daubmana, 1571.

²⁵ Albrechtas tuo metu tikėjo liuteronybės plėtra Lenkijos karalystėje, todėl plačios apimties liturginių knygų vertimu į lenkų kalbą galėjo būti suinteresuoti kunigaikščio rūmai. Yra

Gausus liturginių tekstų skaičius ir plati jų apimtis rodo, kad lenkų kalba XVI a. antroje pusėje įsitvirtino Bažnyčios liturginiame gyvenime. Ji tapo Bažnyčios kalba, todėl teisė į jos vartoseną buvo pripažinta valstybiniu mastu.

3. LITURGINIŲ APEIGŲ ĮDIEGIMAS LIETUVIŠKAI KALBANČIOSE PARAPIJOSE

Prūsijos lietuviai buvo žymiai prastesnėje padėtyje nei jų kaimynai Mozūrijos lenkai, nes neturėjo savo tautybės kunigų²⁶. Mažlietuvių padėtį vaizdžiai apibūdina Pamedės vyskupas Paulius Speratas 1545 m. gegužės 1 d. laiške Abraomui Kulviečiui: „[Jie] klaidžioja ten tarsi avys be ganytojo, be mokytojo, be Dievo Žodžio, negauna sakramentų.“²⁷ Karaliaučiaus universitete dėstė Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis, tačiau jie negalėjo aptarnauti lietuviškų parapijų, nes buvo užsiėmę akademinė veikla. Vietos kilmės lietuvių kunigų trūkumą iš dalies užpildė bajorų ar miestiečių kilmės LDK disidentai, atvykę į Karaliaučių studijuoti teologijos. Ordinuoti į kunigus jie buvo paskirti tarnauti lietuviškose parapijose²⁸.

Pirmojoje lietuviškoje knygoje publikuoti liturginiai tekstai rodo, kad katekizmą Martynas Mažvydas parengė vartoti ne tik katechetikoje, bet ir liturgijoje. Atvykę į Karaliaučių Mažvydas ir kiti lietuviai studentai įsitraukė į lietuvių liturginį gyvenimą. Pamaldos lietuvių kalba Karaliaučiaus Šteindamo

žinoma, kad 1560 m. Prūsijos lenkišką agendą liuteroniškose parapijose ketino įdiegti Didžiosios Lenkijos magnatas Stanisławas Ostrorógas. Tokį pageidavimą jis išreiškė 1559 m. susitikęs su Albrechtu Karaliaučiuje, paprašydamas atsiųsti dvylika būsimos lenkiškos agendos egzempliorių. Žr.: Theodor Wotschke, *Geschichte der Reformation in Polen. Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation*, t. 1: *Verein für Reformationsgeschichte*, 1911, Leipzig, p. 232; Idem, „Stanislaus Ostrorog. Ein Schutzherr der grosspolnischen. evangelischen Kirche“, in: *Zeitschrift der Historische Gesellschaft für die Provinz Posen*, t. 21, 1907, p. 94.

²⁶ Vienintelis tuo metu tarnavęs lietuvių kunigas buvo ankstesnis Šilalės klebonas Jonas Tartilavičius-Batakietis. Pasitraukęs į Prūsiją, nuo 1537 m. jis aptarnavo vokiškai ir lenkiškai kalbančią Engelšteino parapiją (Jan Fijałek, „Jan Tordyłowicz-Batocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł luterski na Litwie pruskiej“, in: *Reformacja w Polsce*, rocznik 1, Warszawa, 1921, p. 97 sq.).

²⁷ *Stanislovas Rapolionis*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 208.

²⁸ Martynas Mažvydas, Baltramiejus Vilentas, Aleksandras Rodūnionis, Stanislovas Musa, Jonas Šeidukonis, Jurgis Zablockis, Jurgis Eišiškietis ir kiti.

bažnyčioje vyko dar iki 1550 m., kai miesto lietuviams aptarnauti buvo paskirtas Baltramiejus Vilentas. Apie šios parapijos veiklą užsimena 1544 m. agenda, skelbianti, kad mieste lietuviams ir kitiems nevokiečiams aptarnauti buvo skiriamas kapelionas²⁹. Apie tokį pamokslininką Šteindame užsimena ir Mažvydas 1549 m. pradžioje rašytame laiške Albrechtui³⁰. Turbūt šios parapijos liturginėms reikmėms Kulvietis išvertė Liuterio giesmę „Pagarbints buki ir paczestawotas“. 1544 m. agenda nurodė šią giesmę giedoti Mišiose išdalijus komuniją³¹, o pamaldos lietuvių kalba tuo metu galėjo vykti tik Karaliaučiuje³². Vadovaudamasis šios agendos nuostatais, Mažvydas 1547 m. katekizmo himnologinėje dalyje įdėjo kelias liturgines giesmes – vietoje įžangos priegiesmio giedamą 51 psalmės parafrazę, tarp liturginių skaitinių giedamą eiliuotą „Tėve mūsų“ maldą (*Thiewe musu Dąnguięsis*), eiliuotą Nikėjos tikėjimo išpažinimą (*Mes tikim ijg wengi Diewa*) ir litaniją. Liturginiam giedojimui 1549 m. pradžioje Mažvydas publikavo *Giesme S. Ambrasseijaus, bey S. Augustina, kure vadin: Te Deum laudamus*. Šią, rytmetinėse pamaldose giedamą, giesmę Mažvydas išvertė pageidaujant „Diewa szodza“ klausytojams. Kadangi tekstas buvo parengtas prieš Mažvydui išvykstant iš Karaliaučiaus į Ragainę, tie „Dievo žodžio klausytojai“ dar negalėjo būti ragainiškiei, o tik Karaliaučiaus Šteidamo parapijos lietuviai.

1549 m. atvykęs aptarnauti lietuvišką Ragainės parapiją Mažvydas turėjo įvesti apeigas gimtąja kalba. Kito pasirinkimo jis neturėjo, nes lotynų kalbą Mišiose privalėjo keisti gimtoji, o vokiškai tuo metu jis dar nemokėjo. Vien lotyniškai galėjo būti atliekamos tik ryto ar vakaro pamaldos mokyklos mokiniams ir tik tuo atveju, jeigu jose nebūdavo šios kalbos nemokančių parapijiečių. Mažvydas ir kiti į lietuviškas parapijas paskirti kunigai patys turėjo parengti liturginius tekstus gimtąja kalba. Į lietuvių kalbą versti 1544 m. agendos jie nematė būtinybės, nes pastaroji savo turiniu buvo labiau panaši į Bažnyčios tvarką (*Kircheordnung*), susidėjusią iš nuostatų, kaip švęsti Mišias ir atlikti kitas

²⁹ *Ordnung vom ausserlichen Gottesdienst*, I. d.

³⁰ Martynas Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 253.

³¹ *Ordnung vom ausserlichen Gottesdienst*, I. cij.

³² Giesmės liturginį pobūdį pažymėjo ir Mažvydas, giesmyne prie jos teksto pridėdamas priedašą: „Malonus dekawoghimas Ponui Diewui usch schwenta dusches papeneghima ir pagirdima schwentu kunu ir brągu krauiu Pona Jhesaus Christaus...“ (Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai*, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 377).

apeigas. Liturginė knyga taip pat buvo atspausdinta lotynų kalba, o ją puikiai mokėjo universitete studijavę dvasininkai³³. Vadovaudamiesi 1544 m. agendos nuostatais, Mažvydas ir kiti lietuviškas parapijas aptarnavę kunigai iš jiems prieinamų šaltinių vertė būtiniausias Mišių ir kitų apeigų dalis į lietuvių kalbą.

1558 m. buvo išspausdinta dviejų dalių liturginė knyga, kurios pirmąją dalį sudarė bažnytinės tvarkos nuostatai, antrąją – agenda. Turbūt dėl knygos didelės apimties Mažvydas ir kiti kunigai į lietuvių kalbą vertė ne ją pačią, o tik būtiniausias apeigų dalis. 1559 m. Mažvydas publikavo jos Krikšto tvarką³⁴, ją išvertęs iš atskiru leidimu tais metais Karaliaučiuje atspausdintos knygelės, *Form der Tauff*³⁵. *Forma chrikstima* turėjo ir atskirą skubaus Krikšto patvirtinimo tvarką bei Liuterio sukurtą krikšto giesmę „Christus Jordanop ateiha“.

Mažvydo parengtos Mišių ir rytmetinių bei vakarinių pamaldų dalys atskiru leidimu nebuvo publikuotos. Tarp kunigų šie tekstai cirkuliavo rankraštiniu pavidalu. Jos buvo išspausdintos jau po Mažvydo mirties, 1566 ir 1570 m. jo parengtame giesmyne *Gesmes Chriksczoniskas*, kurį spaudai įteikė jo rašytinį palikimą paveldėjęs jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas. Giesmyne buvo įdėti krikščioniškų švenčių ciklo įžanginiai priegiesmiai, *Kyrie*, *Gloria in excelsis*, versikulai, kolektos, sekvencijos, eiliuotas Nikėjos tikėjimo išpažinimas, litanija ir kita liturginė Mišioms, rytmetinėms bei vakarinėms pamaldoms reikalinga medžiaga. *Gesmes Chriksczoniskas* tapo pagrindine tuometinės lietuviškos Bažnyčios liturgine knyga. Trūko Eucharistijos liturgijos, susidedančios iš „Tėve mūsų“ maldos Parafrazės ir pamokymo, kaip reikia vertai priimti Sakramentą, Kristaus Testamento žodžių, padėkos kolektų ir palaiminimo. Šią, Mažvydo išverstą, Altoriaus Sakramento tvarką 1589 m. atspausdino Jonas Bretkūnas giesmyne *Giesmes Duchauņas*³⁶.

³³ *Ordinatio de externo Dei cultu deque articulis Caerimoniarum, quemadmodum in Ecclesiis Ducatus Borussiae servantur.*

³⁴ *Forma Chrikstima. Kaip Bažniczas Jstatimæ Hertzikistes Prusu, ir kitosu zemesu laikoma ira, Karalauczui: Per Jona Daubmana, 1559.*

³⁵ *Form der Tauff. Wie die in der Kirchenordnung des Hertzogthumbs Preussen, vnd andern mehr, verfasst, zu Königsberg: Durch Johann Daubman, 1559.*

Pietro U. Dini, „Martyno Mažvydo Formos Chrikštymo (1559) vertimo originalas. – Form der Tauff (1559)“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 71–82.

³⁶ Jonas Bretkūnas, p. 156–162. Spėjama, kad 1574 m. Karaliaučiuje atspausdintame kelių maldų buklete galėjo būti ir Mažvydo *Paraphrasis*, tai yra Altoriaus Sakramento tvarka (*Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 243).

Prie liturginių apeigų parengimo žymiai prisidėjo Vilentas. 1572 ir 1579 m. lietuviškų parapijų klebonams jis įteikė santuokos (*Wenczawoghima Knigeles, delei paspalitu Plebonu*) ir krikšto (*Chrikschtima Knigeles*) tvarkas, kurias pats išvertė kartu su Liuterio *Enchiridionu*³⁷. Lietuviškoji Bažnyčia iki šiol neturėjo liturginių perikopių. Šį trūkumą Vilentas pašalino 1579 m. išleidęs *Euangelias bei Epistolas*, kuriose buvo pateikti liturginiai skaitiniai sekmadieniams ir šventėms³⁸. Perikopes taip pat publikavo Jonas Bretkūnas 1591 m. *Postilėje*, kuria kunigai naudojosi iki XVIII a. pradžios. Liturgines Mišių dalis 1589 m. pakartotinai paskelbė Jonas Bretkūnas Kancionale. Tais pačiais metais jis publikavo pirmąją lietuvišką maldyną – *Kollectas Alba Paspalitas Maldas*. Knyga susidėjo iš kolektų – tarp liturginio pasisveikinimo („Viešpats tesie su jumis“) ir skaitinių rečituojamų maldų, kurių daugumą Mažvydas buvo išdėstęs įvairiuose 1566 ir 1570 m. giesmyno skyriuose. Be šių liturginių formų ir elementų, dar buvo reikalingos rytmetinėse ir vakarinėse pamaldose giedamos psalmės. Daugumą jų Mažvydas publikavo giesmyne, tačiau parengdamas antrąją lietuvininkų giesmyno laidą Bretkūnas jų nebekartojė, turbūt tikėdamas, kad netrukus bus išspausdinta jo paties išversta Biblija. Psalmyną, *Psalteras Dowido Wokischkai bei Lietuwischkai*, 1625 m. publikavo Jonas Rėza. Jame buvo paskelbtos Bretkūno verstos psalmės, kurių tekstus, lygindamas su vokiška Liuterio Biblija, Rėza kiek pataisė³⁹.

Mažvydo ir jo bendrininkų dėka lietuvių kalba tapo liturgine kalba. Nors lietuvių kunigai neišvertė 1558 ir 1568 m. agendų į gimtąją kalbą, jos trūkumą jie kompensavo giesmynuose, katekizmuose ir kituose leidiniuose publikuotais liturginiais tekstais. Vertindamas Mažvydo giesmyno turinį Jurgis Gerulis teisingai pažymėjo, kad „tiek daug liturgiškos prozos į giesmių knygas įkimšdamas Maž-

³⁷ [Baltramiejus Vilentas,] *Enchiridion Catechismas mažsas / dėl paspalitu Plebonu ir Koznadiju / Wokischku liešuwiu paraschits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokischka liešuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramieju Willenta Plebona Karalauzczuie ant Scheindama*, Karalauzczui: Per Jurgi Osterbergera, 1579, p. 45–54, 55–60.

³⁸ *Euangelias bei Epistolas, Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias, Basznizsosu Chrikszonischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szozdia, per Baltramieju Willenta, Plebona Karalauzczui ant Scheindama. Priegtam ant gala priedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal kieturiu Euangelistu*, Karalauzczui: Per Jurgi Osterbergera, 1579.

³⁹ *Lietuvos TSR bibliografija*, p. 339–340.

vydas trūkstančios lietuviškos agendas vietą papildyti norėjo⁴⁰. Ne tik Mažvydas, bet ir kiti kunigai savo darbais stengėsi kompensuoti lietuviškos agendas trūkumą.

Tad Mažvydo, Vilento ir kitų LDK disidentų, taip pat Mažosios Lietuvos kilmės kunigo Bretkūno dėka lietuvių kalba tapo Bažnyčios, tai yra Mišių ir kitų liturginių apeigų kalba. Nors rengdami šiuos raštus prioritetą kunigai teikė ne tautinės tapatybės išsaugojimui, o Dievo žodžio skelbimui liturgijoje ir liuteronybės įtvirtinimui tarp tautiečių, vis dėlto 1566 m. giesmyno prartarmėje Mažvydas pažymėjo, kad savo pastangas jis siejo ir su lietuvių kalbos išlikimo perspektyva – liturginius ir katechetinius tekstus parengė tam, „...kad Žodžio tarnystė išliktų ir mūsų kalba būtų perduota ainiams“⁴¹. Gimtosios kalbos svarbą pabrėžė ir Vilentas, *Evangelijų ir epistolų* prartarmėje sakydamas, jog knygą jis parengė tam, kad „Bažnyčia... šiose kunigaikščio valdomose žemėse stiprėtų ir kad Dievo žodis gimtąja kalba visur būtų skleidžiamas kuo plačiausiai“⁴². Lietuviai sugebėjo pasinaudoti Reformacijos atverta galimybe įteisinti savo kalbos vartojimą bažnyčioje ir taip padėti tvirtą pagrindą savo tautinės tapatybės išsaugojimui. Ši lietuvių teisė į gimtąją kalbą buvo pripažinta valstybiniu lygiu. Jau nuo 1578 m. Prūsijos kunigaikščiai, vėliau ir karaliai, į lietuvius kreipdavosi gimtąja kalba, o karalius Frydrichas II pasirašydavo sulietuvintu vardu *Pridrikis* arba *Priczkus*.

4. APEIGOS PRŪSŲ KALBA – NEIŠNAUDOTA REFORMACIJOS SUTEIKTA GALIMYBĖ

Per visą Reformacijos laikotarpį tik Krikšto ir Santuokos apeigos buvo išverstos į prūsų kalbą. *Ains Sallūbs Laiſkas Kai ſtas en nouſon Kīrkis teikūſnan ſtalle* (*Santuokos knyga, kaip ta mūsų Bažnyčios tvarkoje stovi*) ir *Stas Crixti Lāiſkas* (*Krikšto knyga*) buvo publikuotos trečiojoje knygoje prūsų kalba – 1561 m. Liuterio *Enchiridione*⁴³.

⁴⁰ Mažvydas. *Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parūpino Jurgis Gerullis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1922, p. XXV.

⁴¹ Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai*, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 193.

⁴² Regina Koženiauskiene, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 85.

⁴³ Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1, p. 210–245.

Pažymėtina, kad šios liturginės formos į prūsų kalbą buvo išverstos ne prūsus aptarnavusių vokiečių kunigų, o paties kunigaikščio iniciatyva. Pirimų dviejų katekizmų pratarmės liudija, kad knygos buvo parengtos spaudai „maloningiausiojo pono kunigaikštiškosios prakilnybės paliepimu“. Albrechto vardu parašyta trečiosios knygos pratarmė rodo, kad ir *Enchiridionas* buvo išverstas į prūsų kalbą jo nurodymu⁴⁴. Šios dvi liturginės tvarkos į prūsų kalbą buvo išverstos tik todėl, kad jos buvo neatsiejama Liuterio *Enchiridiono* dalis. Kadangi 1558 m. agendos apeigos tuo metu buvo oficialiai aprobuotos Prūsijoje, Abelis Vilis ir Paulius Mėgotas abi formas išvertė ne tiesiai iš *Enchiridiono*, o iš agendos.

Kyla klausimas, ar krikštydami ir tuokdami prūsus vokiečių kunigai apskritai naudojo šiomis liturginėmis tvarkomis?

1545 m. katekizmų pratarmėje Albrechtas tvirtino, kad „kunigai tos kalbos nemoka“. Hercogas tuo metu tikėjo, kad dvasininkai „gali namie iš savo nuosavų tarnų, kai tie kalba „Tėve mūsų“, jų prūsišką akcentą bei tarimą, kiek tai liečia katekizmą, gerai stebėdami lengvai suvokti.“⁴⁵ Situacija nepagerėjo ir praėjus dešimtmečiui. 1561 m. knygos pratarmėje Albrechtas apgailestavo, kad tėra „maža pamokslininkų, tas kalbas mokančių ... ir beveik visi per vertėjus iš bėdos turi pamokslus sakyti“⁴⁶. Iš tikrųjų pats faktas, kad *Enchiridiono* vertimas buvo pavestas prūsų kalbos nemokančiam Pabėtų klebonui, rodo, kad 1554–1561 m. neatsirado nė vieno šią kalbą žinojusio kunigo. Albrechtas vis dėlto tikėjo, kad gavę 1561 m. knygą kunigai krikštys ir tuoks prūsus pagal joje paskelbtas tvarkas. „[Šias] formas, kaip jos yra mūsų bažnytiniam potvarkyje, vienodai į prūsų kalbą šalia katekizmo liepėme išversti“ tam, kad „vaikų krikštijimą ir sutuoktuves su didesne nauda bei pagarbumu toliau prūsų liaudžiai galima būtų atlikti“⁴⁷. Šią užduotį turėjo palengvinti ne tik atverstos knygos kairiajame puslapyje esantis vokiškas tekstas, padėjęs suprasti prūsiško teksto prasmę, bet ir prūsų kalba užrašyti vokiško teksto skaičiai. Žinodamas, kad vokiečių kunigai nepajėgs teisingai prūsiškai ištarti nuorodų

⁴⁴ 1554 m. liepos 26 d. laiške Johannesui Funckui Pabėtų kunigas Abelis Vilis rašo, kad šis darbas jam buvo pavestas „kunigaikštiškos šviesybės... paliepimu“ (Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 243).

⁴⁵ *Ibid.*, p. 66, 80.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 94.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 96.

į Šventojo Rašto vietas, Abelis Vilis prūsiškame tekste jas pateikė žodžiais: „Luce 10“ buvo išverstas „Lucas en dessimton palasinsnon“, o „S. Marcus am 10. Cap“ tapo „Swints Marx en Dessimton“⁴⁸.

Nepaisant atsargaus Albrechto optimizmo, 1561 m. knygos pratarinėje išdėstyta jaunimo katechizacijos metodika kelia abejonių, ar tuo metu dar buvo puoselėjamas siekis „suprūsinti“ liturgines apeigas. *Enchiridione* pasakyta, kad ten, kur yra mokyklų, ganytojai turi „stropiai prižiūrėti, kad čia minimas Liuterio Mažasis Katekizmas abiem kalbomis, t. y. vieną sekmadienį vokiškai, kitą prūsiškai, mokinių viešai – bažnyčioje prie altoriaus rytą arba vakare per vakarines pamaldas prieš arba po pamokslo, kaip kurioje vietoje patogiau, – pagal mūsų bažnytinį potvarkį būtų skaitomas...“⁴⁹. Tokių nuorodų neaptinkame lietuviškuose ir lenkiškuose katekizmuose. Juose tekstai buvo publikuoti vien tik gimtosiomis kalbomis, kuriomis taip pat privalėjo būti atliekama katechizacija bei liturginės apeigos.

Katekizme padarytos nuolaidos vokiečių kalbai leidžia manyti, kad kunigai galėjo jas taikyti ir krikštydami bei tuokdami prūsus. Bet kuriuo atveju, jei kunigai naudojami prūsiškais formomis, jie tai galėjo daryti tik kiek daugiau nei penkerius metus. 1558 m. publikavus agendą iš karto krašte kilo nepasitenkinimas. Daugiau nei 20 kunigų knygą atmetė, apkaltindami jos sudarytojus kriptokalvinizmu. Kaip įrodymą jie pateikė agendos Krikšto formą, kurioje nebuvo nei egzorcizmo formulių, nei signacijos – kandidato kaktos ir krūtinės paženklavimo kryžiaus ženklų. Kadangi prie jos sudarymo prisidėjo Andreaso Osiandro šalininkai Johannesas Funckas ir Matthäusas Vogelis, knygos priešininkai ją iš karto pavadino „osiandrine“. Nepasitenkinimą ja reiškė ir krašto bajorija, nes knyga buvo publikuota be krašto luomų landtago pritarimo. 1566 m. kunigams buvo nurodyta naudotis 1544 m. liturgine knyga, kol bus prarengta nauja agenda⁵⁰. Neabejotina, kad tuo metu ir 1561 *Enchiridione* publikuota krikšto forma, kurią Johannesas Funckas nurodė skelbti trečioje prūsų

⁴⁸ *Ibid.*, p. 87, 111.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 97.

⁵⁰ Walther Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, t. 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, p. 40; [Heinrich Friedrich Jacobson], *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten von Dr. Heinrich Friedrich Jacobson. – Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten von Heinrich Friedrich Jacobson*, d. 1: *Die Provinzen Preussen und Posen*, t. 2, Königsberg: Bornträger, 1839, p. 45–46.

knygoje⁵¹, buvo pripažinta heterodoksine ir netinkama vartoti. 1568 m. buvo išspausdinta nauja Bažnyčios agenda, tačiau jos krikšto ir santuokos formos į prūsų kalbą nebuvo išverstos. Taip buvo baigtas liturginis eksperimentas su apeigomis prūsų kalba.

Pastangos įvesti liturgines apeigas prūsų kalba buvo nevaisingos, nes tauta nebebajėgė išugdyti savo kunigų. Tik iš pačios tautos kilę kunigai galėjo nuoširdžiai siekti, kad apeigos jų bažnyčiose vyktų liaudies kalba ir šio siekio vedami parengti prūsišką giesmyną, išversti į prūsų kalbą Mišių ir kitų būtiniausių apeigų tvarkas. Ordino laikais intensyviai vykdyta germanizacija⁵² palaužė prūsų tautos šaknis, todėl, nors Reformacijos metu imta palankiau žvelgti į prūsų tautą ir jos kalbą⁵³, šios užduoties ji nebebajėgė įgyvendinti.

⁵¹ 1554 m. liepos 26 d. Abelio Vilio laiškas Johannesui Funkui, in: Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, p. 243.

⁵² XIV a. pradžioje Ordinas nusprendė, kad veiksmingiausias būdas palaužti prūsų pasipriešinimą būtų naikinant jų tautinę tapatybę. Nutautinimo politikos pradininkas, Ordino magistras Siegfriedas von Feuchtwangenas, 1310 m. išleido potvarkį, nurodantį visus Prūsijos teritorijoje gyvenančius žmones mokyti vokiečių kalbos. Antrasis jo punktas skelbė: „Taip pat tie, kurie turi namų tarnus prūsus, turi juos taip laikyti, kad jie kiekvieną sekmadienį stropiai eitų į bažnyčias; su jais mažai prūsiškai kalbėti, kad visuomet labiau pratintųsi prie vokiečių kalbos“ (Albertas Juška, *op. cit.*, p. 19). Įsake buvo nurodyta steigti tik vokiškas mokyklas, neduoti vokiečių kalbos nežinantiems gyventojams jokios tarnybos. 1494 m. luomų suvažiavimas patvirtino tai, ką ordinas praktikavo ištisą šimtmetį. Nuostatuose buvo pasakyta: „Pagal seną gerą paprotį nė vienas šeimynykštis prūsas negali būti priimtas mieste tarnauti ir negali ten mokytis amato“ (Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 214). Prūsams buvo draudžiama apsigyventi vokiečių įkurdintuose kaimuose, todėl, kaip pastebėjo Simonas Grunau, Prūsijoje „kaimai iš dalies pagal kalbą susiskirstę: vienas – grynai prūsai, kitur grynai vokiečiai“ (Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, p. 47). Nuo XV a. pabaigos krašte pradėta įbaudžiovinti net laisvuosius prūsus. Pavergta prūsų tauta ir jos kalba pastebimai nyko. Tik Notangoje ir Semboje ji dar vis buvo vartojama. Simonas Grunau savo kronikoje rašė: „Prūsai dar turi atskirą kalbą, kurios lenkai visai nesupranta, o lietuviai – labai mažai“ (Max Perlbach, hrs., *Simon Grunau's preussische Chronik. Im Auftrage des Vereins für die Geschichte der Provinz Preussen*, t. 1: Tractat I–XVI, (*Die preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*), Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, p. 93; Albertas Juška, *op. cit.*, p. 26). Grunau minėjo, kad „dabar Prūsuoje daugiausia vartojama yra vokiečių kalba ir gyventojai dėl jos neturi nesusipratimų, kaip kad žinoma apie išlikusius senuosius prūsus“ (Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, p. 47).

⁵³ 1561 m. pratarmėje Albrechtas rašė: „Ir niekas taip krikščionims netinka, kaip kad kurios nors tautos, kokia ji neišlavinta ir prasta ten bebūtų, niekinimas... Todėl raginame visus mūsų vyresniusius kunigus, ganytojus, pamokslininkus ir Bažnyčios tarnus, jiems pavesiose parapijose turinčius prūsų žmonių, kad jie pastarųjų neapleistų...“ (Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, p. 95).

1561 m. Albrechtas dar tikėjo, kad buvo įmanoma paruošti prūsų tautybės kunigų, todėl dar 1544 m. prūsams skirtos stipendijos buvo rezervuotos ateičiai. *Enchiridiono* pratarmėje jis ragino kunigus atrinkti gabiausius prūsų jaunuolius į studijas mokykloje ir universitete, kad baigę mokslus ir ordinuoti į kunigus jie galėtų gimtąja kalba aptarnauti prūsiškas parapijas.

„To dėlei mes pabaigoj ganytojus čia dar kartą raginame, kad jie, taip apklausinédami ir stropiai stebédami jaunimą, sumanesnių bei gudresnių prūsų jaunuolių, studijuoti labiausiai tinkančių, atradę, šių tėvams nurodytų, jog pastarieji tokius savo vaikus į mokyklą, jai turinčius Dievo suteiktų gabumų, stropiai leistų, o tie, kurie dėl turto neišgali, mums ir apie tai praneštų. Kadangi mes didinti Dievo garbę ir mūsų valdinių gerovę mūsų bažnytiniu potvarkiu esame apsiėmę, tai mes norime keletą tokių neturtingų prūsų jaunuolių su visomis malonėmis priimti ir juos kaip mūsų stipendiatus iki tol aprūpinti bei studijų metu išlaikyti, kol jie pagaliau bažnyčios tarnybai arba pamokslų tarnybai bus panaudoti. Ir kadangi jie prūsų kalbą moka ir jiems nereikia jokių vertėjų, tai juo daugiau naudos bei vaisių jie mūsų prūsiškosioms bažnyčioms gali atnešti etc.“⁵⁴

1561 m. alumno taisyklės, skelbiančios apie 8-ias jaunuoliams „iš lietuvių, prūsų ar sūduvių“ skirtas vietas, rodo, kad prūsams buvo sudarytos palankios sąlygos studijuoti teologiją. Senatui buvo nurodyta šių tautinių grupių jaunuolius „uoliausiai parinkti ir priimti, nes šiuose regionuose dėl to, kad gyventojai nemoka vokiškai, labai trūksta tų tautybių kunigų ir bažnyčių bei mokyklų mokytojų“⁵⁵. Vis dėlto universiteto studentų sąrašuose prūsų, išskyrus vieną kitą, beveik neaptinkame⁵⁶. XVI a. antroje pusėje dauguma prūsų

⁵⁴ Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, p. 98–99.

⁵⁵ Albertas Juška, *op. cit.*, p. 41.

⁵⁶ Wiktora Falkenhahno duomenimis, 1551–1556 m. laikotarpiu 84 iš 201 į Karaliaučiaus universitetą imatrikuluoti studentai buvo kilę iš Prūsijos kunigaikštystės. Nors 16 studentų save įvardijo „prūsais“, tik vienas iš jų buvo neabejotinai prūsiškos kilmės. Tai 1552 m. į universitetą priimtas Christophorus Alzunius, Prutenus (Alzun, Alsune), kuris baigęs studijas tarnavo ne kunigu, bet LDK ir Lenkijos bajorų vaikų studijų vadovu (preceptoriumi), o vėliau darbavosi Prūsijoje. 1555 m. į universitetą priimtas mišrios prūsės ir vokiečio sūnus Johann Bretke, Friedlandensis (Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 215–218). Jis 1562 m. buvo paskirtas aptarnauti Labguvos parapiją, kurios ribose gyveno ir prūsiškai kalbančių žmonių. 1587 m. kovo mėn. Bretkūnui paprašius leidimo aptarnauti Pilupėnų parapiją, konsistorija nusiuntė raštą kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui, prašydama jį palikti Labguvoje, tvirtindama, kad ten būtinas kunigas, mokantis lietuviškai, kuršiškai ir prūsiškai, nes parapijoje yra „ne tik lietuvių, bet taip pat kuršių ir prūsų“ (Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių*

buvo baudžiauninkai, todėl jų vaikams kelias į universitetines studijas liko uždaras. Laisvieji prūsai galėjo studijuoti, tačiau prieš tai jie turėjo baigti lotyniškas mokyklas, kurios buvo tik vokiškuose miesteliuose. Be to, tuo metu net laisvieji prūsai jau buvo įbaudžiuojami, kaip liudija 1561 m. trečiojo prūsų katekizmo vertėjo Pauliaus Mėgoto atvejis⁵⁷.

Nors Albrechtas žinojo, kad baudžiava buvo pagrindinė priežastis, užkirtusi prūsams studijuoti universitete, atleisti perspektyvesnių jaunuolių nuo jos jis nesiryžo. Tik prieš pat mirtį, savo 1568 m. valioje ir testamente, jis paragino atleisti nuo baudžiatvės studijuoti universitete tinkamus prūsų jaunuolius⁵⁸.

Prūsų tautybės kunigų stoka tapo pagrindine priežastimi, kodėl prūsiškose parapijose Mišių ir kitų apeigų nepradėta švęsti gimtąja kalba. Nėra išlikę žinių, kad į prūsų kalbą būtų išversta kokia nors Mišių dalis, liturginės giesmės ar apeigyno tekstai. Prūsų kalba netapo liturgijos kalba. Nepaisant skambaus Reformacijos šūkio vartoti „bažnyčioje tautai suprantamą kalbą“⁵⁹, Mišios ir pastoracinės apeigos prūsiškose parapijose buvo atliekamos tik vokiečių kalba, o pamokslai sakomi pasitelkiant vertėjus⁶⁰. Reformacija atvėrė galimybę prūsų

rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 1: XVI–XVII amžiai, Čikaga, 1960 / Vilnius: Sietynas, 1990, p. 161, 169; Albertas Juška, *op. cit.*, p. 26–27). Vis dėlto, 1587 m. mirus Vilentui, Bretkūnas buvo paskirtas aptarnauti Karaliaučiaus lietuvių parapiją. Šis, ypač produktyvus, lietuviškų raštų autorius nepaliko jokio rašytinio teksto prūsų kalba. Tai rodo, kad Bretkūnas pesimistiškai žvelgė į prūsų kalbos ateities perspektyvas.

⁵⁷ Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, p. 242–245.

⁵⁸ „Kadangi beveik negalima rasti pamokslininko, mokančio šią kalbą, o viską atlikti per vertėjus (tolkus) sunku, rizikinga ir pavojinga; o jų trūkumas atsirado dėl to, kad prūsai savo vaikų negali leisti į mokyklą, kadangi jie yra pavaldiniai baudžiauninkai ir niekas jų iš pavaldumo tam [t. y. mokslui] nenori atleisti. Mes norime sumažinti tą žalą ir trūkumą [...]. Norime [...], kad visi prūsai šioje kunigaikštystėje, jeigu jie yra tiesiogiai krašto valdžiai ar kilmingiesiems pavaldūs ar gyvena miestuose, turi būti atleisti iš baudžiatvės, kai kuris nors iš jų ryžtasi studijuoti ir pereina į luomą (in den Stand), tarnaujantį bažnyčiai, mokyklai ar kitai civilinei tarnybai, ir [atleisti iš baudžiatvės] tokiu būdu: vieni atleidžiami asmeniškai ir [atleidžiamas] jų turtas, kiti tik asmeniškai išlaisvinami, bet visi, kaip ir kiti kulmiškiai, turi būti gimę laisvi; tikėdamiesi, kad ir jų vaikai lankys mokyklas ir kad jie kaip ir kiti krašto vaikai galės būti naudingai įdarbinti“ (Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 216).

⁵⁹ *Augsburgo tikėjimo išpažinimas. Augsburgo išpažinimo apologija*, p. 37 (§ XXIV).

⁶⁰ XVI a. pabaigoje prūsų kalba sparčiai nyko. 1561 m. *Enchiridionas* daugiau nebuvo perspausdintas, nes tam, turbūt, nebebuvo poreikio. Katechizacija ir toliau buvo privaloma, tačiau prūsišką katekizmą netrukus pakeitė vokiškasis. Sembos Šv. Lauryno miestelio bažnyčioje, kuri yra 7 km nuo Abelio Vilio aptarnautos Pabėtų bažnyčios, 1602 m. jau vertėjo nebereikėjo ir pamokslai pradėti sakyti tik vokiečių kalba (Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1, p. 25).

tautai įteisinti savo kalbą, tačiau toji neįstengė ja pasinaudoti. Prūsų kalba sparčiai nyko, kol galiausiai XVIII a. pradžioje ji visiškai nustojo skambėti⁶¹.

IŠVADOS

1. Reformacijos nuostata liturgiją atlikti gimtąja kalba Prūsijoje buvo įteisinta 1525 m. paskelbus liturginius nuostatus. Bažnyčios potvarkiai skelbė, kad apeigos lenkams, lietuviams ir prūsams, kaip ir vokiečiams, turėtų būti atliekamos jų gimtosiomis kalbomis, tačiau dėl šių tautybių kunigų stokos Bažnyčia šiai užduočiai tuo metu dar nebuvo pasiruošusi.

2. XVI a. penktame dešimtmetyje Prūsijos valdžia dar kartą pripažino polilingvizmą, tai yra ir nevokiečiams suteikė teisę švęsti Mišias ir atlikti kitas liturgines apeigas gimtosiomis kalbomis. Šią teisę iš karto pasinaudojo lenkų kunigai, į savo gimtąją kalbą išvertę 1544, 1558, 1568 m. agendas ir kitas liturginio turinio knygas. Lietuvių kunigai agendų gimtąja kalba trūkumą kompensavo giesmynuose, katekizmuose ir kituose leidiniuose publikuotais liturginiais tekstais. Šių raštų turinys rodo, kad jų pakako lietuviškose parapijose liturgiją atlikti gimtąja kalba. Lietuvių kalbos vartojimas krašte tapo įteisintas valstybiniu mastu. Tai liudija Prūsijos valdžios įsakai, kurie lietuvių kalba pradėti skelbti nuo 1578 metų.

3. Liturginių tekstų prūsų kalba turinys rodo, kad prūsai neįstengė pasinaudoti Reformacijos atverta galimybe įteisinti savo kalbą krašte. Trečiojoje prūsų knygoje publikuotų krikšto ir santuokos formų niekaip nepakako prūsų kalbai tapti Bažnyčios kalba. Nėra išlikę žinių, kad į prūsų kalbą būtų išversta Mišių tvarka ar bent atskiros jos dalys. Prūsai nepajėgė išugdyti iš savo tarpo kunigų, kurie būtų įgyvendinę šią Reformacijos nuostatą. Reformacijos pradžioje lotynų kalbą Mišiose ir kitose apeigose prūsiškose parapijose pakeitė vokiečių kalba, todėl prūsų atžvilgiu Reformacija ne tik neprisidėjo prie tautinės tapatybės sustiprinimo, bet, priešingai, dar labiau paspartino prūsų tautos germanizaciją.

⁶¹ Peterburge saugomo antrojo prūsų katekizmo antraštiniame puslapyje ranka užrašytas tekstas liudijo: „Šita senoji prūsų kalba yra visiškai išnykusi. 1677 metais vienintelis šią kalbą mokėjęs senelis mirė, gyvendamas Kuršių nerijoje, kur tačiau, sako, tokių dar esama.“ Christophas Hartknochas 1679 m. rašė, kad „kaimų, kuriuose šią kalbą mokančiųjų dar pasitaiko, randama ne vienas, o daugybė“, tačiau 1684 m. jis tvirtino, kad „nebėra nė vieno kaimo, kur visi žmonės prūsiškai besuprastų, betgi šen bei ten dar esą keletas senelių, suprantančių šią kalbą“ (Vytautas Mažiulis, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1, p. 25).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- [ARNOLDT DANIEL HEINRICH], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*, d. 1, 1746, Königsberg: Hartung.
- Artickel der Ceremonien und anderen Kirchen Ordnung*, Königsberg, 1526.
- Augsburgo tikėjimo išpažinimas. Augsburgo išpažinimo apologija*, Kaunas: Aušra, 2009.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, Aleksandrynas. *Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1: XVI–XVII amžiai, Čikaga, 1960 / Vilnius: Sietynas, 1990.
- BRETKŪNAS JONAS, *Giesmes duchaunas ir kitos 1589 metų liturginės knygos tekstai ir šaltiniai*, parengė Guido Michelini, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, herausgegeben von Dr. jur. Emil Sehling, t. 4: *Das Herzogthum Preussen. Polen. Die ehemals polnischen Landestheile des Königreichs Preussen. Das Herzogthum Pommern*, Leipzig: Reisland, 1911.
- DINI PIETRO U., „Martyno Mažvydo Formos Chrikštymo (1559) vertimo originalas. – Form der Tauff (1559)“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 71–82.
- Druki mazurskie XVI w., z pierwodruku i rękopisu wydał, wstępem, komentarzen i charakterystyką językową opatrzył Stanisław Rospond*, Olsztyn: Wydaw. Inst. Mazurskiego, 1948.
- Etlich Cristlich lider Lobgesang, vñ Psalm, dem rainen wort Gottes gemeß, auß der heyligē schrifft, durch mancherley hochgelerter gemacht, in der, Kirchen zů singen, wie es dann zum tayl berayt zů Wittenberg in übung ist*, Nürnberg: Gutknecht, Jobst, 1524.
- Euangelias bei Epistolas, Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias, Basznizsosu Chrikszonischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia, per Baltramieju Willenta, Plebona Karalauczui ant Scheindama. Priegtam ant gala priedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal kieturiu Euan gelistu*, Karalauczui: Per Jurgi Osterbergera, 1579.
- FIJAŁEK JAN, „Jan Tortyłowicz-Batocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł luterski na Litwie pruskiej“, in: *Reformacja w Polsce*, rocznik 1, Warszawa, 1921, p. 97–104.
- Form der Tauff. Wie die in der Kirchenordnung des Hertzogthumbs Preussen, vnd andern mehr, verfasst*, zu Königsberg: Durch Johann Daubman, 1559.
- Forma Chrikstima. Kaip Baßniczas Jstatimæ Hertzikistes Prusu, ir kitosu zemesu laikoma ira*, Karalauczui: Per Jona Daubmana, 1559.
- HUBATSCH WALTHER, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, t. 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- [JACOBSON HEINRICH FRIEDRICH], *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten von Dr. Heinrich Friedrich Jacobson. – Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten von Heinrich Friedrich Jacobson*, d. 1: *Die Provinzen Preussen und Posen*, t. 2, Königsberg: Borntträger, 1839.
- [JACOBSON HEINRICH FRIEDRICH], *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen : mit Urkunden und Regesten. –*

- Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten von Dr. Heinrich Friedrich Jacobson, d. 1: Die Provinzen Preussen und Posen, t. 1: Das katholische Kirchenrecht, Königsberg: Bornträger, 1837, Königsberg: Bornträger, 1837.*
- JUŠKA ALBERTAS, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
- JUŠKA ALBERTAS, *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003.
- KOŽENIAUSKIENĖ REGINA, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.
- LUKŠAITĖ INGĖ, *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.*, (*Acta historica lituanica*, t. 5), Vilnius, 1970.
- LUKŠAITĖ INGĖ, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- [LUTHER MARTIN], *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, t. 15, Weimar: Hermann Böhlau, 1899.
- [LUTHER MARTIN], *Tomus Tertius Omnium Operum Reverendi Patris, Viri Dei, D. M. L. continens quae aedita sunt ab Anno XXIII. vs[que] ad Annum XXXVIII*, Jena: Rebart, 1582.
- MAŽIULIS VYTAUTAS, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1, Vilnius: Mokslas, 1966.
- MAŽIULIS VYTAUTAS, par., *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2, Vilnius: Mokslas, 1981.
- MAŽVYDAS MARTYNAS, *Katekizmas ir kiti raštai*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- MAŽVYDAS MARTYNAS, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974.
- Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parūpino Jurgis Gerullis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1922.
- MICHELINI GUIDO, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- Ordnung vom auserlichen Gottesdienst und Artickel der Ceremonien, wie es inn den Kirchen des Hertzogthumbs zu Preussen gehalten wirt*, Königsberg: Hans Weinreich, 1544.
- PERLBACH MAX, hrs., *Simon Grunau's preussische Chronik. Im Auftrage des Vereins für die Geschichte der Provinz Preussen*, t. 1: Tractat I–XVI, (*Die preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*), Leipzig: Duncker & Humblot, 1876.
- PETKŪNAS DARIUS, „Gotfrydo Ostermejerio 1775 metų agenda – paskutinė unikali Prūsijos Karalystės lietuvių evangelikų liuteronų liturginė knyga“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 41: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai*, d. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 115–134.
- PETKŪNAS DARIUS, *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012.

- Pyesny duchowne, a nabożne, nowo zebrane y wydane przez Jana Seclvciana, w Krolewczu Pruskym: V Janá Weynreycha, 1547.*
- Pfálterz Dawidá onego Świętego, á wieczney pámięci godnego Krolá y Proroká: teraz nowo ná piofneczki po Polfku przełożony, á według Zydowfkiego rozdzyału ná pięcioro kfiąg rozdzyselony. A dla lepszego zrozumienia, są przydáne Argumentá y ánnotácyie, tho iest, krociuchne wypifánie, iżby wiedzyeli ci co go vzywác będą, czo ktory Pfalm w sobie zámyka. Też dla łączneyfzego ználezyenia, reyeftr wfzytkich Pfalmow ná końcu iest przydány, w Krákwie: V Máthyfá Wirzbięty, 1558.*
- REED LUTHER D., *The Lutheran Liturgy*, Philadelphia: Muhlenberg Press, 1947.
- RIMŠA VAIDOTAS, *Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo. Bibliotheca Archivi Lithuanici 2*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Stanislovas Rapolionis, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mokslas, 1986.*
- TSCHACKERT PAUL, *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen. t. 1: Einleitung, (Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven, t. 43)*, Leipzig: Hirzel, 1890.
- TSCHACKERT PAUL, *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen, t. 2: Urkunden, d. 2: 1523–1541, (Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven, t. 44)*, Leipzig: Hirzel, 1890.
- Ustawa albo porząd kościelny, iako się w Xięstwie Pruskim s nauczaniem y Coeremoniami, y s inemi rzeczami, ktore ku pomnoszeniu y zachowaniu urzędu kasnodzieiskiego, y porządku dobrego potrzebne, zachowana. S nowu przeyrzany, pomnossony y na iawię wydany, w Krolewcu Pruskim: U Jana Daubmana Roku Pańskiego, 1560.*
- Ustawa o zwierzchniei chwale Bożej o kościelnych Ceremoniach na ten Xtaft, yako się zachowawa w kościelech Xięstwa Pruskiego MDXLVIII, Królewiec: W drukarni Jana Weynreicha, 1544.*
- Ustawa, albo Porząd Kościelny y Ceremonie. Yako w Nauczaniu Słowa Bożego, y podawaniu Świątości w Kościelech Xięstwa Pruskiego ma być zachowany. Z Niemieckiego Języka na Polski pilnie przełożony, przez Hieronyma Maleckiego, Plebana Leckiego, w Krolewcu: U Jana Daubmana, 1571.*
- [VILENTAS BALTRAMIEJUS], *Enchiridion Catechismas mašas / dėl paspalitu Plebonu ir Koznadiju / Wokischku liešuwui paraschits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokischka liešuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramieju Willenta Plebona Karalauczaue ant Schteindama, Karalauczui: Per Iurgi Osterbergera, 1579.*
- WOTSCHKE THEODOR, „Stanislaus Ostrorog. Ein Schutzherr der grosspolnischen. evangelischen Kirche“, in: *Zeitschrift der Historische Gesellschaft fur die Provinz Posen*, t. 21, 1907.
- WOTSCHKE THEODOR, *Geschichte der Reformation in Polen. Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation*, t. 1, Leipzig: Verein für Reformationsgeschichte, 1911.

Liturgy as a Factor in the Preservation of the Lithuanian and Prussian Ethnic Identity in the Duchy of Prussia in the Sixteenth Century.

S u m m a r y

The introduction of divine services in the language of the people was considered an important task in the Reformation. Implementation of this programme in Prussia began in 1524 when the bishop of Sambia ordered that henceforth baptisms should be conducted in German. The 1525 order of the Prussian church called for divine services in the language of the people and indicated specifically which parts of the service were to remain in Latin and which were to be in German.

The German language was already an official language of the land but the Reformation now provided an opportunity for other ethnic groups in Prussia to legitimize their own tongues as official and legitimate languages in the realm. This could only be achieved if these languages were used in the Lutheran Mass and other services, that is, they had to become the languages of the church. Such a course was encouraged by the Sambian and Pomesanian bishops and the ducal court. The 1544 Prussian agenda specifically ordered that catechetical sermons were to be preached to 'the Lithuanians and other non-Germans' in their own tongue.

The first to translate the 1544 Prussian agenda into their own tongue were the Masurian Poles. The Lithuanians also took advantage of the opportunity to translate the divine services into their native language. Almost all of the works prepared by Martynas Mažvydas and Baltramiejus Vilentas were liturgical in nature. The 1547 and 1579 catechisms included not only catechetical instruction but also liturgical service material. The 1547 book included liturgical hymns, and the translation of Luther's *Enchiridion* by Vilentas in 1579 included orders for marriage and baptism. In that same year Vilentas published the *Euangelias bei Epistolas* (Gospels and Epistles), a compilation of Sunday and feast day pericopes to be read from the altar during the Mass, Matins, and Vespers. As the result of all this activity, the Lithuanian language became a liturgical language, the language of the Lithuanian church officially recognized throughout the Duchy of Prussia. It is significant to note that these liturgical materials were prepared not by men of the Lithuanian ethnic group in Prussia, but by the graduates of Königsberg University from the Grand Duchy of Lithuania – the nobles who had been forced to leave Lithuania because they were Lutherans.

The ethnic Prussians were unable to make effective use of their opportunity to legitimize their language. The forms for baptism and marriage were indeed translated into ethnic Prussian and were included in the 1561 Prussian catechism. However, there is no evidence indicating that parts of the Mass, or Matins and Vespers, or hymns were said or sung in the Prussian tongue. Duke Albrecht provided scholarships for ethnic Prussians to study at the University of Königsberg, but the Prussians were no longer able to raise up a native clergy to prepare the most important liturgical services in their own tongue. As a result, the Mass and other divine services were celebrated in Prussian congregations in the German tongue, and this only accelerated the already deep decline of the Prussian language. It soon became a dead language.

KEY WORDS: Lutheran Church; Liturgy; Mass; agenda; Prussian language.

Gauta 2018 03 23

Priimta 2018 05 11

DARIUS ANTANAVIČIUS

Pirmasis kaunietis – spausdintos knygos autorius

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojama 1561 m. Martyno Gradovskio iš Kauno paskelbta giesmė, skirta Jėzaus Kristaus mirčiai ir prisikėlimui pagerbti. Pristatoma spaudinio bibliografijos istorija, išlikęs vienintelis knygos egzempliorius (unikatas), aptariamas knygos autorius, kontekstas ir literatūriniai šaltiniai, priede pateikiama tekstų palyginimo lentelė. Straipsnį lydi publikacijų skyriuje skelbiamas kūrinio tekstas originalo (lotynų) kalba, prozinis vertimas į lietuvių kalbą, komentarai lotynų kalba.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Christophas Caesaris (Christoph Caesar); Johannes Eichornas (Johann Eichorn); elegija; Frankfurtas prie Oderio (Frankfurt/Oder); Martynas Gradovskis; Simonas Gradovskis; Vitas Jakobėjus (Veit Jacobaeus, Jakobäus); Kaunas XVI a.; Kasparas Langerfeldas (Kaspar Langerfeld); Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė; Lietuvos lotyniškoji literatūra; Lietuvos Reformacijos istorija; Makarijus Mucijus (Macario Muzio); Naujieji laikai; Georgas Piktorius (Georg Pictorius); Mikalojus Radvilas Juodasis.

Apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) miestietijos indėlį į senąją Lietuvos literatūrą žinoma labai nedaug. Miestiečius visiškai stelbia kilmingųjų luomo atstovai. Šiuo požiūriu itin skurdus XVI amžius. Tam būta objektyvių priežasčių: labai negausus miestiečių sluoksnis, retas miestų tinklas, menkas jų gyventojų ekonominis pajėgumas, iš jo plaukiantis nedidelis spausdintos knygos poreikis, spaustuvių nebuvimas, valdovo ir Bažnyčios ideologinė kontrolė ir administraciniai spausdinto žodžio varžymai. Skurdžias

mūsų žinias lemia ir kitos priežastys. Pirmiausia blogas XVI a. LDK miestų ir miestelių archyvų išlikimas (dauguma žuvo), apskritai itin menka šaltinioty-
rinė bazė, kuria remiantis dabar galima tirti šiuos klausimus.

Pirmojo Biblijos vertėjo, leidėjo, spaustuvininko ir netgi šiokių tokių ori-
ginalių tekstų kūrėjo, kilusio iš miestiečių, laurus XVI a. jau yra nuskynęs
Pranciškus Skorina iš Polocko, kurio pradėtos knygų spaudos 500 metų ju-
biliejaus proga 2013–2017 m. Baltarusijoje pasirodė visų jo paskelbtų knygų
faksimilinis leidinys¹. Skorinos iniciatyvos greitai nutrūko ir ilgai neturėjo
pasekėjų. Todėl reikšmingas kiekvienas naujas faktas, kuris papildytų mūsų
žinias apie LDK XVI a. miestietijos kūrybinį potencialą. Toks ir yra šio
straipsnio tikslas – pristatyti ir išanalizuoti XVI a. viduryje vieno
LDK miestiečio sukurtą ir išspausdintą kūrinį.

TYRIMO OBJEKTAS yra mažai žinomas senasis spaudinys, kurio visas tikslus
pavadinimas yra toks: *Elegia de re|surrectione Domini no|stri Iesu Christi,*
continens | descriptionem pugnae ipsius apud inferos, |et simul triumphu eius
ascenden|tis ad Patrem, | scripta | ad illustrissimum prin|cipem et dominum,
dominum Nicolaum Radziuil, | ducem in Olika et Niesuisz, palatinum Vilnen-
sem, can|cellarium et marschalcum magni ducatus Lithuuaniae, | generalem
Brestensem, Schan[!/]lensem, et | Borison[!/]iensem capita|neum, etc. | autore
*Martino Grado|uuio Caunensi. L. | Anno. 1561.*²

[Elegija apie mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus prisikėlimą, aprašanti Jo kau-
tynes požemio pasaulyje, taip pat triumfo eiseną pas Tėvą, adresuota švie-
siausiajam kunigaikščiui ir ponui, ponui Mikalojui Radvilui, Olykos ir Nes-
vyžiaus kunigaikščiui, Vilniaus vaivada, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
kancleriui ir didžiajam maršalkui, Bresto, Šiaulių ir Borisovo seniūnui ir t. t.,
ir sukurta licenciato Martyno Gradovskio iš Kauno 1561 metais.]

¹ *Кніжная спадчына Францыска Скарыны = Книжное наследие Франциска Скорины = Book heritage of Francysk Skaryna*, t. 1–20, Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2013–2017.

² Didžiosios raidės ir šriftų dydžiai neperteikiami. Raidės U ir V rašomos pagal dabar priimtas taisykles, išskyrus nelotyniškus vardažodžius, kuriuose išsaugotos taip, kaip išspausdintos. Spaudos klaidos netaisomos, tik pažymimos [!].

ELEGIA DE RESURRECTIONE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI, CONTINENS descriptionem pugnae ipsius apud inferos, & simul triumphum eius ascendens tis ad Patrem, scripta

AD ILLVSTRISSIMUM PRINCIPEM & DOMINUM, DOMINUM NICOLAUM RADZIWIŁ, DUCEM IN OLIKA & NIEŚWIĘZ, PALATINUM VILNENSEM, CANCELLARIUM & MARŠALCUM MAGNI DUCATUS LITHUANIAE, GENERALEM BRESTENSEM, SCHAŁENSEM, & BORISFONIENSEM CAPITANEUM, &c.

AUCTORE MARTINO GRADO, quio Caunensi. L.

ANNO. 1561.

Eruditione et doctrina egregia ornato D. Christophoro Kozian, Martinus Gradovius amicitia erga dat

Martyno Gradovskio knygos *Elegia de resurrectione Domini nostri Iesu Christi* (Frankfurtas prie Oderio, 1561) antraštinių puslapis. Gotos tyrimų bibliotekos egz. (Forschungsbibliothek Gotha der Universität Erfurt, Phil 4° 203/5.)

Į senųjų knygų katalogus jis pateko gana anksti. Pirmas jį pažymėjo Zaluskių bibliotekos³ prefektas Janas Danielis Janockis (1720–1786) 1776 m. paskelbtame savo darbe, kuriame mus dominantis spaudinys pristatomas taip⁴:

Martinus Gradovius Caunensis Lituanus. Exstat nitida eius: ELEGIA DE RESURRECTIONE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI: continens descriptionem Pugnae ipsius apud Inferos, et simul Triumphi eius ascendentis ad Patrem. Scripta ad Illustrissimum Principem et Dominum, Dominum Nicolaum Radzivil, Ducem in Olika et Niesviz: Palatinum Vilmensem et Mareschalcum Magni Ducatus Lituaniae, Generalem Brestensem, Szavlensem, et Borisoviensem capitaneum. Anno M D LXI. forma 4, sine mentione loci, publicata.

Sulyginus šį aprašą su originalu, nėra abejonės, kad Janockis matė spaudinį savo akimis. Beveik du šimtus metų tai buvo vienintelė autentiška žinutė apie analizuojamo spaudinio egzistavimą. Dalykas tas, kad dauguma senųjų knygų bibliografų toliau naudojami tik Janockio aprašu, pačios knygos savo akimis neregėję. Tai lengva įrodyti. Pavyzdžiui, Michał Hieronimas Juszyński (1760–1830) *Lenkų poetų žodyne*, išleistame 1820 m., tik perpasakoja Janockio informaciją⁵:

Gradowski Marcin, urodzony w Litwie w powiecie kowieńskim. *Elegia de Resurrectione Dni nostri Jesu Xti. 1561 in 4to*. Wiersz o Zmartwychwstaniu Pańskim, opis pokonania piekła i Zwycięstwa, Wniebowstąpienia; przyp. Mikołajowi Radziwiłowi książęciu na Ołyce i Nieświeżu, wojewodzie wileńskiemu i marszałkowi litewskiemu.

³ Plačiau apie ją žr.: Jan Kozłowski, *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich, (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 137)*, Wrocław [etc.]: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1986.

⁴ *Ianociana, sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, t. 1, Varsaviae et Lipsiae: Michael Groell, 1776, p. 92–93.

⁵ Michał Hieronim Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 1, w Krakowie: Józef Matecki, 1820, p. 110.

Dar toliau žengė Franciszekas Siarczyński (1758–1829), kuris, remdamasis Juszyńskiu, suplakė į vieną du skirtingais amžiais gyvenusius autorius ir atitinkamai visu šimtmečiu „pataisė“ *Elegijos* datą⁶:

Gradowski Marcin, rodem z Kowna, przy kościele nowogródzkim w Litwie kapłan, który gdy Wądlowski Łukasz rozprawę z różnowiercami w Nowogródku r. 1616 mianą nierzetelnie opisał, doniesienie o niej w Wilnie r. 1630 drukiem ogłosił. Pisał i wiersz elegiaczny o zmartwychwstaniu Pańskim, zwycięstwie odniesionem z piekła i wstąpieniu do Niebios r. 1651 z przypisem do księcia Radziwiła Mikołaja wojewody wileńskiego.

Žymus XIX a. lenkų rašytojas Józefas Ignacas Kraszewskis (1812–1887) savo Vilniaus istorijoje irgi rėmėsi tik Juszyńskio informacija, pridėjęs spėjimą, kad kūriny s galėjo būti išleistas Vilniuje⁷:

1561. Elegia de Resurrectione Dni Nostri Jesu Xti. 1561. 4. Autor Marcin Gradowski przypisał ją Mikołajowi Radziwiłłowi wojewodzie wileńskiemu, wielkiemu marszałkowi W. K. L. Bez miejsca druku, zdaje się w Wilnie.

Pagaliau net Karolis Estreicheris (1827–1908), neradęs nė vieno *Elegijos* egzemplioriaus, *Lenkų bibliografijoje* tik pakartojo Janockio aprašą⁸.

Iki pat Antrojo pasaulinio karo ir net gerą dešimtmetį po jo vis dar buvo nežinoma, kur galėtų būti ši itin reta knyga⁹. Lūžis įvyko 1961 m., praėjus lygiai 400 metų po jos pasirodymo, kai *Elegijos* egzempliorius pagaliau buvo rastas Vokietijos demokratinės respublikos Gotos žemės bibliotekoje ir pažymėtas viename kataloge¹⁰. Keisčiausia, kad ši naujiena buvo pastebėta tik po

⁶ Franciszek Siarczyński, *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego...*, t. 1, we Lwowie: Józef Schnayder, 1828, p. 155.

⁷ Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 4, Wilno: Józef Zawadzki, 1842, p. 116–117.

⁸ Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 17, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1899, p. 319.

⁹ Vaclovas Biržiška jos autorius nemini (žr. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 1, Čikaga: Kultūros fondas, 1960¹; Vilnius: Sietynas, 1990²).

¹⁰ *Slavica-Katalog der Landesbibliothek Gotha mit 16 Kunstdrucktafeln*, bearbeitet von Helmut Claus, (*Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas*, t. 10), Berlin: Akademie-Verlag, 1961, p. 285, Nr. 2218.

40 metų. Reikalas tas, kad mūsų analizuojamo spaudinio nėra monumenta-
liojo XVI a. knygų, išleistų vokiškai kalbančiuose kraštuose, sąrašo (VD16)
popierinėje versijoje¹¹, jis atsirado tik skaitmeninėje versijoje (kodas ZV 6919).
Juozas Tumelis, daug metų rengęs Lietuvos XVI a. knygų sąvadą, *Elegijos* ir jos
autoriaus taip pat nemini¹², nors po ranka turėjo minėtąjį 1961 m. katalogą¹³.

Didžiausi nuopelnai įvedant spaudinį į platesnę bibliografinę apyvartą
priklauso Sigitui ir Daivai Narbutams, kurie, remdamiesi Gotoje saugomu
egzemplioriumi, 2002 m. pirmą kartą tinkamai aprašė jį XVI a. Lietuvos lo-
tyniškų knygų sąrašė¹⁴. XXI a. senųjų knygų aprašams vis labiau keliantis į
internetą, *Elegija* tapo lengvai randama minėtoje VD16 internetinėje versijoje,
o išsamiausiai aprašyta Gotos tyrimų bibliotekos internetiniame kataloge¹⁵.

EGZEMPLIORIAI

Iš to, kas pasakyta, plaukia, kad per 450 metų, prabėgusių nuo spaudinio pasiro-
dymo, bibliografams buvo žinomi vos du *Elegijos* egzemplioriai. Janockio aprašy-
to egzemplioriaus likimas nežinomas. Jis arba žuvo dėl istorijos negandų, ištiku-
sių Zaluskių biblioteką¹⁶, arba geriausiu atveju dar laukia savo valandos, kol bus
iš naujo iškeltas į dienos šviesą. Vienintelis žinomas egzempliorius, vadinamasis

¹¹ *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, t. 1–25, Stuttgart: Anton Hiersemann, 1983–2000.

¹² Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f. 130, b. 2630 (Juozo Tumelio spaudai (pa)rengto Lietuvos XVI a. knygų sąvado mašinraštis).

¹³ Tai galima paaiškinti nebent tuo, kad katalogo rengėjas Helmutas Clausas, perteikdamas *Elegijos* antraštę, praleido esminį faktą, kad Martynas Gradovskis yra *Caunensis*, t. y. galėjo praspūsti pro akis, kad tai su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste susijęs asmuo, nes pati bibliografinė pozicija įterpta į skyrių, pavadintą „Lenkija“.

¹⁴ *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, sudarė / concinnaverunt Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, Nr. 86.

¹⁵ Forschungsbibliothek Gotha (FBG): <https://opac.uni-erfurt.de/DB=1/LNG=DU/CMD?ACT=SRCHA&IKT=1016&SRT=YOP&TRM=Gradowski%2C+Marcin&suchen=Suchen>. Pagrindinius analizuojamo spaudinio duomenis internete galima rasti surinkus žodžius „Gradovskis (Gradovius), Elegia, 1561“.

¹⁶ 1795 m. okupacinės Rusijos imperijos valdžios ji buvo konfiskuota ir išvežta į Peterburgą. Po 1921 m. Rygos taikos sutarties dalis rinkinių grąžinta į Varšuvą, atiduota Lenkijos nacionalinei bibliotekai, kur sudegė 1944 m., naciams tyčia naikinant lenkų kultūros įstaigas. Zaluskių bibliotekos likučių turi daugelis Lenkijos ir Rusijos bibliotekų.

unikatas, dabar saugomas, kaip minėta, Vokietijoje, Gotos tyrimų bibliotekoje (*Forschungsbibliothek Gotha*), kuri yra savarankiškas Erfurto universiteto mokslo tyrimų padalinys, nuo seno įsikūręs per 20 km nuo Erfurto esančiame Gotos mieste, Fridenšteino pilyje (*Friedenstein Schloss*). Knygos signatūra – Phil. 4° 00203/05. Tai vos 8 lapų spaudinukas *in quarto* viename konvoliute, kuri sudaro net 170 (!) panašių proginių kūrinių. Savaiame suprantama, viso konvoliuto turinio straipsnyje perteikti neįmanoma¹⁷. *Elegijos* eilės numeris minėtajame konvoliute yra keturioliktas. Be jau nurodyto titulinio lapo, knygelę sudaro:

1) Kasparo Langerfeldo iš Karaliaučiaus epigrama, adresuota Martynui Gradovskiui (18 eil., lapas [A_iv]);

2) Martyno Gradovskio iš Kauno dedikacija Vilniaus vaivadais kunigaikščiui Mikalojui Radvilai Juodajam (68 eil., l. A_{ii}r-v, A_{iii}r);

3) Martyno Gradovskio „Elegija apie mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus prisikėlimą“ (270 eil., l. A_{iii}v–B_{iiii}r).

Daugiau smulkmenų apie Gotos egzempliorių bus pateikta tolesnėse straipsnio dalyse. Nepaisant didžiulio visame pasaulyje pastaruoju metu vykdomo senųjų knygų skaitmeninimo vajaus, mus dominantis spaudinys vaizdų pavidalu internete kol kas neprieinamas (paskutinį kartą tikrinta 2018 m. spalio mėn.). Narbutų pastangomis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka turi juodai baltą *Elegijos* kserokopiją (šifras 79154), o visi tie, kurie susidomės šia knyga, jos kopiją dabar gali lengvai užsisakyti susisiekę su Gotos tyrimų biblioteka.

ISTORIOGRAFIJA

Kaip galima numanyti iš aprašytos spaudinio bibliografijos istorijos, *Elegija* senosios Lietuvos literatūros ir istorijos darbuose minima labai retai. Regis, pirmoji apie ją užsiminė Ingė Lukšaitė savo *opus magnum*¹⁸. Neperžiūrėjęs tuo

¹⁷ Jį galima išvysti Erfurto universiteto bibliotekos internetiniame kataloge, paieškos laukelyje pasirinkus SGN [Signatur] ir įrašius signatūrą tokiu formatu: *phil.400203/05?*

¹⁸ Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje (XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis)*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 544, išn. 113: „M. Radvilai Juodajam dedikuotą *Elegia de Resurrectione Domini Nostri Jesu Christi* [s. l.] 1571 m. išleido Martinus Gradovius Caunensis Lituanus. Galima manyti, kad Martynas ir Jonas buvo vienos kartos, vienos giminės asmenys, o Pranciškus – kurio

metu jau pasirodžiusio Narbutų katalogo, Lukšaitės netikslumus pakartojo Zigmantas Kiaupa¹⁹. Narbutai XV–XVI a. Lietuvos lotyniškųjų knygų katalogo įvade, remdamiesi Tumelio nuomone, paminėjo jo spėjimą, kad „Lietuvos Braštoje 1561 m. galėjo pasirodyti [...] Martyno Gradausko „Elegija apie mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus prisikėlimą [...], kurios egzempliorius be leidimo vietos saugomas Krašto bibliotekoje Gotoje“²⁰. Analizuojamas spaudinys probėgšmais minimas ir kai kuriose kitose darbuose, pasirodžiusiuose po 2002 m.²¹

STRAIPSNIO UŽDAVINIAI

Iš to kas išdėstyta, ryškėja tokie dalykai: 1) iki šiol tiksliai neaišku, ar knygos autorius Martynas Gradovskis buvo miestietis, bajoras; 2) nieko nežinoma apie jį patį; 3) nežinoma net tai, kur *Elegija* buvo išspausdinta. Tad tolesnių svarstymų uždaviniai yra šie: 1) nustatyti tikslią *Elegijos* spausdinimo vietą; 2) įrodyti, kad Martynas Gradovskis tikrai buvo miestietis; 3) pristatyti jo asmenį ir šeimą, iš kurios jis kilęs; 4) atskleisti platesnį šios knygelės kultūrinį ir literatūrinį kontekstą.

SPAUDOS VIETA

Visuose naujausiuose bibliografiniuose šaltiniuose (VD16, Narbutų XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašė, Gotos tyrimų bibliotekos elektroniniame

nors iš jų palikuonis.“ Tas pat pakartota vokiškame monografijos vertime: Ingė Lukšaitė, *Die Reformation im Großfürstentum Litauen und in Preußisch-Litauen (1520er Jahre bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts)*, übersetzt von Lilija Künstling und Gottfried Schneider, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2017, p. 549, išn. 114.

¹⁹ Zigmantas Kiaupa, *Kauno istorija. I tomas: Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 355: „1571 m. Mikalojui Radvilai Juodajam dedikuotą *Elegia de Resurrectione Domini Nostri Jesu Christi* išleido Martynas Gradovskis (*Martinus Gradovius Caunensis Lituanus*). Tai buvo bajorų, Radvilų klientų giminė. Bet viena Gradovskių šaka buvo įsikūrusi Kaune, XVI a. ji davė miesto tarybos tarėjų ir burmistrų. Martynas Gradovskis turėjo būti kilęs, kaip rodo jo prievardis Caunensis, iš šios šakos.“

²⁰ *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, p. 14.

²¹ *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė S. Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 72.

kataloge), remiantis tuo, kad spaudinio antraštiniame lape vieta nenurodyta, teigiama, kad ji nežinoma. Kraszewskis spėjo, kad knyga galėjo būti išspausdinta Vilniuje, o Tumelis – kad Lietuvos Breste (Brastoje). Kaip buvo iš tikrųjų?

Nors spaudos vieta antraštiniame lape iš tiesų nenurodyta, ją nesunku nustatyti iš paties kūrinio. Antai Martyno Gradovskio dedikacijoje Vilniaus vaivada Mikalojui Radvilui Juodajam yra tokios dvi reikšmingos eilutės:

[...] accipe missa tibi placato munera vultu
hinc, ubi Marchiacos Odera findit agros [...]

[...] priimk nuolankiu veidu nuolankiai tau pasiūstas dovanas
iš čia, kur Oderis skrodžia Marchijos laukus [...]

Kas yra Oderis ir Marchija? Oderis – tai, be abejonės, Oderio (vokiškai), arba Odros (lenkiškai ir čekiškai), upė, dabar skirianti Vokietiją ir Lenkiją. Marchija – istorinė Brandenburgo markgrafystė, kurios valdovas buvo Šv. Romos imperijos elektorius, t. y. turėjo teisę rinkti imperatorių. Kokie Brandenburgo markgrafystės miestai XVI a. viduryje buvo įsikūrę prie Oderio upės? Iš daugelio smulkesnių vietovių dėmesį iš karto patraukia Frankfurtas prie Oderio, savivaldaus miesto teises gavęs dar 1253 m. Čia nuo 1506 m. veikė universitetas. Tai, kad knyga pasirodė būtent Frankfurte prie Oderio, byloja ir kiti faktai, susiję su *Elegijos* autoriaus Martyno Gradovskio gyvenimo aplinkybėmis. Apie tai bus kalbama toliau. VD16 duomenis, 1561 m. Frankfurte prie Oderio buvo išspausdintos net 28 knygos²². Taigi *Elegija* nuo šiol bus jau 29 knyga. XVI a. viduryje šiame mieste knygas spaudė vienintelė Johanno Eichorno (1524–1583) spaustuvė, veikusi, sprendžiant pagal išleistas knygas, 1549–1583 m.²³. Dalis šio spaustuvininko knygų išeidavo nenurodant pavardės. Kodėl *Elegijos* atveju buvo nenurodytas net miestas, galima tik spėlioti.

²² Žr. VD16, susiaurinus paiešką pagal 1561 metus ir Frankfurtą prie Oderio (Frankfurt/Oder).

²³ *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, [t. 25:] III. Abteilung. Register der Druckorte, Drucker, Verleger und Erscheinungsjahre, Stuttgart: Anton Hiersemann, 2000, p. 111–113.

Iš anksčiau pateiktų citatų matyti, kad dauguma rašiusiųjų apie *Elegiją*, nematę paties kūrinio ir remdamiesi visų kartojama antrašte, abejojo, ar joje minimas Martynas Gradovskis buvo Kauno miestietis, ar galbūt bajoras. Tokias abejones ypač stiprino žinomas faktas, kad Žemaitijoje ir Kauno paviete gyveno Gradovskių bajorų šaka²⁴. Vienintelis Kiaupa spėjo, kad Martynas Gradovskis turi būti siejamas su Kauno miestiečių Gradovskių šaka. Problema ta, kad XVI a. pirmojoje pusėje Kaune gyveno bent dvi miestiečių Gradovskių šeimos, o nekilnojamojo turto mieste turėjo taip pat bajoriškosios Gradovskių šakos atstovai. Tai, kad *Elegijos* autorius Martynas Gradovskis buvo kilęs iš Kauno miestiečių, įrodo kitos jo dedikacijos Mikalojui Radvilui Juodajam eilutės:

Quam foveas animi pro bonitate tui,
id petit, id genitor votis ardentibus optat,
impositum Caunae qui gerit urbis onus,
undique caeruleo quam Memela flumine cingit,
clarior haud patriam quo rigat amnis humum.

Kad dėl savo širdies gerumo būtum jai palankus,
prašo, karštai pageidauja ir [mano] tėvas,
einantis pavestas pareigas Kauno mieste,
kurį mėlynais vandenimis iš visur juosia Nemunas,
už kurį nėra garsesnės upės, drėkinančios gimtąją žemę.

Žodžiai *id petit, id genitor votis ardentibus optat, impositum Caunae qui gerit urbis onus* gali būti taikomi tik vienam iš miestiečių Gradovskių, būtent Simonui Gradovskiui, kuris tuo metu buvo Kauno burmistras, nes kitos Gradovskių šeimos atstovai – vyresnysis ir jaunesnysis Stanislovai Gradovskiai²⁵ – jokių pareigų miesto įstaigose niekada nėjo.

²⁴ Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 315.

²⁵ Stanislovas Gradovskis (vyresnysis) mirė prieš 1540 m., o jo sūnus Stanislovas Gradovskis (jaunesnysis) – po 1565 m.

Elegijos autoriaus biografija ir šeimos, iš kurios jis kilęs, istorija iki šiol apgaubta nežinomybės skraistės. Norint ją praskleisti, pirmiausia reikia aptarti šaltinius, kuriais remiantis galima tai daryti. Pagrindinis šaltinis – rankraštinės Kauno miesto savivaldos įstaigų – tarybos ir vaito – knygos, kurių kol kas paskelbtos tik trys²⁶, o dar viena parengta spaudai, bet neišleista²⁷. XVI a. pirmosios pusės ir XVI a. pabaigos medžiagą reikia atskirai peržiūrėti *de visu*. Dėl riboto laiko ir minėtųjų knygų apimties tai buvo galima padaryti tik prognoze, todėl ateityje gali paaiškėti naujų dalykų.

Apie Martyną Gradovskį kol kas žinome, deja, tik keturis tvirtus faktus. Pirmas, jis buvo Kauno miestiečio, suolininko, tarėjo ir galiausiai burmistro Simono Gradovskio sūnus. Turėjo gimti Kaune. Tikslūs gimimo metai nežinomi, bet, sprendžiant iš toliau išdėstysimų faktų, tai turėjo įvykti maždaug 1540 m. Galimà dvejų trijų metų paklaida į vieną ir į kitą pusę, tikėtina, kad jis gimė veikiausiai 1540–1543 m., nes kūrinyje apie save kalba taip:

Carmina sunt, fateor, iuvenili condita plectro [...]

Sic me quando virum maturis fecerit annis

tempus [...]

Pripažįstu, kad šios giesmės sukurtos jaunučio poeto [...]

Kai bėgant metams aš tapsiu vyru [...]

Taip galėjo rašyti tik dar labai jaunas žmogus. Apie jo vaikystę ir paauglystę, be šeimos istorijos, kuri bus aptarta toliau, nieko konkretaus pasakyti negalima.

²⁶ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564 // Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1555–1564*, parengė / edidit Darius Antanavičius, lietuviškas santraukas parašė Linas Plankis / summaria actorum Lituhanice composuit Linas Plankis, Vilnius: Baltijos kopija, 2013; *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Vaito knyga 1561–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber advocatialis 1561–164*, parengė / edidit Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius: Baltijos kopija, 2013; *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1568–1570/1571 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1568–1570/1571*, parengė / edidit Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

²⁷ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau VUB RS), fondas 7, Kauno magistrato aktai, Kauno vaito 1564–1568 m. aktų knyga. Ji prieinama internete: <http://www.teismuknygos.mb.vu.lt/kolekcija/kauno-magistrato>.

Antras tikras faktas – 1559 m. mes jį sutinkame ne kur kitur, o būtent Frankfurto prie Oderio universitete, į kurio studentus, sumokėjęs 12 grašių mokestį, jis buvo įrašytas pavasario semestre po šv. Jurgio, t. y. po 1559 m. balandžio 23 d.²⁸. (Tai, beje, dar vienas argumentas, įrodantis, kur buvo išspausdinta *Elegija*.) Žinutę apie Martyno Gradovskio studijas Frankfurte prie Oderio pirmas pastebėjo ir paskelbė Vaclovas Biržiška²⁹. Įdomu, kad kelią į šią universitetą ir pavyzdį ten studijuoti Martynui Gradovskiui parodė Kauno miesto galvos sūnus. Mat 1556 m. Frankfurto prie Oderio universitete mokėsi tuomečio Kauno tarėjo, nuo 1557 m. – burmistro, o nuo 1558 m. – Kauno vaito Motiejaus Heino (mirė 1576 m.) sūnus Martynas Heinas³⁰. Nėra jokių abejonių, kad vaitas Motiejus Heinas Kaune palaikė ryšius su Martyno Gradovskio tėvu, burmistru Simonu Gradovskiu, kuriam teko finansinė sūnaus išmokslinimo našta, be to, visai įmanoma, kad tarpusavyje bendravo ir jų sūnūs, todėl Frankfurto prie Oderio universiteto pasirinkimas buvo akivaizdžiai motyvuotas ir artimiausios aplinkos rekomenduotas.

Trečia, Frankfurte prie Oderio Martynas gyveno (su pertraukomis ar be jų) iki pat 1561 m., o 1561 m. pradžioje čia sukūrė ir paskelbė savąją *Elegiją*. Jos antraštėje, po autoriaus pavardės, dar yra santrumpa *L*. Ji veikiausiai reiškia *licentiatus (-o)*, t. y. pasiektą mokslo laipsnį. Ką Martynas Gradovskis studijavo Frankfurto prie Oderio universitete, deja, neaišku. Licenciatas paprastai būdavo suteikiamas laisvųjų menų studentams.

Ketvirtas ir, deja, kol kas paskutinis tikras faktas – jo mirties data. Tiksliai žinome, kad jis mirė 1569 m. pradžioje Gdanske. Šį dalyką reikia pakomentuoti plačiau. Su Martyno mirtimi susiję trys įrašai Kauno tarybos 1568–1571 m. knygoje³¹. Ankstyviausias jų pažymėtas 1569 m. gegužės 6 d. data. Tą dieną

²⁸ Ernst Friedlaender, *Ältere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt an der Oder*, t. 1, (*Publikationen aus den k. Preussischen Staatsarchiven*, t. 32), Leipzig: S. Hirzel, 1887, p. 154: „Martinus Gradowsky Lithuanus“.

²⁹ Vaclovas Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, Chicago: Lituaniistikos instituto leidykla, 1987, p. 47, 110.

³⁰ Ernst Friedlaender, *Ältere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt an der Oder*, t. 1, p. 141; Vaclovas Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, p. 47, 113; *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1555–1564*, Nr. 1100.

³¹ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1568–1570/1571 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1568–1570/1571*, Nr. 234, 245–246.

Simono Gradovskio atstovas Jonas Husovskis kreipėsi į tarybą prašydamas išduoti raštišką patvirtinimą (liudijimą), kad velionis Martynas Gradovskis gimė teisėtoje Simono Gradovskio ir jo žmonos Barboros santuokoje. Dar įdomesnis 1569 m. gegužės 18 d. įrašas. Iš jo aiškėja, kad velionio Martyno Gradovskio turto, likusio po mirties, atgavimu turįs pasirūpinti Gdansko tarėjo Albrechto Gyzės (Giese; 1524–1580)³² tarnas Jokūbas Heidmanas jaunesnysis. Gdanskas, kaip Martyno Gradovskio mirties vieta, tiesiai nėra minimas, bet turint galvoje, kokio miesto asmuo buvo pasitelktas velionio turtui perimti, tai yra daugiau nei akivaizdu. Ką Martynas Gradovskis veikė Gdanske ir kiek ten gyveno, galima tik spėlioti. Įmanomos dvi versijos. Pirmą – jis buvo jau persikėlęs iš Kauno į Gdanską, t. y. davęs priesaiką ir tapęs Gdansko miestiečiu. Antrą – atvyko į Gdanską tik trumpam su savo ar tėvo reikalais ir netikėtai mirė. Jei būtų teisinga antroji versija, galimybių sužinoti, ką Martynas 1569 m. veikė Gdanske, beveik nėra. Labai preliminarios mūsų paieškos rasti kokių nors žinių apie Martyną Gradovskį Gdansko miesto įstaigų 1568–1570 m. aktų knygoje kol kas buvo bevaisės³³. Galbūt kas nors bus rasta ateityje. Šiaip ar taip, net iš tų faktų, kuriuos pavyko nustatyti, aiškėja, kad Martynas Gradovskis mirė sulaukęs daugių daugiausia 25–30 metų, nespėjęs plačiau pasireikšti ar padaryti didesnės karjeros, todėl ir žinių apie jį išlikusiuose šaltiniuose labai mažai.

SIMONO GRADOVSKIO ŠEIMA

Kur kas daugiau galime pasakyti apie šeimą, kurioje Martynas Gradovskis gimė. Tai šiek tiek kompensuos žinių apie patį *Elegijos* autorių stygių. Ilgametis

³² Apie jį plačiau žr. Marian Pelczar, „Giese Albrecht“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1948–1958, p. 452–453.

³³ Pasirinktina peržiūrėjome dvi minėtųjų metų Gdansko suolininkų teismo knygas (žr. *Archiwum Państwowe w Gdańsku*, f. 300, 43 [Akta miasta Gdańska–Schöffengericht = Sąd Ławniczy], Nr. 12 ir 13. Taip pat buvo peržiūrėtas archyvo darbuotojų parengtas mašinraštis „Katalog testamentów z lat 1473–1813 oraz intercyz ślubnych z lat 1600–1809 ingrosowanych w księgach ławniczych Głównego M. Gdańska“ ir senasis *Danziger Inventar 1531–1591*, bearbeitet von Paul Simson, (*Inventare Hansischer Archive des 16. Jahrhunderts*, t. 3), München–Leipzig, 1913. Juose Martynas Gradovskis taip pat neminimas. Daugiau apie šio archyvo fondus žr.: *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, opracował Czesław Biernat, Warszawa–Łódź: PWN, 1992.

Kauno burmistras Simonas Gradovskis – viena ryškiausių figūrų XVI a. vidurio–antrosios pusės Kaune. Jo paminėjimų galima rasti visose išlikusiose rankraštinėse XVI a. Kauno tarybos ar vaito aktų knygos. Daugiausia jų yra tarybos knygos, kurių iš mus dominančio laikotarpio, išliko, deja, vos trys, o vaito knygos Simonas Gradovskis minimas palyginti retai.

Pirmiausia reikia tarti keletą žodžių apie pačių Gradovskių ištakas. Pavardė byloja lenkišką kilmę. Tą patį teigia ir Saviščevas kalbėdamas apie bajorišką Gradovskių šaką Žemaitijoje³⁴. Kitas dalykas, kad dėl XVI a. pradžios Kauno istorijos šaltinių stygiaus sunku tiksliai nustatyti, ar Simonas Gradovskis buvo pirmos, ar bent antros kartos atvykėlis. Turint galvoje tolesnę jo karjerą miesto pareigūnų hierarchijoje, sunku patikėti, kad tai galėjo pavykti jau pirmos kartos atvykėliui, ypač žinant senųjų šeimų, sudarusių visų magdeburginių miestų valdžios „grietinėle“, nenorą įsileisti į aukščiausią miesto valdžią naujųjų miestiečių. Antra vertus, galėjo būti ir išimčių. Simonas Gradovskis ir 1539–1540 m. miręs Stanislovas Gradovskis³⁵ buvo, matyt, giminės (broliai arba pusbroliai?), tai gali paaiškėti ateityje paskelbus seniausią Kauno tarybos knygą.

Užbėgant į priekį, dar reikia stabtelėti prie galimo klausimo, kas siejo miestietišką ir bajorišką Gradovskių šaką, kuri davė žinomą XVI a. pabaigos literatą – Pranciškų Gradovskį (Gradauską), 1582 m. išleidusį *Hodoeporicon Moschicum* (Žygį į Maskvą). Atsakymas – niekas, tik ta pati pavardė. Saviščevo spėjimas³⁶ atsirado, matyt, per neapsižiūrėjimą arba norą nurodyti kuo daugiau faktų. Vienintelis mums žinomas bajorų Gradovskių giminystės ryšys su Kauno miestiečiais eina per Kauno vaitą Jurgį Pečiūgą (Pieczuga; mirė 1558 m.), kurio žmona Klara buvo Didžiųjų Dirvėnų tijosno Jono Gradovskio ir jo brolio Kasparo Gradovskio sesuo³⁷.

³⁴ Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, p. 315.

³⁵ Jolanta Karpavičienė, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 221, Nr. 2.

³⁶ Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, p. 316: „Šiaip ar taip, įmanoma, kad jo broliai galėjo būti Simonas, Petras ir Mikalojus Gradovskiai. Simonas Gradovskis 1562 m. ėjo Kauno burmistro pareigas.“ Ta pati klaida daroma ir kitų tyrėjų (žr. G. Błaszczuk, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, t. 2, p. 232).

³⁷ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1555–1564*, Nr. 349.

Simonas Gradovskis turėjo gimti apie 1510–1515 m. Jau seniausioje Kauno tarybos knygoje³⁸ jis minimas daugelyje įrašų, pradedant 1534–1535 m.³⁹ Beveik visi paminėjimai susiję su ginčais dėl jo žmonos turto perėmimo. Reikalas tas, kad 1535 m. Simonas Gradovskis jau buvo vedęs Kauno miestiečio Baltramiejaus Sakano (Sakonio, Sakūno), vadinto tiesiog Barčiumi ir mirusio 1519 m., dukterį Barborą Barčiūtę⁴⁰.

Baltramiejus Sakanas buvo labai pasiturintis miestietis. 1519 m. liepos 17 d. prieš mirtį sudarė testamentą, palikdamas daug visokio gero: kelis namus ir žemės sklypus, prekybos kioską Vilniuje, įvairių prekių (pavyzdžiui, keliolika laštų druskos), 200 kapų grašių grynais, taip pat 142,5 kapos grašių paskolų kitiems asmenims. Iš santuokos su Jurgio Petkavičiaus (Petkevičiaus) nežinomo vardo dukra jis turėjo du vaikus: dukrą Barborą ir sūnų Joną Barčių, kuriems užrašytą turtą padalijo per pusę. Po Sakano mirties uošvis Petkavičius ėmė oficialiai globoti jo mažamečius vaikus ir perėmė visą jiems užrašytą turtą. Sulaukusi pilnametystės, Barbora Barčiūtė apie 1535 m. buvo ištekinta už Simono Gradovskio, kuriam Petkavičiaus našlė Kotryna Petkavičienė po vestuvių, vykdydama Sakano testamentą, pagal inventorių iškart perdavė velionio turto dalį. Kita dalis atiteko Petkavičienės sūnui Pranciškui ir žentui Sebastijonui Lovičiui (Łowicz), su kuriais Simonas Gradovskis ir Jonas Barčius pradėjo bylinėtis teismuose. Pastaroji byla truko iki 1539 m, kada Jonas Barčius mirė Kaune nuo maro. 1540 m. pateikęs kažkokią apeliaciją valdovės Bonos teismui, Simonas Gradovskis, veikdamas kaip savo žmonos Barbaros atstovas, gavo jos teises patvirtinantį teismo nutarimą, o 1541 m. sudarė su Sebastijonu Lovičiumi taikos sutartį ir susigrąžino antrąją Baltramiejaus Sakano turto dalį. Taip jis tapo viso Sakano vaikams užrašyto turto savininku, apsigyveno jo namuose Didžiojoje gatvėje, priešais parapinę Šv. Petro bažnyčią (labai tikėtina, kad pirmasis Kauno poetas Martynas Gradovskis gimė būtent

³⁸ VUB RS, fondas 7, Kauno magistrato aktai, 1522–1545 m. tarybos aktų knyga (13838/1). Ji prieinama internete: <http://www.teismuknygos.mb.vu.lt/kolekcija/kauno-magistrato>.

³⁹ *Ibid.*, l. 74v (Nr. 122), 75 (Nr. 124), 85–88 (Nr. 140–143), 93–96v (Nr. 155), 139v (Nr. 300), 146v–148 (Nr. 321–322), 149 (Nr. 328–329), 151v–152v (du išplėsti lapai, kurių liko tik skutai), 161v (Nr. 370), 180v (Nr. 430–431), 183 (Nr. 436), 210v (Nr. 528), 211 (Nr. 532).

⁴⁰ Tolesnėje pastraipoje nurodomi faktai perimti iš kito mūsų darbo (žr.: Darius Antanavičius, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 107–146).

šiam tiksliai neidentifikuojamame name, kuris stovėjo dabartinėje Vilniaus gatvėje, priešais Kauno katedrą), taip pat išnuomojo Kauno miestiečiui Valentinui Širakui (*Szirak*) dar vieną Sakano namą Muitinės gatvėje, ant kampo, šalia Jono Kopo namo.

Net ir nežinant visų Simono Gradovskio biografijos smulkmenų, vien iš to, kas išdėstyta, galima spėti, kad vedybos su Barbora Barčiūte suteikė jam tvirtą materialinį pagrindą tolesnei karjerai: bent nuo 1544 m. jis buvo Kauno suolininkas⁴¹, o jau 1550 m. užlipo ant aukščiausio savivaldaus miesto pareigūno laiptelio – tapo burmistru⁴², kuriuo minimas daugiau kaip dvidešimt metų. Nėra abejonės, kad prieš tapdamas burmistru jis pirma turėjo eiti tarėjo pareigas, nes tokios buvo savivaldaus miesto pareigūno karjeros pakopos (suolininkas → tarėjas → burmistras), bet dėl 1546–1549 m. laikotarpio „skylės“ Kauno savivaldos įstaigų knygoje, nustatyti tikslią datą bus tikriausiai nebeįmanoma⁴³.

Simonas ir Barbora Gradovskiai dar susilaukė sūnaus Jono Gradovskio, kuris vėliau pats tapo Kauno burmistru ir mirė 1606 m., palikęs 19 knygų bibliotekėlę⁴⁴. Kuris iš sūnų buvo vyriausias, tiksliai neaišku, bet galima spėti, kad kaip tik Martynas Gradovskis. Be dviejų savo vaikų, nuo 1539 m. Gradovskių šeimoje taip pat augo įsūnis – Barbaros Barčiūtės-Gradovskienės brolio Jono Barčiaus, mirusio Kaune 1539 m. per marą, mažametis sūnus Jonas Barčionis.

⁴¹ VUB RS, fondas 7, Kauno magistrato aktai, 1544 m. vaito aktų knyga (13839), l. 3, Nr. 116 (1544-04-11): „Тегож дня становши перед паномъ воитом Матис и подал моц пану Симонову Градовскому лавнику [...]“; VUB RS, fondas 7, Kauno magistrato aktai, 1522–1545 m. tarybos aktų knyga (13838/1), l. 211, Nr. 532 (1544-05-21): „Coram consulatu comparentes famati Hanus Czisman consul et Simon Gradovsky scabinus [...]“.

⁴² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai [SA], kn. 13842 (Kauno vaito 1550–1555 aktų knyga), l. 54v, sen. pag. l. 52v (1550-08-15): „pan Symon Gradowski bu[r]mistrz [...]“.

⁴³ 1550 m. datai neprieštarauja vėlesnis 1551-12-03 (?) įrašas vienoje Palenkės vaivadijos knygoje, kurioje įrašytos šios vaivadijos žemių bajorų ir LDK valstybinių magdeburginių miestų miestiečių apeliacijos valdovo teismui (plačiau žr. Darius Antanavičius, „Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, Nr. 87). Reikalas tas, kad lotyniškas terminas *proconsul* (burmistras) knygų raštininkų per klaidą būdavo parašomas praleidžiant priešdėlį *pro*, ir žodis *consul* jau reikšdavo tarėją, nors pats asmuo iš tikrųjų būdavo burmistras. Ar įsivėlė klaida, ar ne, galima nustatyti tik lyginant kelis šaltinius. Šiuo atveju įrašas vaito knygoje yra patikimesnis, nes Simonas Gradovskis, kaip burmistras, minimas ir toliau.

⁴⁴ Zigmantas Kiaupa, „Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a.“, in: *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. Teminis mokslo darbų rinkinys*, Vilnius: LTSR VRB, 1985, p. 6–7.

Sulaukęs pilnametystės, jis sugadino daug nervų senstančiam patėviui Simonui Gradovskiui, o šiam mirus – ir savo netikram broliui Jonui Gradovskiui, tris dešimtmečius su pertraukomis atkakliai bylinėjęs dėl neatidalytos senelio Baltramiejaus Sakano ir tėvo Jono Barčiaus turto dalies. Visa ši istorija išsamiai išdėstyta minėtajame mūsų straipsnyje, todėl čia jos nekartosime. Pakartosime tik vieną smulkmeną, įrodančią, kad Simonas Gradovskis buvo platesnio aki-račio ir šviesesnių siekių žmogus. Viename iš šios bylos dokumentų minima, kad jis dvidešimt metų patirdamas nemažų išlaidų išlaikęs Joną Barčionį, kol šis buvęs nepilnametis, „ir pasirūpinęs išlavinti jį mokyklose ir išmokyti kalbų svečiuose kraštuose“⁴⁵. Žodžiai apie lavinimą mokyklose ir kalbų mokymą svečiuose kraštuose visai gali reikšti Jono Barčionio universitetines studijas. Jei tai būtų tiesa, išeitų, kad Simonas Gradovskis finansavo net tik sūnaus Martyno Gradovskio, bet ir įšūnio Jono Barčionio studijas užsienyje.

Barbora Barčiūtė-Gradovskienė mirė apytikriai XVI a. šeštą dešimtmetį. Po jos mirties Simonas Gradovskis vedė antrą kartą. Jo žmona tapo veikiausiai kita miestietė, kurios žinome tik vardą – Regina. Pirmą kartą šaltiniuose ji minima 1562 m.⁴⁶. 1563 m. vienintelį kartą taip pat minima Simono Gradovskio dukra Barbora⁴⁷. Tai, kad nežinome tikslų pirmosios Gradovskio žmonos Barbaros mirties metų, o pats Simonas tuo metu jau buvo vedęs antrą kartą, neleidžia nustatyti, kuri žmona pagimdė jam šią dukterį. Pats Simonas Gradovskis mirė XVI a. aštuntąjį dešimtmetį (po 1571 m.), nustatyti tikslią datą bus, deja, neįmanoma, nes iki mūsų dienų neišliko nė vienos šio dešimtmečio Kauno savivaldos įstaigų aktų knygos.

AS MENYS

Martyno Gradovskio sukurta ir išleista *Elegija* įdomi įvairiais požiūriais. Pirmiausia apžvelgsime su ja susijusius asmenis. Kūrinyš dedikuotas LDK evangelikų šlui Mikalojui Radvilui Juodajam. Dedicacijoje Martynas

⁴⁵ Darius Antanavičius, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje“, p. 137.

⁴⁶ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Vaito knyga 1561–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber advocatialis 1561–164*, Nr. 907.

⁴⁷ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1555–1564*, Nr. 1207.

Gradovskis, laikydamasis savo meto įsiteikimo meno kanonų, kalba apie savo, kaip poeto, menkumą:

Carmina sunt, fateor, iuvenili condita plectro
et vix tam claro principe digna legi.

[...]

Sic me quando virum maturis fecerit annis
tempus et ingenii gratia dives erit,
Musica tum rursus me tangere plectra iuvabit,
carmina quaeque legas his meliora canam.

Pripažįstu, kad šios giesmės sukurtos jaunučio poeto
ir vargiai yra vertos, kad jas skaitytų toks garsus kunigaikštis.

[...]

Kai bėgant metams aš tapsiu vyru
ir įgausiu daugiau talento,
tada vėl galėsiu imtis Mūzų lyros
ir sudėti geresnių už šias giesmių, kad jas skaitytumei.

Toliau yra mums kur kas svarbesnė mintis, įrodanti, kas iš tikrųjų buvo
kūrinio dedikavimo Radvilui Juodajam iniciatorius:

Dignus es, ut docto celebreris carmine vatum,
pulchrius in vita quo nihil orbis habet,
utque tibi curae sit nostra Camaena, precamur.
Quam foveas animi pro bonitate tui,
id petit, id genitor votis ardentibus optat [...]

Esi vertas būti šlovinamas mokytomis poetų giesmėmis tu,
už kurį pasaulis [šiąme] gyvenime neturi nieko gražesnio,
todėl prašome rūpintis mūsų Kamena.
Kad dėl savo širdies gerumo būtum jai palankus,
prašo, karštai pageidauja ir [mano] tėvas [...]

Taigi Martynas Gradovskis dedikavo savo kūrinį Radvilui Juodajam neabejotinai paakintas tėvo, kuriam buvo, matyt, kažkuo naudinga įsiteikti įtakingiausiam LDK didikui. Apie Simono Gradovskio ir Radvilo Juodojo ryšius kol kas nieko nežinoma, bet nepamirština, kad pastarasis nuo 1558 m. iki mirties 1565 m. buvo Kauno seniūnas, o 1562 m. rugsėjo 18 d. net buvo atvykęs į Kauną⁴⁸ pasitikti Suomijos kunigaikščio Jono Vazos, kuris vyko į Vilnių į savo vestuves su Žygimanto Augusto seserimi Kotryna. Todėl visai įmanoma, kad 1561 m. Kauno burmistras arba jau buvo pažįstamas su Juoduoju, arba ieškojo progos įsiteikti.

Elegiją palydi Kasparo Langferfeldo iš Karaliaučiaus epigrama, skirta jos autoriui. Joje Langerfeldas vadina Martyną Gradovskį širdies broliu:

Sunt igitur laudanda tui monumenta laboris,
quod decoras Christi versibus acta tuis.
Perge sequi Musas doctisque favere Camoenis,
o Martine mihi fratris amate loco [...].

Todėl vertas pagyrimo tavo darbo paminklas,
kad savo eilėmis šlovini Kristaus darbus.
Ir toliau sek Mūzoms įkandin ir būk atsidavęs mokytooms
Kamenoms, o Martynai, mano mylimas kaip brolis [...].

Toks apibūdinimas liudija itin artimus abiejų draugų santykius. Apie Kasparą Langerfeldą žinoma mažai. Jis buvo Karaliaučiaus burmistro Petro Langerfeldo, mirusio 1557 m., sūnus. Gimimo data nurodomi apytikriai 1540-ieji metai. Nuo 1556 m. mokėsi Frankfurto prie Oderio universitete⁴⁹. 1558 m. čia išleido savo *Elegiją*, skirtą velioniui tėvui pagerbti⁵⁰, o 1559 m. – Padėkos giesmę

⁴⁸ Józef Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński, (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, t. 22)*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1939, p. 408.

⁴⁹ Ernst Friedlaender, *Ältere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt an der Oder*, t. 1, p. 138.

⁵⁰ *Elegia Casparis Langerfeldii de obitu prudentissimi viri Petri Langerfeldii senatoris Regio-montani in Prussia etc., patris sui amantissimi*, Francforti ad Oderam: Iohannes Eichorn, 1558 [VD16 ZV 19270].

(*Carmen gratulatorium*)⁵¹, tais pačiais metais Karaliaučiuje išspausdintoje Valentino Schrecko (1527–1602) poemėlėje pasirodė nedidelė jo epigrama, skirta knygos autoriui⁵². 1564 m. jis vedė Elbingo (lenk. Elbląg, dab. Lenkijoje) tarėjo Johanno Coy dukterį Elzbietą, ta proga pasirodė *Epitalamijas*⁵³. Kasparo Langerfeldo mirties data nurodomi 1571 m.

Įdomiausias trečiasis asmuo, susijęs su *Elegija*. Ant Gotos egzemplioriaus titulinio lapo yra Lietuvos senosios literatūros istorijai reikšmingas rankraštiniis įrašas: *Eruditione et doctrina egregie ornato D. Christophero Cesar Martinus Gradovius amicitiae ergo dedit* [Išsilavinimu ir mokytumu garsiam ponui Kristoforui Cezariui dėl draugystės davė Martynas Gradovskis]. Taigi Gotos egzempliorius unikalus ne tik tuo, kad jis kol kas vienintelis žinomas, bet ir tuo, kad Martynas Gradovskis dovanojo jį kitam asmeniui ir savo ranka kaligrafiškai užrašė ant jo dedikaciją. Kas yra tas Kristoforas (Kristupas) Cezaris? Pasirodo, tai savo laiku žinomas XVI a. antrosios pusės literatas ir pedagogas Christophas Caesaris. Jis gimė 1540 m. Prūsijos Ylavoje (vok. Eylau, lenk. Iława, dab. Lenkijoje), kur jo tėvas buvo miesto burmistras. Pradžios mokslus ėjo Jihlavoje (vok. Iglau, dabar Čekijoje), o 1558 m. studijavo Vitenberge, kur klausė Melanchthono paskaitų. 1561 m. grįžo į Ylavą, kur kelerius metus buvo gimtojo miesto mokyklos prefektu (rektoriumi). 1564 m. išvyko iš Ylavos į Leipcigą būdamas jaunuųjų bajorų Creutzų edukacinės kelionės vadovu. Leipcige pasiliko ištisus septynerius metus, dėstė tenykščiame universitete. 1572 m. buvo paskirtas Halės (Halle) gimnazijos rektorius pavaduotoju

⁵¹ *In gratiam clarissimorum et doctissimorum virorum insignibus doctoratus facultatis medicae ornatorum et promotorum in alma Academia Francofordiana ad Viadrum anno 1559 die 19 Septembris autore Petro Streubiro Soldinensi. Additum est Carmen gratulatorium in honorem clarissimi viri M[agistri] Iacobi Bergemanni, praeceptoris reverendi, cum ipsi gradus doctoratus in arte medica decerneretur, scriptum per Casparem Langerfeldium Regiomontanum, Francofordiae ad Oderam: Iohannes Eichorn, 1559 [VD16 iki šiol nėra].*

⁵² *Triumphus Christi ascendentis in coelum carmine conscriptus ad illustrissimum principem et dominum dominum Nicolaum Radzivilum palatinum Vilnensem etc. authore Valentino Schreckio Aldenburgensi, Regiomonti: Iohannes Daubmann, 1559 [VD16 iki šiol nėra].*

⁵³ Sebastianus Neogeorgus, *Epithalamion de nuptiis clarissimi et doctissimi viri magistri Casparis Langerfelt et virginis Elisabeth domini Iohannis Coy senatoris reipublicae Elbingensis, Elbingae: Wolfgang Dietmar, 1564* (žr. *Handbuch des Personalien Gelegenheitschrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven*, t. 24: *Danzig–Gdańsk. Danziger Bibliothek de Polnischen Akademie der Wissenschaften–Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Abteilung I. Gedanensia*, d. 2, herausgegeben von Stefan Anders, Sabine Beckmann, Klaus Garber, Stefania Sycha, Hildesheim–Zürich–New York: Olms–Weidmann, 2009, Nr. 2031).

(vicerektoriumi), o 1583 m. tapo rektoriumi ir ėjo šias pareigas iki mirties 1604 m. Christophas Caesaris buvo žinomas kaip labai talentingas literatas, lotyniškai rašęs progines eiles ir mokyklines dramas. Manoma, kad jis buvo vainikuotas kaip *poeta laureatus*, yra įtrauktas į tokių poetų sąvadą⁵⁴.

Kur ir kada Martynas Gradovskis galėjo įteikti Christophui Caesariui savo kūrinėlį, dėl faktų stygiaus neaišku, būtų galima kelti įvairių spėlionių. Lygiai taip pat neaišku, kaip reikia interpretuoti dedikacinio įrašo frazę *amicitiae ergo*: ar jie buvo pažįstami ir draugai jau seniai, ar ką tik susipažinę. Šiaip ar taip, aišku viena: už vienintelio *Elegijos* egzemplioriaus išlikimą mes turime būti dėkingi būtent Christophui Caesariui. Vien Gotos tyrimų biblioteka šiuo metu saugo 90 XVI a. knygų, kurių proveniencijos byloja, kad jos pateko čia iš asmeninės Christopho Caesario bibliotekos⁵⁵.

ELEGIJOS KONTEKSTAI

Frankfurto prie Oderio spaustuvininko Johanno Eichorno 1560–1565 m. knygų produkcijos analizė leidžia teigti, kad Frankfurte tuo metu egzistavo tradicija kiekvienais metais išleisti bent po vieną lotynišką giesmę, skirtą Kalėdų ar Velykų – didžiųjų krikščioniškų švenčių – proga: 1560 m. pasirodė minėtojo Kasparo Langerfeldo *Elegia in Natalem Domini nostri Christi*⁵⁶, 1561 m. – Martyno Gradovskio *Elegia de Resurrectione Domini nostri Iesu Christi*, 1562 m. – Michaelio Haslobo *Meditatio in Passione Christi Iesu* [VD16 ZV 7400], 1563 m. – Johaneso Frischo *Elegia de Natali Filii Dei* [VD16 F 2896], 1564 m. – Michaelio Haslobo *Phoenix et Christus triumphans* [VD16 ZV 16696], 1565 m. – Andreaso Celichijaus (Celichius) *Praesepe Christi* [VD16 ZV 18271].

Iš šių asmenų geriau žinomas berlynietis Michaelis Haslobas (1539/1540–1589), esantis minėtajame *poetae laureati* sąvade. Martyno Gradovskio buvimas

⁵⁴ John L. Flood, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook*, t. 1, Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2006, p. 277–278. Čia pateikiama jo kūrinių bibliografija pagal VD16 ir kartojamos dar XIX a. vokiečių mokslininkų surinktos biografinės žinios.

⁵⁵ Norint juos išvysti, Erfurto universiteto bibliotekos elektroniniame kataloge reikia įrašyti frazę „Caesar, Christoph“ ir pasirinkti [PRV] *Provenienzen*.

⁵⁶ *Elegia in Natalem Domini nostri Iesu Christi scripta per Casparem Langerfeldium Regiontanum. Accessit et Casparis a Nostitz Carmen in Eiusdem Natalem*, Francofordi ad Oderam: [Iohannes Eichorn], 1560 [VD16 iki šiol nėra].

tarp tokių autorių leidžia spėti, kad kaunietis rodė kažkokius gabumus, į kuriuos galbūt buvo atkreiptas universiteto draugų dėmesys ir jam pasiūlyta sukurti giesmę, skirtą 1561 m. Velykoms, kurios tais metais buvo balandžio 6 d. Nedrąsiai galima spėti, kad akstiną tam galėjo duoti bičiulis Kasparas Langerfeldas iš Karaliaučiaus. Jis jau buvo paskelbęs porą panašių kūrinėlių (žr. aukščiau). Finansuoti *Elegijos* išleidimą apsiėmė tikriausiai poeto tėvas Simonas Gradovskis, norėdamas įsiteikti, kaip minėta, Mikalojui Radvilui Juodajam.

Vakarų Europoje iki 1561 m. pasirodė daugybė ilgesnių ar trumpesnių giesmių ir poemų, kurių tema (objektas) buvo kertinis krikščionių tikėjimo įvykis – Jėzaus Kristaus mirtis ir prisikėlimas. Naujųjų laikų lotyniškosios kūrybos tyrėjai kaip pirmuosius pavyzdžius dažniausiai mini Makarijaus Mucijaus (Macario Muzio, XV a.) *De triumpho Christi* (1499 m.), Jono Tuberino (Iohannes Tuberinus) *Carmen elegiacum de Resurrectione Domini nostri Iesu Christi* (1512 m.), Pauliaus iš Krosno (Paweł z Krosna, mirė 1517 m.) *Sapphicon de inferorum vastatione et triumpho Christi* (1512 m.), Eobano Hesso (Eobanus Hessus, 1488–1540) *Victoria Christi ab inferis* (1517 m.), nors panašių kūrinių buvo parašyta daug daugiau, o jau XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje jų pasipylė kaip iš gausybės rago, vien suregistruoti visus juos būtų didelis darbas.

Martyno Gradovskio parašytosios *Elegijos* struktūra yra tokia.

Pradžia (Įžanga)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Giesmės tema: 1561 m. Velykų šventė (eil. 1–4) 2. Kristaus invokacija (eil. 5–8)
Požemio pasaulis (Jėzaus Kristaus mirtis)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jėzaus Kristaus patekimas į požemį (Pragarą) ir žengimas Plutono (Šėtono) rūmų link (eil. 9–14) 2. Plutonas (Šėtonas) pastebi nuo savo rūmų kuoro besiantinantį Kristų ir šaukia požemio jėgas į mūšį (eil. 15–22) 3. Plutono kalba (eil. 23–32) 4. Pragarininkų pajėgų telkimas ir kautynių pradžia (eil. 33–56) 5. Jėzus Kristus atkakliai žengia į priekį ir sako kalbą, ragindamas požemio pajėgas nesipriešinti (eil. 57–72) 6. Pragarininkų išsilakstymas mūšio pradžioje (eil. 73–80) 7. Jėzus Kristus pradeda Plutono (Šėtono) pilies šturmą ir ją užima (eil. 81–92) 8. Plutonas (Šėtonas) pabėga į olą, bet Kristaus paima jį į nelaisvę, t. y. nugali mirtį (eil. 93–114) 9. Jėzus Kristus ateina į požemio Elisijo giraitę, kur jį pasitinka džiūgaujančios mirusiųjų vėlės ir žmonijos protėvis Adomas (eil. 115–134) 10. Adomo sveikinimo kalba (eil. 135–162) 11. Jėzaus Kristaus atsakomoji kalba (eil. 163–182)

Dausos (Jėzaus Kristaus prisikėlimas)	1. Jėzaus Kristaus triumfas, t. y. žengimas į Dangų (eil. 183–188) a) Senovės Romos triumfo eisenos aprašymas (eil. 189–200) b) Jėzaus Kristaus triumfo eisenos aprašymas (eil. 201–232) 2. Jėzaus Kristaus prisikėlimo vaisių išvardijimas (eil. 233–248)
Pabaiga	Autoriaus ir žmonijos padėka Dievui ir Jėzui Kristui (eil. 249–270)

Ji yra tradicinė: Jėzaus nusileidimas į mirusiųjų pasaulį, kova su požemio jėgomis, jų sutriuškinimas, t. y. mirties nugalėjimas, triumfo eiseną į dangų, įpintos retorinės kalbos įvairiomis kombinacijomis ir variantais randami visuose panašiuose kūriniuose. Užpildydamas kūrinio struktūrą konkrečia medžiaga ir poetinėmis priemonėmis, kiekvienas poetas buvo laisvas rodyti savo išmonę, senovės Romos mitologijos ir realiųjų išmanymą, romėnų klasikų leksikos įvaldymą, todėl laikantis anų laikų originalios kūrybos taisyklių ir madų, jam buvo tiesiog privalu pademonstruoti savo erudiciją įterpiančią įvairių Antikos autorių citatų ar parafrazių.

Literatūriniai Jėzaus Kristaus leidimosi į požemį (Pragarą) provaizdžiu visiems lotyniškai kūrusiems Viduramžių ir Naujųjų laikų poetams buvo, be abejonės, Vergilijaus *Eneidos* 6-oji giesmė, kurioje aprašoma Enėjo kelionė į požemio pasaulį. *Elegijoje* taip pat yra pažodinių šios giesmės citatų. Pavyzdžiui, 49 eilutė yra tiksli *Eneidos* 6 giesmės 273 eilutės (*vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci*), o 131 eilutė – 684 eilutės (*Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit*) citata. Iš šios giesmės perimta ir visa mirusiųjų pasaulio „topografija“ ir „toponimija“: Ditas, Plutonas, Stiksas (Stigė), Avernas, Orkas, Erebas, Tartaras, Lėtė. Yra citatų ir iš kitų *Eneidos* giesmių, kaip antai: *Elegijos* 29 eilutė *Ferte citi flammis, date praelia, scandite muros* labai primena 9-os giesmės 37 eilutę *ferre citi ferrum, date tela, ascendite muros* (jei tai apskritai nėra Vergilijaus *varia lectio?*), o 61 eilutė *Tantane vos generis tenuit fiducia vestri* – 1 giesmės 132 eilutės citata. *Elegijos* 33 eilutės *Haec ubi dicta dedit, tenuit mora nulla vocatos* žodžiai *haec ubi dicta dedit* yra mėgstama Vergilijaus frazė, o likusi dalis – tiksli Ovidijaus *Metamorfozių* 1 giesmės 167 eilutės citata. Čia nurodėme tik kelis ryškesnius atvejus, daugiau pateikiama *Elegijos* komentaruose.

Be Antikos autorių, buvo pasitelkiami XV–XVI a. kūrėjai. Kaip pavyzdį galima nurodyti *Elegijos* 9 eilutę *Christus ut immensa descendit luce sub umbras*, kuria pradedamas pats pasakojimas. Aiškėja, kad pirmas ją pavartojo mažai

ELEGIA DE RESURRECTIONE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI, CONTINENS
descriptionem pugnae ipsius apud inferos,
& simul triumphum eius ascendentis ad Patrem.

Carmine fert animus victorem dicere Christum,
Atque resurgentem concelebrare Deum.
Quando tulit clarum deuicta gente triumphum,
Regia Tartarei quam fouet atra Ducis.
Qui fueras, cum facta fuit nec terra nec vnda
Nec vaga fulserunt sidera, Christe faue.
Et teneram sancto conamine dirige mentem,
Vt possim dextrae gesta referre tuae.
Christus ut immensa descendit luce sub umbras,
Ditis ubi bifida regia fronte patet.
Intrepidus diras tendit Plutonis ad aedes,
Infera sulphureas styx ubi voluit aquas.
Et properabat iter iam victor honore futurus,
Ingrediens stygiae limina prima domus.
Fortis sua Pluto tum prospiciebat ab arce,
Vndique quae nigro marmore tecta nitet.
Atque ubi cognouit venientis lumina Christi,
Aduersus regnum qui ferat arma suum.
Protinus auxilium magno clamore precantur,
Quotquot Aeuernalis curia Ditis habet.
Immanesque monet socios, precibusque fatigat,
Defendant forti quo sua tecta manu.

O totij

Martyno Gradovskio poemos *Elegia de resurrectione Domini nostri Iesu Christi*
pirmais puslapis. Gotos tyrimų bibliotekos egz., f. [Aiii r].
(Forschungsbibliothek Gotha der Universität Erfurt, Phil 4° 203/5.)

žinomas XV a. italų poetas Makarijus Mucijus (Macario Muzio) savo giesmėje *De triumpho Christi* (eil. 5), kuri pirmą kartą buvo išspaudinta Venecijoje 1499 m. Iš Mucijaus giesmės „pasiskolinta“ ir daugiau:

Martynas Gradovskis	Makarijus Mucijus
[77] Adventante Deo tremuere palatia Ditis	[13] Adventante Deo tremuerunt sceptrā reclusae
[79] Protinus atque imas baratri petiere latebras	[15] Protinus atque imas barathri petiere latebras
[81] At Christus clausos Erebo trepidante recessus / Invasit	[7] Invasitque Erebo clausos trepidante recessus
[87] Impulsaeque procul disiecto cardine Ditis	[9] Impulsaeque procul disiecto cardine Ditis
[88] (Horrendum dictu) procubuerunt fores	[10] Procubuerunt fores [...]
[219] Interea laeto divorum ianua coelo	[255] Interea laeto divorum ianua coelo
[220] Laxabat summi tecta suprema Patris	[256] Ardua laxabat supremi tecta parentis

Kitas dalykas, kad dabar sunku įrodyti, ar šios citatos atėjo iš originalo, ar per kokius nors XVI a. tarpininkus. Mucijaus atveju jo poema paskutinį kartą vokiškai kalbančiuose kraštuose buvo perspaudinta 1550 m. Kelne [VD16 M 7346 ir B 9955], tad 1561 m. Frankfurto prie Oderio universitete visai galėjo būti vos prieš dešimtmetį išleistas knygos egzempliorius.

Dar vienas pavyzdys – keturios Jėzaus Kristaus „kreipimosi“ į požemio įnamius eilutės, kurios, kaip paaiškėjo, *mutatis mutandis* yra perimtos iš žymaus XVI a. humanisto ir mediko Jurgio Piktorijaus (Georgius Pictorius, Georg Maler, 1500–1569) Bažnyčios himno „Te Deum laudamus“ parafrazės *Canticum Augustini*:

Martynas Gradovskis	Jurgis Piktorijus
[66] Me solum mundus Dominum veneratur et orat,	[3] Te aeternum mundus Patrem veneratur et orat,
[67] Meque Deum radians cantat uterque polus.	[4] Teque Patrem radians cantat uterque polus.
[68] Me celum unanimi, me concinit ore potestas,	[5] Te coelum unanimi, te concinit ore potestas,
[69] Angelicus laeto me canit ore chorus.	[6] Te chorus Angelicus praedicat atque thronus.

Iš autorių, kuriuos Martynas Gradovskis pasitelkė daugiausia, ypač reikia sustoti prie Vito Jakobėjaus (Vitus Jacobaeus, Veit Jakobäus). Apie jį, kaip ir apie Gradovskį, liko labai mažai žinių, kurių šaltinis yra daugiausia jo paties

išleisti kūriniai. Vitas Jakobėjus gimė Niurnberge (Nürnberg), gimimo metai nežinomi. Dėstė poetiką Vienos universitete, 1558 m. Vienoje buvo vainikuotas kaip *poeta laureatus*. 1561 m. iš Vienos išvyko į Ingolštata, kur 1562 m. gavo tenykščio poetikos profesoriaus vietą mirus Jeronimui Cygleriui (Hieronymus Ziegler). Jakobėjus mirė 1568 m.⁵⁷

Martynas Gradovskis neabejotinai turėjo rankose Jakobėjaus giesmę apie Kristaus prisikėlimą iš mirusiųjų ir žengimą į dangų, kuri pirmą kartą buvo išspausdinta 1555 m. Vienoje kaip *Triumphus gloriosissimus Filii Dei ascendentis ad dexteram Aeterni Patris* [VD16 J 58], o 1556 m. perspausdinta Vitenberge kaip *Triumphus Filii Dei ascendentis ad Patrem* [VD16 ZV 8625] ir pagaliau įėjo į pirmąjį šio autoriaus „Šventųjų giesmių“ (*Sacra carmina*) rinkinio tomą, išleistą 1561 m. Vienoje [VD16 J 55]. Martynas Gradovskis kuriuo nors iš šių leidimų ir rėmėsi.

Gerą tuziną iš Jakobėjaus kūrinio pasiskolintų ir nežymiai pakeistų eilučių randame jau dedikacijoje Mikalojui Radvilui Juodajam. Toliau pateikiame identifikuotų atvejų palyginimą⁵⁸.

Martynas Gradovskis	Vitas Jakobėjus
[1] Laeta dies rediit laeto sacrata triumpho	[111] Laeta dies rediit multos optata per annos
[9] Haec nisi lux tristi fulsisset amabilis orbi	[115] Haec nisi venisset lux optatissima, laesi
[10] Non potuissimus regna videre Dei	[116] Non potuissimus regna videre Dei
[11] Mens hominum morbis nam cum polluta scateret	[119] Impia mens hominum vitiis polluta scatebat
[13] Coelorum oppositis et stabat ianua valvis	[121] Oppositis stabat coelorum ianua valvis
[14] Ad superas poterat nemo redire domos	[121] In superas poterat nemo redire vias
[15] Horrida mors homines captos caligine mentis	[125] Mors homines captos nimia caligine mentis
[16] Ad Stygis infernas praecipitabat aquas	[126] Ad Stygis infernas praecipitabat aquas
[17] Nullius et poterant lenire piacula cladem	[127] Ulla nec hanc poterant lenire piacula cladem
[18] Nec poterant placidum restituise Deum	[130] Placatum poterat restituise Deum

⁵⁷ Visos skurdžios žinios apie Vitą Jakobėjų pateikiamos minėtajame *poetae laureati* sąvade (žr.: John L. Flood, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook*, t. 2, p. 944–946). Reikia atkreipti dėmesį, kad autorius kelis Jakobėjaus kūrinius vadina dingusiais (*lost*), bet naujausiais VD16 duomenimis, jie išliko.

⁵⁸ Vito Jakobėjaus giesmės tekstas cituojamas iš: *Viti Iacobaei poetae laureati sacrorum carminum liber primus*, Viennae Austriae: Michael Zymmerman, 1561 [VD16 J 55]. Eilučių numeracija ir konkordancija – D. A.

[19] Ergo sedebamus miserando carcere clausi	[131] Ergo sedebamus damnati mortis in umbra
[20] Atque loco vitae fulmina mortis erant	[132] Inque loco vitae tormina mortis erant
[21] Totus nec mundus nec homo nec et angelus ullus	[129] Totus enim mundus nec homo nec et angelus ullus
[22] Salvificas poterant applicuisse manus	[128] Aut medicas nobis applicuisse manus

Dar įspūdingiau atrodo skoliniai iš Jakobėjaus pačiame *Elegijos* tekste. Identifikavome iš viso net 112 eilučių, kurios tiesiog pažodžiui ar su įvairiais menkais pakeitimais neabejotinai perimtos iš šio autoriaus giesmės. Visa *Elegijos* antroji pusė, pasakojanti apie Kristaus atvykimą, nugalėjus mirtį, į Elisijo giraitę ir žengimą iš ten į dangų, su nedidelėmis išimtimis iš esmės nurašyta nuo Jakobėjaus kūrinio. Dėl didelės apimties šie atvejai pateikiami priede.

Apskritai net tos *Elegijos* eilutės, kurios iš pirmo žvilgsnio yra savitos, ilgiau ir giliau „pakapsčius“ tokios nebeatrodo. Pavyzdžiui, paprasčiausia frazė *Talis erat Christi per tot mala victa triumphus* (201 eil.), pasirodo, žodis žodin randama ankstesnių XVI a. poetų kūrinuose⁵⁹. Tad lieka neaišku, ar tai tiesiog sutapimas, ar vis dėlto sąmoningas kartotinis. Lengviausia susekti romėnų klasikų citatas ir jų variacijas, nes visas romėnų literatūros palikimas jau senokai prieinamas realiu skaitmeniniu formatu. Kur kas kebliau yra su XVI a. poetų kūryba: dauguma lotyniškai rašiusių poetų knygų internete kol kas prieinama geriausiu atveju vaizdų pavidalu (o daug jų neprieinama iš viso). Nors interneto paieškos sistemos net šiuo atveju leidžia pasiekti anksčiau tiesiog neįsivaizduojamų rezultatų nustatant tekstų giminystę, kolei kas teksto segmentų, esančių su skaitmenintose (virtualiose) knygose, apčiuopimas yra dar labai netobulas, daug kas tiesiog neatpažįstama, todėl ateityje mūsų laukia naujų atradimų, kurie gali būti ne visai malonūs, jei turėsime galvoje originalumo aspektą.

Kaip reikia vertinti nustatytą Martyno Gradovskio ir Vito Jakobėjaus kūrinų giminystę? Jis gerokai keičia mūsų nuomonę apie kaunietį ir jo kūrinį. Tai, kas iš pradžių atrodė kaip didelio talento apraiškos, galiausiai pasirodė esąs paprastas sekimas (imitacija). Sekimo (imitacijos) supratimas įvairiais literatūros istorijos laikotarpiais skyrėsi. Imitacijos teorijai ir praktikai skirta daugybė užsienio autorių darbų⁶⁰. Galima kalbėti netgi apie savotišką tokių

⁵⁹ Valentinus Schreck(ius), *Triumphus Christi ascendentis in coelum carmine conscriptus*, p. [B4v].

⁶⁰ Gerą jų apžvalgą, susijusią su Renesanso epocha, žr.: Agnieszka Fulińska, *Naśladowanie i twórczość. Renesansowe teorie imitacji, emulacji i przekładu*, (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna), Wrocław: Leopoldinum, 2000.

literatūrologijos tyrimų pakraipą. Jos aptarimas nėra šio straipsnio uždavinys. Nesustojant ties teorija, mūsų nuomone, to fakto, kad iš 286 Jakobėjaus giesmės eilučių Martynas Gradovskis vienaip ar kitaip panaudojo, o dažniausiai tiesiog nurašė iš viso 112 eilučių, t. y. 40 procentų teksto, verčia kalbėti ne apie kokią nors imitacijos apraišką⁶¹, o – sakykime tiesiai – plagiatą.

Turėdami tai galvoje, dabar visai kitaip galime pažvelgti ir į faktą, kad *Elegija* buvo išspausdinta nenurodant nei spaudos vietos, nei spaustuvininko. Straipsnio pradžioje teigėme, kad galima tik spėlioti, kodėl taip atsitiko. Dabar tai ir padarykime. Ar nebuvo taip, kad Frankfurto prie Oderio spaustuvininkas Johannas Eichornas, išvydęs Martyno Gradovskio tekstą, ėmė įtarti, su kuo turi reikalą, arba jam bent kilo abejonių dėl įteikto kūrinio autentiškumo, ir jis sutiko už pinigus išspausdinti jį su sąlyga, kad bus nenurodyta spaudos vieta ir jo spaustuvė, kad ateityje išvengtų galimų kaltinimų paskelbus vogtą tekstą. Galbūt buvo iš anksto sutarta, kad visas tiražas bus atiduotas pačiam autoriui, kuris išsigabens jį su savimi kažkur į Rytus, ir visi pėdsakai bus užmėtyti?

Ar tai reiškia, kad Martynas Gradovskis buvo nemokša poetas? Visai ne. Dedicacijoje Radvilui Juodajam skolinių iš Jakobėjaus yra palyginti nedaug, didesnė dedikacijos dalis yra originali, nebent manytume, kad ją už Martyną Gradovskį sueiliavo kitas asmuo. Pačiai *Elegijai* iš įvairių autorių tekstų sudurstyti irgi reikėjo nemažai išmanymo ir gebėjimų. Kokios aplinkybės lėmė, kad Gradovskis buvo priverstas taip gausiai perrašinėti kito autoriaus kūrinį, nežinome. Galbūt jam pristigo laiko, gal tai buvo tiesiog jo pečiams per sunki užduotis? Jei taip, tada reiktų visai kitomis akimis žvelgti į jau cituotus dedikacijos žodžius:

Carmina sunt, fateor, iuvenili condita plectro
et vix tam claro principe digna legi. [...]
Sic me quando virum maturis fecerit annis
tempus et ingenii gratia dives erit,
Musica tum rursus me tangere plectra iuvabit,
carmina quaeque legas his meliora canam.

⁶¹ Živilė Nedzinskaitė, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 138–139.

Pripažįstu, kad šios giesmės sukurtos jaunučio poeto
ir vargiai yra vertos, kad jas skaitytų toks garsus kunigaikštis. [...]
Kai bėgant metams aš tapsiu vyru
ir įgausiu daugiau talento,
vėl galėsiu imtis Mūzų lyros
ir sudėti geresnių už šias giesmių, kad jas skaitytumei.

Išeitų, kad šias eilutes reikia suprasti visai pažodžiui: vaikas buvo tiesiog per jaunas užkrautam darbui atlikti, todėl truputį sugudravo. Antra vertus, tai, kad jis nesidrovėjo savo kūrinio dovanoti išsilavinusiam ir išprususiam Christophui Caesariui, byloja, kad dėl savo žingsnio nejautė jokių skrupulų.

Kauno savivaldos įstaigų knygos neduoda nė mažiausio pagrindo spėlioti, kokios konfesijos galėjo būti *Elegijos* autorius Martynas Gradovskis ir jo tėvas Simonas Gradovskis, o štai 1561 m. knygelėje paskelbti tekstai tai leidžia. Į akis krenta faktas, kad juose visiškai neminima Švč. Mergelė Marija, Bažnyčios šventieji ir Romos popiežius. XVI a. viduryje, kai vyko aštrūs katalikų ir protestantų ginčai tikėjimo klausimais, taip rašė veikiausiai ne katalikas, kuriam Dievo Motinos ir šventųjų gerbimas būtų buvęs įprastas dalykas, o protestantas, nepripažinęs nei Marijos ir šventųjų kulto, nei Romos popiežiaus valdžios. Pridėjus *Elegijos* dedikaciją LDK reformacijos šului Mikalojui Radvilui Juodajam, autoriaus mokslą Frankfurto prie Oderio universitete, kuris iki XVI a. vidurio buvo persmelktas Reformacijos idėjų⁶², lengvai numanomą Karaliaučiaus burmistro sūnaus Kasparo Langerfeldo konfesinę priklausomybę, taip pat vienintelio išlikusio knygelės egzemplioriaus dovanojimo faktą Christophui Caesariui, kuris buvo žinomas liuteronas (vadovavo Halės liuteronų gimnazijai), galima spėti, kad Martynas Gradovskis turėjo būti liuteronas. Antra vertus, įrodytas faktas, kad 40 procentų *Elegijos* teksto nurašyta nuo kito kūrinio, neleidžia tvirtai kalbėti apie *Elegijos* autoriaus pažiūras, t. y. neaišku, ką reikėtų priskirti jo paties, o ką – pirmojo autoriaus mintims. Taigi Martyno Gradovskio konfesijos klausimas kol kas lieka atviras, nors tikimybė, kad jis buvo liuteronas, mums atrodo didesnė.

⁶² Tam skirta didžiulė monografija (žr. Michael Höhle, *Universität und Reformation. Die Universität Frankfurt (Oder) von 1506 bis 1550*, (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, t. 25), Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2002.

Martyno Gradovskio *Elegijos* istorija gerai liudija visus keblumus, su kuriais šiandien susiduria mokslininkai, norėdami atskleisti naujų XVI a. Lietuvos kultūros faktų: mažai medžiagos, pabiros žinios, didžiulis pirminių šaltinių stygius, lemtingi atsitiktinumai. Juk jei ne Christophui Caesariui paties autoriaus padovanotas egzemplorius, apie šią Kauno poeto knygelę iki šiol žinotume tik iš Janickio nurodytos antraštės. Antra vertus, jei atsitiktinai nebūtume pastebėję *google* paieškos apčiuoptos kažkurios lotyniškos frazės, kuri identiška skirtingų autorių kūriniuose, apie Martyną Gradovskį kalbėtume visai kitaip, laikydami jį didelių vilčių teikusiu talentingu poetu. Atskleistas plagiato faktas mus pačius privertė pakoreguoti dalį jau parašyto straipsnio teksto ir išvadas.

Šiaip ar taip, Kaunas nuo šiol turi pirmąjį savo poetą Martyną Gradovskį. Žinome gana tiksliai jo gimimo vietą Kaune (kažkur dabartinėje Vilniaus gatvėje, priešais Katedrą). Gal jis vertas šio tokio Kauno šviesuomenės dėmesio ir įamžinimo⁶³.

IŠVADOS

Apibendrinant galima prieiti prie tokių išvadų.

1. 1561 m. be spaudos vietos pasirodžiusi *Elegija* buvo išleista Frankfurte prie Oderio, Johanno Eichorno spaustuviėje.
2. Knygos autorius Martynas Gradovskis buvo Kauno miestietis, burmistro Simono Gradovskio ir Barboros Barčiūtės-Gradovskienės sūnus, gimęs maždaug 1540–1543 m., 1559–1561 m. studijavęs Frankfurto prie Oderio universitete ir miręs 1569 m. Gdanske. Jaunas miręs, jis nespėjo plačiau pasireikšti, todėl apie jį išliko labai mažai žinių.
3. *Elegijos* spausdinimą Frankfurto prie Oderio finansavo Kauno burmistras Simonas Gradovskis; kūrinys dedikuotas įtakingiausiam LDK didikui Mikalojui Radvilui Juodajam, todėl manytina, kad taip norėta jam įsiteikti.

⁶³ Pirmoje straipsnio versijoje siūlėme pagerbti jį Kauno, 2022 m. Europos kultūros sostinės, proga, rotušės aikštės, kuria Gradovskis neabejotinai vaikščiojo, grindinyje įmūrijant plokštelę su tokiu lotynišku distichu: *Siste gradum, peregrine: Gradovius hocce poeta / olim Caunensis quod facis egit iter.*

4. 40 procentų *Elegijos* teksto nurašyta nuo kito mažai žinomo poeto Vito Jakobėjaus (Vitus Jacobaeus; mirė 1568 m.) giesmės apie Kristaus žengimą į dangų, kuri pirmą kartą buvo paskelbta 1555 m. Vienoje ir vėlesniais metais dar du kartus perspausdinta.
5. Atskleisti faktai leidžia vadinti Martyną Gradovskį ne tik pirmuoju kauniečiu, paskelbusiu spausdintą knygą, bet ir mūsų plagiatorių pirmtaku.

PRIEDAS

Martyno Gradovskio ir Vito Jakobėjaus kūrinių palyginimas

Pastaba. Vito Jakobėjaus giesmės tekstas cituojamas iš: *Viti Iacobaei poetae laureati sacrorum carminum liber primus*, Viennae Austriae: Michael Zimmerman, 1561 [VD16 J 55]

Eilučių numeracija ir konkordancija – D. A.

Martinus Gradovius	Vitus Jacobaeus
[10] Ditis ubi bifida regia fronte patet	[24] Ditis ubi bifida regia fronte patet
[12] Infera sulphureas Styx ubi volvit aquas	[26] Infera sulphureas Styx ubi volvit aquas
[14] Ingrediens Stygiae limina prima domus	[32] Ingreditur Stygii limina prima lacus
[20] Quotquot Avernalis curia Ditis habet	[34] Quotquot Avernalis curia Ditis habet
[42] Exerit et vires Styx tenebrosa suas	[36] Exerit et vires Styx tenebrosa suas
[43] Praecipue sathanas, peccati suasor et author	[37] Praecipue Satanas, peccati suasor et author
[44] Horrendi capitis cornua bina quatit	[40] Hirsuti capitis cornua bina quatit
[50] Ecce reluctatur gens inimica Deo	[33] Ecce reluctantur Christo veniente tot hostes
[51] Undique tela volant diram minitantia mortem	[35] Undique tela volant hosti minitantia mortem
[94] Tartareae cuius iura paludis erant	[38] Tartareae cuius iura paludis erant
[105] Sed nihil hic fraus ulla iuvat, nil proficit astus	[45] Sed nihil hic fraus ulla iuvat neque proficit astus
[113] Intima disiectae trepidabant viscera terrae	[63] Intima commotae trepidabant viscera terrae
[114] Lethaeas Christo concutiente domos	[64] Tartareas Christo concutiente domos
[119] Ecce Prophetarum series numerosa sciebat	[93] En Patriarcharum series numerosa sciebat
[120] Tempora Messiae laeta futura sui	[94] Messiae laetum tempus adesse sui
[121] Deque procul Christum victricia signa videbat	[95] Illa procul Christi victricia signa videbat

[122] Iustaque Lethaeos vincula ferre duces	[96] Iustaque Tartareos vincula ferre duces
[123] Mille igitur coetus tollunt super aethera plausus	[97] Innumeros igitur tollebat in aethera plausus
[124] Huius laetitiae nec modus ullus adest	[98] Laetitiae tantae nec modus ullus erat
[125] Excipitur victor, resonat concentibus aer	[105] Excipitur victor, responsat plausibus aether
[127] Interea reliquos pater hortabatur Adamus	[99] Interea reliquos pius hortabatur Adamus
[128] Tanta celebrarent ut benefacta Dei	[100] Tanta celebrarent ut benefacta Dei
[129] Laeta triumphanti canerent ut carmina regi	[101] Laeta triumphanti canerent et carmina regi
[142] Qui Phlegetontaeae vincula vincis aquae	[258] Qui Phlegetontaeae vincula tollis aquae
[145] Haec nisi fulsisset lux optatissima mundo	[115] Haec nisi venisset lux optatissima, laesi
[147] Sed tu, nate Deo, nostros miserate dolores	[133] Sed tu, nate Deo, nostros miserate dolores
[149] Morte tua mortem deles et sanguine sanas	[135] Morte tua mortem deles livoreque sanas
[150] Maxima quos Legis fecerat ira reos	[136] Debita quos Legis fecerat ira reos
[151] Et quia mens est casta Patris castosque requirit	[137] Et quia mens est iusta Patris iustosque requirit
[152] Iustitia castos nos facis esse tua	[138] Iusticia iustos nos facis esse tua
[153] Reddis et ablatae nobis tot dona salutis	[139] Reddis et amissae coelestia dona salutis
[154] Simus ut aeternae pars quotacunque scholae	[140] Simus ut aeternae turba beata scholae
[155] Ut liceat nobis rursus celebrare Parentem	[141] Ut liceat nobis iterum celebrare parentem
[156] Atque piis precibus sollicitare Deum	[142] Atque piis votis sollicitare Deum
[157] Ergo, Deus, salve, reparatae sancta salutis	[145] Ergo, Deus, salve, reparatae sacra salutis
[158] Ancora, qua puri purificante sumus	[146] Ancora, quo iusti iustificante sumus
[159] Vocibus his Christum cum compellasset Adamus	[147] His ita victorem cum compellasset Adamus
[161] Exhibitos victor sed cum vidisset honores	[149] Exhibitos Christus cum conspexisset honores
[162] Gratanti turbae talia verba dedit	[150] Laetanti turbae talia verba dedit
[167] Me duce strata iacent captivae vincula mortis	[153] Me duce victa iacent captivae vincula mortis
[168] Vindice me vobis coelica regna patent	[154] Vindice me vobis coelica regna patent
[170] Reddere et irato debita λυτρά Patri	[156] Offensoque dedi debita λυτρα Patri
[172] Antea quae oppositis stabat operta seris	[158] Quae prius aeratis stabat operta seris
[173] Ergo vos mecum victa Styge surgite, vestra	[161] Vos igitur mecum victa Styge surgite, vestra
[174] Iam mihi sunt stabili pectora iuncta fide	[162] Cum mihi sint stabili pectora iuncta fide
[175] Sum Via, credentes superas quae ducit in aedes	[159] Sum Via, credentes superas quae ducit in auras
[176] Invenit veram me sine nemo viam	[160] Inveniet veram me sine nemo viam
[177] Simplicitate Deum trinum coluistis in una	[163] Simplicitate Deum trinum coluistis in una
[178] Dum rexit firmus corpora vestra vigor	[164] Dum regeret vestri corporis ossa vigor
[179] Praemia propterea tanta pietate feretis	[167] Praemia propterea tanta pietate feretis

[180] Digna: dabo vobis regna tenenda Patris	[168] Digna: dabo vobis regna tenenda Patris
[181] Quare agite et magni pompam celebrate triumphi	[169] Surgite magnifici, pompam celebrate triumphi
[182] Longior ingressum nec mora tardet iter	[170] Longior ingressum nec mora tradet iter
[183] Haec ubi fatus erat, complaudunt vocibus omnes	[173] His ita transactis applaudunt vocibus omnes
[184] Atque triumphantes ingrediuntur iter	[174] Atque triumphantes ingrediuntur iter
[185] Dulcisonis volucres concentibus aethera mulcent	[181] Suavisonis volucres concentibus aethera mulcent
[186] Laetaque iam Domino carmina voce canunt	[182] Laetaque fautrici carmina voce canunt
[187] Interea tanti celebratur pompa triumphi	[183] Interea tanti celebratur pompa triumphi
[188] Clarus et incedit victor honore novo	[184] Clarus et incedit victor honore novo
[189] Non secus ut Romae, si quis superaverat hostes	[185] Nec secus ac Romae, si quis superaverat hostes
[190] Ut sua subicerent debita colla iugo	[186] Ut sua subiicerent subdita colla iugo
[191] Ausoniam victor populo mirante per urbem	[187] Ausoniam victor populo spectante per urbem
[192] More suo niveis invehetur equis	[188] More triumphali vectus ovabat equo
[193] Insuper et currum comitati signa tulerunt	[189] Ac aliqui currum comitati signa ferebant
[194] Nudatusque suis vestibus hostis erat	[190] Exutusque suis vestibus hostis erat
[195] In Capitolinam tandem cum venerat arcem	[191] In Capitolinam tandem cum venerat arcem
[197] Omine quod fausto victoria parta fuisset	[195] Omine quod dextro victoria parta fuisset
[198] Libertasque Deo vindice tuta foret	[196] Libertasque Deo vindice tuta foret
[199] Inde triumphanti regi paeana canebant	[197] Inde triumphanti populus paeana canebant
[200] Praemia nam virtus digna labore capit	[198] Praemia nam virtus digna labore capit
[202] In curru populo victus ovante venit	[200] In curru populo vectus ovante venit
[203] Electique gerunt pueri direpta trophaea	[201] Electique gerunt iuvenes erepta trophaea
[204] Armaque, quae diro victor ab hoste tulit	[202] Armaque, quae Stygio victor ab hoste tulit
[205] A tergo Christum capti comitantur et hostes	[203] Praeterea currum capti comitantur et hostes
[206] Ius Acherontae qui tenere domus	[206] Ius Acherontaei qui tenuere lacus
[207] Hos Mors consequitur pharetris insignis et arcu	[211] Hunc Mors consequitur iaculis insignis et arcu
[208] Dudum ius cuius debilitata iacet	[212] Vis etiam cuius debilitata iacet
[209] Quae sua terribili distendit guttura victu	[213] Haec sua terribili distendit guttura rictu
[210] Dum dolet haec Christi se iuga dura pati	[210] Dum dolet haec Christi se iuga dura pati
[211] Purpurea currum praecedunt veste Prophetae	[225] Sed nivea currum praecedunt veste Prophetae
[212] Laetaque suavisono pollice plectra movent	[226] Laetaque currenti pollice plectra movent

[213] Hos et Apostolicus comitatur in ordine cetus	[227] Hos et Apostolicus comitatur in ordine coetus
[215] Pars citharas tractat, fulva et luctatur arena	[229] Pars cytharas tractat, pars aeris cornua flexi
[216] Parsque movet docta dulcia plectra manu	[230] Parsque movet manibus tergora tensa boum
[217] Pars etiam cantat dulcissima carmina Christo	[231] Pars etiam Christi depingit carmine laudes
[223] Excipiunt Dominum coeli super astra meantem	[234] Excipiunt reducem sidera prona ducem
[235] Exuvias ibi distribuit pro more triumphphi	[235] Exuvias ibi distribuit pro more triumphphi
[236] Simus et ut laudis pars quotacunque facit	[236] Simus ut et laudis pars aliquanta suae
[237] Doctores alios nobis largitur, ut ore	[237] Doctores alios nobis largitur, ut ore
[238] Impavido doceant relligionis opus	[238] Intrepido doceant relligionis opus
[239] Pastores alios donat purosque ministros	[239] Pastores alios donat sanctosque prophetas
[240] Ut crescat verbi vera propago sui	[240] Crescat ut in verbo vera propago suo
[243] Sanctus et inprimis nobis donatur ab illo	[241] Sanctus et in primis nobis donatur ab illo
[244] Spiritus, ut mentes nostraque corda regat	[242] Spiritus ut mentes sanctaque corda regat
[249] Interea nos sincero de pectore grates	[245] Interea reliqui sincero pectore grates
[250] Aeterno demus, non simulante Patri	[246] Aeterno Patri non simulanter agunt
[251] Hoc duce quod fuerit victoria parta, quod hostes	[247] Hoc duce quod fuerit victoria parta, quod hostes
[252] Supplicium poena conveniente luant	[248] Supplicium poena conveniente luant
[253] Munere pro tanto grates reverenter agamus	[255] Munere pro tanto grates reverenter agamus
[254] Nostraque sint tanto pectora grata Deo	[256] Et pia sint summo pectora grata Deo
[255] Christe triumphator, supremi Patris imago	[257] Christe triumphator, Stygii superator Averni
[256] Qui Phlegetontaeae vincula tollis aquae	[258] Qui Phlegetontaeae vincula tollis aquae
[257] Accipe quas agimus devoto pectore grates	[259] Accipe quas agimus toto tibi pectore grates
[261] Haec nisi nam curae soli tibi, Christe, fuisent	[261] Nostra salus curae si non tibi, Christe, fuisset
[262] Atque redemisses nos bonitate tua	[262] Nique redemisses nos bonitate tua
[263] Praeda fuissemus tandem sperata Draconis	[263] Praeda fuissemus tandem sperata Draconis
[265] Seviat et quamvis in tanto turbine Moscus	[279] Saeviat et quamvis in tanto turbine mundus
[266] Et velit oppressum nomen id esse tuum	[280] Et velit oppressum nomen id esse tuum
[267] Tu tamen interea defendas, Christe, sareptam	[281] Tu tamen abiectam defendas, Christe, sareptam
[268] Moestaque divino numina corde fove	[254] Nostraque divino corda favore regit
[269] Donec ad extremum superas migremus in auras	[285] Aethereas donec coeli migremus in auras
[270] Ac ibi promissas possideamus opes	[286] Atque ibi promissas possideamus opes

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

RANKRAŠTINIAI ŠALTINIAI

- Archiwum Państwowe w Gdańsku, [mašınraštis:] Katalog testamentów z lat 1473–1813 oraz intercyz ślubnych z lat 1600–1809 ingrosowanych w księgach ławniczych Głównego M. Gdańska.
- Archiwum Państwowe w Gdańsku, f. 300, 43 (Akta miasta Gdańska–Schoffengericht = Sąd Ławniczy), Nr. 12 ir 13.
- Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f. 130, b. 2630 (Juozo Tumelio spaudai (pa)rengto Lietuvos XVI a. knygų sąvado mašınraštis).
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai [SA], kn. 13842 (Kauno vaito 1550–1555 aktų knyga).
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 7, Kauno magistrato aktai, 1522–1545 m. tarybos aktų knyga (13838/1). Prieiga per internetą: <http://www.teismuknygos.mb.vu.lt/kolekcija/kauno-magistrato>.
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 7, Kauno magistrato aktai, 1544 m. vaito aktų knyga (13839).
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 7, Kauno magistrato aktai, 1564–1568 m. vaito aktų knyga. Prieiga per internetą: <http://www.teismuknygos.mb.vu.lt/kolekcija/kauno-magistrato>.

SPAUSDINTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- ANTANAVIČIUS DARIUS, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
- ANTANAVIČIUS DARIUS, „Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, opracował Czesław Biernat, Warszawa–Łódź: PWN, 1992.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas*, t. 1, Čikaga: Kultūros fondas, 1960¹; Vilnius: Sietynas, 1990².
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987.
- BŁASZCZYK GRZEGORZ, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015
- Danziger Inventar 1531–1591*, bearbeitet von Paul Simson, (*Inventare Hansischer Archive des 16. Jahrhunderts*, t. 3), München–Leipzig, 1913.
- ESTREICHER KAROL, *Bibliografia polska*, t. 17, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1899.

- FLOOD JOHN L., *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook*, t. 1–4, Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2006.
- FRIEDLAENDER ERNST, *Ältere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt an der Oder*, t. 1, Leipzig: S. Hirzel, 1887 (*Publikationen aus den k. Preussischen Staatsarchiven*, t. 32).
- Handbuch des Personalen Gelegenheitsschrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven*, t. 24: *Danzig–Gdańsk. Danziger Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften–Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Abteilung I. Gedanensia*, d. 2, herausgegeben von Stefan Anders, Sabine Beckmann, Klaus Garber, Stefania Sycha, Hildesheim–Zürich–New York: Olms–Weidmann, 2009.
- FULIŃSKA AGNIESZKA, *Naśladowanie i twórczość. Renesansowe teorie imitacji, emulacji i przekładu*, (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna), Wrocław: Leopoldinum, 2000.
- HÖHLE MICHAEL, *Universität und Reformation. Die Universität Frankfurt (Oder) von 1506 bis 1550*, (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, t. 25), Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2002.
- [JACOBÆUS VITUS], *Viti Iacobaei poetae laureati sacrorum carminum liber primus*, Vienna Austriae: Michael Zymmerman, 1561.
- [JANOCKI JAN DANIEL], *Ianociana, sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae Miscellae*, Varsaviae et Lipsiae: Apud Michaellem Groellium, t. 1, 1776.
- JASNOWSKI JÓZEF, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, t. 22), Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1939, p. 408.
- JUSZYŃSKI MICHAŁ HIERONIM, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 1, w Krakowie: Józef Matecki, 1820.
- KARPAVIČIENĖ JOLANTA, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
- Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1555–1564*, parengė / edidit Darius Antanavičius, lietuviškas santraukas parašė Linas Plankis / summaria actorum Lituaniae composuit Linas Plankis, Vilnius: Baltijos kopija, 2013.
- Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1568–1570/1571 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1568–1570/1571*, parengė / edidit Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Vaito knyga 1561–1564 = Acta civilia Caunensia saec. XVI–XVIII. Liber advocatialis 1561–1564*, parengė / edidit Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius: Baltijos kopija, 2013.
- KIAUPA ZIGMANTAS, *Kauno istorija. I tomas: Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius: Versus aureus, 2010.
- KIAUPA ZIGMANTAS, „Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a.“, in: *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. Teminis mokslo darbų rinkinys*, Vilnius: LTSR VRB, 1985.

- KOZŁOWSKI JAN, *Szkice o dziejach Biblioteki Zaluskich, (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 137)*, Wrocław [etc.]: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1986.
- KRASZEWSKI JÓZEF IGNACY, *Wilno od początków jęgo do roku 1750, t. 4*, Wilno: Józef Zawadzki, 1842.
- [LANGERFED KASPAR], *Elegia Casparis Langerfeldii de obitu prudentissimi viri Petri Langerfeldii senatoris Regiomontani in Prussia etc., patris sui amantissimi*, Francforti ad Oderam: Iohannes Eichorn, 1558.
- [LANGERFED KASPAR], *Elegia in Natalem Domini nostri Iesu Christi scripta per Casparem Langerfeldium Regiomontanum. Accessit et Casparis a Nostitz Carmen in Eiusdem Natalem*, Francofordi ad Oderam: [Iohannes Eichorn], 1560.
- LUKŠAITĖ INGĖ, *Die Reformation im Großfürstentum Litauen und in Preußisch-Litauen (1520er Jahre bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts)*, übersetzt von Lilija Künstling und Gottfried Schneider, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2017.
- LUKŠAITĖ INGĖ, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje (XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis)*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savę... Motiejaus Kazimiero SARBIEVIJAUS poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- NEOGEORGUS SEBASTIANUS, *Epithalamion de nuptiis clarissimi et doctissimi viri magistri Casparis Langerfelt et virginis Elisabeth domini Iohannis Coy senatoris reipublicae Elbingensis*, Elbingae: Wolfgang Dietmar, 1564.
- PELCZAR MARIAN, „Giese Albrecht“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1948–1958.
- SAVIŠČEVAS EUGENIJUS, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- [SCHRECK VALENTIN], *Triumphus Christi ascendentis in coelum carmine conscriptus ad illustrissimum principem et dominum dominum Nicolaum Radzivilum palatinum Vlnensem etc. authore Valentino Schreckio Aldenburgensi*, Regiomonti: Iohannes Daubmann, 1559.
- Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- SIARCZYŃSKI FRANCISZEK, *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego [...]*, t. 1, we Lwowie: Józef Schnayder, 1828.
- Slavica-Katalog der Landesbibliothek Gotha mit 16 Kunstdrucktafeln*, bearbeitet von Helmut Claus, (*Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas*, t. 10), Berlin: Akademie-Verlag, 1961, p. 285, Nr. 2218.
- [STREUBER PETER], *In gratiam clarissimorum et doctissimorum virorum insignibus doctoratus facultatis medicae ornatorum et promotorum in alma Academia Francofordiana ad Viadrum anno 1559 die 19 Septembris autore Petro Streubiro Soldinensi. Additum est Carmen gratulatorium in honorem clarissimi viri M[agistri] Iacobi Bergemanni, praeceptoris reverendi, cum ipsi gradus doctoratus in arte medica decerneretur, scriptum per Casparem Langerfeldium Regiomontanum*, Francofordiae ad Oderam: Iohannes Eichorn, 1559.

Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts, t. 1–25, Stuttgart: Anton Hiersemann, 1983–2000.

XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi, sudarė / concinnaverunt Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Кніжная спадчына Францыска Скарыны = Книжное наследие Франциска Скорины = *mjtBook heritage of Francysk Skaryna*, t. 1–20, Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2013–2017.

The First Author of a Printed Book from Kaunas

Summary

Very little is known about the contribution of the burghers of the Grand Duchy of Lithuania to old Lithuanian literature. The burghers were always pushed into shadow by the representatives of the nobility. In this respect, the sixteenth century is especially poor and each new fact that adds to our knowledge about the intellectual and creative potential of the townspeople of the Grand Duchy of Lithuania in the sixteenth century is significant. The aim of this paper is to introduce and analyse a work written and published by one burgher of the Grand Duchy of Lithuania in the mid-sixteenth century.

The object of research is a little-known rare publication the accurate full title of which is the following: *Elegia de Resurrectione Domini nostri Iesu Christi, continens | descriptionem pugnae Ipsius apud inferos, | et simul triumphi Eius ascenden|tis ad Patrem, | scripta | ad illustrissimum prin|cipem et dominum, dominum Nicolaum Radziuil, | ducem in Olike et Niesuisz, palatinum Vilnensem, can|cellarium et marschalcum magni ducatus Lithuuaniae, | generalem Brestensem, Schanlensem, et | Borisoniensem capita|neum, etc. | autore Martino Grado|uiuio Caunensi. L. | Anno 1561 [VD16 ZV 6919].*

Only two copies of the *Elegia* are known to bibliographers during the 450 years that have passed since its publication. The fate of the copy described by Jan Daniel Janocki is unknown. In all likelihood it perished in the hardships of history that befell the Żaluski library. The only known copy, the so-called unicate, is currently kept in Germany, at the Gotha Research Library (*Forschungsbibliothek Gotha*). The shelf mark of the book: Phil. 4° 00203/05. It is a small eight-leaf publication *in quarto*, in a binding consisting of as many as 170 similar occasional works.

The objectives of the article are the following: (1) to determine where precisely *Elegia* was printed, (2) to prove that the author of *Elegia* Martynas Gradovskis (Martinus Gradovius, Marcin Gradowski) was indeed a burgher of Kaunas, (3) to introduce his person and his family, and (4) to reveal a broader cultural and literary context of this small book.

Since the place of publication is not given on the title page, all bibliographic sources claim that it is unknown. Although it is not given on the title page, it is not hard to identify from the dedication by Martynas Gradovskis, the author of *Elegia*, to Mikalojus Radvila the Black (Mikołaj Radziwiłł Czarny), the voivode of Vilnius. It turns out that the book was printed at the printing house of Johann Eichorn in Frankfurt (Oder).

Not having seen the work itself and resorting to the reiterated title, the majority of those who wrote about *Elegia* had doubts as to whether Martynas Gradovskis was a burgher of Kaunas or possibly a noble. The above-mentioned dedication to Mikalojus Radvila the Black is a proof that Martynas Gradovskis, the author of *Elegia*, came from the burghers of Kaunas.

So far only four undeniable facts are known about Martynas Gradovskis. First of all, his father Simonas Gradovskis was a burgher of Kaunas, a lay judge, member of Council, and eventually a burgomaster. Martynas must have been born in Kaunas. The exact year is unknown, but one can guess that he must have been born between 1540 and 1543. The second true fact is that in 1559 we see him at the University of Frankfurt (Oder): he enrolled during the spring term, after 23 April. The third fact is that Marcin stayed in Frankfurt (Oder) until 1561 (with or without intervals), and early in 1561 he wrote and published his *Elegia* here. On the title page, the author's name is followed by the abbreviation *L*, which very likely means *Licenciatus* (-o), that is, the degree achieved. The fourth known fact is the date of his death. We know that he died early in 1569 in Gdansk. It becomes clear from the ascertained facts that Martynas Gradovskis died when he was 25–30 years old at the most; there was not enough time for self-realisation or an outstanding career, which explains why information about him in extant sources is scarce.

More can be said about the family into which Martynas was born. His father, Simonas Gradovskis, was a burgher of Kaunas, a lay judge, member of Council, and eventually a burgomaster; his mother, Barbora Barčiūtė, was a townswoman. Simonas Gradovskis, a long-standing burgomaster of Kaunas, was one of the prominent personalities of Kaunas in the middle and the second half of the sixteenth century. He was born between 1510 and 1515, was a lay judge from at least 1544, later became member of Council, and a burgomaster in 1550. He died in the 1570s.

Before 1561, numerous shorter or longer hymns and poems the main theme (object) of which was the underlying event of the Christian faith – the death and resurrection of Jesus Christ – appeared in Western Europe. Researchers in the field of Latin literature of the modern period mention Macario Muzio's *De triumpho Christi* (1499), Iohannes Tuberinus's *Carmen elegiacum de Resurrectione Domini nostri Iesu Christi* (1512), *Sapphicon de inferorum vastatione et triumpho Christi* (1512) by Paweł of Krosno (died in 1517), Eobanus Hessus's (1488–1540) *Victoria Christi ab inferis* (1517) as first examples of this type of literature. Since there were more similar works and they started appearing like from a cornucopia in the middle and the second half of the sixteenth century, producing a register of them alone would be an immense work.

The structure of Gradovskis' *Elegia* is typical of this kind of plot: Jesus's descent into the world of the dead, the struggle against the forces of the underworld and their defeat or a victory over death, and a triumphal procession to heaven. The interlacing rhetoric speeches occur in various combinations in all similar works.

Regarding the authors that Martynas Gradovskis resorted to, mention should be made of Veit Jacobaeus. He was born in Nuremberg, but the year of his birth is unknown. He taught poetics at the University of Vienna and in 1558 was crowned *poeta laureatus*. In 1561 he left Vienna for Ingolstadt where in 1562 he received professorship in poetics. Jacobaeus died in 1568.

There is no doubt that Martynas Gradovskis knew Jacobaeus's hymn about Christ's resurrection, which was first published in Vienna in 1555 under the title *Triumphus gloriosissimus Filii Dei ascendentis ad dexteram Aeterni Patris* [VD16 J 58], reprinted in Wittenberg in 1556 as *Triumphus Filii Dei ascendentis ad Patrem* [VD16 ZV 8625], and eventually was included in the first volume of the collection 'Holy Hymns' (*Carmina sacra*) published in 1561 in Vienna [VD16 J 55]. Martynas Gradovskis must have used one of these editions.

A number of lines from Jacobaeus's work found their way to the above-mentioned dedication to Mikalojus Radvila the Black. Even more 'impressive' are the borrowings from Jacobaeus in the main body of the text of *Elegia*. We identified as many as 112 lines that had been taken from the hymn by this author either verbatim or with slight stylistic changes. With insignificant exceptions, *Elegia*'s whole second part about Christ's ascension to heaven is basically copied from Jacobaeus's work. Due to their large volume, these episodes are given in the appendix. How should such a fact be accounted for? It substantially changes our opinion of Martynas Gradovskis and his work. What initially might have appeared as a manifestation of a considerable talent turns out to be a simple imitation that had been learned while studying the humanities at the schools of that time. The fact that Martynas Gradovskis used, in one way or another, and very often simply copied 125 lines of the 286 lines of Jacobaeus's hymn makes us speak not about some sophisticated kind of imitation but about what is called plagiarism in our times.

KEYWORDS: Christoph Caesar; Johann Eichorn; elegy; Frankfurt (Oder); Martynas Gradovskis (Marcin Gradowski, Martinus Gradovius); Simonas Gradovskis (Szymon Gradowski); Veit Jacobaeus (Jakobäus); Kaunas; 16th century; Kaspar Langerfeld; Grand Duchy of Lithuania; Latin literature of Lithuania; history of Reformation in Lithuania; Macario Muzio; modern period; Georg Pictorius; Mikalojus Radvilas the Black (Mikołaj Radziwiłł Czarny).

Gauta 2018 06 13

Priimta 2018 06 21

SIGITAS NARBUTAS

Nežinoma Pauliaus Oderborno poema apie Lietuvą

ANOTACIJA. 2017 m. Saksonijos krašto, valstybės ir universiteto bibliotekoje surastas mažai kam žinomas Kauno liuteronų kunigo Pauliaus Oderborno kūrinys. Tai Vilniuje, Jono Karcano spaustuvėje, 1583 m. publikuotas *Himnas apie seną ir garsią Glebavičių giminę*. Jame apdainuojama Lietuvos istorija, daugiau dėmesio skiriant Gediminui ir Vilniaus įkūrimui, taip pat apibūdinama Glebavičių giminė, minimi išskilesni tos giminės asmenys. Ši poema svariai papildo lietuvių ar kitakilmių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos gyventojų XVI a. antroje pusėje lotynų kalba sukurtą literatūros kūrinių aruodą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos literatūra lotynų kalba; poema; Paulius Oderbornas; Jonas Jonaitis Glebavičius; *Himnas apie seną ir garsią Glebavičių giminę*; *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente*; Lietuvos Didžioji Kunigaikštija.

1. PAULIAUS ODERBORNO GYVENIMO IR KŪRYBOS BRUOŽAI

Paulius Oderbornas (apie 1555 – 1604) priklauso prie Lietuvos Renesanso literatūros kūrėjų, rašiusių Livonijos karo temomis ir savo kūrinuose įamžinusių tą karą laimėjusių Lietuvos karo, valstybės ir politikos veikėjų kartą. Be jo, iš lietuvių ar kitakilmių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos gyventojų reikšmingų kūrinių apie Livonijos karą paliko Motiejus Strijkovskis (poemų knyga *Apie lietuvių, žemaičių ir rusėnų šlovingos tautos pradžią, giminių kil-*

mę, galybę ir didvyriškus darbus kovų laukuose ir namie, taip pat *Kronika*), Danielius Hermanas (poemos *Su Marsu susituokusios Mūzos, Maskviškė Steponeida* ir *Visos Respublikos ašaros pirma laiko mirus Lenkijos karaliui Steponui I*), Stanislovas Varševickis (*Panegirika Lenkijos karaliui Steponui I*), Bazilijus Hiacintijus (*Panegirika Polocko užėmimo proga*), Pranciškus Grauskas (poema Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono Kristupo Radvilos žygis prieš Maskvą), Andriejus Rimša (poema *Dešimtmetis pasakojimas apie šviesiausiojo kunigaikščio ir pono Kristupo Radvilos žygius*), Elijas Pilgrimovijus (proza parašytas *Panegiriškas kreipimasis*) ir Jonas Radvanas (herojinis epas *Radviliada*)¹. Taigi keli Oderborno kūriniai Livonijos karo tematika papildė Lietuvos Renesanso literatūrą ir skaičiumi, ir žanrais, ir tematika.

Čia būtų verta labai trumpai priminti Oderborno biografiją. Jis gimė apie 1555 m. Barto mieste, Vakarų Pomeranijoje. 1570–1574 m. studijavo Rostoko universitete. 1578 m. atvyko į Lietuvą, dirbo Vilniaus liuteronų pamokslininku. Metų pabaigoje išvyko į Karaliaučių, ten buvo ordinuotas kunigu. 1579 m. jam prabėgo karaliaus Batoro karinėse stovyklose, o 1580 m. jį jau regime užėmus Kauno liuteronų kunigo vietą. 1587 m. Oderbornas tapo Rygos Šv. Petro bažnyčios kunigu. Nuo 1593 m. dirbo Kuršo kunigaikščio Frydricho pamokslininku Jelgavoje. Čia ir mirė 1604 m.

Oderbornas buvo produktyvus rašytojas. Jis kūrė pasaulietinę ir religinę poeziją: epigramas, poemas, giesmes, taip pat rašė proza panegirikas, literatūrinius laiškus, apybraižas ir pamokslus. Literatūrinis Oderborno debiutas pažymėtas studijų metais. Pirmas žinomas jo eilėraštis, didelės apimties vestuvinė giesmė, buvo išspausdintas 1572 m. Rostoke kelių autorių proginėje poezijos knygoje². Iki atvykdamas į Lietuvą, tokiuose kelių autorių proginės poezijos rinkiniuose ar kitų rašytojų knygoose Oderbornas publikavo daugiau savo kūrinių³.

¹ Plačiau apie kai kuriuos čia paminėtus lietuvių ar kitakilmių LDK gyventojų kūrinius Livonijos karo temomis žr. Juliusz Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1969, p. 121–122 ir toliau.

² *Nuptiis ornatissimi viri d. Matthiae Machtii, reipub[licae] Bardensis secretarii, et pudicissimae virginis Catharinae Vvoeleniae, prudentiss[imi] viri Iohannis Vvoelenii, consulis Bardensis, filiae*, Rostochii: Excudebant Iohannes Stockelman et Andreas Guttermvitz, 1572, l. Bv–B₃r.

³ Iš tokių minėtina: *Nuptiis doctissimi viri, m. Iohannis Neovini, sponsi, rectoris scholae ad D. Iacobum, in urbe Rosarum, et honestissimae eius sponsae Margaritae Brandes*, Rostochii: Excudebant Iohannes Stockelman et Andreas Guttermvitz, 1574; [Peter Creisbach], *Petri Creisbachii Dithmarsii Libri duo Christiadam: [Liber primus:] Divus Matthaues [...]*, Rostochii:

Literatūrinę šlovę Oderbornas pelnė Lietuvoje. Labiausiai jį išgarsino Mas-
kvos didžiojo kunigaikščio Ivano IV Rūsčiojo biografija, parašyta Kaune, išspaus-
dinta Vitenberge 1585 m.⁴, veikiai išversta į vokiečių kalbą ir kelis syk išspausdin-
ta Gerlice⁵, o vėliau – ir kituose Vokietijos miestuose. Persikėlęs į Rygą, o vėliau
į Jelgavą, Oderbornas toliau ištikimai tarnavo Mūzoms. Jo plunksnai priklauso
nemažai kūrinių, parašytų lotynų ir vokiečių kalbomis: kelios religinės giesmės
bei pamokslai⁶, vienas vėliau nesyk perspausdintas traktatas apie rusų ir totorių
religiją ir papročius⁷, taip pat įdomių lituanistinės tematikos elementų turinti
pasaulietinė panegirika⁸ ir daug kitų poezijos tekstų, išspausdintų kartu su kitų
autorių kūriniais⁹ (nepilną jų sąrašą pateikiame šio straipsnio pabaigoje).

Excudebat Iacobus Lucius Transylvanus, 1575, l. A₂r– A₄r; Idem, *Petri Creisbachii Dith-
marsii Liber secundus Christiadam: Divus Marcus [...]*, Rostochii: Excudebat Iacobus Lucius
Transylvanus, 1575; *Epicedia in obitum reverendi et doctissimi viri d. m. Thomae Maueri
Tribulensis, pastoris ad S. Michaelem in celebri Lunaeburga, et superintendentis dioecesium
Verdensis et Lubecensis [...]*, [Frankfurt am Main: Christian Egenolff d. Ä. (Erben)], 1576.

⁴ [Paulius Oderbornas], *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae ducis vita, a Paulo Oderbornio
tribus libris conscripta [...]*, Witebergae: Excudebat haeredes Ioannis Cratonis, 1585.

⁵ Idem, *Wunderbare, erschreckliche, unerhoerte Geschichte, und warhaffte Historien: Nemlich,
Des nechst gewesenen Groszfuersten in der Moschkaw Joan Basilidis, (auf ire Sprach Iwan
Basilowitz genandt) Leben [...]*, Gedruckt zu Goerlitz: Bey Ambrosio Fritsch, 1588; *Wunder-
bare, erschreckliche, unerhoerte Geschichte, und warhaffte Historien: Nemlich, Des nechst
gewesenen Groszfuersten in der Moschkaw Joan Basilidis, (auf ire Sprach Iwan Basilowitz
genandt) Leben [...]*, Gedruckt zu Goerlitz: Bey Ambrosio Fritsch, 1589.

⁶ Idem, *Trost Schrifft an den edlen gestrengen und ervesten Herrn Georg von Tiesenhausen
[...]*, Gedruckt zu Riga: Bey Niclas Mollyn, 1590; *Trostschrifft an den edlen gestrengen und
ehrnvesten Herrn Wilhelmen von Effern [...]*, Gedruckt zu Riga: Bey Niclas Mollyn, 1591;
Vier Predigten von dem Bogen Gottes in den Wolcken [...], Gedruckt zu Riga: Bey Niclas
Mollyn, 1591. Kai kurios religinės giesmės buvo išverstos į lietuvių kalbą, žr. Dainora
Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir
Prūsų Lietuva*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 68, 155.

⁷ [Paulius Oderbornas], *De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu, etc.
et de Tartarorum religione ac moribus, vera et luculenta narratio, ad d. Davidem Chytraeum
recens scripta.* [Jan Mielecki], *Alia eiusdem argumenti de religione et sacrificiis veterum
Borussorum, ad cl. v. Georgium Sabinum olim missa*, [Rostochiae: Excudebat Stephanus
Myliander], 1582.

⁸ Idem, *Panegyricus ad serenissimos et potentissimos principes ac dominos, d. Joannem III.
Svecorum, Gothorum, Vandalorum[ue] regem..., et Sigismundum III. regem Poloniae et
designatum Sveciae [...]*, Rigae: Typis Nicolai Mollini, 1589.

⁹ *Epithalamia in honorem nuptiarum [...] Friderici à Nostitz in Lampersdorf, illustriss[imi]
Borussiae ducis consiliarij, et nobilissimae ac pudicissimae virginis Annae, Cristophori à
Saleth, piè defuncti, relictæ filiae sponsae, scripta à Philomosis*, Regiomonti: [Georg Os-
terberger], 1580; [Anselm Bock], *Carmen gratulatorium: De serenissimi, ac potentissimi*

2017 m. Saksonijos krašto, valstybės ir universiteto bibliotekoje surastas dar vienas Oderborno kūrinys – herojinė-genealoginė poema, pavadinta *Himnas apie seną ir garsią Glebavičių giminę, šviesiam ir prakilniam ponui Minsko kaštelionui, LDK žemės išdininkui Jonui Glebavičiui parašytas bartiškio kunigo Pauliaus Oderborno*¹⁰. Joje apdainuojama Lietuvos istorija, daugiau dėmesio skiriant Gediminui ir Vilniaus įkūrimui, taip pat apibūdinama Glebavičių giminė, minimi iškilesni tos giminės asmenys. Poema išspausdinta Vilniuje, Jono Karcano spaustuvėje, 1583 m.

Šis leidinys neminėtas nei Karolio Estreicherio, nei Juozo Tumelio bibliografijose, todėl kraštuose į rytus nuo Oderio ilgai nežinotas. Jį mini kai kurie XVIII ir XIX a. vokiečių bibliografai. Ankstyviausią nuorodą 1750 m. pateikė Teofilis Georgas veikalė *Supplement zu dessen allgemeinen Europaeischen Buecher-Lexico*¹¹. Čia nurodyti išleidimo metai (1583), autorius (Pauli Oderbornii), dalis pavadinimo (de antiqua & illustr. Heleboviciorum Gente), išleidimo vieta (Viennae, sic!), leidėjas (Kartzan), formatas (8, sic!) ir kaina (12 grašių). Johanno Christopho Adelungo ir Heinricho Wilhelmo Rotermundo bibliografiniame sąvade¹² *Himnas* aprašytas nurodžius artipilnę antraštę ir teisingus išleidimo duomenis¹³.

principis, ac domini domini Sigismundi Tertii, Regis Poloniae, et designati Svetiae [...] in Regnum Poloniae ingressu et subsequente solenni inauguratione, et coronatione [...], Rigae: Excudebat Nicolaus Mollinus, 1588.

¹⁰ [Paulius Oderbornas], *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente scriptus ad illustrem et magnificum dominum d. Ioannem Helebovicium, castellanum Minscensem, et Mag. Ducat. Lith. Thesaurarium terrestrem, a m. Paulo Odobornio Bardensi, Vilnae: Per Ioannem Kartzanum Welicen[sem], [1583].*

¹¹ [Theophilus Georgius], *Theophili Georgi[i] Erstes Supplement zu dessen allgemeinen Europaeischen Buecher-Lexico, in welchem nach alphabetischer Ordnung die Autores dererjeningen Buecher nachgetragen worden so in denen vier ersten Theilen nicht enthalten..., [t. 3], Leipzig: Verlegts Wolfgang Heinrich Schoenermarck, 1750, p. 276.*

¹² Johann Christoph Adelung, Heinrich Wilhelm Rotermund, *Fortsetzung und Ergaenzungen zu Christian Gottlieb Joechers allgemeinem Gelehrten-Lexiko worin die Schriftsteller aller Staende nach ihren vornehmsten Lebensumstaenden und Schriften beschrieben werden [...], t. 5, Bremen: Bei Johann Georg Heyse, 1816.*

¹³ Už pastarąsias nuorodas nuoširdžiai dėkoju dr. Mintautui Čiurinskui.

9 173
HYMNVS
DE ANTIQVA ET
ILLVSTRI HELEBO-
VICIORVM GENTE
SCRIPTVS

AD ILLVSTREM ET MAGNI-
FICVM DOMINVM D. IOANNEM HE-
lebouicium, Castellanum Minscensem,
& Mag. Ducat. Lith. Thesaura-
rium terrestrem.

A M. Paulo Odrobornio Bardenfi.

VILNÆ
Per Ioannem Kartzanum Weliceñ.

Pauliaus Oderborno knygos *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente* (Vilnius, 1583) antraštiniis puslapis. Saksonijos krašto, valstybės ir universiteto bibliotekos Drezdene egz. (SLUB Dresden / Digital Collections / Lit. Lat. rec. A. 371, misc. 9.)

2. LEIDINIO IR JĮ IŠSAUGOJUSIO KONVOLIUTO CHARAKTERISTIKA

Himnas išspausdintas atskira knyga. Leidinys nedidelis (lapo ilgis 19,5, plotis 14,5 cm), jį sudaro 14 ketvirtainio formato lapų. Vienintelis kol kas žinomas jo egzempliorius išliko didelės apimties konvoliute ir yra dešimtoji jo knyga. Visą konvoliutą sudaro 15 proginių leidinių (įrišo viršelio ilgis 20,5, plotis 15 (su krašto užlenkimu – 16), nugarėlės storis 3,8 cm). Kitos jo knygos:

- 1) Krzysztof Kobylński, *Christophori Kobilienski, equitis Poloni, Vario- rum epigrammatum ad Stanislaum Rozimontanum libellus*, Cracoviae: Lazarus Andreae excudebat, 1558;
- 2) Andrzej Trzeciecki, *Andreae Tricesii equitis Poloni Epigrammatum liber II, nunc denuo recognitus, et locupletus: Ad insignem virtute et prudentia patricium, et senatorem Polonum, Ioannem Christophorinum, castella- num Vielunensem [...]*, Crac[oviae]: Lazarus Andreę excudebat, 1557;
- 3) Andrzej Trzeciecki, *Andreae Tricesii, equitis Poloni, Epigrammatum liber I: Ad spectabilem et magnificum virum, Ioannem Firleium Dam- brovicium, palatinum Lublinese, Regni Poloniae supremum mar- salcum, et Rohatinensem praefectum*, Cracoviae: In officina Lazari Andreę, 1565;
- 4) Petras Roizijus, *Petri Royzii Aurei, Chiliasticon*, Cracoviae: Lazarus Andreae excussit, 1557;
- 5) Szymon Szymonowicz, *Aelinopaeon Simonis Simonidę Leopoliensis*, s. l., apie 1590;
- 6) Andrzej Trzeciecki, *Triumphus Moscoviticus serenissimi principis as domini Stephani I. divina favente clementia Poloniae regis, magni ducis Lituaniae, etc. invictissimi*, Cracoviae: In officina Lazari, 1582;
- 7) Andreas Schoneus, *Andreae Schonei philosophiae in Academia Craco- viensi professoris, De pace Sarmatica, odae II: Ad Andream Gerinum, episcopum Wratislaviens[em] virum aplissimum, Moecenatem suum [...]*, Cracoviae: In officina Lazari, 1589;
- 8) Andreas Schoneus, *Conventus duorum illustrium ac amplissimorum vi- rorum, Andreae Vratislaviensis, et Hieronymi a Rozdrzov Vladislaviens- sis, episcoporum, Andreae Schonei, publici in Academia Cracovien[si] professoris*, Cracoviae: In officina Lazari, 1591;

- 9) Andreas Schoneus, *Oda ad Georgium Radivilum S. R. E. cardinalem, episcopum Cracoviensem, principem amplissimum, Andreae Schonei, publici in Academia Cracovien[si] professoris*; Cracoviae: In architypographia regia et ecclesiastica Lazari, 1592;
- 11) Petras Roizijus, *De apparatu nuptiarum inclyti et potentissimi Sigismundi Augusti Polonorum regis, carmen extemporaneum, Petri Royzii Aurei Hispani iurisconsulti*, Cracoviae: Apud haeredes Marci Scharffenberger, 1553;
- 12) Joachim Bielski, *Istulae convivium in nuptiis solennibus serenissimi principis ac domini Stephani Primi Dei gratia Poloniae regis et magni ducis Litvvaniae etc. et serenissimae principis Annae Reginae Poloniae etc. a Ioach[imo] Volsc[io] Bilscio equ. Polono recens conscriptum*, Cracoviae: In officina Stanislai Szarffenbergii, 1576;
- 13) Conrad Hojer, *Brevis de angelis ex 12. Apocalypseos Joannis concio Mollenbecae habita, composita ac praeclaris, et nobilibus viris, ac adolescentibus, d. Rabarnoldo ab Oeinhausen, d. Mauritio Adamarnoldo, et Rabarnoldo ab Oeinhausen fratribus, et praeclari et nobilis viri, Rabarnoldi ab Oeinhausen filiis, et d. Ludolpho a Munichausen, dominis ac Mecoenatibus suis summe collendis dicata a Conrado Hojero Ludenhusano [...]*, Lemgoviae: [Grothe], 1589;
- 14) Conrad Hojer, *Precatiunculae Latinogermanica paraphrasi explicatae ac antiqua generis nobilitate veraque virtute praestantibus viris d. d. Othoni ac Ludolpho a Munchausen fratribus pietatis et honoris ergo destinatae a Conrado Hojero Ludenhusano [...]*, Lemgoviae: Grothe, 1592;
- 15) Jiří Barthold, *Panegyrica sacratissimo augustiss. et invictiss. Roman. imperat. Rudolpho Secundo, Ungariae et Bohaemię regi, etc. defessae mundi senectae, et patriae[ue] patri incomparabili, authore Georgio Bartholdo Pontano a Braitenberg, p. l. etc. [...]*, Francoforti: Ex officina typographica Nicolai Basseę, 1593.

Konvoliute apstu lituanistinės tematikos kūrinį. Tokiais vadiname 4, 6, 9, 11 pozicijose aprašytas knygas. Lituanistinių kūrinėlių esama ir kituose spaudiniuose: Trzecieskio *Epigrammatum liber II* išspausdintas Roizijaus eilėraštis „Ad eundem [Ioannem Christophorinum] Petrus Royzcius Mauraeus iureconsultus regius de libro suo *Decisionum Lithuanicarum*“, to paties autoriaus

Epigrammatum liber I įdėta jo epigramų: „De illustrissimo principe, Nicolao Radivilo palatino Vilnensi“ ir „Ad insignem virum, Georgium Pietcovicium Lituamum, illustrissimi principis palatini Vilmensis medicum“.

Keli užrašai ant konvoliuto viršelių nurodo kai kuriuos savininkus bei jų požiūrį į knygą. Ant išorinių viršutinio ir apatinio viršelio pusių įrašyta viena pavardė – Ludolff von Munchausen (LVDOLFF VON MVNCHAVSEN mp). Įrašas ant nugarėlės viršaus trumpai nusako konvoliuto turinį (CARMINA VARIA), kiti įrašai greičiausiai nurodo jo laikymo vietą bibliotekoje (Mind. [?] 55 ir 225; pastarasis skaičius atliepia įrašą kitoje priešlapio pusėje: Poëtae Latin. Recent. 225^b), o lipdė (Lit. Lat. rec. A 371) žymi kuriuo nors metu vėliau kitos bibliotekos suteiktą šifrą.

Įdomių įrašų esama vidinėje viršutinio viršelio pusėje. Juos paliko trys skirtingi rašovai. Sprendžiant iš antro (ilgiausio) įrašo autoriaus žodžių, pirmose keturiose eilutėse „pasidarbavo“ Ludolfo fon Münchhauzeno ranka. Pirmas įrašas iš šių keturių – tai bendras konvoliuto pavadinimas: „Variorum carmina in Polonia excusa ppp.“ („Įvairių [autorių] panegirinės giesmės, išspausdintos Lenkijoje“). Antrasis užbrauktas, todėl sunkiai įskaitomas. Trečiame nurodytas vienas iš konvoliute įrištų kūrinių autorių: „Conradi Hoyeri p.“ („Konrado Hojerio panegirika“). Ketvirtame – irgi: „Georgio Bartholdo Pontano a Braitenberg [auctore] | Panegyrica“ („Jurgio Bartoldo Mostiečio iš Braitenbergo panegirika“). Įdomiausias penktas iš eilės įrašas (greičiausiai XVII a.):

Superiora scripsit Literatissimus Eques Lud. de Monichusen. | Possideo Delicias Poetarum Germanorum, Gallorum, Italarum[,] | Hungarorum, Scotorum, Svecorum, Danorum, Belgarum. | Ante aliquot quoque annos P. Ant. DOTREYS promisit CORPUS | Poetar. LVSITANORVM Lat; miror neminem adhuc in | tanta Doctorum Polonorum copia cogitasse de edendis | DELICIIS Poetarum POLONORVM. Hic tomus RARISSIMIS | scriptis Poetar. POLONOR. refertus et magno pretio | a me comparatus posset huic instituto inservire egregie[.] | Huc quoque spectat CASP. MALLINII Poloni IatroTheologonomico- | machia – Argent. ap. Bern. Iobinum 1575. 8. Quod possideo MALLINII | manu notatum. ||

[Aukščiau esančius žodžius įrašė mokyčiausias baronas Lud. fon Münchhausen. Aš turiu vokiečių, prancūzų, italų, vengrų, škotų, švedų, danų, belgų poetų

žavių kūrinių. Prieš kelerius metus t. Ant. Dotreys¹⁴ pažadėjo lotyniškai rašiusių portugalų poetų rinkinį. Stebiuosi, kad esant tokiai mokytų lenkų daugybei niekas iki šiol nepagalvojo apie reikalingumą išleisti žavingus lenkų poetų kūrinius. Šis tomas, pilnas lenkų poetų rečiausių kūrinių ir mano už aukštą kainą įsigytas, galės šiam sumanymui puikiai pasitarnauti. Šitam tinka lenko Kasp. Malińskio *Iatrotrotheologonomicomachia* (Strasbūras, Bern. Jobino spaustuvė, 1575, aštuntainio formato)¹⁵. Turiu ją su pastabomis, rašytomis Malinskio ranka.]

Trečias rašovas XVII a. paliko tokią inskripciją:

Possideo quoque scriptum 14. plagularum in folio ob raritatem vix | pretio imperialis parabile. h. t. | Satyrus rudis de ELIBERATIONE CRACOVIAE et Bello SVEVICCO | - CRACOVIAE ap. viduam et haeredes Chph. Schedel. S. R. M. Typogr. | 1658. carmen vehemens, sed notabile. ||

[Turiu lapo dydžio 14 lankų kūrinį, dėl retumo sunkiai įperkama už imperialo kainą. Jo pavadinimas: *Netašytas satyras apie Krokuvos išvadavimą ir Švedų karą* (Krokuva, karaliaus spaustuvinininko Kristupo Šėdelio našlės ir paveldėtojų spaustuvė, 1658)¹⁶. Poema pikta, bet įsidėmėtina.]

Pirmas paminėtas konvoliuto savininkas Ludofas fon Münchhausen (Ludolf von Münchhausen, 1570.04.28–1640.09.21) – gražų pėdsaką vokiečių kultūros istorijoje palikusi asmenybė. Kilęs iš kilmingos giminės, lavinosi pas garsiausius savo meto pedagogus (Martiną Chemnitzą, Samuelį Grynaeusą, Johannesą Sturmą, François Hotmaną ir kt.), vėliau daug keliavo: aplankė Olandiją, Angliją, Airiją, Škotiją, Norvegiją, Švediją, Daniją, Austriją, Čekiją, Vengriją, Lenkiją ir kai kurias kitas šalis. Bendravo su garsiais Europos mokslininkais (vienas iš jų – Tycho Brahe), pats vykdė mokslo tyrimus. Per savo

¹⁴ Neidentifikuotas asmuo.

¹⁵ Minima knyga: Kasper Maliński, *Iatrotrotheologonomicomachia: Carmen quo medicinae excellentia, refutatis quibusdam obiectionibus, ostenditur, per Casparum Mallinium Polonum, Argentorati: Apud Bernhardum Iobinum, 1575*. Tai didaktinė poema, aukštinanti mediciną ir gydytojo profesiją (autorius buvo garsus savo meto gydytojas).

¹⁶ Minima knyga: Stanisław Herakliusz Lubomirski, *Satyrus rudis de liberatione Cracoviae et bello Svecico, Cracoviae: Apud viduam et haeredes Christophori Schedel, typograph[um] S. R. M., 1658*.

ARMA GENTILITIA MAGNI-
fici Domini, D. Ioann. Hlebouicij, Castell-
lani Minscensis, Thesaurarij
Mag. Duc. Lith.

Pauliaus Oderborno knygos *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente* (Vilnius, 1583) pradžios puslapis su Jono Glebavičiaus herbu.

Saksonijos krašto, valstybės ir universiteto bibliotekos Drezdene egz.,
f. [Aii v]. (SLUB Dresden / Digital Collections / Lit. Lat. rec. A. 371, misc. 9.)

gyvenimą sukaupė didžiausią Šventosios Romos Imperijoje asmeninę biblioteką (ją sudarė nuo 13 iki 14 tūkst. tomų; antroje pagal dydį Bavarijos hercogo Albrechto V bibliotekoje „tebuvo“ 11 tūkst. tomų). Po mirties paveldėtojai ją išpardavė. Be Drezdeno, Münchhauseno knygų ir rankraščių esama Berlyno, Brėmeno, Celės, Hamburgo, Hanoverio, Jenos, Kopenhagos, Liuneburgo, Magdeburgo, Miunsterio, Volfenbiutelio ir kitų miestų atminties institucijose¹⁷.

Himno *turinio ir stiliaus ypatybės*. Münchhauseno akį patraukęs Oderborno kūrinys nedidelis – vos 610 eil. Kaip aukščiau minėta, tai – herojinė-genealoginė poema, skirta papasakoti apie Minsko kašteliono, LDK žemės iždininko Jono Jonaičio Glebavičiaus kilmę, daugiau dėmesio skiriant tėvo Jono Jurgaičio, mažiau – motinos Onos Zaslavskytės linijoms. Jono Jonaičio Glebavičiaus herbe esantis Gediminaičių Vytis leido Oderbornui imtis Gedimino, geležinio vilko ir Vilniaus temos. Motinos, Zaslavlio kunigaikštytės Onos paminėjimas Oderbornui leido į poemą sudėti visa, kiek jis iš Strijkovskio pasisėmė apie visus Lietuvos Jaunučius: Jaunutį Gediminaitį ir jo palikuonis Zaslavlio kunigaikščius, iš kartos į kartą perdavusius kilmingiausiojo protėvio baltišką vardą.

Himno kompozicija nesudėtinga, ji – rėminė, būdinga antikinėms poemoms. Eil. 1–4 apibūdinamas *Himno* turinys ir kreipiamasi įkvėpimo bei pagalbos į Mūzas, o tolesnis siužetas (eil. 5–606) įrėmintas pasakotojo susitikimu su Neptūnu ir Mūzomis prie Nemuno: eil. 5–20 iš Nemuno išniręs Neptūnas jam parodo Jono Glebavičiaus herbą, sudėtą iš keturių dalių, eil. 21–466 istorijos Mūza Klejo papasakoja apie herbo kairiame viršutiniame lauke esančią Lelivą ir Glebavičiaus giminę iš tėvo pusės, eil. 467–535 Klejo apdainuoja herbo dešiniame viršutiniame lauke esantį Liūtą, Zaslavlio kunigaikštį Jaunutį Gediminaitį bei jo palikuonis, eil. 536–582 Mūza apdainuoja herbo kairiame apatiniame lauke esančią Dombrovą (Ažuolyną), Kiškas¹⁸, tarp jų – Stanislovą Kišką (m. 1513 pab. ar 1514 pr.), eil. 583–606 Klejo aukština dešiniame apatiniame lauke esantį Vytį, Algirdaičius ir jų palikuonę Glebavi-

¹⁷ Informacija pateikta pagal: Brage bei der Wieden, *Außenwelt und Anschauungen Ludolf von Münchhausens (1570–1640)*, Hannover: Hahn, 1993.

¹⁸ Glebavičiai giminiavosi su Kiškomis: Jono Jonaičio motinos Onos pusseserė Marija Mstislavskytė buvo pirmoji *Himne* apdainuoto Stanislovo Kiškos anūko Mikalojaus (1520–1588) žmona, žr.: Юрий Апанасавіч Заяц, *Заславль в эпоху феодализма, Минск: Навука і тэхніка*, 1995, p. 120; Nelė Asadauskienė, *Kiškų giminė LDK XV–XVII a.: genealoginis tyrimas*, Vilnius: Vaga, 2003, p. 164–165 ir toliau.

čiaus motiną Oną Zaslavskytę (Sluckaitę). Eil. 607–610 pasakotojas užbaigia poemą: Klejo nutyla, kitara ima skambinti Apolonas, najadės leidžiasi šokti, o Neptūnas dingsta Nemuno bangose.

Poetinis Glebavičiaus herbo „komentaras“ laikytinas įdomiu ne tik iš Lietuvos istorijos, bet ir heraldikos pusės. Edmundas Rimša keturnarį LDK kilmingojo herbą aiškina taip:

Keturių laukų skyde paprastai į pirmąjį lauką dėtas iš tėvo paveldėtas herbas, į antrąjį – motinos, į trečiąjį – senelės iš tėvo ar motinos pusės, į ketvirtąjį – senelės iš motinos arba tėvo pusės. Antai 1546 m. Lietuvos žemės maršalo Mikalojaus Radvilos Juodojo herbo pirmajame lauke vaizduojami tėvo trys ragai, antrajame – motinos Kiškaitės pasaga su trimis kryžiais, trečiajame – senelės iš motinos pusės Naruševičiūtės dvi žuvis, ketvirtajame – senelės iš tėvo pusės Manvydaitės pusbėnelis ir žvaigždė.¹⁹

Kaip šiuo požiūriu atrodo Glebavičiaus *arma gentilitia*? Ketvirčiuoto skydo pirmame lauke vaizduojama Leliva, priklausanti Glebavičių giminei. Antrame lauke vaizduojamas liūtas, priklausąs Jono motinai kunigaikštytei Onai Zaslavskytei (Zaslavskiai kildino save iš Jaunučio Gediminaičio šeimos). Ketvirtame lauke pavaizduotas raitelis greičiausiai priklauso senelei iš motinos pusės kunigaikštytei Sofijai Sluckytei (jos vyras buvo kunigaikštis Fiodoras Zaslavskis). Trečiame lauke esantis Dombrovos herbas priklauso Kiškaitei, kuri greičiausiai buvo Jono senelė iš tėvo pusės.²⁰

Įdomu, kad *Himne* meniški Glebavičiaus *arma gentilitia* „debiutavo“, tačiau tuo jų publikavimo istorija nepasibaigė. Gražus herbas buvo naudojamas kituose Vilniaus reformatų leidiniuose. 1584 m. juo buvo papuošta polemikinė Andriejaus Volano knyga²¹, o 1604 m. – poleminis Marcino Krowickio

¹⁹ Edmundas Rimša, *Heraldika: iš praeities į dabartį*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 134.

²⁰ Už šį komentarą nuoširdžiai dėkoju dr. Edmundui Rimšai. Tokiam vertinimui neprieštarauja ir kito Jono Jonaičio keturlaukio herbo, išlikusio XVI a. koklyje, aiškinimas, plg. Сергей Рыбчонак, „Да праблемы паходжання магнатаў Глабовічаў – уладальнікаў Заслаўскага замка ў ст.“, in: Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XVI–XVIII стст.), Мінск: Медысонт, 2014, с. 89–90.

²¹ [Andriejus Volanas], *Andreae Volani Libri quinque contra Scargaе Iesuitae Vlnensis septem [...]*, Vilnae: Typis et sumptibus illustris ac magnifici domini do. Ioannis Hlebovicii, castellani Minscensis [...] per Danieleм Lancicium, 1584. Herbo vaizdas paskutinį kartą

leidinys²². Manytume, kad šis reiškiny vertas atidesnio Lietuvos dailės istorikų dėmesio²³.

Lietuvos istorija: valstybės genezė, lietuvių kilmės legendos, didžiųjų kunigaikščių protėviai, jų žygiai ir kiti svarbesni dalykai, poemoje vaizduojami sekant vienu šaltiniu – Strijkovskio *Kronika*. Štai keli argumentai. Eil. 113 nurodytas legendinis lietuvių protėvis Litvonas paminėtas Strijkovskio *Kronikos* I kn. 4 skyr. (Litvono valdymą Strijkovskis datavo 373 m.). Aprašydamas Gedimino valdymą, Strijkovskis pavaizdavo jo kovas prieš kryžiuočius (*Kronikos* IV kn. 1–2 skyr., jie čia datuoti 1315 m.), Kijevo Rusią (*Kronikos* IV kn. 3 skyr., datuoti 1320 m.), o paskui – medžioklę, geležinį vilką ir Vilniaus įkūrimą (*Kronikos* IV kn. 4 skyr.; įvykiai datuoti 1321 m.; paminėtas Lizdeika, o ne Radvila, kaip nurodė Oderbornas). Tokį patį siužetą Oderbornas pasirinko savo Gedimino epizodui ir jį išdėstė ta pačia tvarka.

Įdomu, kad paties Jono Jonaičio Glebavičiaus biografija poemoje paliekama nuošalė. Jis minimas kaip „didis karžygys“, plačiai pagarsėjęs Livonijos karo metais ir savo tvirta laikysena nelaisvėje, ir pergalingais žygiais po Stepono Batoro vėliavomis. Visa tai buvo gyva tuo metu, kai poema buvo kuriama. Ir visa tai ar iš Oderbornos poemos, ar iš žodinės tradicijos, ar iš kitų šaltinių²⁴

reprodukuotas: Daiva Narbutienė, „Po Skorinos. Leidyba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje“, in: *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017, p. 95. Už šią nuorodą nuoširdžiai dėkoju straipsnio autorei.

²² Marcin Krowicki, *Apologia więtsza, to iest Obrona nauki prawdziwey [...]*, w Wilnie: Nakładem pana Stanisława Ninińskiego, 1604. Už pagalbą renkant žinias apie minėto herbo publikavimą XVI–XVII a. leidiniuose nuoširdžiai dėkoju LMAVB darbuotojai Danguolei Palačionytei.

²³ Herbo atvaizdo analizė neabejotinai praturtintų kitą specialaus Jolitos Liškevičienės tyrimo laidą, plg. Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 1998. Per pastaruosius du dešimtmečius, prabėgusius nuo šios puikios monografijos pasirodymo, atsirado apšiai naujos vertingos medžiagos, leidžiančios susidaryti kur kas išsamesnį LDK XVI–XVIII a. knygų apipavidalinimo vaizdą.

²⁴ Oderbornos poemos šaltinių klausimas nusipelno atskiro išsamaus tyrimo. 1563–1564 m. įvykiai atsispindėjo ir andainykščiuose vienkartinuose pranešimuose iš karo fronto, ir tų laikų istoriografijoje, ir grožinės literatūros kūriniuose. Iš vienalaikių šaltinių, aprašusių Polocko gynybą, Jono Glebavičiaus žygius, laikyseną Maskvos nelaisvėje verta nurodyti Bartošo Paprockio *Dorybės lizdą (Gniazdo Cnoty, zkąd Herby Rycerstwá sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwá Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mázoweckiego, Zmuzdzkiego, y inszych Państw do tego Krolestwá należących Książzt, y Pánów, początek swoy máiq*, w Krákwie: Z Drukárniey Andrzejá Piotrkowczyká, 1578, p. 1163–1165) – vieną iš veikalų, kuriais neabejotinai rėmėsi ir Motiejus Strijkovskis, ir Albertas Kojalavičius-Vijūkas.

pateko tiesiai į Kojalavičiaus *Lietuvos herbyno* plačiausiąją – lotynišką – versiją. Štai kaip čia apibūdintas Jonas Jonaitis Glebavičius²⁵:

Jonas Glebavičius, Jono sūnus. [...] Per Suomijos kunigaikščio Jono vestuves su Lenkijos karaliaus Žygimanto II [Augusto] seserimi Kotryna Vilniuje [per riterių turnyrą] jis visus įveikė ieties valdymo patyrimu. Dar jis buvo Minsko kaštelionas, kaip matyti iš Strijkovskio dedikacijų kn. 6, skyr. 10, kn. 8, skyr. 1, ir kn. 18, skyr. 4. 1562 m. [!] jis ryžtingai gynė Polocką. Kai Davaina priešingai, nei jis patarė, iš miesto išvarė 20 tūkstančių kaimiečių, o patį miestą sudegino, jis kartu su pilimi ir vaivada Davaina pateko į maskvėnų rankas. Nelaisvėje jį išlaikė ilgai. Kai 1565 m. jis iš kalėjimo per vieną maskvėną parašė į tėvynę, [pranešdamas] apie Maskvėno ketinimus, [nukreiptus] prieš Lietuvą, [o jo] laiškas buvo perimtas, tai tirono akivaizdoje [Jonas Glebavičius] atvirai pareiškė, kad jis ir nelaisvėje daugiau remis Respubliką, kurioje yra gimęs. Už tai jis pelnė pagyrimo iš priešo ir tirono. Per vieną pokalbį su caru paaiškėjęs, kad jis išpažįsta kalvinistų atskalą, turėjo būti nunuodytas, bet išvengė pavojaus, perspėtas patikimų [žmonių]. Galop jis apie 1569 m. [!] buvo paleistas į laisvę, nes [priešams] suteikė vilčių, jog pasistengs, kad mirus Žygimantui Augustui, caras bus išrinktas karaliumi. Jį iškeitė į belaisvius Plešką ir Aliochiną. Grįžęs [iš Maskvos] buvo paskirtas Minsko kaštelionu. Paskui jis tapo Polocko vaivada. 1581 m. su Steponu jis vedė savo lėšomis [nusamdytas] kuopas prieš Polocką ir Velikije Lukus. [Galima] perskaiyti, kad 1587 m. jis pasirašė po Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomų konfederacijos [raštu]. Tiems patiems luomams išruošus pasiuntinybę pas neseniai karaliumi išrinktą Zigmantą, jis ėjo pasiuntinybės vadovo [pareigas, taip pat] karaliaus akivaizdoje apskundė lenkus pažeidus unijos susitarimus, [nes šie], be kitų dalykų, neseniai [patys vieni] karūnavę Zigmantą [ir] nepakvietę Vilniaus bei Trakų vaivadų, o prievarta pašalinę jų antspaudus, [kai tuo tarpu] pagal [unijos] nuostatus [būtent] su jais apsaugomos Karalystės insignijos. 1590 m. Respublika jį paskyrė karo patarėju karaliui.

²⁵ Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, p. 248.

Oderborno poema atliepia šį pasakojimą. Dėl teisybės reikia pasakyti, kad ir joje, ir šiame Kojalavičiaus pasakojime nupieštas Glebavičiaus paveikslas skiriasi nuo Minsko kašteliono atvaizdo, žinoto jo laikų visuomenės. Kur kas garsiau nei apie narsą ginant Polocką ar tvirtybę Maskvos nelaisvėje andai kalbėta apie jį kaip išdaviką, Ivanui IV už laisvę raštu pasižadėjusį ginti Maskvos interesus Lietuvoje ir Lenkijoje. Nors 1565 m. grįžęs iš nelaisvės Glebavičius išsyk apie įsipareigojimus Ivanui IV pasipasakojo Žygimantui Augustui, 1566 m. didysis maršalas Jonas Chodkevičius už išdavystę iškvietė jį į didžiojo kunigaikščio teismą. Bylos svarstymas prasidėjo 1569 m. kovo 7 d., jau vykstant Liublino seimui, ir tęsėsi beveik keturis mėnesius. Rugsėjo 1 d. buvo paskelbtas nuosprendis, kuriuo Glebavičius buvo išteisintas. Esama žinių, kad vėliau jis susirašinėjo su Ivanu IV, informuodamas apie padėtį Lietuvoje, didikų ir bajorų nusiteikimą Maskvos atžvilgiu, caro ar jo sūnaus galimybes užimti Vilniuje kunigaikščio sostą²⁶. Apibendrinamas jo gyvenimą, Tomaszas Kempa nurodo keletą Glebavičiaus būdo bruožų, jį išskyrusių iš amžininkų: atkaklumą, gebėjimą deramai įvertinti padėtį, „liudijusį apie aukštą jo inteligencijos lygį“, drąsą, tam tikrą polinkį į intrigas ir didžiulį politinį aktyvumą²⁷.

Tuo iš dalies galima paaiškinti Oderborno paskatas parašyti tokį *Himną apie seną ir garsią Glebavičių giminę*, kuris išryškintų garbingą jos kilmę, didžius iškiliųjų jos bei su ja susigiminiavusių asmenų nuopelnus Lietuvai ir taip prisidėtų prie sėkmingesnės Glebavičiaus karjeros. Mat nuo 1571 m. pabaigos, kai buvo nominuotas Minsko kaštelionu (juo tapo kitamet), jis beveik dešimtmetį karjeros laiptais nekilo. Padėtis ėmė keistis 1580 m. lapkritį, kai karalius Steponas Batoras jį paskyrė LDK žemės išdininku. 1584 m. rugsėjo mėn. jis gavo valdyti Upytės seniūniją, 1585 m. vasarį tapo Trakų kaštelionu, o 1586 m. kovo 30 d. – Trakų vaivada, antru pagal rangą pasauliečiu pareigūnu Lietuvoje²⁸.

²⁶ Daugiau apie tai žr. Tomasz Kempa, „Meandry działalności publicznej Jana Janowicza Hlebowicza“, in: *Przez Kresy i historię po obrzeża polityki: Profesorowi Marcelemu Kosmanowi w półwiecze pracy naukowej*, redakcja Iwona Hofman, Wojciech Maguś, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011, p. 159–171.

²⁷ *Ibid.*, p. 184.

²⁸ *Ibid.*, p. 179–180. Dar žr. jo biogramą ir testamentą, publikuotą kn.: Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992, p. 59–77.

Tokiam vertinimui neprieštarauja Glebavičiui dedikuota Oderborno prarmėlė. Joje Kauno liuteronų kunigas nurodo dvi poemos sukūrimo priežastis²⁹:

Igitur Magnificentia vestra Hymnum illum hystoricum, qui seriem Illustrissimae gentis vestrae continet, & quem ego honoratorum hominum impulsu horis subseciuis exaravi, clementi vultu contemplabitur, statimq[ue] videbit, maximos aliquando Reges, fortissimos Principes, Magnanimos in bello duces, sapientissimos Rerumpub. Rectores in populo Lithuano floruisse.

[Tad jūsų prakilnybė palankiu žvilgsniu įvertins šį istorinį himną, kuris apima šviesiausios jūsų giminės eilę ir kurį ašenai, paskatintas garbingų žmonių, parašiau atliekamomis valandomis, ir iš karto pamatys, kad lietuvių tautoje kitados garsėjo ir didieji karaliai, ir galingieji kunigaikščiai, ir per karą didžiadvasiai pasirodę karvedžiai, ir išmintingi valstybių vadovai.]

Numanu, kad pirma iš nurodytų priežasčių, būtent garbingos aukštos kilmės ir Lietuvai nusipelnusių tos giminės asmenų įamžinimas, derėjo ir su panegiriniais Oderborno tikslais, ir su politinėmis Glebavičiaus nuostatomis. Lieka mįslė, kas buvo „garbingi žmonės“, paskatinę autorių imtis poeto plunksnos.

Himnas apie seną ir garsią Glebavičių giminę parašytas sklandžiu hegzametru. Jis suaustas iš Vergilijaus *Eneidos*, Ovidijaus *Metamorfozių*, Klaudijaus Klaudijano *Panegirikos apie imperatoriaus Honorijaus ketvirtąjį konsulavimą* (*Panegyricus de IV consulatu Honorii Augusti*), italo humanisto Giovanni Gioviano Pontano (Ioannes Iovianus Pontanus, 1426–1503) poemos *Uranija* (*Urania*), taip pat vokiečių neohumanisto Petro Lotzo (Lotichius Secundus, 1528–1560) elegijos „Mėnuliui“ („Ad Lunam“), kitų Antikos, Viduramžių ir Renesanso poetų tropų ir citatų. *Himno* poetinės kalbos ypatybės, Oderborno imitavimo „techniką“ iliustruojame viena ilgesne ištrauka (eil. 39–99, liet. 38–99; lotyniškame originale cituojamos ar imituojamos kitų autorių eilutės čia perteiktos kursyvu):

²⁹ [Paulius Oderbornas], *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente scriptus*, l. A_{ij}r.

Cernis ut Astrorum coelo Regina sereno
 Luna, repurgatis argentea nubibus exit:
 Altior illa super galeam consurgit, et alium
 Luciferum auratis complexa est cornibus, ambo
*Conspicuas rutilo ducunt modo in axe choreas*³⁰.
 Alcimedontis opus salve, salvete labores
 Eximii, manus artificis cultissima salve:
 Tuque *pruinosa moderatrix Cynthia noctis*³¹,
Dux clara in tenebris, alienae obnoxia flammae,
Aemula fraternis radiis, et solis ab ore
*Ora fovens*³², magnum coeli dimensa volumen,
 Salve etiam, et *rosei maculas ostendere vultus*³³
 Incipe, *namque tuas vires, tua nomina dicam*³⁴.
 Subiectas propiore loco pulcherrima terras
Diva vides, coelumque tuo teris ultima curru:
Nota tamen quod sunt, nec in observata feruntur
Sidera, munus id omne tuum est, te sydera nulla
Vel rapido possunt umquam praeverttere cursu:
Nec tibi par Maia genitus, celer ille Deorum
*Nuncius, auratis nectens talaria pennis*³⁵.
Vis tua, quae coelum, quae continet aureus aer,
*Temperat, et terras et aquas moderatur*³⁶, et ipsa
Hinc variant rerum species, quaeque humida ponti
Stagna colunt, errantque suis animalia sylvis,

³⁰ Imituojama Petro Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Conspicuos rutilo ducis in axe choros.*

³¹ Cituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*.

³² Imituojama Giovanni Giovinio Pontano poema *Urania: Dux clara in tenebris, alienae obnoxia flammae. / Aemula fraternis radiis, et solis ab ore / Ora fovent.*

³³ Cituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*.

³⁴ Imituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Ipse potestatesque tuas, tua nomina dicam.*

³⁵ Imituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Et licet e cunctis, quae sustinet aureus aether, / Terras aspicias e propiore loco: / Nota tamen quod sunt, nec inobservata feruntur, / Sidera cum fixis irrequieta, tuum est. / Nullaque te possunt rapido praeverttere cursu, / Orbita saepe licet summa retardet iter. / Nec tibi par, quamvis nectat talaria plantis, / Atlantis magni Pleonesque nepos.*

³⁶ Imituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Vis tua, quae celum, quae magnus continet aēr, / Temperat, et terras, et moderatur aquas.*

*Aemula crescenti reparant a lumine vires*³⁷.
*Pallida significas imbres, cum rubra videris*³⁸,
Una Eurusque Notusque ruunt, creberque procellis
*Africanus, et vastos volvunt ad litora fluctus*³⁹:
Tum male iactatas defenderit anchora puppes,
*Ni labor, et placidi succurrit dextera Phorci*⁴⁰.
 Sed nitidis si quando genis, si fronte serena
 Incedis coelo, et puro tete exseris ortu,
 Ipsa bonum spondes constanti faedere mensem.
*O veneranda poli Regina, sequentibus astris*⁴¹,
*Tu pecudumque hominumque genus, volucresque canoras*⁴²,
 Imperio regis ipsa tuo, te maxima mundi
 Lumina magnanimi Reges Regumque nepotes,
 Sanguinis egregii factorumque egregiorum
 Indicium esse putaverunt: insignibus ergo
 Heroum tu inculpta micas, qui fortibus ausis
 Imperium terris, animum aequavere beatis
 Sideribus, salve aetherei Dux inlita Coeli:
 Helleboviciae o nota praestantissima stirpis,
 Diva potens nemorum, debellatrixque ferarum
 Salve iterum, velut ipsa tuum mortalibus ignem
 Fundis, et obliquos vultus, turgentiaque ora
 Nocte refers, tandemque vago digressa meatu
 Exurgis solem contra, plenoque coruscam
 Orbe comam, et fulvo totum caput exseris auro⁴³,

³⁷ Imituojama Pontano poema *Urania*, plg. orig.: *Hinc varias rerum species, quaeque humida ponti / Stagna colunt, errantque suis animalia sylvis, / Aemula crescenti reparant a lumine vires.*

³⁸ Imituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Significes imbres pallida, rubra Notos.*

³⁹ Cituojama Vergilijaus *Aen.* I, 85–86.

⁴⁰ Imituojama Pontano poema *Urania*, plg. orig.: *Heu male iactatas defenderit anchora naves, | Ni labor, et placidi succurrit dextera Phorci.*

⁴¹ Imituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Tu veneranda poli regina, sequentibus astris.*

⁴² Imituojama Lotzo elegija *Ad Lunam*, plg. orig.: *Hinc pecus, aequoreumque genus, volucresque canorae.*

⁴³ Imituojama Pontano poema *Urania*, plg. orig.: *Atque hinc obliquos vultus, turgentiaque ora / Nocte refert, tandemque vago digressa meatu / Exurgit solem contra, plenoque coruscam / Orbe comam, et fulvo totum caput explicat auro.*

Haud aliter fulgent virtute et stirpis honore
Hellebovicii, quos et polus alter et alter
Novit, et Oceanus novit, qui fluctibus orbem
Quadruplicem lavat. At proavos clarissimus ille
Ioannes Litavae decus, et lux unica gentis
Egregiis superat meritis, et pectore celso
Illustres inter proceres longe eminent unus,
Cor oculusque sui Regis, patriaeque voluptas:
Qui chlamydem auratam toties fulgentiaque arma
Induit, *et rutilus cristis et casside maior*⁴⁴,
Pro patria voluit caram profundere vitam.
Sarmata scit, rigidique sciunt facta inclita Moschi.

[ir štai tokius žodžius Klejo paleido iš lūpų:

– Tu ant šio skydo matai, kaip žvaigždynų valdovas – sidabro

Mėnuo – giedru dangumi išsklaidęs debesis kyla,
kol, paaukuotais ragais labdaringą Aušrinę apglėbęs,

čia, virš šalmo, su ja atsiranda – tai jiedu abudu
matomus rausvame danguje ratelius dailiai veda.

Būkit pasveikinti jūs: tu, Alkimedonto šedevre,
puikūs dailės kūriniai ir šio meistro išlavintos rankos!

Sveikas ir tu, šarmotos nakties valdove Kintieti,
vade ryškusis tamsoj, nuo ugnies ne savo priklausąs,

gyvas sesers spinduliais, nuo saulės įkaitusio veido
gaunąs veidui kaitros, tieksyk išmatavęs didingą

skliautą dangaus! Man apreikšk jau dėmes ant jaunatviškų savo
skruostų, nes tavo galias ir vardus aš dabar apdainuosiu!

Žemės plotus stebi iš aukštai, gražusis dievaiti,

kai pats pirmas savu vežimu per dangų važiuoji.

Tavo tarnyba visa – prižiūrėti žvaigždes, kiek tik matos

ar kiek tik žinoma jų, ir veržliam bėgime per padangę

niekad žvaigždynai jokie tavęs neįstengė aplenkti.

Tau neprilygsta taip pat nė Majos sūnus, tas Olimpo

⁴⁴ Cituojama Klaudijano *Panegyricus de IV consulatu Honorii Augusti*, eil. 524.

greitas pasiuntinys su sparnuotais aukso sandalais.
Visa, ką turi dangus, kas auksiniam ore egzistuoja,
valdo tavoji galia, vandenynus ir žemę ji tvarko,
maino formas gamtoj, kiek jų ar skystoj vandenynų
terpėj gyvena, ar kiek po girias savąsias klajoja, –
visa atgauna jėgas tavo šviesuliui ėmus pilnėti.
Ženklini liūtis blyškus, o kai pasirodai raudonas,
Euras ir Notas išvien ir dar vétrom plačiai pagarsėjęs
Afrikas varo bangas lig dangaus ir krantą užlieja.
Tąsyk jokie inkarai supamų laivų nebesaugo,
ir, jei neklystu, tiktai maloningasis Forkas juos gelbsti.
Bet jei jau kartą šviesia kakta ir spindinčiais skruostais
pradedi kopti dangun ir, skaistus patekėjęs, pakyli,
puikų mėnesį mums pagal sutartį tvirtą laiduoji.
Lydimas nuolat žvaiždžių dangaus garbingas valdove,
padermė gyvių visų, žmonių ir sparnuočių balsingų
vienas pasauly valdai, ir didžiausios jo įžymybės:
kilnūs karaliai, taip pat ir jų kilmingi vaikaičiai
laikė garsingos kilmės ir garsingų gyvenimo žygių
ženklų tikriausiu tave, todėl ir ant didvyrių herbų
tu pavaizduotas švieti – tie vyrai narsiais savo žygiais
sau pajungė žemes, o narsa lig žvaigždynų iškilo.
Sveikas, garsusis dangaus aukštenybių vedly ir valdove,
baisiai puikus žymenie, Glebavičių giminei tekęs!
Sveikas, dievaiti, žvėrių nugalėtojai, girių karaliai!
Lygiai kaip pats tu, kuris skleidi mirtingiesiems šviesą,
rodaisi veidu putliu ir kreivu žvilgsniu į mus žiūri,
kol, vingiuotu keliu nakties tamsybėj keliavęs,
ratą apskukęs, galop pasirodai prieš saulę ir visą
galvą ir plaukus blizgius apsipili auksu geltonu,
lygiai taip pat narsumu ir garbinga gimine savo
spindi Glebavičiai – juos ir abudu ašigaliai mini,
ir nusidriekęs plačiai Okeanas, kuris keturšonę
žemę skalauja bangom... O garsiausias ten protėviais – Jonas:
tai – Lietuvos pažiba ir tikra giminės garsenybė,

jis tauria prigimtim ir nuopelnais daug ką pranoksta
ir garsius didikus taip toli vienintelis lenkia.
Jis – karaliaus širdis, Lietuvos numylėtinis tikras,
ėmęs puikiuosius ginklus ir vilkęsis aukso chlamidę,
šalmu ir auksaspalviu sultonu pasipuošęs tiek sykių,
brangią gyvybę tiekisyk paaukot už tėvynę norėjo!
Jo garsiuosius žygius ir Maskva, ir Sarmatija žino!

Paslėptos kitų autorių citatos, gausios ir įvairios aliuzijos į kitus kūrinius veda prie minties, kad *Himnas* pasižymi centono poetika. Vis dėlto kol kas nedrįstame to tvirtinti neabejodami. Galutinę išvadą čia padės suformuoti išsamesnės *Himno* poetinės kalbos studijos. Jas paliekame ateičiai.

Abejonių nekelia kai kurie kiti mūsų čia aptarti dalykai. *Himnas* svariai papildė Livonijos karo temomis parašytų ir tame kare pasižymėjusių Lietuvos kilminguosius išaukštintusių kūrinių aruodą, supiltą Lietuvos autorių – lietuvių ir kiltakilmių Kunigaikštijos gyventojų. Tai pasakytina pirmiausia turint prieš akis tokių kūrinių skaičių. Tačiau ne tik skaičius čia svarbus. Meninis *Himno* pasaulis išplečia mūsų iki šiol turėtą XVI a. antros pusės literatūros supratimą, pagrįstą Strijkovskio, Hiacintijaus, Gradausko, Pilgrimovijaus ir kitų žinomų Lietuvos autorių kūriniais. Nors kol kas tebelieka neaiškios kūrybinės *Himno* autoriaus aspiracijos ir šios poemos parašymo motyvai, abejonių nekelia rezultatas: Oderbornas lotynų kalba publikavo kūrinį, kuriuo į neolotyniškojoje literatūroje jau įamžintų Europos giminių „registrą“ įrašė ir Zaslavlį ponus, lietuvius Glebavičius. Atsižvelgę į autoriaus biografiją, galime pasakyti, jog čia susiduriame su evangelikų kurtos europinės literatūros faktu. Numanu, kad ši aplinkybė lieka svarbi ir praėjus visoje Europoje švęstiems jubiliejiniais Reformacijos metams.

SANTRUMPOS

- BCzart – Lenkijos nacionalinio muziejaus Čartoriskų biblioteka, Krokva
- HAB – Hercogo Augusto biblioteka, Volfenbiutelis
- LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius
- LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius
- LNB – Latvijos nacionalinė biblioteka, Ryga
- LUAB – Latvijos universiteto Akademinė biblioteka, Ryga
- OSSOL – Osolinskių nacionalinio instituto biblioteka, Vroclavas
- SLUB – Saksonijos krašto, valstybės ir universiteto biblioteka, Drezdenas

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- [ADELUNG JOHANN CHRISTOPH, ROTERMUND HEINRICH WILHELM], *Fortsetzung und Ergaenzungen zu Christian Gottlieb Joechers allgemeinem Gelehrten-Lexiko worin die Schriftsteller aller Staende nach ihren vornehmsten Lebensumstaenden und Schriften beschrieben werden, angefangen von Johann Christoph Adelong und vom Buchstaben K fortgesetzt von Heinrich Wilhelm Rotermund [...]*, t. 5, Bremen: Bei Johann Georg Heyse, 1816. Naudotasi egz. SLUB – Biogr. er. A 142.
- ASADAUSKIENĖ NELĖ, *Kiškų giminė LDK XV–XVII a.: genealoginis tyrimas*, Vilnius: Vaga, 2003.
- AUGUSTYNIAK URSZULA, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992.
- [BOCK ANSELM], *Carmen gratulatorium: De serenissimi, ac potentissimi principis, ac domini domini Sigismundi Tertii, Regis Poloniae, et designati Svetiae [...] in Regnum Poloniae ingressu et subsequente solenni inauguratione, et coronatione, cui inserta est querela de immatura serenissimi regis Stephani morte, et sepultura, tum etiam brevis rerum praeclarissime gestarum contra Moschum aliarumque virtutum commemoratio: Scriptum ad illustrem et magnificum dominum dominu[m] Ioannem Zamoiscium de Zamoscia, Regni Polonię archicancellarium [...] ab Anselmo Boccio, Livono, Rigae: Excudebat Nicolaus Mollinus, 1588. Naudotasi egz. LUAB – H¹ inv. 2041.*
- Kn. taip pat: [ODERBORNAS PAULIUS], *Illustri Heroi, magnifico et fortissimo domino Ioanni Zamoscio, magno Regni Polonię cancellario*, l. Av–A_{ij}r.
- [CLAUDIANUS CLAUDIUS], *Cl. Claudiani Opera quam diligentissime castigata, quorum indicem in sequenti pagina reperies*, Venetiis: In aedibus Aldi et Andreae Asulani soceri, 1523. Naudotasi egz. SLUB – Lit. Rom. A 1175.
- CREISBACH PETER, *Petri Creisbachii Dithmarsii Libri duo Christiadam: [Liber primus:] Divus Matthaëus: Ad illustrissimum principem Iohannem Seniore[m], ducem Slesvici, Holsatiae etc.*, Rostochii: Excudebat Iacobus Lucius Transylvanus, 1575. Egz.: HAB; Karalališkoji biblioteka. Kopenhaga; Rostoko UB. Aprašyta pagal: <https://archive.org/details/den-kbd-all-130018155649-001>.
- Turinyje: [ODERBORNAS PAULIUS], *In libros Christiadam m. P. Creisbachii m. Paulus Otterbornius Pomeranus*, l. A₂r–A₄r.
- [CREISBACH PETER], *Petri Creisbachii Dithmarsii Liber secundus Christiadam: Divus Marcus: Ad magnificos et clarissimos viros d. Hieronymum Oelgardum i. u. d. et illustriss[imi] principis Ioannis Senioris Holsatiae ducis cancellarium dignissimum et dn. Georgium Beierum eiusdem principis secretarium et consiliarium fidelissimum*, Rostochii: Excudebat Iacobus Lucius Transylvanus, 1575. Aprašyta pagal: <https://archive.org/details/den-kbd-all-130018155649-001>.
- Turinyje: [ODERBORNAS PAULIUS], *Magnificis, clarissimis, prudentissimisque viris, dn. Hieronymo Oelgardo i. u. d. et illustrissimi Holsatiae principis Ioannis Senioris etc. cancellario, et dn. Georgio Beiero secretario et consiliario fidelissimo m. Paulus Otterbornius Pomeranus*, l. A₂r–v.
- EPICEDIA in obitum reverendi et doctissimi viri d. m. Thomae Maueri Tribulensis, pastoris ad S. Michaelem in celebri Lunaeburga, et superintendentis dioecesium Verdensis et Lubecensis, qui in vera Dei agnitione, et invocatione ardenti, sinceraque Propheticae et*

Apostolicae doctrinae confessione, ex hac vita in coelestem evocatus est, annos natus 39. anno Domini 1575. die 10. Augusti Lunaeburgae, scripta per reverendum d. Lucam Loßium. et amicos..., [Frankfurt am Main: Christian Egenolff d. Ä. (Erben)], 1576. Egz.: HAB; Tiuringijos universiteto ir krašto biblioteka. Jena; Žemutinės Saksonijos valstybinė ir universiteto biblioteka. Getingenas. Aprašyta pagal: https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/singleHit.do?methodToCall=showHit&curPos=40&identifier=21_FAST_336537857.

Turinyje: PAULIAUS ODERBORNO eil.

EPITHALAMIA in honorem nuptiarum... Friderici à Nostitz in Lampersdorf, illustriss[imi] Borussiae ducis consiliarij, et nobilissimae ac pudicissimae virginis Annae, Cristophori à Saleth, piè defuncti, relictæ filiae sponsae, scripta à Philomusis, Regiomonti: [Georg Osterberger], 1580. Egz.: HAB. Aprašyta pagal: https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/singleHit.do?methodToCall=showHit&curPos=36&identifier=21_FAST_1101160054.

Turinyje: PAULIAUS ODERBORNO eil.

[GEORGIUS THEOPHILUS], *Theophili Georgi[i] Erstes Supplement zu dessen allgemeinen Europaeischen Buecher-Lexico, in welchem nach alphabetischer Ordnung die Autores dererjenigen Buecher nachgetragen worden so in denen vier ersten Theilen nicht enthalten: Desgleichen die von 1739. bis 1747. inclus. neu-edirten, und wieder aufgelegten Buecher zu finden, welche von denen Patribus, Theologis, Juris-Consultis, Medicis, Physicis, Philologis, Philosophis, Geographis, Criticis, Chemicis, Musicis, Arithmetis, Mathematicis, Chirurgis und Auctoribus Classicis etc. etc. noch vor dem Anfange des XVI. Seculi, in dem Europaeischen Theile der Welt, sonderlich aber in Teutschland, sind geschrieben und gedruckt worden [...], [t. 3], Leipzig: Verlegts Wolfgang Heinrich Schoenermarck, 1750. Naudotasi egz. SLUB – 1 B 1788.*

[HERMANN DANIEL], *Musae Marti coniunctae, ex regiis ad captam Polociam castris, missae clariss[imo] viro, dn. Iacobo Monavv Vratislaviensi, et ornatissimae viduae Susannae, natae in honestissima familia Vogtorum, etc. novis sponis, autore Daniele Hermanno Nidb. Boruſſo, inclytae Gedanen[sium] Reipub. a consiliis, Recudebat Vratislaviae: Ioannes Scharffenberg, 1579. Egz.: Ossol – XVI.Qu.3489, prieiga internetu: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=24741&from=publication>.*

[HERMANN DANIEL], *Stephaneis Moschovitica sive De occasione, causis, initiis, et progressibus, belli, a serenissimo potentissimoque Polonorum rege, magno duce Lithuaniae etc. Stephano Primo, contra Ioannem Basilium magnum Moschorum ducem gesti, et hoste represso, fractoque ad aequas pacis condiciones feliciter deducti, libri duo priores, Excusae Gedani: A Iacobo Rhodo, 1582. Egz.: SLUB – Hist. Russ. 344.*

[HERMANN DANIEL], *Stephano I. regi Poloniae maximo, sapientiss. fortiss. immatura morte praerepto, communis Reipubl. lachrymae, autore Daniele Hermanno Borusso. Vilnae: Typis Ioannis Velicen[sis] in lucem editae, 1586. Egz.: Ossol. – XVI.Qu.1975, prieiga internetu: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=4022&from=publication>.*

KEMPA TOMASZ, „Meandry działalności publicznej Jana Janowicza Hlebowicza“, in: *Przez Kresy i historię po obrzeża polityki: Profesorowi Marcelemu Kosmanowi w półwiecze pracy naukowej*, redakcja Iwona Hofman, Wojciech Maguś, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011, p. 156–184.

- KOJALAVIČIUS-VIJŪKAS ALBERTAS, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas = Sacer nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, iš lotynų k. vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015.
- [KROWICKI MARCIN], *Apologia więsza, to iest Obrona nauki prawdziwey, y wiary starodawney krześciańskiey, ktorey uczyli proroci, Kristus Syn Boży, y Apostołowie święci: Naprzeciwko nauce fałszywey, y wierze nowey, którey uczy w kościelech swoich papież Rzymski... napisana niegdy przez Marcina Krowickiego, sługę kościoła Pana Jesu Krysta ukrzyżonawego, a teraz znou drukowana, y na wielu mieysc rozszerzona, y objaśniona*, w Wilnie: Nakładem pana Stanisława Ninińskiego, 1604. Naudotasi egz. LMAVB – L-17/111.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 1998.
- [LOTZ PETER], *Poemata Petri Lotichii Secundi Solitariensis*, Lipsiae: Imprimenbat Ioannes Steinman, 1581. Naudotasi egz. SLUB – Lit. Lat. rec. A 1054.
- NARBUTIENĖ DAIVA, „Po Skorinos. Leidyba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje“, in: *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017, p. 88–102.
- NARZYŃSKI JANUSZ, „Oderborn (Odrobornius, Otterbornius, Ottrobornius) Paweł“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Wrocław [i in]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975, p. 533–535.
- NOWAK-DŁUŻEWSKI JULIUSZ, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1969.
- NUPTIIS doctissimi viri, m. Iohannis Neovini, sponsi, rectoris scholae ad D. Iacobum, in urbe Rosarum, et honestissimae eius sponsae Margaritae Brandes*, Rostochii: Excudebant Iohannes Stockelman et Andreas Gutterrvitz, 1574. Egz.: HAB. Aprašyta pagal: https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/singleHit.do?methodToCall=howHit&curPos=31&identifier=21_FAST_2107882999.
- Turinyje: PAULIAUS ODERBORNO eil.
- NUPTIIS ornatissimi viri d. Matthiae Machtii, reipub[licae] Bardensis secretarii, et pudicissimae virginis Catharinae Vvoeleniae, prudentiss[imi] viri Iohannis Vvoelenii, consulis Bardensis, filiae*, Rostochii: Excudebant Iohannes Stockelman et Andreas Gutterrvitz, 1572. Egz.: Rostoko UB – bq-2839. Prieiga internetu: [http://dfg-viewer.de/show/?set\[mets\]=http%3A%2F%2Frosdok.uni-rostock.de%2Ffile%2Frosdok_document_0000010623%2Frosdok_derivate_0000037720%2Fppn896646866.dv.mets.xml](http://dfg-viewer.de/show/?set[mets]=http%3A%2F%2Frosdok.uni-rostock.de%2Ffile%2Frosdok_document_0000010623%2Frosdok_derivate_0000037720%2Fppn896646866.dv.mets.xml).
- Turinyje: [ODERBORNAS PAULIUS], *Aliud*, l. Bv–B₃r.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu, etc. et de Tartarorum religione ac moribus, vera et luculenta narratio, ad d. Davidem Chytraeum recens scripta*. [MIELECKI JAN], *Alia eiusdem argumenti de religione et sacrificiis veterum Borussorum, ad cl. v. Georgium Sabinum olim misa*, [Rostochiae]: Excudebat Stephanus Myliander, 1582. Naudotasi egz. HAB – 204

Hist. (3). Prieiga internetu prie kito egz.: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10160015_00001.html

- [ODERBORNAS PAULIUS], *De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu, etc. et de Tartarorum religione ac moribus epistola ad d. Davidem Chytraeum recens scripta*. [MIELECKI JAN], *Alia eiusdem argumenti de religione et sacrificiis veterum Borussorum, ad cl. v. Georgium Sabinum olim missa*, [Lipsiae: Lamberg], 1582. Naudotasi egz. HAB – Gu 343; LNB – R W1/403. Prieiga internetu prie kito egz.: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10208614_00001.html.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente scriptus ad illustrem et magnificum dominum d. Ioannem Helebovicium, castellanum Minscensem, et Mag. Ducat. Lith. Thesaurarium terrestrem, a. m. Paulo Odrobornio Bardensi*, Vilnae: Per Ioannem Kartzanum Welicen[sem], [1583]. Naudotasi egz. SLUB – Lit. Lat. rec. A 371. Prieiga internetu: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/188620/1/0/>.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae ducis vita, a Paulo Oderbornio tribus libris conscripta, ad Henricum Iulium episcopum Halberstadensem, Brunonisuanorum et Luneburgensium ducem magnanimum et illustrissimum, Witebergae: Excudebat haeredes Ioannis Cratonis*, 1585. Naudotasi egz. HAB – Gu 201; LMAVB – L-16/55; LNB – R W2S/127; SLUB – H. Russ. 1019. Prieiga internetu prie kito egz.: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10172441.html>.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Panegyricus ad serenissimos et potentissimos principes ac dominos, d. Joannem III. Svecorum, Gothorum, Vandalorumq[ue] regem, magnum principem Finlandiae, Careliae, Votschoviae, et Ingriae Ruthenorum, Esthoniaeq[ue] Livonum ducem, et Sigismundum III. regem Poloniae et designatum Sveciae, magnum ducem Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhiniae, Podlachiae, Livoniae etc. principem, Paulli Oderbornii*, Rigae: Typis Nicolai Mollini, 1589. Naudotasi egz. LUAB – H⁴ inv. 2044.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Trost Schrift an den edlen gestrengen und ertesten Herrn Georg von Tiesenhausen, Frstl. Durchlauchtigkeit zu Churlandt Cantzler, da Ihrer Gestreng. liebe Ehegemahlin, die edle und tugendreiche Frau, Barbara Tiesenhausin, geborne Schwartzkoffin, seliglich aus dieser Weltdt in Christo gestorben war, geschrieben durch [...]*, Gedruckt zu Riga: Bey Niclas Mollyn, 1590. Naudotasi egz. LUAB – H⁴ inv. 879, 3.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Trostschrift an den edlen gestrengen und ehrvesten Herrn Wilhelmen von Effern, Frstl. Durchl. zu Churlandt etc. Burggraffen und Rath da Ihrer Gestrengigkeit einiger und edler Son, Gothard von Effern auf der Universitet Königszperg seliglich aus dieser Weltdt in Christo gestorben war, geschrieben durch Paullum Oderbornium*, Gedruckt zu Riga: Bey Niclas Mollyn, 1591. Naudotasi egz. LUAB – H⁴ inv. 879, 2.
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Vier Predigten von dem Bogen Gottes in den Wolcken, gehalten in der Thumbkirchen der königlichen Stadt Riga, und kurtz zusammen gefasset durch Paullum Oderbornium*, Gedruckt zu Riga: Bey Niclas Mollyn, 1591. Naudotasi egz. LNB – R BS/727; LUAB – H⁴ inv. 879, 1.

Kn. taip pat: [ODERBORNAS PAULIUS], *Regiae Rigae salutem optat Paullus Oderbornius*, l. iv; Eiusdem, *In Irim epigramma Paulli Oderbornij*, l. ivr; Eiusdem, *Apos-*

- trophe ad Iesum in nubibus caeli venturum [...] Paulli Oderbornij, l. qr-q_{ii}r; Idem, Troestliche Betrachtung der Wolthaten Jesu Christi, der auff den Wolcken ein Richter der Lebendigen und Todten kommen wird, Paulli Oderbornij, l. q_{ii}v-q_{iv}r.*
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Wunderbare, erschreckliche, unerhoerte Geschichte, und warhaffte Historien: Nemlich, Des nechst gewesenen Groszfuersten in der Moschkaw Joan Basilidis, (auf ire Sprach Iwan Basilowitz genandt) Leben, in drey Buecher verfast, und aus dem Latein verdeutscht, durch Heinrich Raeteln zu Sagan, Gedruckt zu Goerlitz: Bey Ambrosio Fritsch, 1588. Prieiga internetu prie kito egz.: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10933073_00001.html.*
- [ODERBORNAS PAULIUS], *Wunderbare, erschreckliche, unerhoerte Geschichte, und warhaffte Historien: Nemlich, Des nechst gewesenen Groszfuersten in der Moschkaw Joan Basilidis, (auf ire Sprach Iwan Basilowitz genandt) Leben, in drey Buecher verfast, und aus dem Latein verdeutscht, durch Heinrich Raeteln zu Sagan, Gedruckt zu Goerlitz: Bey Ambrosio Fritsch, 1589. Prieiga internetu prie kito egz.: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11210517_00001.html*
- PAPROCKI BARTOSZ, *Gniazdo Cnoty, zkąd Herby Rycerstwá sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwá Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mázowieckiego, Zmudzkiego, y inszych Państw do tego Krolestwá należących Książąt, y Pánow, początek swoy máiá, w Krákovie: Z Drukárniey Andrzeiá Piotrkowczyká, 1578. Naudotasi egz. BCzart – 44 III Cim; taip pat žiūrėtas defektuotas egzempliorius (be lenkiškosios dalies), saugomas LLTI – B 703.*
- POCIŪTĖ DAINORA, *XVI-XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva, Vilnius: Pradai, 1995.*
- [PONTANO GIOVANNI GIOVIANO], *Ioannis Ioviani Pontani Carminum, quae quidem extant omnium, tomus quartus, in quo [...], Basileae: Ex officina Henricpetrina, 1556. Naudotasi egz. SLUB – Op. var. 404.*
- RIMŠA EDMUNDAS, *Heraldika: iš praeities į dabartį, Vilnius: Versus aureus, 2004.*
- [STRIJKOVSKIS MOTIEJUS], *Ktora przedtym nigdy światła nie widziáła, Kronika Polska, Litewska, Zmodzka y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołynskiey, Podolskiey, Podgorskiey, Podlaskiey etc. y rozmaíte przypadki woienne y domowe Prufkich, Mázowieckich, Pomorskich y inszych kráin Krolestwu Polskiemu y Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu przyległych [...], drukowano w Krolewcu: U Jerzego Ostenbergerá, 1582. Naudotasi BCzart – 40 III Cim.; LMAVB – L-16/2-5.*
- [VOLANAS ANDRIEJUS], *Andrae Volani Libri quinque contra Scargae Iesuitae Vilnensis septem, Missae sacrificiique eius columnas, et librum 12. artium Zvingliocalvinistarum, quibus is, veritatem doctrinae Apostolicae, et Sanctae veteris Ecclesiae, de Sacrame[n]to coenae Domini evertere studet. Adiecta est tam Volani, quam purę religionis sectatorum[ue] eius adversus Ant. Possevinum Iesuitam Romanum defensio, ubi Roma Babylon esse ostenditur, auctore Iohanne Lasicio Polono, ad M. Do. Hiero. Filipowski, Vilnae: Typis et sumptibus illustris ac magnifici domini do. Ioannis Hlebovicii, castellani Minscensis [...] per Daniele[m] Lancicium, 1584. Naudotasi egz. LMAVB – L-16/20.*
- WIEDEN BRAGE BEI DER, *Außenwelt und Anschauungen Ludolf von Münchhausens (1570–1640), Hannover: Hahn, 1993.*

- ЗАЯЦ ЮРЫЙ АПАНАСАВІЧ, *Заславль в эпоху феодализма*, Минск: Навука і тэхніка, 1995.
- ПАДАЛІНСКІ УЛАДЗІМІР, „Тэстамент троцкага ваяводы Яна Глябовіча (1590 г.) як крыніца па вывучэнню кліентальных адносін у Вялікім княстве Литоўскім“, іп: *Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XVI-XVIII стст.)*: Зборнк навуковых прац, под рэдакцыяй А. М. Янушкевіча, Мінск: Медысонт, 2014, с. 158–171.
- РЫБЧОНАК СЯРГЕЙ, „Да праблемы паходжання магнатаў Глябовічаў – уладальнікаў Заслаўскага замка ў ст.“, іп: *Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XVI-XVIII стст.)*: Зборнк навуковых прац, под рэдакцыяй А. М. Янушкевіча, Мінск: Медысонт, 2014, с. 79–104.

Paul Oderborn's Unknown Poem about Lithuania

Summary

In 2017, a little-known work by Paul Oderborn, a Lutheran pastor from Kaunas, was found at the Saxon State and University Library. *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente* (A Hymn about the Ancient and Glorious Family of Glebavičius) was published at Jan Karcan's printing house in Vilnius in 1583. It dwells on the history of Lithuania placing more emphasis on Gediminas and the founding of Vilnius, describes the Glebavičius (Hlebowicz) family, and mentions prominent members of this family. *Hymnus* is written as a frame narrative: lines 1–4 describe the content of *Hymnus* and appeal to Muses for inspiration and assistance, and the further plot (lines 5–606) is framed within the narrator's encounter with Neptune and the Muses at the Nemunas River. In lines 5–20, Neptune emerges from the Nemunas and shows the narrator Jonas Glebavičius's (Jan Hlebowicz) coat-of-arms consisting of four fields; in lines 21–466, Kleio, the muse of history, tells about the Leliwa in the top left field of the coat of arms and about Glebavičius's family on his father's side. In lines 467–535, Kleio glorifies the Lion in the top right field of the coat of arms, maternal ancestor Jaunutis Gediminaitis, Prince of Zaslavl, and his progeny. In lines 536–582, the Muse sings about Dombrowa at the bottom left field and other nobles of the Glebavičius's family – the Kiška family and Stanislovas Kiška (Stanisław Kiszka) among them. In lines 583–606, Kleio glorifies Vytis (The coat of arms of Lithuania, consisting of an armour-clad knight on horseback holding a sword and shield), the Algirdaičiai (Algirdids) and their descendant Ona Zaslavskytė (Sluckaitė; Anna Zaslawaska), Glebavičius's mother. Lines 607–610 are the closing lines of the poem: Kleio stops talking, Apollo begins playing the kithara, the Naiads start their dance, and Neptune disappears in the waves of the Nemunas. In writing on the themes of the history of Lithuania, Oderborn relied on Maciej Strykowski's *Kronika*. In other episodes he uses poetic means of expression from Virgil's *Aeneis*, Ovid's *Metamorphoses*, Claudian's *Panegyricus de IV consulatu Honorii Augusti*, the poem *Urania* by the Italian humanist Giovanni Gioviano Pontano, the elegy *Ad Lunam* by the German humanist Peter Lotz (Petrus Lotichius Secundus), and from other Classical, medieval, and Renaissance authors, which is reflected in the language of *Hymnus*. This poem is an important contribution to the

legacy of literary works written by Lithuanian or non-Lithuanian residents of the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the sixteenth century.

KEYWORDS: Latin literature of Lithuania; poem; Paul Oderborn, *Hymnus de antiqua et illustri Heleboviciorum gente*; Jonas Jonaitis Glebavičius, Jan Janowicz Hlebowicz; Grand Duchy of Lithuania.

Gauta 2018 04 25

Priimta 2018 05 07

ONA DAUKŠIENĖ

Sola fides sufficit: poleminiai elementai Chaleckio Dvinaryje (Binarius Chalecianus, 1642)

ANOTACIJA. Straipsnio objektas – lotyniškosios LDK Baroko raštijos veikalas, didiko Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knyga *Binarius Chalecianus*, skirta Švč. Mergelės Marijos garbei ir išleista 1642 m. Vilniuje. Straipsnyje aptariama šio kūrinio vieta mariologinės potridentinės raštijos diskurse, meditatyvinis–devocinis pobūdis, stilistikos elementai. Daugiausia dėmesio skiriama polemিনিam aspektui, kuris šiame išskirtiniame veikale reiškiamas gana originaliai: tekste paslepamos nuorodos į pagrindines doktrinas, dėl kurių nesutaria katalikai ir evangelikai (pvz., predestinacijos, nuteisinimo vien tikėjimu), *sola fides* argumentas pasitelkiamas ir transsubstanciacijos, Įsikūnijimo ir Marijos vaidmens jame bei žmogiškojo pažinimo ribų klausimais. Atsiliepiant tiek į Reformacijos pradininkų nuostatą santykį su Marija grįsti Šventuoju Raštu, tiek į Tridento Susirinkimo nuorodas, itin daug dėmesio skiriama bibliiniams šaltiniams.

Straipsnyje analizuojamas atvejis atskleidžia ne atvirą, o pridengtą religinę polemiką. Iš daugelio XVII a. mariologinių veikalų *Dvinaris* išsiskiria kaip originalus, nors ir amžiaus madas atitinkantis, suasmenintos pamaldumo Dievo Motinai raiškos, neagresyvios, ganėtinai sofistikuotos tarpkonfesinės polemikos atvejis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: mariologija; devocinė literatūra; Barokas; neolotyniškoji literatūra – XVII amžius; Mikalojus Kristupas Chaleckis, Mikołaj Krzysztof Chalecki; *Chaleckio Dvinaris*, *Binarius Chalecianus*.

Lotyniškosios LDK Baroko raštijos paminklas, didiko Mikalojaus Kristupo Chaleckio *Dvinaris*, arba *Binarijus* (*Binarius Chalecianus*), išleistas 1642 m.

Vilniuje, bazilijonų spaustuveje¹, dar neseniai buvo žinomas tik siauram specialistų ratui. Dėl specifiškos ir sudėtingos barokinės stilstikos šis embleminių meditacijų rinkinys ilgai liko beveik netyrinėtas nei lietuvių, nei užsienio mokslininkų, kaip ir kitas panašaus pobūdžio ankstesnis šio autoriaus veikalas, kurio du *Alegorijomis* pavadinti leidimai XVII a. antrojo dešimtmečio pabaigoje, taip pat Vilniuje, pasirodė lotynų ir lenkų kalbomis². Sovietmečiu minėtieji Chaleckio kūriniai Lietuvoje, iš dalies ir Lenkijoje, negalėjo sulaukti rimtesnių tyrimų dėl išskirtinai religinio-devocinio turinio, kai kurie pasirodė moksliniai vertinimai atrodo tik iš dalies pagrįsti ir skuboti³.

Per pastaruosius du dešimtmečius Mikalojaus Chaleckio asmenybė⁴ ir tarpdisciplininiam tyrimų laukui priskirtini jo kūriniai pateko į tyrėjų (literatūrologų, dailės istorikų) akiratį, taip pat yra įdomus tarpdisciplininiam tyrimų laukui objektas. Jie yra įtraukti į XVII amžiaus Lietuvos lotyniškų ir lenkiškų knygų sąrašus⁵, pastebėti kaip vaizdo ir teksto sintezės pavyzdžiai, nors labiau

¹ [Mikołaj Krzysztof Chalecki], *Chalcianus, sive duo manipuli liliorum, voti, sacratiq[ue] sanctissimae Puerperae Dei, videlicet manipulus, in abyssu Dei supernaturalis excellentiae Mariae. Alter manipulus, in aprico naturalis, ac moralis perfectionis Mariae*, Vilnae: In officina typographica patrum Basilianorum ad Edem SS. Trinitatis, 1642, [114 p.].

² [Mikołaj Krzysztof Chalecki], *Allegoriae, sive Synthemata per quae amor creatus cum amato supernaturali Symbolizant, et in unum velut aquae duae confluunt, ex Musaeo Nicolai Christophori Chaletzki de Chaletz [...]*, Vilnae: Ex Typographeo Leonis Mamonicz, [1618]; [Idem], *Allegoriae albo kwiecień modł gorących wynalezione dla unurzenia dusze w Bogu*, w Wilnie: W Drukarni Leona Mamonicza, 1619. Karolio Estreicherio bibliografijoje nurodomi septyni išlikę Chaleckio kūriniai, žr. Karol Estreicher, *Bibliografia polska, d. 3: Stolecie XV-XVIII w układzie abecedowym*, t. 3 (XIV), C, Krakow: Druk Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1896, p. 140–141. Apie išlikusius Chaleckio kūrinių egzempliorius ir jų saugojimo vietas žr. Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 40, 2015, p. 120–122.

³ Pvz., apie *Alegorijų* emblemas kaip apie „menko meninio lygio medžio raižinius“, nesiginant į kūrinio kaip embleminių meditacijų visumos vertę (žr. Paulina Buchwald-Pelcowa, *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI-XVIII wieku: bibliografia*, Wrocław [ir kt.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, 1981, p. 43).

⁴ [Jarosław Nowaszczuk, Marek Skwara], „Życie i twórczość Mikołaja Krzysztofa Chaleckiego“, in: *Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki. Kompendium Retorycznie*, wstęp i opracowanie Nowaszczuk Jarosław, Skwara Marek, przekład Jarosław Nowaszczuk, (Uniwersytet Szczeciński, *Rozprawy i studia*), t. 739 (DCCCXIII), Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2009, p. 9–49.

⁵ Žr.: *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė Daiva Narbutienė, Sigintas Narbutas, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 62–63; *XVII a. Lietuvos*

vertinti dėl vaizdų: savo knygoose autorių ir jo pagrindinius veikalus paminėjo ir po keletą emblemų iš *Dvinario* ir lenkiškojo *Alegorijų* leidimo įdėjo literatūrologė Eglė Patiejūnienė ir dailėtyrininkė Jolita Liškevičienė, trumpai aptarusi kai kurių rinkinio emblemų simboliką⁶, į floristinę *Dvinario* simboliką ir marijines emblemas prabėgom atkreipė dėmesį lenkų senosios literatūros istorikas Janusz Pelcas⁷. Tačiau viso labo tokiais trumpais paminėjimais šių ir dar vieno kito mokslininko darbuose ir buvo ribojamasi; trūko platesnių tarpdisciplininių tyrimų, aprėpiančių šių sudėtinių kūrinų visumą, nei *Dvinario*, nei *Alegorijų* tekstų analizei beveik nebuvo skirta dėmesio.

Lenkijoje vienas naujausių Chaleckio asmenybės ir kūrybos tyrimų beveik prieš dešimtmetį išsamiau pristatė šio autoriaus gyvenimą ir darbus, pateikė Krokuvoje 1647 m. išleistos šio autoriaus knygos *Compendium Rhetoricorum* analizę ir aptarė jos įtaką Lenkijos ir Lietuvos retorikos raidai⁸. Prieš keletą metų Lietuvos mokslo tarybai parėmus mokslininkų grupių projektą „Mikalojaus Kristupo Chaleckio alegorijos ir emblemos“⁹, pagaliau išsamios literatūrologinės ir menotyrinės analizės Lietuvoje sulaukė abu svarbiausieji vilniškiai Chaleckio veikalai. Nors didelis nuostolis šiam projektui buvo vienos pagrindinių jo vykdytojų Eglės Patiejūnienės netektis, tiriamieji darbai nenutrūko¹⁰. Netrukus pasirodysiančioje Vilniaus dailės akademijos leidžiamos Lietuvos dailės istorijai svarbių *šaltinių* serijos knygoje, sudarytoje projekto vadovės

lenkiškos knygos: *Kontrolinis sąrašas*, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998, p. 40.

⁶ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 197–201; Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus leidinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 49–50, 56–59.

⁷ Janusz Pelc, *Słowo i obraz: na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków: Universitas, 2002, p. 182, 190, 226. Dar trumpiau apie Chaleckio veikalus šis tyrėjas buvo užsiminęs dar prieš tris dešimtmečius išleistoje monografijoje, plg. Idem, *Obraz-słow-znak. Studium o emblematy w literaturze staropolskiej*, Wrocław [etc.], 1973, p. 148.

⁸ *Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki. Compendium Retorycznie*, aprašą žr. išn. 3.

⁹ Lietuvos mokslo taryba, MIP-035/2015 (vadovė Jolita Liškevičienė, projektas vykdytas 2015–2018 m.).

¹⁰ Tarp paskelbtų šio projekto darbų – Jolitos Liškevičienės straipsniai: „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“ (žr. išn. 2); „Akių vaistai, arba Mikalojaus Kristupo Chaleckio *Alegorijos*“, in: *Vaidų tekstai – tekstų vaidai*, (ser. *Dailės istorijos studijos*, t. 7), sudarė Lina Balaišytė, Erika Grigoravičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 52–85.

Jolitos Liškevičienės¹¹, pirmą sykį skelbiami *Dvinario* ir *Alegorijų* vertimai su išsamiais moksliniais komentarais¹² bei tiriamaisiais tekstais.

Straipsnyje, įeinančiame į minėtąją greitai išsiesiančią knygą¹³, detaliai aptarėme knygos sudėtį ir įžanginius tekstus, todėl čia tam dėmesio bus skiriama tik tiek, kiek reikia pristatyti pamatinei *Dvinario* struktūrai, apibūdinti žanrui ir įvesdinti į pagrindinę straipsnio temą. Kadangi apie Chaleckio asmenybę jau yra paskelbta pakankamai prieinamos medžiagos, prie autoriaus biografijos faktų taip pat nebus ilgam apsisota, kaip ir prie vaizdinės rinkinio dalies – simbolinių emblemų, kurias minėtame projekte ištyrė dailėtyrininkė Liškevičienė¹⁴. Šio tyrimo objektas – Chaleckio rinkinio tekstai. Dėmesys telkiamas į poleminį kūrinio aspektą, siekiama atskleisti jo pobūdį poleminės LDK raštijos kontekste, raiškos būdus, identifikuoti intratekstines nuorodas ir atskleisti kriptocitatus. Su šiais uždaviniais susijęs klausimas apie mariologinės potridentinės raštijos poleminį pobūdį apskritai, tad pasitelkiant lyginamąją analizę siekiama aptarti ir *Dvinario* specifiką kitų panašių epochos kūrinių kontekste, nustatyti skiriamuosius žanrinius bei stilistinius šio kūrinio ypatumus.

BINARIUS CHALECIANUS: SUMANYMAS, ĮGYVENDINIMAS, KONTEKSTAS

Yra žinoma ir ne sykį rašyta, kad LDK kalavijininkas, Naugarduko vaivada Mikalojus Kristupas Chaleckis su žmona fundavo Valkininkų pranciškonų filiją, o vėliau Romos Loreto pavyzdžiu joje įrengė koplyčią, *Švč. Mergelės Marijos* nameliui parūpino statulėlę ir jos atvaizdą¹⁵. Chaleckio fundacinis raštas da-

¹¹ *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos: Alegorijos (1618) ir Dvinaris (1642)*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018.

¹² *Alegorijas* vertė ir komentavo Tomas Veteikis, *Dvinarį* – Ona Daukšienė.

¹³ Ona Daukšienė, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, p. 527–541.

¹⁴ Žr. Jolita Liškevičienė, „Religinė vaizduotė Mikalojaus Kristupo Chaleckio kūryboje“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018, p. 13–111

¹⁵ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, iš lotynų k. vertė Rasa Jurgelėnaitė, komentarus parašė Darius Baronas, d. 2, Vilnius: Lietuvių litera-

tuojamas 1633 m.¹⁶, tačiau fundacijos reikalų tvarkymas užtruko, ir bažnyčią su Loreto nameliu tik 1650 m. pašventino vyskupas Jurgis Tiškevičius¹⁷. Taigi 1642 m. išleistas *Dvinaris* įsiterpia maždaug per vidurį tarp fundacijos pradžios ir jos galutinio įgyvendinimo datų. Ši sutaptis rodo, kad autoriaus sumanymas buvo tiesiogiai susijęs su Loreto namelio idėja. Svarbu pažymėti, kad ir fundaciją, ir rūpinimąsi Marijos atvaizdu koplyčiai, ir šį embleminių meditacijų rinkinį jungia autoriaus asmeninio pamaldumo Marijai dėmuo, o vainikuoja Chaleckio laidotuvės (mirė 1653 m. balandžio 7 d.): vykdant velionio valią, jis buvo pašarvotas savo funduotame Valkininkų Loreto namelyje su pranciškonišku abitu, su šia knyga kairėje rankoje ir rožiniu dešinėje¹⁸.

Dvinario autoriaus laidotuvių detalės ganėtinai iškalbingai atskleidžia barokinio pamaldumo formas, puoselėtas aukštakilmio, rafinuoto, išsilavinusio didiko, kurio tėvas, aukštas valstybės pareigūnas Dmitrijus Chaleckis, buvo atsivertėlis į katalikų tikėjimą iš stačiatikių¹⁹. Ypatingai pamaldžios

tūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 231; p. 232, išn. 423; Tojana Račiūnaitė, „Stebuklingasis atvaizdas ir jo aplinka. Loreto Švč. Mergelė Marija iš Valkininkų“, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 52: *Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 7–30; Eadem, *Atvaizdo gyvastis*, Vilnius: Vilniaus akademijos leidykla, 2014, p. 299, 323–324; Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 40, p. 139–140.

¹⁶ Mikalojaus Kristupo Chaleckio fundacinis raštas, Valkininkai, 1633 IX 3, in: LMAVB, f. 273, b. 594.

¹⁷ Žr. Dariaus Barono komentarą in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 232, išn. 423; taip pat Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 139.

¹⁸ Detalių apie pašarvotuves pateikia pranciškonas Mikalojus Antanas Galeckis tame pačiame Loreto namelyje sakytame Chaleckio laidotuvių pamoksle, kuris kitais metais buvo publikuotas Vilniaus bazilijonų spaustuvėje: [Antoni Junosza Gałęcki], *Strzała wieczney szczęśliwości kresw dopędzaiaca w Wybornym biegu pobożnego życia Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana P. Mikołaiia Krzysztofa z Chalca Chaleckiego Woiewody Nowogrodzkiego, Wolkinickiego, Łepuńskiego etc. Starosty [...] wystawiona w Kazaniu pogrzebowym dnia 11 rzesniá Roku P. 1653. w Cudownym Loretańskim Wolkinickim Panny Naświętszey Domiczku od niego fundowanym y zakonowi Braciej S. Franciszka Conuentualium oddanym. Przez Wielebneho Oyca Mikołaiia Antoniego Junosza Gałęckiego Doktora [...]*, w Wilnie: W drukarni OO. Bazylianow S. Troycy, 1654, l. F₃-F₃v. Dar žr.: Tojana Račiūnaitė, *Atvaizdo gyvastis*, p. 334; Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 142, taip pat išn. 117; Eadem, „Religinė vaizduotė Mikalojaus Kristupo Chaleckio kūryboje“, p. 98–100. Minimasis pranciškoniškas abitas leidžia spręsti, kad Chaleckis priklausė Mažesniųjų brolių Trečiajam ordinui (pasauliečiams tretininkams).

¹⁹ Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 127.

gyvensenos²⁰ kataliko Mikalojaus Kristupo Švč. Mergelei Marijai skirtų embleminių meditacijų knyga ir jos tekstai yra gerokai didesnio užmojo, negu manyta pirminiame tyrimų etape, įsivaizduojant ją kaip išplėstinių Loreto litanijos invokacijų ir atitinkamų emblemų rinkinį²¹.

Knygos pavadinimas koduoja „slėpinio“, kurį reikia „atrakinti“, struktūrą: dvinarį modelį, kurį įpavidalina žanrinė viso vientiso rinkinio specifika – embleminė forma²². Tiek sandaros, tiek turinio atžvilgiu *Dvinario* tekstai sudėtingesni negu įprastų XVII a. emblemų rinkinių²³. Gerai apgalvotą kūrinio „karkasą“ sudaro dvi pagrindinės dalys: „Lelija Dievo gelmėje“ (*Lilium in abyssio Dei*) ir „Lelija saulės šviesoje“ (*Lilium in aprico*), kiekviena jų skyla į 12 vadinamųjų „lelijų“, arba embleminių kompozicijų, apimančių po emblemą su keliais tituliniais įrašais ir keturis ilgesnius tekstelius: išplėstinę invokaciją į Mariją ir tris jai skirtas meditacijas. „Lelijyno“, Marijos gėlių darželio, forma atliepia XVI–XVII a. populiarią Marijos „gėlyno“ struktūrą. Tyrimas atskleidė struktūrines ir leksines sąsajas su ortodoksinėje tradicijoje įsišaknijusiu Marijos himnu akatistu, kurio giedojimo praktika prie Vilniaus Dievo Motinos ikonos Švč. Trejybės bažnyčioje, dokumentais paliudyta XVII a. viduryje²⁴, buvo priimtina ne tik Vilniaus graikų apeigų katalikams (unitams) ir ortodoksams, bet ir Romos apeigų katalikams²⁵. Tiek šis vilniškis paprotys, tiek Rytuose ir Vakaruose prigijusias Marijos gerbimo tradicijas jungiantis Chaleckio kūrinys atrodo reprezentuojantys išskirtinius būtent LDK būdingo pamaldumo pavidalus²⁶. Tačiau, kaip jau buvo minėta, čia apie tai nesiplėšime, juolab kad šiai temai daug dėmesio skiriame minėtame straipsnyje.

²⁰ Apie ją liudijama Galeckio laidotuvių pamoksle, žr. [Antoni Junosza Galecki], *op. cit.*, I. E₂ v ir kt.

²¹ Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 140–141.

²² Plačiau apie *Dvinario* struktūrą žr. minėtą (išn. 13) jau atliktą tyrimą: Ona Daukšienė, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“.

²³ Žr. *ibid.*, taip pat Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 141.

²⁴ Rūta Janonienė, „Vilniaus Dievo Motinos ikona ir jos kultas Švč. Trejybės cerkvėje“, in: *Menotyra*, t. 24, Nr. 1, 2017, p. 7.

²⁵ *Ibid.*, p. 13; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 68; Jonas Vaišnora, *Marijos garbinimas*, (Lietuvos katalikų mokslo akademijos leidinys, Nr. 5), Roma, 1958, p. 322–323.

²⁶ Ona Daukšienė, *op. cit.*, p. 533.

Chaleckio Dvinaris pasirodė tuo metu, kai didesnis marijinės tematikos kūrinių proveržis LDK raštijoje dar nebuvo prasidėjęs. Kaip teisingai pastebėjo Simona Jasklevičiūtė, rinkusi duomenis apie LDK marijinių tekstų dinamiką XVII a., daugiausia jų išspausdinta antroje XVII a. pusėje²⁷. Pirmoje amžiaus pusėje LDK marijiniai (lotyniški ir lenkiški) spaudiniai pasiskirsto taip: pirmame dešimtmetyje – 1 (lenk.), antrame – 3 (2 lot. ir 1 lenk.), trečiame – 2 (1 lot. ir 1 lenk.), ketvirtame – 3 (1 lot. ir 2 lenk.), penktame – 5 (3 lot., iš jų pagal datą pirmasis – Chaleckio kūrinys, ir 2 lenk.). Toliau nuo penkto dešimtmečio šių tekstų tolygiai daugėja, o piką jų leidyba pasiekia aštuntame ir devintame dešimtmečiuose (per kuriuos Jasklevičiūtė suskaičiavo net po 13 leidimų²⁸, bet jų galimai būta dar daugiau). Tuo tarpu katalikiškoje Europoje kaip atsakas į protestantų kritiką Marijos gerbimo klausimu jau netrukus po Tridento susirinkimo viena po kitos buvo imtos leisti katalikiškos „Mariologijos“. Tarp svarbiausių minėtini jėzuitų Petro Kanizijaus (Petrus Canisius, 1521–1597) ir Pranciškaus Suarezo (Francisco Suárez, 1548–1617) darbai²⁹: fundamentalus Kanizijaus veikalas *De Maria, Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta* (ed. pr. 1577)³⁰, nustatęs pagrindines potridentinės mariologijos temas ir kodifikavęs Marijos gerbimo raiškos variantus, ir dvidešimt trys Suarezo disputai apie Kristaus gyvenimo slėpinius (*De mysteriis Vitae Christi*), tai yra antrasis Tomo Akviniečio *Summa theologiae* komentarų tomas (1592), pelnęs šiam jėzuitui sisteminės arba scholastinės mariologijos pradininko vardą³¹.

²⁷ Simona Jasklevičiūtė, „Marijinė lotyniškoji raštija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a.“, rengiamos daktaro disertacijos rankraštis.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Beth Kreitzer, *Reforming Mary: Changing Images of the Virgin Mary in Lutheran Sermons of the Sixteenth Century*, (ser. *Oxford Studies in Historical Theology*), Oxford University Press, 2004, p. 7.

³⁰ [Petrus Canisius SJ,] *De Maria, Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta, libri quinque. Atque hic secundus liber est Commentariorum de Verbi Dei corruptelis, adversus novos et veteres sectariorum errores, nunc primum editus [...] autore D. Petro Canisio, Societatis Iesu Theologo, Ingolstadii: Excudebat D. Sartorius, 1577*, prieiga internete: https://archive.org/details/bub_gb_6h5--UNiwa8C/page/n3.

³¹ Robert Fastigi, „Francisco Suárez as Dogmatic Theologian“, in: *A Companion to Francisco Suárez*, edited by Victor M. Salas, Robert L. Fastigi, Leiden: Brill, 2015, p. 148–149, 159; Dorian Llywelyn SJ, „Mary and Mariology“, in: *Oxford Handbooks Online*, 2016 birželis, Oxford University Press, p. 23, prieiga: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-62>.

Dauguma potridentinių katalikiškosios mariologijos darbų yra atvirai išreikšta ir gana invektyvi polemika su reformatoriais. Į tuos veikalus dažnai prikaišiojama daug tiesioginių kaltinimų protestantams už piktžodžiavimą Marijai ir šventiesiems, perteikiamų anaiptol ne švelnia leksika. Pavyzdžiui, minėtojo Petro Kanizijaus veikalo pirmojo 1577 m. leidimo tituliniam puslapyje įrašyta citata iš Apreiškimo Jonui 13 skyriaus, akivaizdžiai nukreipta prieš Reformaciją, prilyginamą apokaliptiniam žvėriui:

Apo 13[, 6]: Et aperuit [bestia] os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius et Tabernaculum eius, et eos, qui in caelo habitant.³²

(Apr 13, 6: Ir atvėrė [žvėris] savo nasrus piktžodžiavimams prieš Dievą, kad piktžodžiautų jo vardui, jo padangtei ir dangaus gyventojams.)

Tai būdingas polemienio diskurso pavyzdys, iliustruojantis aistringą atsaką į priešingos pusės retoriką: atviras invektyvas prieš Marijos ir šventųjų gerbimą formuluodami reformatoriai žodžių taip pat nesirinkdavo ir, pvz., Pseudo-Bonaventūros *Psalmyną* arba Pseudo-Alberto Didžiojo *Marijos bibliją* (*Biblia Mariana*) cituodavo kaip baisiausios erezijos bei piktžodžiavimo pavyzdžius, Marijos atvaizdus prilygindavo pagonių stabams, nevengdavo katalikų Marijos apologetų įžeidinėti *ad hominem* (pvz., Kanizijus nuolat lygintas su lojančiu šunimi etc.). Tokia retorika radosi ne iš karto. Reformacijos pradininkas Martinas Lutheris į Mariją žvelgė su ganėtina pagarba ir paliko gausų mariologinį palikimą (garsųjį *Magnificat* giesmės komentarą, 8o pamokslų ir kt.), bet atsisakė Marijai taikyti Tarpininkės ir Užtarėjos titulus ir atmetė jai skirtas liaudiškojo pamaldumo praktikas³³. Panašios nuostatos laikėsi ir Ulrichas Zwinglis, teigęs, kad negalima naudotis jokiais kitais tarpininkais, išskyrus Kristų, o radikaliausias buvo Jeanas Calvinas, kaltinęs Romą, kad ši Mariją padariusi stabu³⁴. Nors Reformacijos tėvai išlaikė asmeninę pagarbą Marijai, ilgainiui neigiama nuostata Dievo Motinos ir šventųjų kulto atžvilgiu atvedė į kraštutines ikonoklazmo formas, kaip antai bažnyčių „valymą“

³² [Petrus Canisius SJ,] *op. cit.*

³³ Rimas Skinkaitis, „Marijos kulto problematika Europos krikščioniškoje erdvėje“, in: *Soter*, 2008, Nr. 22 (55), p. 84.

³⁴ *Ibid.*, p. 85.

naikinant vertingus sakraliojo meno kūrinis, kuriuose reformatoriai vis labiau išvelgdavo stabmeldystės apraiškas³⁵. Tikroji krikščionybė evangelikų sieta „su gyvojo Dievo pažinimu, priešinant ją šventų vietų, paveikslų garbinimui, bet kokiam kultui, nesusijusiam su „gyvuoju Kristumi“³⁶. Lietuvių Reformacijos pradininkas Abraomas Kulvietis savo *Tikėjimo išpažinime* (parašytame 1543, išspausdintame 1547), laikomame pirmąja evangeliška konfesija Lietuvos ir Lenkijos regione³⁷, apie Mariją pasisako dar panašiai pagarbiai kaip Lutheris: ji esanti „nekalčiausioji ir švenčiausioji Mergelė, Dievo motina, kuriai nė viena šventųjų mergelių ar moterų negali prilygti“, bet „gARBINTI reikia tik vieną Dievą“³⁸. Antrojeje amžiaus pusėje LDK poleminė literatūra plėtojosi įvaldydama vis aštresnį retorinį toną.

Kaip pastebi Arūnas Sverdiolas, „[t]arpkonfesinės polemikos atveju retorika pasidaro gana savita: atsikertant oponentams, siekiama įtikinti ne tiek juos, kiek savuosius“³⁹. Tas pat pasakytina ir apie atitinkamus katalikų tekstus; kardinalius nesutarimus atspindėjęs įnirtingas poleminių tekstų tonas veikiau galėjo paveikti šalininkus, o ne oponentus⁴⁰. Rašydama apie Mikalojaus Radvilos Juodojo atsakymą popiežiaus nuncijui Aloyzui Lippomanui, atvėrusį „plačią ir ilgą poleminės literatūros tradiciją Lietuvoje“⁴¹, Dainora Pociūtė pastebi, kad Radvilos laiškas pateikia viešą antikatalikišką manifestą, radikaliai poleminių, siekiantį „ne tiesos rehabilitacijos, bet Romos bažnyčios kompromitacijos“⁴². „Popiežininkus“ kaltinant stabmeldystėmis, pasitelkiant atitinkamą leksiką išreiškiama nuostata ir Marijos kulto atžvilgiu:

³⁵ Dorian Llywelyn SJ, *op. cit.*, p. 22.

³⁶ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 374–375.

³⁷ Eadem, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas = The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation*, parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 28.

³⁸ „Abraomo Kulviečio tikėjimo išpažinimas“, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, peržiūrėjo ir pataisė Eugenija Ulčinitė, in: *ibid.*, p. 195.

³⁹ Arūnas Sverdiolas, „Pamokslai apie paveikslus“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 77.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 379.

⁴² *Ibid.*, p. 362, 379.

*Altare mihi [...] non Romanae, aut Loretanae Mariae, ligneis vestris diis et numinibus, re ipsa daemonibus Delphicis nuncupatum, sed ipsi aeterno et viventi Deo nostro erectum ac dicatum.*⁴³

Abiejų pusių, priešininkų argumentuose išvelgdavusių vien šventvagystes, aršus nusistatymas konstruktyvų disputą darė neįmanomą, tačiau būta ir pozityvių polemikos momentų. Protestantams tvirtai pabrėžiant kristologinį mariologijos pagrindą⁴⁴, jį labiau išryškino ir katalikiškoji kontrreformacija, pakilusi karštai ginti Marijos gerbimo ir liaudiškame pamaldume įsitvirtinusių jo praktikų⁴⁵. Po apogėjų pasiekusios poleminės įtampos XVI a. pabaigoje⁴⁶, taip pat ir Lietuvoje – 8–9 dešimtmečiais⁴⁷, XVII amžius pelnė „auksinio mariologijos amžiaus“⁴⁸ reputaciją.

Kiekvienas šio amžiaus marijinės / mariologinės tematikos veikalas priskirtinas polemiam laukui, ne išimtis ir Chaleckio knyga. Tačiau visame Chaleckio veikale polemisis diskursas rodo pakitusį toną, skleidžiasi santūriai ir oriai, Marija aukštinama labai žodingai, bet be nukreiptų į reformatorius tiesioginių invektyvų (išskyrus vieną pačioje pabaigoje), polemizuojama veikiau pridengtomis nei atviromis formomis, apie kurias toliau ir kalbėsime.

ĮŽANGŲ UŽUOMINOS

Visos Chaleckio knygos įžangos, kurių su tam tikromis išlygomis galima priskaičiuoti net 6, yra rašytos jo paties, kiekviena jų koduoja tam tikrą žinią.

⁴³ Cit. iš: *Du laiškai = Two letters. Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556) = A Controversy between Papal Nuncio Luigi Lippomano and Duke Nicolaus Radvilas the Black (1556)*, parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 147. „Mano altorius [...] paskirtas ne Romos ar Loreto Marijai, jūsų mediniams dievams ir dievybėms, o iš tiesų – Delfų velniam, o pastatytas ir pašvęstas amžinajam ir gyvajam mūsų Dievui“ (*ibid.*, p. 418–419, iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė-Staškevičienė).

⁴⁴ Stanisław Celestyn Napiórkowski, „Mariology, 2: Historical Development“, in: Erwin Fahlbusch [ir kt.], *The Encyclopedia of Christianity*, t. 3: J–O, (originally published as *Evangelisches Kirchenlexikon*, t. 3), Cambridge [ir kt.]: Brill, 2003, p. 408.

⁴⁵ Dorian Llywelyn SJ, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁶ Arūnas Sverdiolas, *op. cit.*, p. 76–77.

⁴⁷ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 379.

⁴⁸ Stanisław Celestyn Napiórkowski, *op. cit.*, p. 407.

Pirmoji mįslinga simboline kalba nusako Įsikūnijimo slėpinio sandus ir kartu tarsi pateikia knygos turinio santrauką. Neatsitiktinai nuo pat knygos pradžios kaip centrinė tema iškeliamas Įsikūnijimas, dėl kurio esmingai nesutarė katalikai ir evangelikai: kuo labiau protestantizmas stengėsi atpirkimą pagrįsti vien Kryžiaus auka, tuo mažiau reikšmės skyrė Įsikūnijimui, taigi ir Marijos vietai jame⁴⁹. Pirmoji Chaleckio įžangėlė baigiama žodžiais *sola fides sufficit* („vien tikėjimo užtenka“). Šis svarbus jau pirmame įžanginiame puslapyje atsirandantis motyvas nurodo į polemiką su evangelikais nuteisinimo vien tikėjimu (*sola fide*) klausimu ir *Dvinaryje* kartojasi, ilgiau prie jo apsisistosime kitame skyrelyje. Centrinį Įsikūnijimo momentą koduotai ženklina ir antroji „įžangėlė“, tiksliau, įžanginė embleminė kompozicija, jį perteikianti simboline vaizdų kalba, lelijomis danguje ir žemėje.

Po išplėstinio turinio eina to meto spaudiniuose gana dažnas sandas – kreipimasis į knygelę (*Apostrophe ad libellum*), šiuo atveju pabrėžiantis katalikiškąją knygelės misiją: ji išlydima į Romą, kur aplankysianti šventųjų apaštalų Petro ir Pauliaus „slenksčius“ (*Apostolica Divorum Petri et Pauli limina visitature Libelle*). Autorius pabrėžia ištikimybę Romos Bažnyčiai, vadindamasis mažiausiuoju Romos pavaldiniu (*minim[us] Clie[n]s Roman[us]*) ir retoriškai deklaruodamas nuolankią pagarbą Marijai: „Klausinama, kieno pasiūsta skubi, Knygele, pranešk: Marijos vaikelio ir jos apdaro krašto dulkelės“ (*Percontatus a quo curris, Libelle, annuntia: a puppulo pulviusculo laciniae Marianae*)⁵⁰.

Knygelės kreipimąsi palydi ir Chaleckio prakalba į skaitytoją, reprezentuojanti Baroko žmogaus nusižeminimą Dievo slėpinių akivaizdoje ir baigiama invokacija į Mariją – pagalbos ir įkvėpimo rašant šį kūrinį prašymu:

Dignare me laudare te, Virgo Sacrata.

Tange mentem et linguam ad delibandas Laudes tuas.⁵¹

(Suteik man garbę šlovinti tave, pašventintoji Mergele.

Palieski mintį ir liežuvį, idant teikčiau tau šlovę.)

⁴⁹ Dorian Llywelyn SJ, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁰ *Binarius Chalecianus*, I. B₂v. Lotyniškai cituojant originalo tekstas minimaliai koreguojamas, atsisakant kai kurių didžiųjų raidžių ir sudabartinant skyrybą.

⁵¹ *Binarius Chalecianus*, I. [B₄v].

Ši invokacija turi sąskambių su pagarbiu Lutherio kreipimusi į Mariją *Magnificat* komentaro įžangoje: „Švelnioji Dievo Motina, suteik man reikiamą dvasią, kad galėčiau kuo naudingiau ir kruopščiau komentuoti tavo giesmę...“⁵² Ar tas sąskambis atsitiktinis, ar ne, kategoriškai neįmanoma spręsti, nes kreiptis į Mariją jai dedikuotų kūrinių pradžioje yra įprasta praktika, tačiau turint omenyje, jog Chaleckio knygoje yra paslėptų nuorodų į Reformacijos tėvų teiginius, tokia prielaida neatmestina.

SOLA FIDES SUFFICIT

Atkreiptinas dėmesys, kad neatsitiktinai pirmą kartą *Dvinaryje* frazė *sola fides* nuskamba citatoje iš Tomo Akviniečio eucharistinio himno *Pange lingua gloriosi*, šio posmo:

Verbum caro, panem verum
verbo carnem efficit:
fitque sanguis Christi merum,
et si sensus deficit,
ad firmandum cor sincerum
sola fides sufficit.

(*Žodis tas, kurs kūnu tapo,
Žodžiu duoną kūnu daro,
Vynas virsta gi krauju:
Nors jausmai tave klaidintų,
Sielai nuolankiai įtikint
Vien tikėjimo užtenka.*⁵³)

⁵² [Martin Luther], „The Magnificat put into German and explained“, in: *Luther's Spirituality*, edited and translated by Philipp D. W. Krey and Peter D. S. Krey, preface by Timothy J. Wengert, New York–Mahwah: Paulist Press, 2007, p. 93; Rimas Skinkaitis, *op. cit.*, p. 84.

⁵³ Cituojamas šio himno senesnysis, tikslesnis, vertimas į lietuvių k. iš: *Šlovinkim Viešpatį: Iš liturginių knygų mišios ir mišparai lietuviškai ir lotyniškai visiems sekmadieniams ir šventėms ir kitos katalikų vartojamos maldos ir giesmės, parašė kan. Adolfas Sabaliauskas, 1938, Klaipėda: Akc. Ryto b-vė, p. 454–455.*

Čia frazė *sola fides*, tiesioginė užuomina į vieną pagrindinių evangelikų doktrinų – nuteisinimą vien tikėjimu (*sola fide*), sykiu nurodo ir į kitą polemienio diskurso objektą – transsubstanciacijos, arba esmėkaitos doktriną. Tiek nuteisinimo, tiek esmėkaitos klausimais katalikai ir evangelikai laikosi priešingų pozicijų. Lietuvoje ypač karšti disputai transsubstanciacijos tema vyko tarp reformatų ir jėzuitų: 1573 m. Vilniuje viešai disputavo Andriejus Volanas ir Petras Skarga, vėliau tęsė pokalbius privačiai, išspausdino vienas kitą atremiančius veikalus, o vėliau į polemiką įsitraukė ir daugiau abiejų pusių atstovų⁵⁴. Pasak Pociūtės, „Skargos ir Volano polemika eucharistijos klausimu buvo tradicinė visoje Europoje plačiai plėtotos reformatų ir katalikų eucharistinės polemikos dalis“⁵⁵. Dėl šios doktrinos būta teologinių ginčų ir tarp liuteronų bei reformatų Bažnyčių: 1585 m. Vilniuje įvyko garsusis kolokviumas „dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę“⁵⁶, į kurį liuteronų ir reformatų teologus sukviėtė kunigaikštis Kristupas Radvila Perkūnas⁵⁷. Nors transsubstanciacijos doktriną atmetė visi reformatoriai, Lutheris į šią doktriną žvelgė švelniau, nei ypač griežtai ją kritikavęs Zvinglis, ir sutiko, kad Kristus tikrai esti savo kūnu Eucharistijoje⁵⁸. Katalikų Bažnyčia besąlygiškai laikosi nuostatos, kad per Eucharistiją pašventinta duona ir vynas virsta Kristaus kūnu ir krauju: šis virsmas, anot Tomo Akviniečio, esantis ne formalus, o esminis, substancijų, perkeitimas, todėl vadintinas transsubstanciacija⁵⁹.

Tiesiogiai iš Tomo Akviniečio himno cituojamą „vien tikėjimo“ argumentą, kuriuo reformatoriai grindžia vieną esminių doktrininių nuostatų, Chaleckis pakreipia katalikams svarbių doktrinų naudai. Pasitelkiamas ir vienas didžiausių autoritetų – Tomas Akvinietis, galbūt sekant mariologijos sistemintojo Suárezo pavyzdžiu. Kadangi *Dvinaris* skirtas „slėpiniams“, suponuojama, kad

⁵⁴ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 268–273.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 271.

⁵⁶ Žr. *Colloquium habitum Vilnae die 14 Iunii, anno 1585, super articulo de Caena Domini = Religionskolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę = Religionskolloquium in Vilnius (14.06.1585) über den Artikel des Herrenmahls*, parengė / herausgegeben von / concinnaverunt Jolanta Gelumbeckaitė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

⁵⁷ Darius Petkūnas, „1585 metų kolokviumas – kunigaikščio Kristupo Radvilos Perkūno pastangos išsaugoti eklesiastinę bendrystę tarp LDK Liuteronų ir Reformatų bažnyčių“, in: *Colloquium habitum Vilnae*, p. 181.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 200.

⁵⁹ *Summa theologiae*, III, q. 75, art. 4.

Dievų slėpinių žmogaus nesąs pajėgus iki galo perprasti. Būtent tai teigiama cituojamame Akviniečio himne, nusakant pagarbų nustebimą Eucharistijos stebuklo akivaizdoje. O Chaleckis pirmojoje išangėlėje, prieš frazę *sola fide sufficit*, kalba apie paralyžiuojančią nuostabą susidūrus su Įsikūnijimo slėpiniu: „Nuo slėpinio svorio jutimas silpsta, protas temsta, supratimas miršta, angelų mokykla nutyla; vien tikėjimo užtenka“ (*A pondere mysterii sensus hebescit, ratio tenebrescit, intellectus emoritur, angelorum schola mutescit; sola fides sufficit*⁶⁰).

Netrukus, po išanginių *Dvinario* tekstų, pirmojoje „Lelijos gelmėje“ kompozicijoje, ši minties linija tęsiama: į Mariją kreipiamasi kaip į „stulbinantį pasaulio stebuklą, kuriuo angelų žvilgsnis nepasisotina, kurio sukurtasis protas neperskverbia“ (*Miraculum et stupor mundi Maria, aciei Angelorum insatiabilis, intellectui creato impenetrabilis*)⁶¹. Pacituotoje invokacijoje pavartotas tomistinės teologijos terminas *sukurtasis protas*, lot. *intellectus creatus*. Taip plėtojama minėtoji išanginė užuomina: pagal šv. Tomą Akvinietį, sukurtasis protas pats savo jėgomis Dievo prigimties negeba suvokti, nemedžiagines prigimtis kontempliuoti galįs tik angeliškasis protas (*intellectus angelicus*)⁶², vadinasi, lieka tikėjimas, „vien tikėjimo užtenka“ – *sola fides sufficit*. Taip pat svarbu, kad paraleliai čia Chaleckio parafrazuojamos ir Apreiškimo Dievo Gimdytojai akatisto invokacijos (iš 1 oiko, taigi taip pat iš pačios himno pradžios, pirmosios „kompozicijos“): „Sveika, žmonių mintims nepasiekiamoji aukštybe! Sveika, net angelų akims neižvelgiamoji gelme!“⁶³, nurodančios į net angeliškojo proto apstulbimą akistatoje su didžiuoju slėpiniu. Taigi *Dvinario* autorius Marijos vaidmens Įsikūnijime svarbai patvirtinti pasiremia ir senos ortodoksinės tradicijos himno akatisto, neatskiriamai siejančios kristologiją ir mariologiją⁶⁴, pavyzdžiu, ir Akviniečio teologine mintimi, o savo argumentus paradoksaliai apjungia ir įžodina radikalios Lutherio doktrinos, metusios

⁶⁰ *Binarius Chalecianus*, l. [Av].

⁶¹ *Ibid.*, l. Cv.

⁶² Leo J. Elders, *The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*, (ser. *Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters*), Leiden: Brill, 1990, p. 193.

⁶³ Apreiškimo Dievo Gimdytojai akatistas, in: Vaclovas Aliulis, MIC, *Geroji Atpirkėjo Motina*, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2001, p. 113.

⁶⁴ „Hymn Of The “Akathistos”. Solemnity of the Immaculate Conception“, in: *Vatican News*, December 8, 2000, http://www.vatican.va/news_services/liturgy/documents/ns_lit_doc_20001208_akathistos_en.html.

iššūkį vėlyvųjų Viduramžių Bažnyčioje įtvirtintam sudėtingam žmogaus išgelbėjimo modeliui⁶⁵, kodine formule: *sola fide*, atskleidžiant jos senesnę genezę, egzistavimą Bažnyčios tradicijoje dar iki Reformacijos ir galimumą paremti katalikams svarbias doktrinas.

Antrojoje *Dvulario* dalyje, „Lelijos saulės šviesoje“ trečiojoje kompozicijoje, frazė *sola fides* įterpiama toje vietoje, kur į Mariją kreipiamasi kaip į Užtarėją:

Tum supra naturam donatae gratiae, tum naturalium donorum supra numerum, non graduatam, sed immensam sortita puella qualificationem. Facta es salvandae animae hominis desiderabilis certitudo. De cuius plenitudine accipere superabundanter, in die praemiationis, poscimus a te viatores. Quorum subsidium ad aeterna in caducis, pusillum, aut nullum. Quorum firmitas, *ab operibus Dei placentibus, in sola fide haesit.*⁶⁶

(Mergelė, gavusi ir antprigimtinės malonės, ir nesuskaičiuojamų prigimtinių dovanų šlovę, ne paprastą, o begalinę. Tapai trokštamam žmogaus sielos išgelbėjimo laidu. Mes, keliauninkai, prašome, kad atlygio dieną galėtume kuo apščiau pasisemti iš šios pilnatvės. Mes, kuriems šioje netvarybėje labai mažai tėra pagalbos, vedančios į amžinybę, arba visai jos nėra. Mes, kurių tvirtumas, *kylantis iš Dievui patinkančių darbų, laikosi vien tikėjimu*. Tačiau ir atlygis už juos nė vienam nėra iš anksto užtikrintas, nė vienam nėra suteiktas, kol kova nesibaigusi.)

Pacituotoji vieta įdomi tuo, kad nors čia ir kalbama apie atlygį už Dievui patinkančius darbus, kartu nuolankiai pripažįstamas žmogiškųjų darbų ir pastangų bergždumas ir tai, kad žmonių viltis dėl išganymo galiausiai grindžiama vien tikėjimu. Tokia nuostata gali pasirodyti netgi labiau artimesnė protestantiškajai negu katalikiškajai. (Pavyzdžiui, Kulvietis savo *Išpažinime* sako: „Tikiu, kad esame išganomi vien Dievo gailėstingumu, dėka Kristaus kančios, dovanai, be jokių mūsų nuopelnų. Reikia daryti gerus darbus, bet

⁶⁵ Natalia Nowakowska, *King Sigismund of Poland and Martin Luther: The Reformation Before Confessionalization*, Oxford University Press, 2018, p. 28–32. Pabrėžtina, kad 1547 m. Tridento Susirinkimas dekretu apie nuteisinimą atmetė ir *sola fide* doktriną, ir daugelį vėlyvųjų Viduramžių mokymų šiuo klausimu (*ibid.*, p. 32).

⁶⁶ *Binarius Chalecianus*, I. L₃r (p. 68).

neriekia jais pasikliauti, nes jie yra menki ir negryni [...].⁶⁷) Kita vertus, Chaleckio teiginys apie „iš Dievui patinkančių darbų kylantį tvirtumą“, kuris „laidosi vien tikėjimu“, yra ganėtinai oksimoroniškas, be to, išryškina Marijos kaip Tarpininkės arba Užtarėjos vaidmenį, atmestą reformatorių. Taigi polemisinis aspektas, – vis dėlto tuos darbus ir atlygį už juos paminint, – yra pastebimas, tačiau reiškiamas nebe tiesiogiai invektyviomis, o daug rafinuotesnėmis, barokinio paradoksalumo nestokojančiomis formomis, priešininkų argumentus įmantriai pakreipiant sau norima linkme.

QUOS VOLUIT, EOS ELEGIT

Pačioje paskutinėje kompozicijoje randame aiškią aliuziją į predestinacijos dilemą:

Ultimus sertum signatorum. Quos Deus voluit, hos elegit; quos praelegit, eosdem dignos censuit accipere stolam Agni immaculati, stolam gloriae immarcescibilis. Quae ipsa est corona Resurrectionis nostrae et vitae cum Cristo Domino in saecula.⁶⁸

(Paskutinis vainikas – paženklintųjų. Juk Dievas išsirinko tuos, kuriuos norėjo [išsirinkti]; kuriuos išsirinko, tuos pripažino vertais gauti nesuteptojo Avinėlio apsiaustą, nenykstančios šlovės apsiaustą, o tai yra mūsų prisikėlimo ir amžino gyvenimo su Kristumi Viešpačiu vainikas.)

Įžvelgiame šiame sakinyje paslėptas nuorodas į Apreiškimo Jonui knygą (ypač Apr 7, kur minimi paženklintieji ir Avinėlis), Evangelijos pagal Joną 15 skyrių⁶⁹, 131 (132) psalmę⁷⁰. Tačiau formulė *quos Deos voluit, hos elegit* tiksliai neatitinka nė vienos iš paminėtų potridentinės Vulgatos teksto vietų. Šis teiginys būtent tokiu, žodis žodin pavidalu, itin dažnas Jeano Calvino raštuose. Jeigu sakinį skaitome be konteksto, tai čia net jokios polemikos

⁶⁷ „Abraomo Kulviečio tikėjimo išpažinimas“, p. 193.

⁶⁸ *Ibid.*, l. [Q₄v].

⁶⁹ Jn 15, 16: *non vos me elegistis, sed ego elegi vos* – „ne jūs mane išsirinkote, bet aš jus išsirinkau“.

⁷⁰ Ps 131 (132), 13: *quoniam elegit Dominus Sion praelegit eam in habitationem sibi* – „nes Viešpats išsirinko Sioną, išsirinko jį sau gyventi“.

predestinacijos klausimu galime neįžiūrėti. Vis dėlto polemėnis aspektas slypi numanomoje nuorodoje į psalmę: eilutė *elegit eam Deus et praelegit eam* yra siejama su Marija jos švenčių liturgijoje, ypač pranciškoniškoji mariologija pabrėžia jos predestinaciją būti Dievo Motina⁷¹.

Prieš ką tik pacituotą vietą, kurioje Chaleckis aprašo „trečiąjį iš pergalės vainikų“, apibūdinant du pirmuosius „vainikus“ dar sykį paliečiama gerų darbų (ne)svarbos dilema:

Primum sertum currentis; vita enim nostra sagitta emissa donec cadat in margine qui praescribitur. Similiter ad vocem litui Legis Divinae dum a nobis curritur, vita transcurrit. Et quod facis reliquum est, relinquitur in fundo. Alterum sertum merentis: nulli enim promissa aut data a causa retributio, assem, que vilicus meruit, accepit. Consimiliter animae in corpore bona opera exanclatae dant spem continuam promissorum Iustitiae Dei.⁷²

(Pirmasis vainikas – bėgančiojo. Juk mūsų gyvenimas – strėlė, paleista skrieti, kol nenukrenta ant nubrėžtos ribos; panašiai, kol bėgame į Dieviškojo Įstatymo trimito garsą, prabėga gyvenimas, ir tai, ką darai, tampa atliekama, lieka dugne. Antrasis vainikas – nusipelnusiojo. Juk niekam nepažadėtas nei dėl priežasties duotas atlygis priima skatiką, kurį pelnė prievaizdas; taip ir kūne įkalintos sielos geri darbai teikia nuolatinę viltį dėl Dievo teisingumo pažadų.)

Gerų darbų reikalingumas ir sykiu bergždumas įvaizdinami panašiai paradoksaliai kaip ir anksčiau pateiktame pavyzdyje pavyzdyje: viena vertus, jie bergždi, nereikalingi, „liekantys dugne“, kita vertus, jie teikia „kūne įkalintai sielai“ viltį sulaukti „atlygio be priežasties“ dėl „pelnyto skatiko“ (čia numanoma nuoroda į Kristaus palyginimus apie sumanų prievaizdą ir ištikimąjį tarną: Lk 12, 42, Mt 25, 14–30).

Taigi ir vėl Chaleckio polemikos metodas atsiskleidžia kaip „gudresnis“, subtilesnis už įnirtingo puolimo priemones: kodines Reformacijos tėvų formuluotes jis pakreipia savo argumentų naudai, kovodamas „priešo ginklais“. Svarumo netiesioginiams polemikos argumentams suteikia daugybė intertekstinių aliuzijų

⁷¹ Johannes Schneider OFM, *Virgo Ecclesia facta: The Presence of Mary in the Crucifix of San Damiano and in the Office of the Passion of St. Francis of Assisi*, New Bedford, MA: Academy of the Immaculate, 2004, p. 182–183.

⁷² *Ibid.*

ir nuorodų, originaliame kūrinyje niekaip nepažymėtų. Atsiliepančiam tiek į Reformacijos pradininkų nuostatą santykiu su Marija grįžti Šventuoju Raštu, tiek į Tridento Susirinkimo nuorodas, itin daug dėmesio skiriama bibliiniams šaltiniams, ypač Evangelijai pagal Luką: pvz., 8-osios („Dievo džiugesys ir gėlė“) ir 9-osios („Apsaugos pylimas“) „Lelijų gelmėje“ kompozicijų „nektaro lašuose“ vienas po kito įvaizdinami ir apmąstomi Evangelijos pagal Luką 1 skyriaus epizodai⁷³, tarp jų itin detaliai – ir Lutherio komentuota giesmė *Magnificat*. Gausu ir nuorodų į Bažnyčios Tėvų bei Viduramžių autorių raštus ir į potridentinės mariologijos šaltinius. Tarp pastarųjų vienas svarbiausių – minėtasis Petro Kanizijaus veikalas⁷⁴, iš kurio Chaleckis semiasi nemažai įvaizdžių, juos dažnai perteikdamas Loreto litanijos ar Akatisto invokacijoms artimesnėmis formomis. Verčiant ir komentuojant *Dvinarij* buvo nustatytos kriptocitatos iš pasitelkiamų potridentinių veikalų: paminėtini jėzuito Martyno Delrijaus (Del Rio, Delrio) SJ *Florida Mariana* (1598)⁷⁵, Jono Buzėjaus SJ išleisti humanisto benediktino Jono Tritemijaus devociniai raštai (*Ioannis Trithemii Spanhemensis... Opera pia et spiritualia*, 1604)⁷⁶, Loreto vyskupo Rutilijaus Benzonijaus (Rutilio Benzoni) *Expositio Psalmi 86* (1612)⁷⁷, kuriame 86 psalmė komentuojama iš mariologinio žiūros taško, marijinių tekstų pavyzdžių rinkiniai, tarp jų „Marijos Parnasas“ (*Parnassus Marianus*, 1624)⁷⁸ ir daugybė kitų⁷⁹.

⁷³ *Binarius Chalecianus*, l. G₂r– Hr (p. 35–41).

⁷⁴ Žr. aukščiau ir išn. 28.

⁷⁵ [Delrio, Martinus], *Florida Mariana, sive De laudibus sacratissimae Virginis Deiparae pagnegyrici XIII. Auctore Martinus del Rio societatis Jesu presbytero*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana apud Balthasarum Moretum, 1598.

⁷⁶ [Trithemius, Ioannes; Busaeus, Ioannes] (ed.), *Ioannis Trithemii Spanhemensis [...] abbatitis eruditissimi Opera pia et spiritualia, quotquot vel olim typis expressa, vel m.ss. reperiri potuerunt; a r. p. Ioanne Busaeo Societatis Iesu [...] diligenti studio conquisita et in unum volumen mendis expurgatis redacta*, Moguntiae: Ex typographeo Ioann. Albini, 1604.

⁷⁷ [Benzonius Rutilius], *Expositio Psalmi LXXXVI cum tribus disputationibus de iurisdictione ecclesiastica, et temporalis, accessit etiam brevis explicatio Salvationis Angelicae [...] auctore Rutilio Benzonio Romano*, Recineti: apud Petrum Salvionum, 1612, p. 114.

⁷⁸ [Balinghem Antoine de], *Parnassus Marianus seu flos hymnorum, et rhythmorum de SSa Virgine Maria; ex priscis tum missalibus, tum breuiarijs plus sexaginta. Accessit Parnassus Iesu, seu Mons myrrhæ, & paraphrasis aurea super Salve Regina. Collectore P. A. de Balinghem Societatis Jesu*, Duaci: Typis Balthazaris Belleri, 1624.

⁷⁹ Išsamesnius duomenis apie nustatytus Chaleckio naudotus šaltinius žr. straipsnyje Ona Daukšienė, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“.

Ilgai išvengęs tiesioginio reformatoriams adresuoto puolimo, polemizavęs veikiau paslėptomis nei atviromis formomis: nuo knygelės palydėjimo Romon iki gan saikingo kai kurių oponentams priklausančių teiginių traktavimo, Chaleckis pabaigoje vis dėlto „nesusilaiko“ ir veikalą Marijai pabaigia įprasta retorine invektyva, turbūt įkvėpta ir baigiamųjų epigramų *in invidum* („pavyduoliui“) tradicijos:

Sile lingua hispidae, damnataeque Haereseos.

Incipe iambos, Coeli Curia, Virgineos.⁸⁰

(Nutilk, pasišiaušusios ir pasmerkto Erezijos liežuvi.

Pradėkite, Dangaus rūmai, jambais apgiedoti Mergelę.)

Tokia kūrinio užsklanda, dar palydima baigiamąja fraze *Finis operis, non laudis Mariae* („Pabaiga veikalo, bet ne Marijos šlovinimo“)⁸¹, yra ne tik duoklė retorinėms konvencijoms, bet ir patvirtina poleminį-apologetinį autoriaus sumanymą ir sykiu asmeninio pamaldumo Dievo Motinai išpažinimą.

IŠVADOS

Straipsnyje tiriamo atvejo analizė atskleidžia ne atvirą, o pridengtą religinę polemiką, parodo, kokius unikalius pavidalus tokio pobūdžio polemika įgaudavo LDK daugiakonfesėje kultūrinėje aplinkoje.

Poleminis aspektas *Chaleckio Dvinaryje* reiškiamas nebe tiesiogiai invektyviomis, o daug rafinuotesnėmis, barokinio paradoksalumo nestokojančiomis formomis. Tekste paslepamos nuorodos į pagrindines doktrinas, dėl kurių nesutaria katalikai ir protestantai (pavyzdžiui, predestinacijos, nuteisinimo vien tikėjimu, transsubstanciacijos).

Chaleckio polemikos metodas atsiskleidžia kaip „gudresnis“, subtilesnis už tiesioginio puolimo priemones: kodines Reformacijos tėvų formuluotes jis pakreipia savo argumentų naudai, kovodamas „priešo ginklais“ tarsi bando

⁸⁰ *Binarius Chalecianus*, I. R_v (p. 112).

⁸¹ *Ibid.*

gražinti reformatorių teiginius į pradinį kontekstą, parodyti juos egzistavus Bažnyčios tradicijoje iki Reformacijos.

Pavyzdžiui, *sola fide* argumentas pasitelkiamas transsubstanciacijos ir Įsikūnijimo doktrinoms paremti. Marijos vaidmens Įsikūnijime svarba patvirtinama „dvinarėmis“ kriptocitomis: ir iš Tomo Akviniečio, ir iš senos ortodoksinės tradicijos himno akatisto, neatskiriamai siejančios kristologiją ir mariologiją. Pasitelkiant dvejopus šaltinius kalbama tarsi iš bažnytinės Unijos pozicijų, pabrėžiant lotynų ir graikų tradicijų vienybę Marijos gerbimo ir kitais polemikos su reformatoriais klausimais.

Svarumo netiesioginiams polemikos argumentams suteikia daugybė intertekstinių aliuzijų ir nuorodų, originaliame kūrinyje niekaip nepažymėtų. Atsiliepiant tiek į Reformacijos pradininkų nuostatą santykį su Marija grįsti Šventuoju Raštu, tiek į Tridento Susirinkimo nuorodas, itin daug dėmesio skiriama bibliiniams šaltiniams.

Iš daugelio XVII a. mariologinių veikalų *Dvinaris* išsiskiria kaip originalus, nors ir amžiaus madas atitinkantis, suasmenintos pamaldumo Dievo Motinai raiškos, neagresyvios, ganėtinai sofistikuotos tarpkonfesinės polemikos atvejis. Tokio pobūdžio polemikos reiškinys tyrinėtinas ir toliau, į jį atkreiptinas dėmesys analizuojant kitus senosios raštijos paminklus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

Akafist, albo Pochwał Nayświę. Maryi Panny, po wyswobodzonym Carogrodzie w r. 625. Widomą Jeże mocą od obłężenia pogańskiego, językiem greckim nabożnie ułożone, w Wilnie: W Drukarni XX. Bazylianów, 1625 [Estr. 44832].

Akafist, Sive laudes quas Beatissimae Virgini Dei Genitrici Mariae auxiliatrici Christianorum orientalis ecclesia pro acceptis beneficiis quotannis sabbatho post dominicam 5 m. Quadrag. Stando devote persolvit, a quodam praelatio religionis Sancti Benedicti inchoatae, et a conventualibus Berzuecensibus in ordinem redactae ac in lucem editae [...], Vilnae: Apud Basilianos SS. Trinitatis, 1650 [Estr. 44833].

Apreiškimo Švenčiausiajai Dievo Gimdytojai Akatistas, iš graikų k. vertė ir sudarė kun. Laimonas Nedveckas, Kaunas: Kauno arkivyskupija, 2008.

[BALINGHEM ANTOINE DE], *Parnassus Marianus seu flos hymnorum, et rhythmorum de SSa Virgine Maria; ex priscis tum missalibus, tum breuarijs plus sexaginta. Accessit Parnassus Iesu, seu Mons myrrhæ, & paraphrasis aurea super Salve Regina.*

- Collectore P. A. de Balinghem Societatis Jesu, Duaci: Typis Balthazaris Belleri, 1624.*
- [BENZONIUS RUTILIUS], *Expositio Psalmi LXXXVI cum tribus disputationibus de iurisdictione ecclesiastica, et temporali, accessit etiam brevis explicatio Salvationis Angelicae [...] auctore Rutilio Benzonio Romano, Recineti: apud Petrum Salvionum, 1612.*
- Biblia sacra vulgatae editionis Sixti 5. Pont. Max. jussu recognita et Clementis 8. auctoritate edita. Omnia de exemplari Romano fidelissime et studiosissime expressa, Parisiis: Sumptibus Gaspari Meturas, via Iacobea sub signo SS.me Trinitatis prope Mathurinos, 1629.*
- Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pont. Max. iussu recognita atque edita, Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1592.*
- Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. Pont. Max. iussu recognita atque edita, Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, 1669, prieiga internete: <https://archive.org/details/bibliasacravulgaoovene/page/n1>.*
- [CANISIUS PETRUS], *De Maria, Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta, libri quinque. Atque hic secundus liber est Commentariorum de Verbi Dei corruptelis, adversus novos et veteres sectariorum errores, nunc primum editus... autore D. Petro Canisio, Societatis Iesu Theologo, Ingolstadii: Excudebat D. Sartorius, 1577.*
- [CHALECKI MIKOLAJ KRZYSTOF], *Allegoriae albo kwiecie modł gorących wynalezione dla unurzenia dusze w Bogu, w Wilnie: W Drukarni Leona Mamonicza, 1619.*
- [CHALECKI MIKOLAJ KRZYSTOF], *Allegoriae, sive Synthemata per quae amor creatus cum amato supernaturali Symbolizant, et in unum velut aquae duae confluunt, ex Musaeo Nicolai Christophori Chaletzki de Chaletz [...], Vilnae: Ex Typographeo Leonis Mamonicz, [1618].*
- [CHALECKI MIKOLAJ KRZYSTOF], *Binarius Chalecianus, sive duo manipuli liliorum, voti, sacratiq[ue] sanctissimae Puerperae Dei, videlicet manipulus, in abyso Dei supernaturalis excellentiae Mariae. Alter manipulus, in aprico naturalis, ac moralis perfectionis Mariae, Vilnae: In officina typographica patrum Basilianorum ad Edem SS. Trinitatis, 1642.*
- Colloquium habitum Vilnae die 14 Junii, anno 1585, super articulo de Caena Domini = Religinis kolokviumas Vilniuje (1585 o6 14) dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę = Religionskolloquium in Vilnius (14.06.1585) über den Artikel des Herrenmahls, parengė / herausgegeben von / concinnaverunt Jolanta Gelumbeckaitė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.*
- [DELRIO MARTINUS], *Florida Mariana, sive De laudibus sacratissimae Virginis Dei-parae panegyrici XIII. Auctore Martinus del Rio societatis Jesu presbytero, Antverpiae: Ex officina Plantiniana apud Balthasarum Moretum, 1598.*
- Du laiškai = Two letters. Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556) = A Controversy between Papal Nuncio Luigi Lippomano and Duke Nicolaus Radvilas the Black (1556), parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.*
- [GAŁECKI ANTONI JUNOSZA], *Strzała wieczney szczęśliwości kresv dopędzaiaca w Wybornym biegu pobożnego życia Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana P. Miłkołaja Krzysztofa z Chalca Chaleckiego Woiewody Nowogrodzkiego, Wolkinickiego,*

Łepuńskiego etc. Starosty [...] wystawiona w Kazaniu pogrzebowym dnia 11 rzesnia Roku P. 1653. w Cudownym Loretańskim Wolkinickim Panny Naświętszey Domeczku od niego fundowanym y zakonowi Braciej S. Franciszka Conuentualium oddanym. Przez Wielebnego Oyca Mikołaią Antoniego Junosza Gałeckiego Doktora [...], w Wilnie: W drukarni OO. Bazyljanow S. Trojcy, 1654.

[LUTHER MARTIN], „The Magnificat put into German and explained“, in: *Luther's Spirituality*, edited and translated by Philipp D. W. Krey and Peter D. S. Krey, preface by Timothy J. Wengert, New York–Mahwah: Paulist Press, 2007, p. 91–103.

Mikalojaus Kristupo Chaleckio fundacinis raštas, Valkininkai, 1633 IX 3, in: LMAVB, f. 273, b. 594.

Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas, iš lotynų k. vertė arkivysk. Juozapas Jonas Skvireckas, t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1990–1991.

Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas, Senąjį Testamentą iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė, pratarinę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą iš graikų kalbos vertė ir NT sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė kun. Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija / Katalikų pasaulio leidiniai, 2011.

Šventasis Raštas Senojo Testamento, t. 3: Psalmių knyga. Patarlių knyga. Pamokslininkas. Giesmių Giesmė. Išminties knyga. Ekleziastikas. Izaijo pranašystė, vertė ir komentorių pridėjo vysk. Juozapas Skvireckas, Kaunas: Šv. Kazimiero Draugijos leidinys, 1923.

[TRITHEMIUS IOANNES; BUSAEUS IOANNES (ed.)], *Ioannis Trithemii Spanhemensis [...] abbatis eruditissimi Opera pia et spiritualia, quotquot vel olim typis expressa, vel m.ss. reperiri potuerunt; a r. p. Ioanne Busaeo Societatis Iesu [...] diligenti studio conquisita et in unum volumen mendis expurgatis redacta*, Moguntiae: Ex typographeo Ioann. Albini, 1604.

VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, iš lotynų k. vertė Rasa Jurgelėnaitė, komentarus parašė Darius Baronas, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

[WORPITZ GEORG], *Cursus annuus praesidis Mariani [...] in subsidium Praesidium Congregationum Marianarum, nec non Concionatorum in Festis Beatissimae Virginis. R. P. Georgio Worpitz, Societatis Jesu Sacerdote*, Augustae Vindel. et Dilingae: Apud Joannem Casparum Bencard, 1706.

LITERATŪRA

ANDREU PEDRO SABE, „El himno *Akáthistos* en Occidente. La importancia de la traducción latina de Cristóforo (ca. 800)“, *Estudios Bizantinos* 1 (2013), p. 39–55.

ALIULIS VACLOVAS, „Himnas akatistas“, in: Vaclovas Aliulis MIC, *Geroji Atpirkėjo Motina*, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2001, p. 109–111.

BARONAS DARIUS, Komwntarai, in: VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, iš lotynų k. vertė Rasa Jurgelėnaitė, komentarus parašė Darius Baronas, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

- BUCHWALD-PELCOWA PAULINA, *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI-XVIII wieku: bibliografia*, Wrocław [ir kt.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, 1981.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018, p. 527–541.
- ELDERS LEO J., *The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*, (ser. *Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters*), Leiden: Brill, 1990.
- ESTREICHER KAROL, *Bibliografia polska*, d. 3: *Stolecie XV–XVIII w układzie abecednym*, t. 3 (XIV), C, Krakow: Druk Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1896.
- FASTIGI ROBERT, „Francisco Suárez as Dogmatic Theologian“, in: *A Companion to Francisco Suárez*, edited by Victor M. Salas, Robert L. Fastiggi, Leiden: Brill, 2015, p. 148–163.
- „Hymn Of The “Akathistos”. Solemnity of the Immaculate Conception“, *Vatican News*, December 8, 2000, http://www.vatican.va/news_services/liturgy/documents/ns_lit_doc_20001208_akathistos_en.html
- JANONIENĖ RŪTA, „Vilniaus Dievo Motinos ikona ir jos kultas Švč. Trejybės cerkvėje“, in: *Menotyra*, t. 24, Nr. 1, 2017, p. 1–15.
- JASKELEVIČIŪTĖ SIMONA, „Marijinė lotyniškoji raštija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a.“, rengiamos daktaro disertacijos rankraštis.
- KREITZER BETH, *Reforming Mary: Changing Images of the Virgin Mary in Lutheran Sermons of the Sixteenth Century*, (ser. *Oxford Studies in Historical Theology*), Oxford University Press, 2004.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, „Akių vaistai, arba Mikalojaus Kristupo Chaleckio Alegorijos“, in: *Vaidų tekstai – tekstų vaidai*, (ser. *Dailės istorijos studijos*, t. 7), sudarė Lina Balaišytė, Erika Grigoravičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 52–85.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 40, 2015, p. 119–152.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, „Religinė vaizduotė Mikalojaus Kristupo Chaleckio kūryboje“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018, p. 13–111.
- LLYWELYN DORIAN, SJ, „Mary and Mariology“, in: *Oxford Handbooks Online*, 2016 birželis, Oxford University Press, p. 1–42, prieiga: <http://www.oxford-handbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-62>.
- Mariologia*, t. III: *De cultu B. Mariae Virginis*, Roma, 1948.
- NAPIÓRKOWSKI STANISŁAW CELESTYN, „Mariology, 2: Historical Development“, in: Erwin Fahlbusch [ir kt.], *The Encyclopedia of Christianity*, t. 3: J–O, (originally published as *Evangelisches Kirchenlexikon*, t. 3), Cambridge [ir kt.]: Brill, 2003, p. 405–409.

- NARBUTAS SIGITAS, NARBUTIENĖ DAIVA, sud., XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = *Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 8), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- NOWAKOWSKA NATALIA, *King Sigismund of Poland and Martin Luther: The Reformation Before Confessionalization*, Oxford University Press, 2018
- [NOWASZCZUK JAROSŁAW, SKWARA MAREK], „Życie i twórczość Mikołaja Krzysztofa Chaleckiego“, in: *Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki. Kompendium Retorycznie, wstęp i opracowanie Nowaszczuk Jarosław, Skwara Marek, przekład Jarosław Nowaszczuk*, (Uniwersytet Szczeciński, *Rozprawy i studia*), t. 739 (DCCCXIII), Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2009, p. 9–49.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata. Māžosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: LLTI, 1998.
- PELC JANUSZ, *Obraz-słow-znak. Studium o emblematkach w literaturze staropolskiej*, Wrocław [etc.], 1973.
- PELC JANUSZ, *Słowo i obraz: na pograniczu literatury i sztuki plastycznych*, Kraków: Universitas, 2002.
- POCIŪTĖ DAINORA, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 374–375.
- POCIŪTĖ DAINORA, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas = The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 11–36.
- RAČIŪNAITĖ TOJANA, „Stebuklingasis atvaizdas ir jo aplinka. Loreto Švč. Mergelė Marija iš Valkininkų“, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 52: *Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 7–30.
- RAČIŪNAITĖ TOJANA, *Atvaizdo gyvastis*, Vilnius: Vilniaus akademijos leidykla, 2014.
- SCHNEIDER JOHANNES, OFM, *Virgo Ecclesia facta: The Presence of Mary in the Crucifix of San Damiano and in the Office of the Passion of St. Francis of Assisi*, New Bedford, MA: Academy of the Immaculate, 2004.
- SKINKAITIS RIMAS, „Marijos kulto problematika Europos krikščioniškoje erdvėje“, in: *Soter*, 2008, Nr. 22 (55), p. 81–91.
- SVERDIOLAS ARŪNAS, „Pamokslai apie paveikslus“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 54–80.
- VAIŠNORA JONAS, *Marijos garbinimas*, (Lietuvos Katalikų mokslo akademijos leidinys, Nr. 5), Roma, 1958.

Sola fides sufficit: Polemic Elements in *Binarius Chalecianus* (1642)

S u m m a r y

The object of the article is a work of Latin Baroque literature of the Grand Duchy of Lithuania, the book of emblematic meditations *Binarius Chalecianus, sive duo manipuli liliorum...* (Vilnae: In officina typographica patrum Basilianorum ad Edem SS. Trinitatis, 1642) written by the noble Mikalojus Kristupas Chaleckis (Mikołaj Krzysztof Chalecki) in honour of the Holy Virgin Mary. In this article, emphasis is placed on the polemic aspect that is conveyed in a rather original manner in this exceptional work.

The analysis of the case discussed reveals a crypto-polemic elements in the texts of *Binarius Chalecianus* and shows the unique forms of such a polemic as being specific to the multi-confessional cultural environment of the Grand Duchy of Lithuania.

Chalecki's method of polemic uses more subtle forms than the means of direct assault: he diverts the main phrases summarizing theological doctrines of Reformation to the advantage of his arguments. It seems that in such a way he tries to bring back the theses of the Reformers to the primary context and to show they had existed in the tradition of the Church before the Reformation.

For instance, the text hides references to the key doctrines that cause disagreement between the Catholics and the Evangelicals (predestination, justification), and the *sola fide* ('faith alone') argument is used by Chalecki's to support the doctrines of transubstantiation and Incarnation. The significance of the role of Virgin Mary in Incarnation is confirmed by binary cryptoquotes, both from Thomas Aquinas and from Akatist Hymn of an ancient orthodox tradition that inseparably links Christology and mariology. Using Latin and Greek sources, the author of the work speaks as though from the position of the Church Union placing emphasis on the unity of Eastern and Western traditions in the worship of Virgin Mary and in other issues in the polemic with the Reformers. Responding to the standpoint of the fathers of the Reformation to base their perspectives toward Mary on the Scripture alone, considerable attention is paid to biblical sources. Such position of the author of *Binarius* also responds the instructions of the Council of Trent.

Although it reflects the trends of its age, *Binarius* stands out among numerous sixteenth-century mariological works as an original case of expression of

personalised devotion to the Mother of God and of a fairly sophisticated inter-confessional polemic. In this case the polemic aspect is expressed not in directly invective but in much more refined forms.

KEYWORDS: mariology; devotional literature; Baroque; Neo-Latin literature – 17th century; Mikalojus Kristupas Chaleckis, Mikołaj Krzysztof Chalecki; *Binaris Chalecianus*.

Gauta 2018 05 27

Priimta 2018 06 12

ONA ALEKNAVIČIENĖ

Konfesinė konkurencija ir kultūrinis bendradarbiavimas Prūsijos Lietuvoje XVIII amžiaus I pusėje: postūmiai lietuvių raštijai

ANOTACIJA. XVIII a. 2–4-ajame dešimtmetyje Prūsijos Lietuvoje vyko ryški konfesinė konkurencija tarp tradicinių evangelikų liuteronų, arba liuteronų ortodoksų, ir pietistų. Greta konkurencijos buvo nemažai ir kultūrinio bendradarbiavimo apraiškų – tiek Prūsijos Lietuvoje, tiek santykiuose su Halės pietistais. Straipsnyje siekiama įvertinti: 1) kaip vyko konkurencija tarp tradicinių evangelikų liuteronų ir pietistų; 2) kokiomis formomis reiškėsi jų bendradarbiavimas; 3) kaip konkurencija ir bendradarbiavimas veikė lietuvių raštijos raidą ir Prūsijos Lietuvos kultūrą. Analizuojant XVIII a. I pusės įvykius, dėmesys kreipiamas ne tik į konkrečius kurios nors vienos konkuruojančios pusės nuopelnus kultūrai, bet ir tuos veiksmus, kurie tapo postūmiu rezultatyviems kitos pusės žingsniams. Tai daugiausia parodoma remiantis 2 ryškiais pavyzdžiais: pietisto Henriko Lyzijaus (Heinrich Lysius, 1670–1731) ir liuteron ortodokso Jono Berento (Johann Behrendt, 1667–1739) veikla.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: evangelikai liuteronai; pietizmas; Henrichas Lyzijus (Heinrich Lysius); Jonas Berentas (Johann Behrendt); Prūsijos Lietuva; XVIII a. lietuvių raštija.

XVIII a. pradžioje Prūsijos Evangelikų liuteronų bažnyčioje greta tradicinių evangelikų liuteronų, arba liuteronų ortodoksų, formavosi naujos konfesinės srovės, įgavusios apibendrintą *pietizmo* pavadinimą.

Liuteronų ortodoksų paprastai skiriami trys istoriniai etapai: 1) ankstyvasis – 1555–1600 m., 2) klestėjimo – 1600–1675 m. ir 3) vėlyvasis – 1675–1780 m.

Būtent vėlyvuojū laikotarpiu išryškėjo pietizmo idėjos, prasidėjo Bažnyčios disociacija (skaidymasis į sroves), naujos tikėjimo formos radosi ne universitetuose, bet bažnyčios įstaigose ir tikinčiųjų bendruomenėse¹. Liuteronai ortodoksai stengėsi išsaugoti ankstyvuojū Reformacijos etapu susiformavusią Bažnyčios doktriną ir į pietistus žiūrėjo kritiškai kaip į siekiančius naujos reformos ar netgi antrios Reformacijos².

Liuteronų bažnyčios atsinaujinimo būtinybė, nulemta Trisdešimties metų karo pasekmių, išryškėjo XVII a. pabaigoje – pagrindinius pertvarkos principus 1675 m. išdėstė Philippas Jakobas Speneris (1635–1705) knygoje *Pia Desideria*³. Pietizmo judėjimas, kurio ištakos ir pagrindinis centras buvo Halės universitetas bei Halėje įkurtos Francke's įstaigos, skatino jausmu pagrįstos krikščionybės kultą, siekė mažinti bažnyčios apeigų formalizmą, stiprinti asmens pamaldumą, aktyvinti jo raiškos būdus ir per tai veikti socialinį visuomenės gyvenimą. Žiūrint labai apibendrintai, Reformacija siekė reformuoti krikščioniškąjį mokymą, o pietizmas savo užduotimi laikė pakeisti krikščioniškąjį gyvenimą⁴. Tai buvo ne vien religinis, bet ir socialinis judėjimas, skatinęs tiek tikėjimo atsinaujinimą, tiek juo paremtą visuomenės veiklumo didinimą ir gyvenimo kokybės gerinimą. XVI a. įtvirtinta teologinė doktrina, kad žmogaus išganymą lemia tik tikėjimas (*Sola fide*), o ne geri darbai, XVIII a. iš esmės nesugriaunama, tačiau tikintysis įpareigojamas dar ir keisti savo gyvenimą – gerais darbais pagerbti Dievą, padėti artimui ir patvirtinti atsinaujinimo tikrumą, kitaip sakant, jis visa savo veikla turi parodyti norą būti išganytas⁵. Pietistai – ne idealistinės, o veiklios, kasdienį visuomenės gyvenimą keičiančios krikščionybės skeidėjai.

¹ Tim Christian Elkar, *Leben und Lehre. Dogmatische Perspektiven auf lutherische Orthodoxie und Pietismus. Studien zu Gerhard, König, Spener und Freylinghausen*, Frankfurt/M: Academic Research, 2015, p. 53–58.

² Michael Kotsch, *August Hermann Francke: Pädagoge und Reformier*, Dillenburg: Christliche Verlagsgesellschaft, 2011, p. 13.

³ [Philipp Jacob Spener], *PIA DESIDERIA: Oder Hertzliches Verlangen / Nach Gottgefälliger besserung der wahren Evangelischen Kirchen / sampt einigen dahin einfältig abzweckenden Christlichen Vorschlägen [...]*, Franckfurt am Mayn: In Verlegung Johann David Zunners. Getruckt bey Johann Diederich Fritgen, 1676.

⁴ Christian Elkar, *op. cit.*, p. 59; Johannes Wallmann, *Pietismus und Orthodoxie. Gesammelte Aufsätze III*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, p. 20–21; Michael Kotsch, *op. cit.*, p. 11–12, 139–145.

⁵ Plg. Michael Kotsch, *op. cit.*, p. 140–142.

Pietizmo baigiamąją ribą Prūsijoje linkstama laikyti 1740 m. – tai Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I (1688–1740, valdė 1713–1740) valdymo pabaiga ir jo sūnaus Frydricho II (1712–1786, valdė 1740–1786) valdymo pradžia. Valdant karaliui Frydrichui Vilhelmui I, itin vertinusiame Halės pietizmą ir jo idėjas taikiusiam jaunai monarchijai konsoliduoti, pietizmas tapo tarsi valstybine religija, tuo tarpu racialesnis, universalesnis, į sekuliarizmą orientuotas Frydrichas II pietistus vertino kritiškai ir kartu su hernhutiečiais priskyrė sektai⁶.

Ryški konkurencija tarp liuteronų ortodoksų ir pietistų Prūsijos Lietuvoje prasidėjo 1–2-ajame ir ypač sustiprėjo 3–4-ajame XVIII a. dešimtmetyje. Ji buvo susijusi visų pirma su švietimo reforma: 2-ame dešimtmetyje Prūsijoje pradėta eiti prie visuotinio pradinio mokslo įvedimo ir kartu mokyklų gimtąja kalba steigimo. Pietistų ir ortodoksų santykiai nėra vien istorinė problema siaurąja prasme. Vertinant literatūrinį darbą ir indėlį į lietuvių kultūrą, gal ir ne visada svarbu, kuriai pakraipai priklausė XVIII a. autoriai, tačiau to reikia neišleisti iš akių procesų analizei pasitelkiant amžininkų atsiliepimus ir nustatant teiginių objektyvumą. Ir vieni, ir kiti nesivaržė kritikuoti bei menkinti priešingos pakraipos atstovų darbus⁷. Linkstama manyti, kad antagonizmas tarp liuteronų ortodoksų ir pietistų kildavęs ne tiek dėl skirtingo teologinio turinio suvokimo, kiek buvęs bažnytinės ir švietimo politikos (kartais tiesiog asmeninių konfliktų) pasekmė⁸.

Visus tuos dešimtmečius greta konfesinės konkurencijos buvo nemažai ir kultūrinio bendradarbiavimo apraiškų – tiek Prūsijos Lietuvoje, tiek santykiuose su Halės pietistais. Straipsnyje siekiama įvertinti: 1) kaip vyko konkurencija tarp tradicinių evangelikų liuteronų ir pietistų; 2) kokiomis formomis reiškėsi jų bendradarbiavimas; 3) kaip konkurencija ir bendradarbiavimas veikė lietuvių raštijos raidą ir Prūsijos Lietuvos kultūrą. Uždaviniai platus,

⁶ Christian Elkar, *op. cit.*, p. 61–62.

⁷ Apie įtampą tarp pietistų ir liuteronų ortodoksų plačiau žr. Erich Riedesel, *Pietismus und Orthodoxie in Ostpreußen. Auf Grund des Briefwechsels G. F. Rogalls und F. A. Schultz mit den Halleschen Pietisten*, Königsberg (Pr.) und Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1937; Carl Hinrichs, *Preußentum und Pietismus. Der Pietismus in Brandenburg-Preußen als religiös-soziale Reformbewegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971, p. 216–300.

⁸ Apie padėtį Karaliaučiaus universitete žr. Kęstutis Daugirdas, „Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetas Donelaičio studijų metais“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 26, p. 56.

bet daugelį veikslių paranku parodyti 2 ryškiais pavyzdžiais: pietisto Henriko Lyzijaus (Heinrich Lysius, 1670–1731) ir liuteronu ortodoksu Jono Berento (Johann Behrendt, 1667–1739) veikla, vykusia intensyvaus konkuravimo ir bendradarbiavimo aplinkoje.

Pietizmo įtaka Prūsijos Lietuvos kultūriniam gyvenimui nemažai tirta, ypač daug dėmesio skirta analizuojant Karaliaučiaus ir Halės universitetuose veikusius Lietuvių kalbos seminarus. Iš jų kaip išsamiausi išskirtini Eduardo Winterio, Christiane's Schiller ir Liucijos Citavičiūtės tyrimai, parodę seminarų įkūrimo tikslus ir aplinkybes⁹. Tačiau vis dar trūksta to laikotarpio lietuvių literatūros istorijos analizės, paremtos archyviniais šaltiniais (tiek pirminiais, tiek antriniais) ir leidžiančios įvertinti literatūros procesus kaip kultūros raidos nulemtus reiškinius. Archyvinuose dokumentuose randami faktai kai kuriais atvejais verčia keisti ankstesnėje literatūroje susiformavusią sampratą ar dėl nekritiško vertinimo susidariusius stereotipus. Analizuojant dokumentus, straipsnyje taikoma naratyvinių istorijos šaltinių kritika, o apibendrinant jau žinomą informaciją ir siejant su naujesne – analitinis aprašomasis metodas.

1. PIETISTŲ VEIKSMAI IR LIUTERONŲ ORTODOKSŲ ATOVEIKSMIS 1718–1722 METAIS: LUTHERIO MAŽOJO KATEKIZMO RENGIMAS (1719) IR LEIDIMAS (1722)

Tiriant Prūsijos Lietuvos kalbos, literatūros ir kultūros istoriją, antrasis Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas I iškyla pirmiausia kaip valdovas, siekęs atkurti po Didžiojo maro (1709–1711) ištuštėjusias lietuviškas apskritis ir įvesti privalomąjį pradinį mokymą. 1718 m. vasarą lankydamasis lietuvių gyvenamose apskrityse jis matė, jo požiūriu, nepraktikuojamą krikščionybę, prastą bažnyčių ir mokyklų būklę, todėl liepos 2 d. Tilžės reskriptu bažnyčių

⁹ Eduard Winter, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker*, Berlin: Akademie Verlag, 1954; Christiane Schiller, „Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz“, in: *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Religionsgeschichte*, 1994, t. 3(2), p. 375–392; Christiane Schiller, „Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche“, in: *Acta Baltica*, 1994, t. 32, p. 193–223; Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 35–104 ir lit.

ir mokyklų inspektoriumi buvo paskirtas Karaliaučiaus universiteto profesorius, Sembos konsistorijos tarėjas Henrikas Lyzijus ir jam pavesta Prūsų Lietuvoje atlikti švietimo reformą¹⁰, o tiksliau – sukurti efektyviai veikiančią švietimo sistemą. Privalomojo pradinio mokslo įvedimas buvo vienas iš žingsnių siekiant padaryti raštingus ir žemuosius visuomenės sluoksnius, daryti jiems didesnę įtaką ir per kultūros pažangą stiprinti ekonominę bei politinę valstybės galią.

1718 m. rugsėjo 9 d. karalius Lyzijui ir rūmų tarėjui Wolfui Gretschui atsiuntė iš Berlyno specialų įsakymą (instrukciją), kur nurodė, kad kiekviename didesniame kaime turi būti pastatyta po mokyklą, o kiekvienam mokytojui duodama nuo pusės iki ūbo laisvos žemės, pasirūpinta kunigų ir precentorių rengimu, vaikams privalomu mokyklos lankymu, dviejų katekizmų išleidimu¹¹. Pridurtina, kad visi ankstesni karaliaus bandymai (1714, 1715 ir 1717) atkurti po 1709–1711 m. maro vis dar ekonomiškai neatsigaunantį kraštą ir įvesti privalomąjį pradinį mokymą nebuvo sėkmingi.

Iš daugelio Karaliaučiaus teologų Lyzijus tokiam darbui buvo numatytas atsižvelgiant visų pirma į pedagoginę ir teologinę veiklą. Lyzijus buvo gimęs 1670 m. Flensburge (buv. Šlėzvingo Kunigaikštystė), studijavęs filosofiją ir teologiją Jenoje (1687), Leipcige (1688), Karaliaučiuje (1690), Kopenhagoje (1692) ir Halėje (1694); 1702 m. Halėje jis įgijo daktaro laipsnį ir tapo pietistinio judėjimo šalininku¹². 1701 m. Prūsijos karalius Frydrichas I, remdamasis garsaus Halės pietisto Philippo Jakobo Spenerio rekomendacija, paskyrė jį

¹⁰ Fritz Terveen, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt, 1954, p. 86.

¹¹ Adolf Keil, „Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogthum Litthauen unter Friedrich Wilhelm I“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1886, t. 23, p. 112; Adolf Rogge, „Heinrich Lysius in Litauen und Masuren“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1881, t. 18, p. 119; Johannes Brehm, *Entwicklung der evangelischen Volksschule in Masuren im Rahmen der Gesamtentwicklung der preussischen Volksschule von der Reformation bis zur Regierungszeit Friedrich Wilhelms I. [...]*, Königsberg i. Pr.: Druck von Karg und Manneck, 1913, p. 62–63.

¹² „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, in: *ACTA BORUSSICA [...] Des III Bandes, Erstes Stück*, Königsberg und Leipzig: Bey Christoph Gottfried Eckart, 1732, p. 52–58; Lehnerdt, „Lysius, Heinrich“, in: *Altpreussische Biographie*, t. 1, herausgegeben von Christian Krollmann, Marburg, Lahn: N. G. Elwert Verlag, 1974, p. 414; Jendris Alwast, „Lysius“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 15, Berlin: Duncker & Humblot, 1987, p. 592–593.

Karaliaučiaus karališkosios Frydricho kolegijos¹³ direktoriumi (inauguruotas 1702); 1709 m. Lyzijus tapo Karaliaučiaus universiteto ordinariniu profesoriumi (nors universitetas tam ir prieštaravo), 1715 – trečiuoju rūmų pamokslininku ir Sembos konsistorijos tarėju, 1720–1721, 1724–1725 ir 1728–1729 m. žiemos semestrais ėjo rektoriaus pareigas¹⁴. Taigi mokyklų bei bažnyčių reforma buvo pavesta nevietinės kilmės pietistinės pakraipos asmenybei.

Karaliaus orientavimąsi į pietistus liudija ir 1718 m. rugsėjo 30 d. potvarkis, kuriuo numatyta, kad kandidatai į kunigus turi laikyti egzaminą pamaldumui įvertinti ir gauti tai patvirtinantį pažymėjimą *Testimonium vitae et studiorum*, taip pat 1729 m. kovo 31 d. instrukcija, pakartotinai pabrėžianti jo būtinumą būsiniams kunigams ir mokytojams, o egzaminavimą ir jo išdavimą pavedanti universitete dirbantiems teologams pietistams¹⁵, bei kiti dokumentai.

Karalius Frydrichas Vilhelmas I numatė, kad švietimo uždavinius Lyzijus galėtų greičiau spręsti padedamas kito garsaus pietisto – Halės universiteto profesoriaus Augusto Hermanno Francke's – ir sekdamas jo mokymo įstaigų pavyzdžiu¹⁶. Tą pačią 1718 m. liepos 2-ąją, kai iš Tilžės buvo duotas nurodymas paskirti inspektoriumi Lyzijų, karalius parašė laišką ir Francke'į – pageidavo, kad šis tartųsi su Lyzijumi ir teiktų siūlymus, kaip geriausia imtis darbų¹⁷. Taigi rūpin-tis lietuviškų mokyklų steigimu ir mokytojų rengimu buvo pavesta jiems abiem.

Dėl tokio abipusio įpareigojimo Lyzijus inspektoriavimo metais (1718–1721) detalai pranešinėjo Francke'į apie padėtį Prūsijos Lietuvoje. Glaudžius ryšius tarp Karaliaučiaus ir Halės liudija keturi Prūsijos kultūros paveldo Vals-tybinėje bibliotekoje Berlyne (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kul-turbesitz [toliau – StaBi]; Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15) saugomi laiškai¹⁸.

¹³ *Collegium Fridericianum* vadinama nuo 1703 m.

¹⁴ „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, p. 57–60; Lehnerdt, *op. cit.*, p. 414; Jendris Alwast, *op. cit.*, p. 592; Georg Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, t. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911/12, p. 308–311, 323–324, 335–337.

¹⁵ Erich Riedesel, *op. cit.*, p. 163–164; Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 57–58.

¹⁶ Eduard Winter, *op. cit.*, p. 44.

¹⁷ Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 87.

¹⁸ Apie juos žr. Ona Aleknavičienė, „Heinrich Lysius' Missionsarbeit in Preussisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke“, in: *Hallesche Forschungen*, 17/2: *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*, herausgegeben von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut

Francke bendradarbiavimą aprašinėjo dienoraštyje: trumpomis žinutėmis fiksuodavo gautus ir išsiųstus laiškus, informuodavo apie veiksmus, kurių imtasi ar ketinama imtis. 1718 m. rugpjūčio 4 d. jis rašė, kad karalius atsiuntęs raštą ir jam nurodęs Halėje rengti studentus, kurie galėtų dirbti Prūsijos Lietuvoje iš pradžių mokytojais, o vėliau taptų ir kunigais:

Rescript die Litthauische Schulmeister betreffend. Der König hat ein *rescript* eingesandt, daß hier von dem Hernn Prof[essor] solten Schulleute *praepariret* werd[en], die in Lithauen Schulmeister, u[nd] darnach Predig[er] werd[en] könt[en].¹⁹

Lyzijui atrodė, kad rengti lietuvių mokytojus ir kunigus Halės universitete netikslinga. Greta ekonominių priežasčių, jis nurodė ir lingvistinių – didelį lietuvių tarmių skirtingumą, taip pat knygų ir žodynų trūkumą. Lyzijaus nuomone, kalbos geriausia mokytis ten, kur būsiami mokytojai ir kunigai dirbs. Mat lietuviai esą labai nepakantūs kalbantiems ne jų tarme, tokius kunigus jie pajuokią. Savo argumentus jis išdėstė Francke'į 1718 m. rugpjūčio 23 d. laiške:

Littauisch und Lettisch differiert nicht allein so viel, daß sie einander nicht verstehen können: sondern auch *Memelsch*, *Ragnitsch* und *Insterburgisch Littauisch* so weit, daß alß neulich ein *Candidatus* aus *Memel*, der daselbst gut *Littauisch* könnte zum Pfarrdienst im *Insterburgischen* beruffen worden, die Gemeine Ihn nicht und Er nicht die Gemeine verstehen konte. So ist das Volk auch so *opiniatre*, daß es von seinem *Dialect* nicht löset, und alle auslachtet, die nicht so reden, alß sie, dahero können die *Studiosi* woll einige *fundamenta* der Sprachen alhier lernen, wie hier auch eine *Littauische Kirche* in der Stadt ist. Aber hernach müßen sie in das Ampt, worinen Sie gedenken befördert zu werden, und gegenwärtig die Sprache lernen. Ein *Littauisch Seminarium* in *Halle* anzulegen, halte weder für *practicabel* noch nutzbar. Es fehlet an Bücher, ist noch kein einzig gedruckt *Lexicon*. Aber damit könnte der I: Br: große *assistance* thun, daß Er allezeit guten Vorrath von guten Leüten hätte, welche hineinkommen und hier das *Littauisch* lernen könnten.²⁰

Lehmann, Thomas Müller-Bahlke, Johannes Wallmann, Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 2005, p. 675–688.

¹⁹ August Hermann Francke, Tagebuch von August Hermann Francke, Halle (Saale), 01.07.1718–31.12.1718; AFSt/H A 172: 1; taip pat žr. Eduard Winter, *op. cit.*, p. 44.

²⁰ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 23.08.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 72v–73r.

Karalius instrukcijoje dėl mokyklų steigimo buvo nurodęs Lyzijui atsiųsti į Halę studentą, kuris galėtų kitus mokyti lietuvių kalbos, bet jam nepavyko rasti norinčio, be to, nebuvo išspręstas ir kelionės bei gyvenimo išlaidų klausimas²¹.

Informacija apie lietuvių tarmių skirtingumą, nepakantų lietuvių požiūrį į kitatarmius ar kalbos išmokusius iš gramatikų buvo paskleista ir Leipcige ėjusiam laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* – taip siekta pagrįsti būtinybę rengti kunigus ne Halėje, o Karaliaučiuje. Nors 1719 m. rugsėjo 2 d. pasirodžiusi žinutė anoniminė, bet parašyta arba remiantis paties Lyzijaus suteikta informacija, arba jo laiškais Francke'į. Joje yra svarbi žinia apie jau įkurtą seminarą Karaliaučiuje:

Da auch noch dazu fast ein jedes Dorff seinen eigenen *dialectum* hat, und immer einer des andern Sprache vor unrein schilt, hat es fast unmöglich geschiehen, Leute zu finden, die dem Gottesdienste derer sich sehr klug zu seyn dünckenden Litt-hausischen Bauren recht vorstehen könnten. Es ist also Herr. D. Lysius auf gethane Vorstellung von Ihro Kön. Majestät befehligt worden, der Sache Rath zu schaffen, und hat daher ein *Collegium* junger Leute, die in Litthauen befördert zu werden verlangen, allhier gestiftet, die sich bey denen dazu verordneten Studenten, die die Sprache gründlich gelernet, müssen unterrichten lassen.²²

Rūpintis Lietuvių kalbos seminaro kūrimu Karaliaučiaus universitete pradėta 1718 m., tačiau efektyviai veikti tais metais jis dar nepradėjo, buvo tik derinami organizaciniai steigiamieji klausimai²³.

Lyzijus 1719 m. pavasarį rašytame laiške Francke'į priminė, kad Prūsijos Lietuvoje reikia pastatyti 280 mokyklų ir kad „Dievas per karališkąją didenybę nurodė man griebtis reikalo bendromis jėgomis (*unctis viribus*) su mieluoju Broliu“²⁴.

²¹ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 18.10.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 74r–75v.

²² [Anonymus], „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept. N. LXX, p. 559–560.

²³ Apie seminaro veiklą pirmaisiais metais žr. netrukus pasirodysiantį straipsnį: Ona Aleknavičienė, „Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: 1718–1723 m.“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, kn. 46.

²⁴ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, o. D. [März 1719]; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 52r–53v; laiškas publikuotas: Ona Aleknavičienė, „Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'į“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 187–206, dėl datavimo žr. *ibid.*, p. 189–192.

1719 m. rugpjūčio 21 d. Francke dienoraštyje aprašo pokalbį su karaliumi apie tai, kad Prūsijoje tebetruksta gerų kunigų, ir karaliaus rekomendaciją aktyviai susirašinėti su Lyzijumi. Nors mokyklų kūrimu ir privalomojo pradinio mokslo įvedimu rūpinosi pats karalius, tačiau tai greitų rezultatų vis dėlto nedavė. Karaliaus planai įsteigti kiekviename kaime po mokyklą buvo įgyvendinti tik tada, kai 1736 m. vasario 21 d. jis įkūrė Prūsijos Lietuvai skirtą paramos fondą *Mons pietatis*. Jį iš pradžių sudarė 40 000 talerių, bet 1736 m. liepos 29 d. padidintas iki 50 000 talerių²⁵. Tik tada pastatyta beveik tiek mokyklų, kiek 1719 m. numatė Lyzijus: jo laiške nurodyta 280, o iki 1740 m. keturiose lietuvių gyvenamose apskrityse – Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruties – pastatyta 275²⁶.

Kaip matyti iš Lyzijaus 1719 m. pavasarį rašyto laiško Francke'į, per tą pačią 9-ių savaičių kelionę rūpintis ne tik parinkti vietas mokyklos, bet ir parengti visoms lietuviškoms apskritims priimtina resp. privalomą katekizmo versiją („eine einhellige *Version des Kleinen Catechismi Lutheri*“):

Ich bin eben aus Littauen²⁷ gekommen, woselbst 9: Wochen zugebracht damit, daß erstlich eine einhellige *Version des Kleinen Catechismi Lutheri* mit vieler Mühe zu Wege gebracht; hernach, daß, da noch 8: 9: – – biß 20: dörffer zu einer Schulen geschlagen sind, 280: Schuldörffer erwehlet würden, worinnen vor erst Schulen gebaut werden sollen.²⁸

Reikiamų koordinavimo veiksmų ėmėsi pats Lyzijus. Dviem egzemplioriais parengtas rankraštis buvo svarstomas kunigų konferencijose, kurios 1719 m. vyko Ragainėje, Įsrutyje, Nemerkiemyje, Enciūnuose, Stalupėnuose, Pilkalnyje, Klaipėdoje, Kaukėnuose, Gilijoje ir Tilžėje. Į jas buvo sukviesti visi vyskupai

²⁵ *Schule und Absolutismus in Preussen. Akten zum preußischen Elementarschulwesen bis 1806*, herausgegeben von Wolfgang Neugebauer, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1992, p. 177, 182; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 109–113.

²⁶ Algirdas Matulevičius, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 108, plg. Ignas Skrupskelis, *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1967, p. 18, kur nurodoma, kad Prūsijos Lietuvoje buvo įsteigta 340 mokyklų.

²⁷ Turima galvoje Prūsijos Lietuva.

²⁸ Heinrich Lysius, *Brief an August Hermann Francke*, o. D. [03.1719]; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 52r.

ir deleguoti kunigai iš Labguvos, Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Įsruties bažnytinių apskričių bažnyčių²⁹. Konferencijose dalyvavo ir Lyzijus, jis girdėjo kunigų ginčus dėl vertimo principų ir aprašė juos katekizmo pradžioje pridėtame kreipimesi į karalių, taip pat ir vizitacijų dokumentuose³⁰. Kreipimesi į karalių rašė, kad kunigai ginčijęsi dėl daugelio žodžių ir frazių vertimo, netgi dėl poterių³¹. Ir savo autobiografijoje Lyzijus skundėsi, kad rengti katekizmą jam buvę nepaprastai sunku dėl to, kad kunigai nesutarę dėl lietuvių kalbos principų:

Hiemit habe die allerverdriesslichste Arbeit gehabt, weil die Prediger in denen 'Principiis der litauischen Sprache nicht einig waren'.³²

Katekizmo gale pridėtame kreipimesi į kunigus Lyzijus prašė, kad visų penkių lietuviškų apskričių kunigai savo parašais patvirtintų, jog pritaria šiai katekizmo versijai. Rankraštį jau svarstė ir gerai įvertinę vyskupai bei iš visų parapijų deleguoti kunigai. Minėtoje 1719 m. rugsėjo 2 d. žinutėje laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* irgi informuota apie Lyzijaus keliones po Prūsijos Lietuvą, konferencijų sušaukimus katekizmui svarstyti.

Katekizmo antraštiniame lape nėra vertėjo ar rengėjo pavardės, bet lietuvių literatūros istoriografijoje jis paprastai vadinamas *Lyzijaus katekizmu*. Aišku viena, kad jį laikyti katekizmo vertėju netikslu: įvade, t. y. kreipimesi į karalių, jis pats sakosi lietuviškai nemokąs, todėl liepęs precentoriui Lietuvoje tekstą perrašyti dviem egzemplioriais³³ ir duoti kunigams tikrinti; be to, jis apgailėstauja, kad verčiant viskas vykę ne taip, kaip norėta, o jis, nemokėdamas kalbos, neką tegalėjęs pakeisti³⁴. Lyzijus buvo tik organizatorius bei darbų koordinatorius.

²⁹ Baldur Panzer, *Der Kleine Catechismus D. M. Lutheri Mážas Katgismas D. Mertino Lutteraus. Besorgt von D. Henrich Lysius Tillsitt 1719*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 1993, p. 120–121; Heinrich Johann Lysius, *Mažasis katekizmas*, pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro U. Dini, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 142.

³⁰ 1719 m. kovo 23 d. vizitacijos ataskaitoje Lyzijus rašo konferencijose girdėjęs, kaip nelengva net įgudusiems, išsilavinusiems, gerai lietuviškai mokantiems kunigams išversti kai kuriuos katekizmo ir Biblijos žodžius bei posakius (Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 215).

³¹ Heinrich Johann Lysius, *op. cit.*, p. 22–23.

³² Lyzijaus autobiografijos fragmentas iš Adolf Rogge, *op. cit.*, p. 126.

³³ Dabar žinomas tik vienas egzempliorius, saugomas Krokovoje, Jogailos bibliotekos Rankraščių skyriuje (sign.: Ms. Slav. quart. 4).

³⁴ Heinrich Johann Lysius, *op. cit.*, p. 21–28.

Naujasis katekizmas aprobuotas didelės grupės lietuviškose parapijose dirbusių kunigų – nepriklausomai nuo to, kuriai religinei pakraipai – pietistams ar liuteronams ortodoksams – jie priklausė. Pirmasis katekizmo rankraštyje pasirašė Įsruties bažnytinės apskrities vyskupas Jonas Berentas: „Johann Behrendt Ertz Priester in Insterb[urg] d[en] 2 Maji 1719.“³⁵

Dokumentai liudija buvus kunigų diskusijas dėl kalbos dalykų, vertimo kokybės ir jos vertinimo kriterijų, o ginčų teologiniais klausimais šaltiniai nemini. Lyzijus, nors ir nemokėjo lietuviškai, nepaliko šio reikalo savieigai. 1719 m. laiškas rodo, kad jis stengėsi atsižvelgti į racionalius kunigų siūlymus. Katekizmas rengtas atsakingai, siekta sukurti visiems kunigams priimtina variantą. Ir tai laikytina ne vien teksto tikrintojų, bet ir pagrindinio organizatoriaus Lyzijaus nuopelnu. Maža to, Lyzijus buvo parengęs ir projektą, kaip katekizmą aiškinti žmonėms. Autobiografijoje jis rašė, kad katekizmo medžiagą padalijęs į 26 skyrius, kuriuos vaikai turį išmokti per 26 žiemos savaites, o pakartoti per 26 vasaros savaites. Šį projektą jis išsiuntinėjęs visiems vyskupams ir jie projektui pritarė³⁶.

Vis dėlto katekizmas 1719 m. nebuvo išleistas, nors sausį ir vasarį jau buvo apsvaistytas, o nuo gegužės iki gruodžio keliavo per parapijas, kad kunigai dar kartą peržiūrėtų ir parašu patvirtintų pritarimą. Net ir didelius įgaliojimus turinčiam pareigūnui taip ir nepavyko jo išleisti iki „kadencijos“ pabaigos – iki 1721 m. rugsėjo 22 d., kai dėl vietinių kunigų nepasitenkinimo jo veikla Lyzijus buvo nušalintas nuo mokyklų ir bažnyčių inspektoriaus pareigų. Pagrindinė priežastis, dėl kurios spaudai parengtas tekstas per trejus metus nepaskelbtas, veikiausiai buvo pinigų trūkumas. Katekizmas, kaip visuotinis, turėjo būti išspausdintas dideliu tiražu. Jis išėjo 1722 m. vadovaujant liuteronų ortodoksų atstovui, Žilių (Tilžės aps.) kunigui Gabrieliui Engeliui³⁷. Šis katekizmas lietuvių literatūros istoriografijoje paprastai vadinamas vieno iš pagrindinių Lyzijaus oponentų vardu – *Engelio katekizmu*. Prieš spausdinant tekstas buvo dar kartą tikrinamas, taisomas, pildomas ir vėl tvirtinamas kunigų parašais.

³⁵ *Ibid.*, p. 142; apie katekizmo rengimą dar žr. Ona Aleknavičienė, „Die Reste des verschollenen Königsberger Exemplars des handschriftlichen Lysius-Katechismus (1719)“, in: *Linguistica Baltica*, 2001, t. 9, p. 17–21.

³⁶ Adolf Rogge, *op. cit.*, p. 127.

³⁷ *Mažas Katgismas D. Mertino Luteraus / Lietuwiškay ir Wokiškay / Ant Maloningiäusajo Prusū Karáliaus Isákimo wissū Wyskupū ir Klebonū Lietuwoj' Sutarimu / Iš naujo Tilžeje Mete 1722, pérweizdėtas*. Ir Karaláuczuje iš spáuftas.

Spausdinta katekizmo versija, pirmą kartą pasirodžiusi 1722 m., vėliau buvo vis perleidžiama ir visuotinai vartojama net iki XIX a. pabaigos. Prie kažkurio iš XVIII a. leidimų buvo prisidėjęs ir Įsruties vyskupas Jonas Berentas. Šis faktas minimas viename iš dokumentų, pateiktų prie Berento našlės Onos Dorotėjos Berentienės (Anna Dorotheia Berendtin) laiško, rašyto 1740 m. lapkričio 3 d., kur ji prašė atlyginti už neapmokėtus papildomus bažnytinius jos vyro darbus, taip pat priminė ir didelį jo indėlį rengiant Bibliją, giesmyną ir kitas lietuviškas knygas: „bey Version der Biebel, Gesang und anderer Bücher in die Litthausche Sprache“ (plg. 1 pav.)³⁸.

Pridėtame 1745 m. vasario 26 d. dokumente nurodoma skirti paramą atsižvelgiant ir į literatūrinę Berento veiklą. Tarp jo leistų knygų minima ne tik Biblija ir giesmynas, bet ir katekizmas (plg. 2 pav.):

in Betracht ihr seel. Ehe=Mann durch die Edirung der ersten Litthauischen Biebel, Gesang=Buchs und *Catechismi* sich bey der Litthauischen Nation ein ewiges und ruhmliches Andencken gestiftet hat³⁹.

Taigi pietisto Lyzijaus pradėtas lietuviškų knygų rengimo darbas buvo perimtas liuteronų ortodoksų ir tai davė rezultatų – lietuvių mokyklos ir bažnyčios jau 1722 m. buvo aprūpintos pagrindine mokymo priemone. Katekizmas išspausdintas palyginti dideliu – 4 000 egzempliorių – tiražu, pardavinėtas po 6 pfenigius⁴⁰.

Lyzijaus švietimo reforma Prūsijos Lietuvoje ir XVIII a., ir dabar vertinama prieštaringai. Lietuvių literatūros istoriografijoje jo vardas paprastai siejamas su XVIII a. germanizacijos politika, jis pats laikomas aktyviu tos politikos šalininku ir vykdytoju⁴¹. Vokiečių literatūroje stengiamasi tokius priekaištus

³⁸ Laiškas saugomas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz; toliau – GStA PK): Anna Dorothea Berendtin an König Friedrich II, 03.11.1740; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 2v.

³⁹ Zum Litauischen Hoffgericht verordnete Praesident und Rätthe an König Friedrich II, 26. 01.1745, GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 8v.

⁴⁰ Erich Riedesel, *op. cit.*, p. 65.

⁴¹ Plg. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Čikaga: JAV LB kultūros fondas, 1963, p. 7; Algirdas Matulevičius, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 22, 118–121; Leonas Gineitis, *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 47.

... zu setzen der die 5te und von der diese Briefe
 abzugeben gültig, indem die letztere nicht unter
 einer Exemption vorzüglicher Ansehens, sondern es
 vielmehr gemäß dem 11ten Artikel des 1ten Buches
 des die 5te und so wie die 9te Inspektionen, Galder
 von jeder dieser indifferent abzugeben werden sol-
 len, überdem die mit freudigen Briefen zu Vellein-
 cken, Biederweidigen mit anderen diese 5te und 9te
 vorzüglich abzugeben sollen, wie auch bis dato dem
 jährigen Satz, Kräfte der Hahn geben, mit sol. Mann
 wie bei Versien der Vindel, Gasen, mit anderen die
 von in die Eilendige Weise, viele Arbeit, Eulsten
 und Darinsetzung, dass 17te Convoicaten freidigen oft
 ungelteil übernahm unisten mit in Betracht dessen
 den 5ten und die 9te oder 2te Inspektionen, Galder ad
 dies vita, ex speciali gratia, wie auch die 5te und von
 die Mittelzeit, freidigen allerorts, gal, den werden.

Es wollen demnach Sr. Majestät in seinen Gnaden ge-
 hen dem freidigen mit diesen, Konstanten zu Bergepoche
 medianter Rescripto zu dem Litzkupfen, Tod, Günstig zu,
 dasfallen zu Lusten, dass mir die von 1727 bis 1735. vieldig
 seitliche 10te Mittelzeit, freidigh, Galder, oft davon,
 von diesen, Günstig wie der diesen mittel, dasfallt von,
 den sollen. Determinam quädig, in Beförderung, abittet

Sr. Königl. Majestät

Königsberg
 23. Novbr. 1740

allarmunterfertigte
 Anna Dorothea von. Gehrenden

1 pav. Onos Dorotėjos Berentienės 1740 m. lapkričio 3 d. laiška (fragmentas);
 GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 2v

Handwritten text in German, likely a document or letter, written in a cursive script. The text is partially obscured by a large, stylized initial 'F' at the top. The visible text includes:

...malen sich ein neues Willibron. Ein
...unter unsehrer wollen, zu Resolution
tion anspilant, das die Willibron Steh-
renden bei Euer Königl. Majestät
Hoch. Lugar sich einseitlich zu malen
sollen. Wann aber allmählich
diejenige König und Gans, die in un-
serer weltlichen Zeit für die Willibron
in dem für unsem ein Willibron & Gans
nach unsem Gulte ist, ist unsehrer
Gulte nicht kann zu setzen müssen,
muss unsehrer ist, das ist die weltliche
Gulte zu Folge von Insterburg
König & Revers gemacht, und so
Anliegen in unsem Welt gepflanzet unsehrer
müge, in demselben ist das Gans
unsehrer in Ordnung von unsem
Littfaußen, Gedul, Gesung & Gulte
unsehrer Catechismi
sich bei der Littfaußen Nation ein
unsehrer und unsehrer unsehrer
gepflanzet ist; So gemacht Euer Königl. Majestät

2 pav. 1745 m. sausio 26 d. dokumentas (fragmentas)
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 8v

atmesti ar bent jau sušvelninti – jis dažniausiai vadinamas tiesiog veikliu ir pragmatišku žmogumi, o jo mintys apie tai, kad lietuvių jaunimas turi mokytis vokiškai, laikomos asmeniška jo pozicija, paremta edukaciniais ar grynai praktiniais sumetimais⁴². Savo autobiografijoje Lyzijus iš tiesų rašė, kad tokioje mažoje šalyje kaip „evangeliškoji Lietuva“ neapsimoka leisti lietuviškų knygų, čia esą nebūtų galima pelningai parduoti netgi Biblijos, o tai būtų kliuvinys spaustuvėms imtis ją spausdinti:

das evangelische Litauen ein kleines Land ist, worinnen keine Bücher auch nicht die Bibel in einiger Anzahl abgesetzt werden kann, welches auch Hinderniss des Drucks und Verlages ist. Dahingegen wenn wenige evangelische Litauer deutsch lernten, allerlei deutsche Bücher zu wohlfeilem Preis unter die Leute gebracht werden könnten. Selbiges war auch so angeleget, dass, wenn es nicht verhindert worden wäre, jetzo in ganz Litauen deutsch würde gepredigt worden sein.⁴³

Kita vertus, ataskaitoje Prūsijos vyriausybei, rašytoje 1719 m. kovo 23 d., viena iš kunigų prasto sielovadinio darbo priešasčių Lyzijus laikė lietuvių kalbos nemokėjimą: jos gerai nemokėdami, nesugeba pasirengti pamokslams, negali tinkamai aptarnauti tikinčiųjų, dalį pareigų perduoda precentoriams, tarp kunigų ir parapijos neišlaikomas tarpusavio supratimas ir pagarba⁴⁴.

Reikia paminėti, kad 1719 m. Lyzijus turėjo planą išleisti ne tik katekizmą, bet ir lietuvišką Bibliją. Apie tai liudija jau minėta 1719 m. rugsėjo 2 d. žinutė Leipcigo laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*, kur sakoma, kad Lyzijus ragina dirbti prie Biblijos vertimo, ir primenama, kad yra XVI a. pabaigoje Jono Bretkūno išversta 8-ių tomų Biblija:

Er ist auch selbst öftters nach Litthauen gereiset, und hat einige *Synodos* der Priester daselbst gehalten, damit der Catechismus, den er vor die Litthauer geschrieben, möchte untersucht werden: es haben sich aber besagte Priester über einige Wörter veruneiniget, so daß man noch nicht zum Zweck gelangen können. Inzwischen

⁴² Nuomonių apžvalgą žr. Algirdas Matulevičius, *op. cit.*, p. 118–121, 104; plg. dar Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 89–90; Christiane Schiller, „Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz“, p. 380–381.

⁴³ Lyzijaus autobiografijos fragmentas iš Adolf Rogge, *op. cit.*, p. 120.

⁴⁴ Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 88–89, 214–215.

läst Hr. D. Lysius an Übersetzung der Bibel arbeiten, davon sonst nicht mehr als das N. T. und der Psalter ehemahls allhier gedruckt worden; wiewohl man hier eine geschriebene Übersetzung der gantzen Bibel von Jano Bretkio hat, die an. 1590 in 8 Bänden, nemlich 5 in *fol.* und 3 in *quarto*, geschrieben ist.⁴⁵

Veikiausiai tai užuomina, kad leidžiant Bibliją būtų galima remtis Bretkūno Biblijos rankraščiu.

1721 m. Lyzijui tapo aišku, kad nepavyks padaryti visko, kas numatyta, nes jam trūksta bendraminčių universitete ir aktyvių pagalbininkų. Lyzijus neturėjo tokių organizacinių gebėjimų kaip Augustas Hermanas Francke, kurio pradėtas universalus visuomeninis judėjimas greitai įgijo sekėjų tiek Vokietijoje, tiek per misijas ir kitose šalyse. Lyzijus jautėsi izoliuotas, dėl savo padėties jis guodėsi Francke'į ir 1718, ir 1721 m.:

Dahero auch jetzt bitten muß, mir zuverzeihen, wenn Ich nicht in allen Gnüge gethan, weill selbst alles allein thun muß, und nicht einen Menschen zur *assistance* in dergleichen Sachen habe.⁴⁶

Aus einliegenden wird der H[err] Br[uder]:erfahren, daß jetzo es darauf ankommen, ob ich in dem Stande bleiben werde, ferner Gott und meinem Nechsten dienen oder lebendig todt seyn.⁴⁷

Akivaizdu, kad Lyzijui nepavyko prie bažnyčių ir mokyklų reformos pritraukti lietuviškose parapijose dirbusių kunigų. Jis kėlė pernelyg aukštus reikalavimus provincijos kunigams: ne tik reikalavo laikytis visų bažnyčios potvarkių, bet norėjo įvesti ir kunigų žinių, mokymo kokybės bei gyvenimo būdo kontrolę, daryti nuolatinės vizitacijas, kasmet rengti vyskupų vadovaujamus kvalifikacijos kėlimo susirinkimus, be to, siūlė šalinti netinkamai dirbančius kunigus ir keisti juos kitais, veiklesniais⁴⁸. Vietinius kunigus priešiška nu-

⁴⁵ [Anonymus], „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept. N. LXX, p. 560.

⁴⁶ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 23.08.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 73v.

⁴⁷ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 8.04.1721; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 88r.

⁴⁸ Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 89–92.

teikė veikiausiai ir nepalankūs nevietinio Lyzijaus žodžiai apie lietuvių kalbą kaip nevientisą ir siaurai vartojamą, taip pat ir jo brėžiamą niūrią jos perspektyvą. Nors daugelis kunigų nebuvo lietuvių kilmės ir lietuvių kalba jiems nebuvo gimtoji, tik išmoktoji, tačiau tai garantavo kunigo vietą lietuviškose apskrityse. Opozicija *savas–svetimas* Prūsijos Lietuvoje ryški per visas XVIII a. vykusias diskusijas. Prisimintina nevietinio Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) 1702 m. pradėta polemika dėl religinių raštų kalbos ir XVI–II a. pabaigoje kilusi diskusija dėl taip pat nevietinio Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermejer, 1716–1800) rengto giesmyno principų.

1721 m. laišku karaliui liudija, kad Lyzijus siekė būti paskirtas ir pirmuoju Karaliaučiaus universiteto profesoriumi, ir vyriausiuoju rūmų pamokslininku (vietoj 1721 m. mirusio Bernhardo von Sandeno jaunesniojo)⁴⁹, tačiau pastaruoju buvo paskirtas ne jis, o Karaliaučiaus universiteto profesorius Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jakob Quandt, 1686–1772). Vėliau Kvantas tapo ir Lietuvių kalbos seminaro inspektoriumi (1723–1727), o nuo 1736-ųjų – Prūsijos Evangelikų liuteronų bažnyčios generaliniu superintendentu. Lyzijaus įpareigojimai buvo perduoti senės Karaliaučiaus giminės atstovui, kurio tėvas – Karaliaučiaus Senamiesčio bažnyčios kunigas Jonas Kvantas (Johann Quandt, 1651–1713) – sakė pamokslą per pirmojo Prūsijos karaliaus Frydricho I karūnavimo iškilmes 1701 m. sausio 18 d.⁵⁰ Jonas Kvantas buvo vienas pirmųjų, pradėjusių kovą su pietizmo šalininkais Karaliaučiuje. Tuo tarpu Lyzijus 1721 m. paskirtas kunigu į Lyvenikės (Karaliaučiaus miesto dalies, vok. *Löbenicht*) bažnyčią, kurioje prieš tai dirbo Jonas Jokūbas Kvantas. Tačiau Lyzijus tapo pirmuoju universiteto profesoriumi, keletą kartų ėjo rektoriaus ir dekano pareigas, taigi universitete jo pozicijos sustiprėjo.

Vis dėlto Lyzijaus – Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų inspektoriaus – trejų metų veikla vertintina teigiamai. Neginčijami rezultatai du: 1) nauja

⁴⁹ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I, 23.01.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 2r–4v; Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I; 15.02.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 14r–17v. „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, p. 60.

⁵⁰ Apie Kvantą ir jo giminę žr.: Liucija Citavičiūtė, „Prielaidos lietuviškos knygos plėtotei Karaliaučiaus pirmajame XVIII amžiaus dešimtmetyje: sekant Johano Jakobo Kvanto biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 22, p. 239–267; Eadem, „Johanas Jakobas Kvantas Karaliaučiuje XVIII a. Skiriama 320-osioms gimimo metinėms“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2005, kn. 20, p. 73–124.

Lutherio *Mažoji katekizmo* versija vokiečių ir lietuvių kalba; 2) Lietuvių kalbos seminaro įkūrimas Karaliaučiaus universitete 1718 m. Reikia atsižvelgti dar ir į tai, kad aktyvi jo paties veikla, kelti aukšti reikalavimai kunigams, taip pat siūlymai mokyklose ir bažnyčiose vartoti vokiečių kalbą kėlė įtampą ir ta įtampa konkurencinėje aplinkoje skatino veikti vietinius liuteronus ortodoksus, ypač rengiant tikybos mokymui skirtas knygas lietuvių kalba.

Karalius dėl tolesnės bažnyčių ir mokyklų reformos tuoj pat (1721) suformavo komisiją, kurią sudarė minėtasis Žilių kunigas Gabrielius Engelis, vyriausiasis rūmų pamokslininkas ir teologijos profesorius Jonas Jokūbas Kvantas bei Sembos konsistorijos tarėjas Christianas Sahme. Ši komisija 1722 m. dėl neveiklumo buvo paleista (Engelis komisijos nariu išliko ir vėliau). 1727 m. pavasarį dar kartą apvažiavęs Prūsijos Lietuvą, karalius ir vėl konstatavo niūrią ūkio ir kultūros būklę – ji esanti tokia pat kaip prieš 14 metų⁵¹. 1728–1731 m. į komisiją buvo paskirti ir du pietistai: Karaliaučiaus universiteto profesorius Georgas Friedrichas Rogallis (1701–1733), Halės universitete tapęs pietizmo šalininku, ir Abrahamas Wolffas (1680–1731)⁵². Be to, Wolffui buvo patikėta Senamiesčio bažnyčia (1728), o Rogalliui – Katedra (1732), taigi pagrindinės Karaliaučiaus bažnyčios atiteko pietistams. Georgui Friedrichui Rogalliui ir Gotthilfui Augustui Francke’i primygtinai prašant, karalius iš Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro inspektoriaus pareigų 1727 m. atleido Kvantą į jo vietą paskirdamas Wolffą. 1731 m. šiam mirus, pareigas perėmė taip pat pietistas Franzas Albertas Schultzas (1692–1763). Šitaip seminaras beveik keturiems dešimtmečiams pateko pietistų globon, o 4-ajame dešimtmetyje jie įgijo persvarą ir universitete⁵³.

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad Lyzijaus laišakai ir Francke’s dienoraštis aiškiai liudija karaliaus Frydricho Vilhelmo I politiką: ne Lyzijus ir ne Francke buvo bažnyčių ir mokyklų reformos idėjos autoriai. Planus, kaip greičiau parengti lietuviškoms mokykloms mokytojų, o bažnyčioms kunigų, inicijavo karalius. Jis kėlė uždavinius, siuntė instrukcijas, priminimus dėl greitesnio mokytojų ir kunigų rengimo, domėjosi seminarų Karaliaučiuje, vėliau Halėje veikla, rūpinosi, kad seminarų auklėtiniai gautų vietas lietuviškose parapi-

⁵¹ Eduard Winter, *op. cit.*, p. 47.

⁵² Adolf Keil, *op. cit.*, p. 110–137; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 95–100.

⁵³ Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 64–70; apie jėgų pasiskirstymą universitete taip pat žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 57–59.

jose⁵⁴. Vizituodamas Prūsų Lietuvą ir matydamas, kaip aplaidžiai dirba pamokslininkai, karalius buvo įsakęs: „kad kiekvienas kunigas, ypač tie, kurie prieš pradėdami tarnybą gavo menką ir nepakankamą išsilavinimą, imtųsi su nepavargstančiu uolumu studijų ir išmoktų tobulai lietuvių kalbą“⁵⁵.

Taigi Frydrichas Vilhelmas I ne tik dėjo daug pastangų ūkiui dėl maro ištuštėjusiose lietuviškose apskrityse atkurti, bet ir siekė, kad būtų praktikuojama krikščionybė. Tam reikėjo įvesti privalomąjį pradinį mokymą (grasinta net pinigėmis baudomis), parengti lietuviškai mokančių mokytojų ir kunigų, išleisti knygų ir aprūpinti jomis bažnyčias bei mokyklas. Nidos mokyklos kronikoje *Chronik der Schule Nidden*, rašytoje 1923–1944 m. mokytojo Henry'o Fuchso ir kitų, minimas faktas, kad 1739 m. rugpjūčio 13 d. karalius Frydrichas Vilhelmas I Klaipėdos apskrities kaimo mokykloms kaip inventorių padovanojo 60 lietuviškų Biblijų⁵⁶. Įsruities apskrities mokykloms buvo skirta per 100 jos egzempliorių⁵⁷. Atsižvelgiant į visa tai, karaliaus Frydricho Vilhelmo I veikla neturėtų būti vertinama vienareikšmiškai kaip germanizacinė: jo valdymo laikotarpiu lietuvių kalbos vartojimo sfera buvo plečiama, o ne siaurinama. Lietuvių kalbos stūmimas iš švietimo sistemos ir agresyvi nutautinimo politika prasidėjo ir pagreitį įgavo gerokai vėliau.

2. LIUTERONŲ ORTODOKSŲ INICIATYVA LEIDŽIANT NAUJĄJĮ TESTAMENTĄ (1727), PSALMYNĄ (1728) IR BIBLIJĄ (1735)

Jau minėta, kad Leipcige ėjusio laikraščio *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* 1719 m. rugsėjo 2 d. numeryje yra informacijos, jog Lyzijus 1719 m. ragino dirbti prie Biblijos vertimo, taigi turėjo planą ją išleisti. Ar jos rengimo tuomet kas nors iš tiesų ėmėsi, nežinoma. *Naujasis Testamentas* buvo išleistas

⁵⁴ Christiane Schiller, „Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche“, p. 196.

⁵⁵ Ignas Skrupskelis, *op. cit.*, p. 14; kaip šaltinis nurodomas GStA PK saugomas dokumentas: „Mskr. Etats Minist. 91 e 3“.

⁵⁶ *Nidos mokyklos kronika*, sudarė Gitanas Nausėda ir Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Petro ofsetas, 2016, p. 92. Viena lietuviška Biblija apie 1787 m. įtraukta į Karvaičių bažnyčios inventorių (*ibid.*, p. 99–100). Kronikoje yra duomenų ir apie *Mons pietatis* fondo paramą Kuršių nerijos mokykloms.

⁵⁷ Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 210.

tik 1727 m. ir ne pietistų. Jo rengimui vadovavo jau minėtas vyriausiasis rūmų pamokslininkas, Karaliaučiaus universiteto profesorius Jonas Jokūbas Kvantas. Jis, beje, mokėjo lietuviškai⁵⁸.

Apie šio *Naujojo Testamento* rengimą lietuvių literatūros istoriografijoje duomenų nėra daug. 1727 m. leidimo pratarmėje Kvantas nėra nurodęs net vertėjų. Šiek tiek faktų apie rengimo eigą pateikta Leipcige ėjusiam laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*. Čia 1726 m. gegužės 30 d. (taigi gerokai prieš išleidžiant) paskelbta žinutė suteikia svarbios informacijos apie rengimo datas – pradėta versti 1723 m. kovo 23 d., baigta 1724 m. birželio 12 d. – ir rengėjus. Šį *Naująjį Testamentą* iš vokiškos Lutherio Biblijos vertę keturi lietuvių kunigai: Reinholdas Rozenbergas (Reinhold Rosenberg, ?–1726) iš Tilžės, Jobas Naunynas (Hiob Naunyn, 1671–1730) iš Ragainės, Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, 1675–1749) iš Valtarkiemio ir Kristupas Rebentišas (Christopf Rebentisch, 1682–1724) iš Gumbinės. Vertimui peržiūrėti ir aprobuoti buvę organizuoti penki pasitarimai, į kuriuos kviesta gerai lietuviškai mokančių kunigų iš visų lietuviškų bažnytinių apskričių. Pasitarimuose spęstos vertėjams kilusios problemos:

Die Uebersetzer, so an dem Wercke gearbeitet, sind gewesen, Herr Reinhold Rosenberg, Litthauscher Pfarrer der Königl. Stadt Tilse, Herr Hiob Naunyn, Litthauscher Pfarrer der Königl. Stadt Ragnit, Herr Philipp Ruhig, Pfarrer zu Walterkehmen, und Herr Christoph Rebentisch, Pfarrer zu Gumbinnen; welcher letztere kurtz nach Endigung des Wercks im Herrn entschlaffen⁵⁹. Der Anfang zur Uebersetzung ist an. 1723 den 23 Mertz, und der Schluß durch Gottes Hülffe an. 1724 den 12 Junii gemacht worden. Nach der Zeit sind der Censur und *Approbation* wegen 5 Convente in Gegenwart verschiedener aus allen Litthauschen Diöcesen dazu verschriebenen und in der Litthauschen Sprache wohl geübten Prediger gehalten, und darinn die bey der Uebersetzung vorgefallene Streitigkeiten entschieden worden.⁶⁰

⁵⁸ Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė, „Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 47–88; tai liudijančio Quando laiško publikacija p. 70–75.

⁵⁹ Vaclovas Biržiška teigia, kad Rozenbergas ir Rebentišas mirė darbo nebaigę ir darbas perėjo į Ruigio ir Naunyno rankas (Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 136). Berento, kaip redaktoriaus, Biržiška ir kiti literatūros tyrėjai nemini.

⁶⁰ [Anonymus], „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1726*, Leipzig, den 30 May, N. XLII, p. 420.

Galiausiai redaktoriumi karalius paskyręs Įsruties vyskupą Joną Beren-
tą, o visų darbų priežiūrą pavedęs Kvantui. Kvantas dalyvaudavęs ir kunigų
pasitarimuose. Laikraštyje vertimas apibūdintas kaip gerai pavykęs, vertėjai
daug dėmesio skyrę minties aiškumui ir lietuvių kalbos stiliui, bet kartu pa-
gal galimybes sekę originalo tekstą ir vokišką Lutherio vertimą, nes karaliaus
potvarkiu jie buvę imti kaip pagrindas:

Die letzte Revision dieser Uebersetzung haben Se. Königl. Majestät dem Ertzprie-
ster zu Insterburg, Joh. Behrendt und die Aussicht über ds gantze Werck dem
Königl. Preuß. Ober=Hofprediger und Consistoriaal=Rath, Herrn D. Johann Jacob
Quandten allergnädigst aufgetragen, welcher auch bey denen gehaltenen *Conven-
tibus* in Litthauen selbst zugegen gewesen. Die Uebersetzung ist sehr wohl gerathen
und die Uebersetzer haben so wohl die Deutlichkeit, als Zierligkeit der Litthauschen
Sprache sehr genau in acht genommen, sind aber zugleich auch dem Grundtext,
und der Deutschen Uebersetzung Lutheri, als welche auf allergnädigste Königl.
Verordnung zum Grunde geleyet worden, nach Möglichkeit gefolget. Das Werck
ist jetzt unter der Presse und wird allhier in Deutscher und Litthauscher Sprache
gedruckt, und von Christoph Gottfried Eckarten, hiesigem Buchhändler verleyet.⁶¹

Iki šiol literatūroje buvo tekę rasti duomenų apie *Naujojo Testamento*
svarstymą pasitarimuose, kuriuose remiantis graikišku originalu ir Lutherio
Biblija prieita prie standartinio (kanoninio) teksto, bet neminima, kad Beren-
tas buvo paskirtas galutiniu jo redaktoriumi⁶². Visi keturi vertėjai, beje, buvo ir
Lyzijaus katekizmo tikrintojai, taigi turėjo būti dalyvavę ankstesnėse kunigų
konferencijose ir diskutavę aktualiais vertimo ir kalbos klausimais.

Kalbant apie *Naujojo Testamento* rengimą, reikia atkreipti dėmesį į dar
vieną asmenį – iš Kretingalės kilusį Frydrichą Vilhelmą Haką (Friedrich Wil-
helm Haack, 1706–1754). Jį, dar studijuojantį Karaliaučiaus universitete, dėl
gero lietuvių kalbos mokėjimo Kvantas buvo įtraukęs į *Naujojo Testamento*
korektūros skaitymą. Šį faktą mini Klaipėdos kunigas Johannes Arnoldas Pau-
li's 1727 m. rugsėjo 10 d. laiške Gotthilfui Augustui Francke'i rekomenduo-
damas skirti jį Halės Lietuvių kalbos seminaro docentu (drauge su Johannu

⁶¹ *Ibid.*, p. 420–421.

⁶² Erich Riedesel, *op. cit.*, p. 79.

Richteriu)⁶³. Hakas, pradėjęs studijas Karaliaučiuje 1724 m., lankė ir tuomet Kvanto vadovojamą Lietuvių kalbos seminarą; seminaro docentas apie 1724–1725 m. buvo tilžėniškis Petras Gotlybas Milkus (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753)⁶⁴. Nuo 1727 m. Hakas iš tiesų tęsė studijas Halės universitete, 1728–1732 m. buvo šio seminaro docentas, čia parengė ir 1730 m. išleido lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum* kartu su trumpa gramatika⁶⁵.

Į *Naujojo Testamento* rengimą spaudai ir korektūrų skaitymą, vėliau į *Senojo Testamento* vertimą ir korektūrų skaitymą, taip pat ir giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (1732) rengimą buvo įtrauktas ir Milkus – tai liudija jo 1731 m. balandžio 23 d. laiškas karaliui, kur jis, be kita ko, pabrėžia, kad už septynerius metus trukusius darbus nėra gavęs jokio atlygio⁶⁶.

Laikraščio *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* 1726 m. gegužės 30 d. žinutėje informuojama, kad po *Naujojo Testamento* turi išeiti peržiūrėtos *Dovdo psalmės* (jos gali būti pridėdamos prie jo), o ateityje ir *Senasis Testamentas*, nes prie jo vertimo jau dirba keletas Prūsijos Lietuvos kunigų:

Zuletzt sollen auch die Psalmen Davids, die anfänglich von dem sel. Jo. Bretkio, weyland Litthausischen Pfarrern zu Königsberg, in die Litthausche Sprache übersetzt, und nachgehends von seinem Nachfolger, Johann Rehse an. 1625 zum Druck befördert worden, wiederum übersehen, und diesem Neuen Testamente hinten beygedrucket werden; worauf künfftig mit Gottes Hülffe auch das Alte Testament, an dessen Übersetzung schon jetzt von einigen geschichten Predigern in Litthauen gearbeitet wird, folgen soll.⁶⁷

⁶³ Johann Arnold Pauli, Brief an Gotthilf August Francke, 10.09.1727; AFSt/H C 467/3, žr. ir Eduard Winter, *op. cit.*, p. 49, 200–201.

⁶⁴ Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 57, 211.

⁶⁵ [Friederich Wilhelm Haack], *VOCABULARIUM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITHVANICVM, Darin alle im Neuen Testament und Psalter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten sind; Nebst Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthausischen Grammatic. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthausischen Seminario zu Halle, HALLE: Druckts Stephanus Orban, Univers. Buchdr., [1730].*

⁶⁶ Birutė Triškaitė, „Petro Gotlybo Milkaus prieraiši rankraštiniam žodyne *Clavis Germanico-Litvana*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 43–44.

⁶⁷ [Anonymus], „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1726*, Leipzig, den 30 May, N. XLII, p. 421.

Jau minėta (žr. 1 sk.) apie Lyzijaus ketinimus išleisti Bibliją lietuvių kalba Karaliaučiuje. Pridurtina, kad sumanymų išleisti visą Bibliją būta ir Halėje. Laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* 1729 m. rugsėjo 1 d. rašoma, kad išleidus seminario narių atliktą Johanno Anastasijaus Freylinghauseno traktato *Ordnung Des Heyls* vertimą į lietuvių kalbą (apie jį žr. toliau – 3 sk.), galvojama apie visą Bibliją. Seminare yra 15 narių ir kai kurių lietuvių kalbos įgūdžiai esantys gana geri. Leidžiant būtų galima pasinaudoti Anglijoje išėjusiu Samuelio Boguslavo Chilinskio 1660 m. Biblijos leidimu, saugomu Londono bibliotekoje, arba koku nors rankraštiniu, ir prašoma paskolintinai atsiųsti į Halę seminario vadovui Gotthilfui Augustui Francke'ui⁶⁸. Francke's laišku taip pat liudija ketinimus išleisti visą Bibliją lietuvių kalba⁶⁹. 1729 m. rugsėjį iš Brandenburgo mokslų daugijos viceprezidento, evangelikų reformatų vyskupo Danieliaus Ernsto Jablonski'o laiško jis sužinojo, kad Karaliaučiuje yra Bretkūno Biblijos rankraštis (jį buvo paminėta 1719 m. rugsėjo 2 d. laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*)⁷⁰, ir prašė jo lėšomis padaryti nuorašą. Prūsijos karalius davė nurodymą paimti rankraštį iš Karaliaučiaus pilies bibliotekos, bet pasirodė, jog jį jau paėmęs Kvantas, jis ketina išleisti visą Bibliją⁷¹. Būtent Kvantas 1723 m. Biblijos vertimui subūrė lietuvių parapijose dirbančius kunigus, pagalbininkų rado ir tarp Lietuvių kalbos seminario dalyvių, o redaktoriumi paskyrė Įsruties vyskupą Joną Berentą (apie jį žr. toliau – 3 sk.).

Liuteronų ortodoksų veiksmai 3–4-ąjį dešimtmetį vertintini kaip labai produktyvūs: išleisti keli Lutherio Mažojo katekizmo leidimai, *Naujasis Testamentas* (1727), *Psalmynas* (1728), giesmynas *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (1732), o 1735 m. – ir pirmasis lietuviškas visos Biblijos leidimas, kuris, kaip sakoma antraštėje, „Nū keliu Mokytojū Lietuwoj' Lietuwiškay perstattytas“. Du leidiniai lietuvių literatūros istoriografijoje paprastai vadinami

⁶⁸ [Anonymus], „Halle“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1729*, Leipzig, den 1 September, N. LXX, p. 639–640.

⁶⁹ Theodor Wotschke, *Georg Friedrich Rogalls Lebensarbeit nach seinen Briefen*, Königsberg i. Pr., 1928, p. 135.

⁷⁰ Daniel Ernst Jablonski, Brief an Gotthilf August Francke, 10.09.1729; AFSt/H C 214/215.

⁷¹ Eduard Winter, *op. cit.*, p. 50–52, 203–205. Kad rėmėsi Bretkūno Biblijos vertimu, Quandtas nurodo Biblijos pratarėje: Johann Jacob Qvandt, [„Vorrede“], in: *BIBLIJA Tai esti Wissas Szwentas Raštas Sėno ir Naujo Testamento [...] Nū keliu Mokytojū Lietuwoj' Lietuwiškay perstattytas*, Karalauczujė, 1735, p. 16.

Kvanto–Berento: tai minėtas 1732 m. giesmynas ir 1735 m. Biblija, Kvantą laikant darbų organizatoriumi, o Berentą – sudarytoju ir redaktoriumi. Berento organizacinį indėlį liudija ir minėtas jo žmonos Onos Dorotėjos Berentienės laiškas, rašytas 1740 m. lapkričio 3 d., kur ji kalba ir apie dideles išlaidas, turėtas dėl dažnai kviečiamų kunigų susirinkimų (plg. ir 1 pav.):

mein seel. Mann auch bey *Version* der Biebel, Gesang und anderer Bücher in die Litthausche Sprache, viele Arbeit, Unkosten und Bewirthing derer oft convocirten Prediger ohnentgeltlich übernehmen müssen.⁷²

Kvantui ir Berentui pavyko pagrindiniams darbams sutelkti lietuvių kunigus ir išleisti svarbiausias knygas, reikalingas tiek bažnyčioms, tiek mokykloms. Prie jų pridėtina dar ir Berento į lietuvių kalbą išversta ir 1730 m. išleista agenda *Dawádnas Pamokinnimas kaipo wissi, Lietuwoje, po Maloningiáusio Prusú Karalum' essantieji Kunningai, kaip Diwo Tarnai tur elgtis, noredami šwentà Klebonú Urėdą wiernay išpildit*⁷³ – ji tapo oficialia Prūsijos Lietuvos bažnyčių liturgine knyga. Nors Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarui XVIII a. 3–4 dešimtmetį vadovavo daugiausia pietistai (išimtis 1723–1727), tačiau lietuviškų knygų leidyba buvo liuteronų ortodoksų rankose.

Vertinant dinamiškus lietuviškų knygų rengimo ir leidimo procesus, nereiktų į tai žiūrėti kaip į savitiksles pietistų ir liuteronų ortodoksų lenktynes. Knygų poreikį skatino mokomosios literatūros trūkumas ir pietistų vėl suaktualinta Biblijos svarba – tiek kaip krikščioniškojo gyvenimo normų perteikėjos, tiek kaip dvasinės krizės įveikimo priemonės. Francke's pedagogika rėmėsi visų pirma Biblijos studijomis: jos turėjo būti diferencijuojamos atsižvelgiant į amžių – vaikai turėjo pradėti nuo katekizmo supratimo, o įgiję skaitymo įgūdžių – pereiti prie Biblijos skaitymo ir, svarbiausia, gebėjimo pritaikyti⁷⁴. Atitinkamai suaktualėjo tiek katekizmo, tiek Biblijos kaip pagrinn-

⁷² Anna Doroth[eia] Berendtin, Brief an König Friedrich II., 03.11.1740; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 2v.

⁷³ *Dawádnas Pamokinnimas kaipo wissi / Lietuwoje / po Maloningiáusio Prusú Karalum' essantieji Kunningai / kaip Diwo Tarnai tur elgtis / noredami šwentą Klebonú Urėdą wiernay išpildit*, Karaláučiuje, 1730, p. 6–8; publikuota: Darius Petkūnas, *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012, p. 240–391.

⁷⁴ Michael Kotsch, *op. cit.*, p. 210–212.

dinių krikščioniškojo ugdymo priemonių rengimo klausimas. Šiuo požiūriu XVIII a. tarsi atsikartoja Reformacijos pradžioje Lutherio skleistos idėjos, kad Bibliją kiekvienas tikintysis turi pažinti pats, be tarpininkų. XVIII a. Prūsijos Lietuvoje pietistai, veikiami iš Halės sklindančių idėjų, irgi turėjo pradėti nuo katekizmo (panašiai kaip XVI a. viduryje Martynas Mažvydas), tik vėliau atėjo eilė Biblijai. Jai versti ir leisti sąlygos buvo palankesnės liuteronams ortodoksams: tuo metu buvo nemažai vietinių kunigų, gerai mokėjusių lietuvių kalbą. Remiantis minėtoje Nidos mokyklos kronikoje *Chronik der Schule Nidden* nurodytu faktu, kad 1739 m. karalius Frydrichas Vilhelmas I Klaipėdos apskrities kaimo mokykloms kaip inventorių padovanojo 60 lietuviškų Biblijų⁷⁵, darytina prielaida, kad ji tuo metu buvo dovanojama ir kitoms lietuviškoms Prūsijos Lietuvos apskritims.

3. HALĖS PIETISTŲ IR ĮSRUTIES VYSKUPO JONO BERENTO BENDRADARBIAVIMAS IR JO REZULTATAS – JOHANNO ANASTASIJAUS FREYLINGHAUSENO *DAWÁDNAS MÓKSLAS APIE DUSSIŌS ISSGÁNIMĄ* (1729)

Kaip minėta, Jonas Berentas buvo ne tik *Naujojo Testamento*, bet ir pirmosios spausdintos lietuviškos Biblijos redaktorius. Jis, kaip ir Kvantas, buvo vietinis: gimęs Įsrutyje 1667 m. sausio 18 d., miręs ten pat 1737 m. kovo 14 d.⁷⁶ Studijavo Karaliaučiaus universitete – pirmą kartą imatrikuoliotas 1685 m. liepos 7 d.: „Behrendt Joh., Insterburg. Pruss.“ (be priesaikos), antrą – 1686 m. birželio 17 d.: „Behrendt Joh., Insterburg. Pruss. iur.“

⁷⁵ *Nidos mokyklos kronika*, p. 92.

⁷⁶ [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts [...] kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*, herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: Bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777, p. 119; *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945. Biographischer Teil*, auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1977, p. 88–89. Plg. [Georg Reinhold] Frölich, „Behrendt, Johann“, in: *Altpreußische Biographie*, t. 1, herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung von Christian Krollmann, Marburg, Lahn: N. G. Elwert Verlag, 1974, p. 42, kur nurodomi 1666 m.

(su priesaika)⁷⁷. 1692 ar 1693 m. Berentas įvesdintas į naujai pastatytą Mielkiemio bažnyčią, 1708 ar 1709 m. perkeltas į Enciūnus, o nuo 1711-ųjų iki mirties tarnavo kunigu ir vyskupu Įsrutyje⁷⁸.

Kvantas apie Berento darbą prie 1735 m. Biblijos atsiliepė labai pagarbiai: pratarmėje išskyrė iš kitų rengėjų, pabrėžė stropumą ir atsidavimą, bet pateikė užuominų ir apie leidimąsi į ginčus⁷⁹. Tai liudija buvus diskusijų, tačiau konkretnių duomenų apie keltus klausimus – teologinius ir lingvistinius – kol kas nėra. Nesant išlikusių redaguotų rankraščių, sunku įvertinti ir Berento kaip redaktoriaus darbą. Tačiau jo požiūrį į religinių raštų kalbą ir jo reikalavimus vertimo kokybei rodo 1729 m. kovo 20 d. laiškas, rašytas iš Įsruties į Halę, dabar saugomas Francke's įstaigų archyve Halėje (*Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle*)⁸⁰. Į šį laišką verta atkreipti dėmesį ir kaip į faktą, liudijantį Halės pietistų ir Prūsijos Lietuvos liuteronų ortodoksų ryšius.

Laiškas pasirašytas Berento kaip Įsruties vyskupo: „Insterburg in Eyl[au] [den] 20 Martii 1729 Ergebenster Diene Joh[ann] Berendt ErtzPr[iester].“ Rašytas veikiausiai Gotthilfui Augustui Francke'ui, Augusto Hermanno Francke's sūnui, perėmusiam veiklą Halėje po tėvo mirties 1727 m. Laiško gavėjas neįvardytas, bet archyvo kataloge nurodyta, kad jis skirtas Gotthilfui Augustui Francke'ui. Berentas kreipiasi į jį kaip į daktarą, konsistorijos tėvą ir globėją: „Hoch-Ehrwürdiger u[nd] Hochgelahrter Herr Doctor u[nd] Cosisitorial=Vate[r], Mein sehr hoher Gönner.“ Šis kreipinys kiek mįšlingas. Mat Berentas bendradarbiavo su garsiausiu Karaliaučiaus liuteronų ortodoksų šalininku Kvantu. Berentą Kvantas laikė labai išsilavinusiu ir tinkamiausiu redaguoti pirmąjį lietuviškos Biblijos leidimą, rengti naują giesmyną, jam pavedė į lietuvių kalbą išversti ir oficialiąją agendą.

⁷⁷ Georg Erler, *op. cit.*, p. 145.

⁷⁸ Nurodomi skirtingi metai, plg. Daniel Heinrich Arnoldt, *op. cit.*, p. 119, 90, 83 ir Friedwald Moeller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zum Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968, p. 93, 36, 57.

⁷⁹ Johann Jacob Qvandt, *op. cit.*, p. 18.

⁸⁰ Johann Behrendt, Brief [an Gotthilf August Francke], 20.03.1729; AFSt/H C 369, l. 1r-2v; Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, „Jonas Berentas – *Dawadno Mokslo* (1729) redaktorius, recenzentas ir maldos vertėjas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2002, t. 4, p. 43-78, laiško publikacija p. 71-78.

Kaip minėta, karalius Frydrichas Vilhelmas I dėjo daug vilčių, kad būtent iniciatyvūs pietistai bus pajėgūs lietuviškose apskrityse sukurti privalomojo pradinio mokymo sistemą, mokykloms ir bažnyčioms parengti lietuviškai mokančių mokytojų ir kunigų, išleisti knygų. Jis nuolat aktyvino ryšius tarp Halės ir Karaliaučiaus pietistų, pats domėjosi reikalų eiga. Lietuviškų parapijų kunigai į pietistinį sąjūdį žiūrėjo nevienodai: vieni jį aktyviai palaikė, kiti buvo labai nepakantūs, tretį laikėsi neutraliai⁸¹. Karalius reikalavo, kad net trečdalis naujai į lietuviškas bažnyčias skiriamų kunigų būtų mokęsi Halės universitete⁸², tačiau jiems įsitvirtinti tiek Karaliaučiuje, tiek apskrityse dėl liuteronų ortodoksų priešinosi nebuvo paprasta. Rogallis 1728 m. spalio 1 d. laiške Gotthilfui Augustui Francke'ui mini 25 „dorus“ (*rechtschaffene*) krašte dirbančius kunigus⁸³.

1727 m. Halėje įkūrus Lietuvių kalbos seminarą ir pradėjus rengti mokytojus bei kunigus lietuviškos Prūsijos parapijoms, ir čia iškilo mokomosios literatūros poreikis. Seminaro lankytojai, daugiausia iš Prūsijos suvažiavę vokiečiai, ir jų mokytojai per pratybas ėmėsi versti į lietuvių kalbą knygas. Vyskupiui Berentui kartu su laišku iš Halės buvo atsiųsti du į lietuvių kalbą išversti traktatai prašant, kad juos peržiūrėtų ir įvertintų: 1) Johanno Anastasijaus Freylinghauseno *Ordnung Des Heyls*; 2) Augusto Hermanno Francke'us *Die Lehre vom Anfang des Christlichen Lebens*.

Halės našlaičių prieglaudos direktoriaus Johanno Anastasijaus Freylinghauseno traktatas *Ordnung Des Heyls* pirmą kartą išėjo 1708 m., antrą – 1714, o 1724 m. perspausdintas trečią⁸⁴. Nors ši knygelė paprastai vadinama *traktatu*, tačiau tai nėra teorinis veikalas. Tai klausimų ir atsakymų forma parašytas Bibliją aiškinantis kūrinys, atsakymus grindžiant jos fragmentais: daugiausia Naujojo Testamento, kiek mažiau Senojo, plg. originalo 15 puslapį:

⁸¹ Adolf Rogge, *op. cit.*, p. 121–126; Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 61–62.

⁸² Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 118–121.

⁸³ Theodor Wotschke, *op. cit.*, p. 132.

⁸⁴ [Johann Anastasius Freylinghausen], *Ordnung Des Heyls / Nebst einem Verzeichniß Der wichtigsten Kern=Sprüche H. Schrift / darinn die fürnehmsten Glaubens=Articul gegründet sind, Wie auch einem so genannten G=Idenen A / B / C / und Gebetlein. Denen Einfältigen und Unerfahrnen zum Besten heraus gegeben von Joh. Anastas. Freylinghausen. Dritte Auflage*, HALLE: In Verlegung des Wäysenhauses, 1724. Trečiuoju leidimu čia ir remiamasi (toliau – *FrO*). Jie vienas nuo kito skiriasi nedaug: trečiajame leidime (1724) tekstas iki 33 p. eina puslapis į puslapį, eilutė į eilutę kaip pirmajame (1708), toliau kelios eilutės ima peršokinėti. Dalys išlaikomos tokios pat.

Biblijos fragmentų palyginti daug – prie atsakymų (jų iš viso yra 21) pateikiama nuo 1 iki 18 fragmentų, kurie kartais susideda net iš kelių Biblijos eilučių. Jos ir sudaro didžiąją teksto dalį, todėl viena iš priežasčių, kodėl rankraštis siųstas Berentui, galėjo būti noras, kad jis, kaip 1727 m. *Naujojo Testamento* ir visos Biblijos redaktorius, įvertintų (gal net ir aprobuotų) jų vertimą į lietuvių kalbą. Kaip minėta, tuo metu Halės Lietuvių kalbos seminaro docentu dirbo Hakas, vienas iš 1727 m. *Naujojo Testamento* korektorių (apie tai žr. 2 sk.), taigi koregavimo klausimais jis turėjo bendrauti su Berentu. Labai tikėtina, kad Hako iniciatyva Francke ir parašė laišką Berentui.

Traktato vertimą Berentas rašo atidžiai peržiūrėjęs, patikrinęs, pridėjęs pastabų, bet iš esmės jį įvertino palankiai ir siūlė spausdinti (plg. 3 pav.):

Ew[er] HochEhrwürden übersende beÿkom[m]end das ins littauiſche *translatirte*, u[nd] von mir gemäÿß inliegenden Notatis unt[er] allem Fleiß *revidirte*, *tractätch*[en], Ordnung des Heÿls genant, und zwar so, daß auch beÿkom[m]end, das schöne Gebetlein so statt der Beicht von der lieben Jugend sehr wol gebrauchet werd[en] mag, zu gleich ins littauiſche, mit allem Fleiß übersetzete⁸⁵, Waß aber⁸⁶ auch folgig zu sehr grossem Nutzen der lieben Jugend, sehr wol d[urch] den Druck *emaniren* könnte.⁸⁷

Francke 1729 m. liepos 26 d. Rogalliui pranešė, jog trūkstamos lietuviškos raidės pagamintos ir kitą dieną vertimas bus išspausdintas⁸⁸. Knygelė *Dawádnas Mókslas apie Duſiôs Iſgánimą* netrukus ir išleista Halėje, Stephano Orbano spaustuvėje⁸⁹. Leipcigo laikraštyje *Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen* 1729 m. rugsėjo 1 d. skelbiama, kad neseniai išleistas vienas iš Lietuvių kalbos seminaro dalyvių į lietuvių kalbą išverstų veikalų:

Nachdem auf allergnädigsten hohen Befehl Sr. Königl. Majest. im October 1727 allhier ein *Seminarium Lthuanicum* von *Studiosis Theologiae* errichtet worden,

⁸⁵ -tzete parašyta ant neįskaitomų raidžių.

⁸⁶ *Waß aber* parašyta ant neįskaitomų raidžių.

⁸⁷ Johann Behrendt, Brief [an Gotthilf August Francke], 20.03.1729; AFS/H C 369, l. 1r.

⁸⁸ Theodor Wotschke, *op. cit.*, p. 135.

⁸⁹ [Johann Anastasius Freylinghausen], *Dawádnas Mókslas apie Duſiôs Iſgánimą Pagal ſwentą Ráſtą suraſytas nūg A. Freylinghausen, Kunniġo Szv. Ulrikaus Bažnyciôs o iſſ wókiſko į lietuwiſką Liezuwį pérraſytas ir wiſsiems Iſgánimo trokſtantiems ant Géro iſſdūtas nūg Draugū lietuwiſkôs Iſſkalôs*, Iſſpaustas Atoje: Pas Steponą Orbaną, 1729 (toliau – FrDM).

54. B. 10363

Seit Schwinden der Russen
 Herr Doctor u. Consistorial-Rath,
 Mein sehr geehrter Herr,

Ich bin durch Schwinden überaus beglückwünscht
 durch die Litteratur translatirt, u. von
 mir gemäß u. hingewandene Notakje mit
 einem klaren Revidirte, tractatje, Ordnung
 des Reichs gemacht, und jeder so das
 eine beglückwünscht, das Russen Götter
 so hat der Reich von der Litteratur
 ganz sehr viel gebracht, und zwar
 jediglich mit Litteratur, mit allem Reich
 u. Reich, u. Reich, u. Reich
 so sehr großem Nutzen der Litteratur
 Reich, sehr viel u. sehr viel Reich
 Reich, Reich, Reich, Reich, Reich
 Reich, Reich, Reich, Reich, Reich

3 pav. Jono Berento 1729 m. kovo 20 d. laiška (fragmentas);
 AFSt/H C 369, l. 1 r

in welchem dieselben von einem *Studioso Theologiae*, der ein gebohrner Litt-
 hauer, in der Litthauischen Sprache unterrichtet werden, damit sie nachmahls in
 dem Königl. Preußischen Litthauen zu Predigern gebraucht werden können; so
 sind nicht allein seit derselben Zeit von Ihro Königl. Majest. sechs Pfarr-Stellen
 in Litthauen mit solchen Predigern, die die Sprache allhier erlernt, besetzt:

sondern man hat auch den Anfang gemacht, ein und andere nützliche Sachen in die Litthauische, von der Pohlnischen gantz unterschiedene, Sprache zu übersetzen, wovon vor kurtzen zuerst des Herrn Pastor Freylinghausens Ordnung des Heils im Druck herauskommen ist.⁹⁰

Knygelė buvo nusiųsta ir karaliui Frydrichui Vilhelmui I: 1729 m. rugpjūčio 13 d. jis jau dėkojo už jam atsiųstą mažą lietuvių kalba išleistą knygelę⁹¹. Taigi ji buvo išspausdinta iki rugpjūčio 13 d. Antrą kartą išleista 1735 m. taip pat Halėje, Johanno Justino Gebauerio spaustuvėje.

Knygoje nei vertėjas, nei redaktorius neįvardytas – antraštiniame lape te-nurodyta, kad vertimas „išdūtas nūg Draugū lietuwiškôs Iškalos“. Jų neįvardija ir Francke 1730 m. Halėje išleisto Frydricho Vilhelmo Hako žodyno *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum* pratar-mėje, kur pamini 1729 m. paskelbtą Freylinghauseno traktato vertimą. Kalbėdamas apie čia lietuvių kalbos besimokančius 13 studentų (seminaro docentas tuomet buvo Hakas), šį vertimą nurodo kaip jų darbo pavyzdį:

und sich noch gegenwärtig 13 *Studiosi*, so allesamt gute Hoffnung geben / auf mehr gedachte Sprache *appliciren* / auch einige derselben schon ziemliche *Profectus* darinnen erlangt haben. Es ist auch im vorigen Jahr des Hrn. Past. Freylinghausens Ordnung des Heyls in das Litthauische übersetzt und alhier gedrucket worden.⁹²

Berento laiškas nustatyti vertimo autorystės taip pat nepadeda – vertėjo pavardė ir čia nepasakyta. Neturint patikimų duomenų ir atsižvelgiant į minėtą nuorodą antraštėje „išdūtas nūg Draugū lietuwiškôs Iškalos“, traktato vertimas laikytinas kolektyviniu seminaro dalyvių darbu⁹³. Vis dėlto anoniminėje šios knygos istorijoje viena pavardė paaiškėja – Įsruties bažnytinės apskrities vyskupas Jonas Berentas buvo Freylinghauseno traktato *Dawádnas Mókslas apie Dušióš Išgánimą* redaktorius. Tai svarbus faktas, į kurį reikia atkreipti dėmesį vertinant Halės pietistų ir Prūsijos Lietuvos liuteronų ortodoksų bendradarbiavimą.

⁹⁰ [Anonymus], „Halle“, p. 639–640.

⁹¹ Eduard Winter, *op. cit.*, p. 50.

⁹² (G[otthilf] A[ugust] F[rancke], „Vorbericht“, in: [Friederich Wilhelm Haack], *op. cit.*, l. 2v.

⁹³ Apie Lietuvių kalbos seminaro dalyvius žr. Christiane Schiller, „Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder“, p. 193–223.

Traktatas *Dawádnas Mókslas apie Duþiôs Iþgánimq* – nedidelė, 46 pusla-
pių knygelė⁹⁴, sudaryta iš paties traktato, trijų maldų ir keturių giesmių. Jos
struktūra, beje, gerokai skiriasi nuo originalo – joje yra pora skyrelių praleista
ir pridėta maldų bei giesmių⁹⁵:

<i>Dawádnas Mókslas apie Duþiôs Iþgánimq (FrDM): struktūra</i>	<i>Ordnung Des Heyls (FrO): struktūra</i>
[„ <i>Dawádnas Mókslas apie Duþiôs Iþgánimq</i> “], <i>FrDM</i> 3–28	[„Ordnung des Heyls“] <i>FrO</i> 1–40
	„Verzeichniß Der wichtigsten Kern=Sprüche Heiliger Schrift [...]“ <i>FrO</i> 40–43
	„Güldenes A/B/C/ für die Jugend“ <i>FrO</i> 44–47
„Maldėle kurre Jaunieji / prie Spawedės eidami sakyti gál“ <i>FrDM</i> 28–29	„Gebetlein / welches von der Jugend an statt einer Beicht gebraucht werden mag“ <i>FrO</i> 47–48
„Malda dieniþska. Rytmeczeis skaitoma“ <i>FrDM</i> 29–31	
„Malda dieniþska. Wakarais skaitoma“ <i>FrDM</i> 31–34	
„Giesme. kurroje Dawádas Iþgánimo musû randomas yra“ <i>FrDM</i> 34–38	
„Giesme prie Spáwédės einant' giedoma“ <i>FrDM</i> 38–41	
„Giesme. Rytmeczeis giedoma“ <i>FrDM</i> 42–43	
„Giesme Wákarais giedoma“ <i>FrDM</i> 44–46	

Berentas nenurodo, iš kokių dalių susidėjo jam peržiūrėti atsiųstas rankraš-
tis – laiþke minimas tiktai traktatas („Tractätchen“) ir maldelė („Gebetlein“).
Lietuviþkame variante po Freylinghauseno traktato tuoj pat eina maldos verti-
mas: „Maldėle kurre Jaunieji / prie Spawedės eidami sakyti gál“ *FrDM* 28–29.

⁹⁴ Šiuo metu žinomi du egzemplioriai: Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB, sign.: LK 1120) ir Halėje, Saksonijos-Anhalto universiteto ir žemės bibliotekoje (*Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt*; ULB Halle, sign.: Im 1599).

⁹⁵ Giesmės buvo skelbtos ankstesniuose Prūsijos Lietuvos giesmynuose (Vincentas Drotvinas, „Halliþkos Giesmes': Zur Frühgeschichte der Halleschen Kirchenlieder in litauischer Sprache“, *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlþfordt*, t. 3: *Aufbruch zur Moderne*, herausgegeben von Erich Donnert, Weimar, Köln, Wien: Böhlau, 1997, p. 463–465).

Ji buvo *FrO* 47–48: „Gebetlein / welches von der Jugend an statt einer Beicht gebraucht werden mag“. Šita „Gebetlein“ *FrO* ir baigiasi, tuo tarpu *FrDM* toliau įdėtos dar dvi maldos ir keturios giesmės. Tačiau *FrDM* neišversti ir neįdėti du iškart po paties traktato teksto eįę du *FrO* skyriai: 1) „Verzeichniß Der wichtigsten Kern=Sprüche Heiliger Schrift [...]“ *FrO* 40–43; 2) „Güldenes A/B/C/ für die Jugend“ *FrO* 44–47.

Atsiliepdamas į Francke's prašymą, Berentas išvertė ir maldą, taigi po traktato teksto einanti „Maldėle kurre Jaunieji / prie Spawedės eidami sakyti gál“ *FrDM* 28–29 yra Berento vertimas (iš „Gebetlein / welches von der Jugend an statt einer Beicht gebraucht werden mag“ *FrO* 47–48). Vadinasi, Berentas – ne tik traktato vertimo redaktorius, bet dar ir vienos maldos vertėjas.

Šis faktas svarbus tiek jo kūrybinei biografijai, tiek šios knygos teksto istorijai: minėta malda yra ne Halės Lietuvių kalbos seminaro dalyvių, o Berento vertimas. Nors malda palyginti trumpa, bet kūrinių, kuriuos galėtume analizuoti kaip Berento, žinoma nedaug – jo kūrybinė potencija sudėta daugiausia į kitų autorių ir vertėjų tekstų rengimą spaudai.

Kadangi ši malda yra ir Freylinghauseno originale, kyla klausimų, kodėl jos nevertė patys lietuviško leidimo rengėjai. Tai palyginti trumpas, tik 2 puslapių tekstas. Neabejotina, kad prašant išversti maldą stengtasi įtraukti garbingą dvasininką, įsruties bažnytinės apskrities vyskupą, į pietistinės knygos rengimą. Pastangos buvo sėkmingos. Sprendžiant iš kai kurių kitų faktų, Berentui nebuvo būdingas konservatyvumas ir visuomeninis uždarumas. Jo rengtame ir 1732 m. išleistame giesmyne *Iß naujo pérweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* yra 16 pietistinių giesmių, kurių vokiški originalai pirmą kartą išspausdinti 1697 m. Halės giesmyne arba 1704 bei 1714 m. Freylinghauseno giesmynuose⁹⁶. Freylinghauseno giesmynai buvo labai populiarūs ir iki 1733 m. sulaukė net dvidešimties leidimų⁹⁷. Kad ir kokie įtempti santykiai buvo tarp pietistų ir liuteronų ortodoksų, Berentas 1729 m. atsiliepė į Halės pietistų prašymą ir tai liudija, kad jis nebuvo priešiška nusiteikęs jų atžvilgiu.

Antrojo iš Halės atsiųsto traktato vertimas Berentui pasirodė dar nespausdintinas. Nei jo autoriaus, nei vertėjo jis taip pat neįvardijo – tepasakė, kad tai

⁹⁶ Gertrud Bense, „Vorbilder und Impulse für das preußisch-litauische Schrifttum in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts“, *Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus*, t. 16, Göttingen: Vandenhoech & Ruprecht, 2000, p. 195.

⁹⁷ Vaclovas Biržiška, *Knygotyros darbai*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 109.

„Tractätchen, die Lehre vom Anfang des Christlichen Lebens“, o vertėją tepavadino „der liebe Herr *Translator*“. Antrašte *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens* leistas Augusto Hermanno Francke's veikalas: jis pirmą kartą pasirodė 1700 m., o 1725 m. išėjo jau dešimtas leidimas⁹⁸. Berentas neatsisakė peržiūrėti ir šį, jo nuomone, vertingą darbą, bet rankraščiui atidžiai peržiūrėti jam reikėtų dviejų ar trijų savaitių, nes verčiant turi būti labiau atsižvelgta į skaitytoją:

unterdess[en] aber muß doch gerne gestehen, daß, da dieses sehr schöne Tractatch[en] sehr Geist- u[nd] Sin[n]reich ist, auch folgig desto grössere Mühe im littauischen erfordert, alß es nach dem *genio lingvas* der Einfalt des arm[en] Littauers recht deut- u[nd] verständlich *translatiret* werd[en] muß, folgig auch ich mich *capable* nicht befinde, diese littauische *Translation*, es wäre dan[n]⁹⁹ minstens in einer Zeit von 2 biß 3 Woch[en], *accurat* und wie es die litt[auische] Einfalt recht deutlich verstehen könnte, durch zu gehen.¹⁰⁰

Taigi Halėje 1729 m., be Freylinghauseno *Ordnung Des Heyls*, į lietuvių kalbą buvo išverstas dar vienas didelis (139 puslapių) ir vertimo požiūriu sudėtingas programinis Augusto Hermanno Francke's traktatas *Die Lehre vom Anfang des Christlichen Lebens*. Iš esmės Berentas palankiai atsiliepė ir apie šio traktato vertimą, pabrėžė gerą vertėjo kalbos mokėjimą, tačiau spausdinimui dar nepritarė ir išsiuntė Francke'į atgal. Jo teigimu, šį vertimą būtina peržiūrėti remiantis principu *loquendum cum vulgo* ir jis pasirengęs prie šito darbo prisidėti:

Ich vor mein geringes Theil bin von Hertzen bereit dem grossen Gott zu Ehren bey meines fast entkräfttet[en] Kräftt[en]¹⁰¹, bey dieser sehr nützlichen Arbeit, meine¹⁰² Hand mit Freuden mit anzulegen, auch so viel möglichen nach dem *principio*,

⁹⁸ [August Hermann Francke], *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens / Bestehend in vier Theilen [...]* *Die Xte Auflage*, HALLE, In Verlegung des Wäysenhauses M DCC XXV.

⁹⁹ *es wäre dan[n]* parašyta viršuje vėliau.

¹⁰⁰ Johann Behrendt, Brief [an Gotthilf August Francke], 20.03.1729; AFRS/H C 369, l. 1v.

¹⁰¹ Berentas, matyt, tuo metu buvo silpnos sveikatos. Rogallis 1725 m. lapkričio 6 d. rašė Augustui Hermannui Francke'į: „Die litauische Sache ist so beschaffen, daß der Erzpriester in Insterburg ein sehr kranker, alter, schwacher Mann ist und einen Adjunkten höchst nötig hat“ (Theodor Wotschke, *op. cit.*, p. 52).

¹⁰² *me-* parašyta ant neįskaitomų raidžių.

loquendum cum vulgo, solche zu *revidiren*, nur muß nochmahlen *candidé* sagen, daß beÿ dieser sehr nützlichen Arbeit mehrere Zeit er fordert werde.¹⁰³

Tokį principą 1706 m. buvo paskelbęs Mykolas Merlinas: „LOQVENDUM CUM VULGO: Mit den Littauen muß man reden leibhafftig / wie Sie reden“ traktate *Principium primum in lingua Lithvanica*¹⁰⁴. Ši lingvistinė diskusija, prasidėjusi amžiaus pradžioje – apie 1702-uosius¹⁰⁵, buvo veikiausiai atsinaujinusi 1719 m. rengiant lietuvišką Lutherio *Mažojo katekizmo* versiją. Kaip minėta (žr. 1 sk.), rankraščio pradžioje pridėtame kreipimesi į karalių Henrichas Lyzijus aprašė ginčus, kilusius dėl vertimo kalbos, o autobiografijoje skundėsi, kad rengti katekizmą jam buvę labai sunku, nes kunigai nesutare dėl lietuvių kalbos principų. Įsruties vyskupas Berentas buvo vienas iš katekizmo vertimo tikrintojų. Tarp jų buvo ir vienas iš aktyvių tos polemikos dalyvių, Merlino šalininkas Pilypas Ruigys, vėliau savo traktatuose pateikęs informacijos apie polemikos eigą, pagrindines idėjas ir jas fiksavusius šaltinius.

Tad šis kalbos vartojimo principas, kaip liudija ir Berento laiškas, nebuvo užmirštas. XVIII a. pradžioje prasidėjusios lingvistinės diskusijos atgarsiai pasiekė ir trečiąjį dešimtmetį. Merlino traktate keltas visų pirma teorinis komunikacijos klausimas, akcentuojama pagrindinė – komunikacinė kalbos funkcija. Pasak Berento, verčiant reikia atsižvelgti „į vargšų lietuvių kalbos prigimtį“, žiūrėti, kad skaitytojas galėtų suvokti jo prasmę:

da dieses sehr schöne Tractatch[en] sehr Geist- u[nd] Sin[n]reich ist, auch folgid desto grössere Mühe im littauischen erfordert, alß es nach dem *genio lingvae* der Einfalt des arm[en] Littauers recht deut- u[nd] verständlich *translatiret* werd[en] muß.¹⁰⁶

¹⁰³ Johann Behrendt, Brief [an Gotthilf August Francke], 20.03.1729; AFSt/H C 369, l. 2r–2v.

¹⁰⁴ Vincentas Drotvinas [par.], *Michaelio Mörlino traktatas Principium primum in lingua Lithvanica*. Dokumentinis leidimas ir studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 33.

¹⁰⁵ Apie polemikos eigą ir jos šaltinius žr. Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller [par.], *Jokūbo Perkūno traktatas* Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. Kritinis komentuotas leidimas ir studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 97–133.

¹⁰⁶ Johann Behrendt, Brief [an Gotthilf August Francke], 20.03.1729; AFSt/ H C 369, l. 1v.

Taigi Berentas siūlo daugiau dėmesio kreipti į socialinį kalbos kontekstą, rinktis taikymosi prie esamų kalbos normų ir suvokimo galimybių strategiją. Berentas primygtinai prašo nespausdinti antrojo traktato, kol jis nebus peržiūrėtas pagal šį principą. Berentas kalbos kokybės požiūriu neabejotinai buvo Merlino pozicijos šalininkas ir praktinis jo idėjų taikytojas.

Rankraščių siuntimas recenzuoti į Prūsijos Lietuvą rodo visų pirma atsakingą Halės pietistų požiūrį į religinių knygų rengimą: čia nebuvo imtasi spausdinti dar tik lietuvių kalbos besimokančių studentų vertimo, prieš tai jo nepatikrinus. Gavus palankų Berento įvertinimą, *Dawádnas Mókslas apie Dušióš Išgánimą* buvo išspausdintas, tuo tarpu apie Francke's traktato *Die Lehre vom Anfang des Christlichen Lebens* vertimo publikavimą duomenų nėra. Berento laiškas tik paliudija, kad toks traktatas išverstas buvo. Išliko ir pora to vertimo fragmentų.

Jau minėta, kad lyginant *FrDM* su originalu *FrO* nustatyta, jog verčiant į lietuvių kalbą papildomai pridėtos keturios giesmės ir dvi maldos. Abi maldos iš tiesų yra vertimai, o jų vertimo originalai – Francke's traktate *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens* paskelbtos maldos¹⁰⁷:

Maldos <i>FrDM</i>	Maldos <i>FrL</i>
„Malda dieniška. Rytmeceis skaitoma“ <i>FrDM</i> 29–31	„Ein tágliher Morgen=Seegen“ <i>FrL</i> 124–127
„Malda dieniška. Wakarais skaitoma“ <i>FrDM</i> 31–34	„Ein tágliher Abend=Segen“ <i>FrL</i> 127–131

Manytina, kad seminaro vadovybė, gavusi iš Berento ne tokį palankų atsiliepimą apie Augusto Hermanno Francke's traktato vertimą, laikė jį dar netinkamai parengtu ir spausdinti neskubėjo. Hako žodyno pratarmėje jo nemini ir Gotthilfas Augustas Francke, vadinasi, bent iki 1730 m. traktatas nebuvo išleistas. Vis dėlto dvi maldos iš jo įdėtos į Freylinghauseno traktatą *Dawádnas Mókslas apie Dušióš Išgánimą*.

Paminėtinas dar vienas faktas, kad seminaro dalyviai lietuvių kalbos mokėsi versdami į lietuvių kalbą ir kitus vokiškus veikalus. Leipcige ėjusio laikraščio *Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen* 1729 m. rugsėjo 1 d. numeryje teigiama,

¹⁰⁷ Apie tai plačiau žr. Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, „Jonas Berentas – *Dawadno Mokslo* (1729) redaktorius, recenzentas ir maldos vertėjas“, p. 62–64.

kad iš 15 seminarą sudarančių narių kai kurie jau įgijo neblogų kalbos įgūdžių ir verčia Freylinghauseno kompendiumą:

Ubrigens bestehet gedachtes *Seminarium* ietzo aus 15 Mitgliedern, unter denen einige bereits eine ziemliche Fertigkeit in der offtgedachten Sprache erlanget, und wird nebst der täglichen Übung in derselben, des erwähnten Herrn Freylinghausen *Compendium Theologiae* gleichfals übersetzt¹⁰⁸

Tačiau nėra žinoma, ar jis buvo baigtas versti ir ar buvo išspausdintas.

Vertinant Halės universiteto Lietuvių kalbos seminaro darbą, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad seminaro dalyviai jau pirmaisiais jo gyvavimo metais lietuvių kalbos mokėsi intensyviai. Kai kurie turėjo būti neblogai pramokę lietuviškai: juk 1729-aisiais į lietuvių kalbą buvo verčiami net trys veikalai: Freylinghauseno *Ordnung Des Heyls*, jo kompendiumas ir Francke's *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens*. Šitaip buvo ne tik rengiami kunigai ir mokytojai lietuviškoms Prūsijos parapijoms, bet ir knygos, iš kurių galėtų mokytis kiti kandidatai į kunigus bei mokytojus. Per trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmetį Halėje išspausdinti du Freylinghauseno traktato *Dawádnas Mókslas apie Dužiôs Išgánimą* leidimai (1729 ir 1735), Hako vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodynas kartu su trumpa gramatika (1730), 1728 m. buvo parengtas rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas (vad. *Richterio žodynu*). Prie jau minėtų knygų pridėtinai ir Halėje 1736 m. išleistas Didlaukių kunigo Fabijono Ulricho Glazerio (Fabian Ulrich Glaser, 1688–1747) sudarytas giesmynas *Kélos Nobažnos Giesmes*¹⁰⁹, antras leidimas išėjo Halėje 1738, o trečias išleistas jau Karaliaučiuje 1740 m. Nuo 1745 m. šio giesmyno giesmės trauktos ir į oficialiuosius giesmynus¹¹⁰. Halė tuo metu buvo lietuviškos pietistinės literatūros rengimo bei leidybos centras. Kaip minėta, čia turėta ketinimų išleisti ir visą

¹⁰⁸ Freylinghauseno *Compendium Theologiae* išėjo 1705 m.

¹⁰⁹ Abejones dėl leidimo vietos žr. Gertrud Bense, *op. cit.*, p. 192.

¹¹⁰ *Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 110–112, įrašo Nr. 286–290; apie giesmynus plačiau žr. Gertrud Bense, „*Giedojam taw – Wir singen dir*“. *Zur Textgeschichte der preußisch-litauischen Gesangbücher im 18. Jahrhundert. Mit besonderer Berücksichtigung der Liedersammlung von Fabian Ulrich Glaser (1688–1747) und ihrem Umfeld*, Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang, 2001; Guido Michelini, *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.

Bibliją. Vis dėlto grįžę į Prūsijos Lietuvą Lietuvių kalbos seminaro lankytojai į aktyvią literatūrinę veiklą neįsitraukė.

Atsižvelgiant į Halės universiteto Lietuvių kalbos seminaro organizatorių pastangas mokyti būsimus kunigus ir mokytojus lietuvių kalbos, rūpinimąsi, kad grįžę į Prūsijos Lietuvą jie gautų tarnybą lietuviškose parapijose, religinės literatūros leidimą, neatrodo istoriškai pagrįsti teiginiai, kad XVIII a. I pusėje „vokietinimui buvo panaudoti minėtieji Karaliaučiaus ir Halės seminarai“¹¹¹ ar kad „seminaras siekė ir germanizacinių tikslų“¹¹². Nei vienas, nei kitas seminaras nesiekė nutautinti lietuvininkų, priešingai, seminarai pirmiausia plėtė literatūrinės ir kultūrinės veiklos galimybes, paskui gerino sąlygas vartoti lietuvių kalbą viešajame gyvenime. Šiuo laikotarpiu monarchijos noras konsoliduoti valstybę ir nevokiečius integruoti į vokiečių kultūrą netapo lietuvininkų nutautinimo veiksmu.

IŠVADOS

1. XVIII a. I pusėje Prūsijos Lietuvos literatūrinį ir kultūrinį gyvenimą vertinant konfesinės konkurencijos ir bendradarbiavimo kontekste, išsiskiria 2 centrai: 1) pietistų bei liuteronų ortodoksų Karaliaučius; 2) pietistų Halė. Švietimo reformos iš pradžių ėmėsi pietistai, 1718–1721 m. vadovaujami bažnyčių ir mokyklų inspektorius, Karaliaučiaus universiteto profesorius, Sembos konsistorijos tarėjo Henricho Lyzijaus, tačiau vėliau iniciatyva, ypač leidžiant knygas, perėjo liuteronams ortodoksams, kuriuos vienijo kitas Karaliaučiaus universiteto profesorius, vyriausiasis rūmų pamokslininkas, Sembos konsistorijos tarėjas, vėliau ir generalinis superintendantas Jonas Jokūbas Kvantas.

2. Henricho Lyzijaus 1718–1721 m. laišakai Augustui Hermannui Francke'į, Francke's dienoraščiai ir informacija periodinėje spaudoje liudija intensyvų Karaliaučiaus ir Halės pietistų bendradarbiavimą vykdant Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I potvarkius, ypač dėl mokyklų steigimo ir mokytojų bei kunigų rengimo lietuviškoms parapijoms. Nors nevietinės kilmės Lyzijui

¹¹¹ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 152.

¹¹² Vincentas Drotvinas, „F. W. Haacko „Vocabularivm Litthvanico–Germanicvm, et Germanico–Litthvanicvm“ (Halle, 1730)“, in: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1998, t. 39, p. 83.

nepavyko ilgesnei veiklai sutelkti lietuvių kunigų (pasipriešinimą sukėlė aukšti reikalavimai kunigams, ydinga kalbų vartojimo politika, lėšų stygius), tačiau pozityviais jo veiklos rezultatais laikytina: 1) jam vadovaujant parengtas višutinis Lutherio *Mažajo katekizmo* (1719, rankraštis); 2) 1718 m. Karaliaučiaus universitete įkurtas Lietuvių kalbos seminaras (veikti pradėjo 1719).

3. Itin produktyvus lietuvių literatūrai buvo 20-ies metų laikotarpis: XVIII a. 3–4-asis dešimtmetis. Kuriant pradinio privalomojo mokymo sistemą iškilęs mokomosios literatūros poreikis skatino abiejų konkuruojančių pusių iniciatyvą. Liuteronai ortodoksai Karaliaučiuje išleido pietistui Lyzijui vadovaujant 1719 m. parengtą Lutherio *Mažąjį katekizmą* (1722, 1726, 1730 ir kt.), *Naująjį Testamentą* (1727), *Psalmyną* (1728), agendą *Dawádnas Pamokinnimas* (1730), giesmyną *Iš naujo pérweizdėtos ir pagėrintos Giesmų-Knygos* (1732), visą *Bibliją* (1735). Halėje išėjo Lietuvių kalbos seminaro dalyvių parengtas Johanno Anastasijaus Freylinghauseno traktato *Ordnung des Heyls* vertimas *Dawádnas Mókšlas apie Dušiôs Išgánimą* (1729; 1735), seminaro docento Frydricho Vilhelmo Hako žodynas *Vocabularivm Litthvanico-Germanicvm, et Germanico-Litthvanicum* (1730), du Fabijono Ulricho Glazerio giesmyno *Kėlos Nobáznos Giesmes* leidimai (1736, 1738). Taigi Halė tapo lietuviškos pietistinės literatūros, o Karaliaučius – liuteronų ortodoksų parengtų knygų leidimo centru.

4. Įsruities vyskupo Jono Berento 1729 m. kovo 20 d. laiškas Gotthilfui Augustui Francke'į rodo, kad tarp Halės pietistų ir Prūsijos Lietuvos liuteronų ortodoksų nebuvo didelio susipriešinimo: Halės Lietuvių kalbos seminaro vadovo Gotthilfo Augusto Francke's prašomas, Berentas redagavo seminaro lankytojų į lietuvių kalbą išverstą Johanno Anastasijaus Freylinghauseno traktatą *Dawádnas Mókšlas apie Dušiôs Išgánimą* (1729), į lietuvių kalbą išvertė prie traktato buvusią maldą.

5. Halės Lietuvių kalbos seminaro lankytojai į lietuvių kalbą buvo išvertę ir programinį Augusto Hermanno Francke's traktatą *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens*, tačiau apie jo išspausdinimą duomenų nėra. Dvi į lietuvių kalbą išverstos šio traktato maldos buvo įdėtos į Freylinghauseno traktatą *Dawádnas Mókšlas apie Dušiôs Išgánimą*.

6. Prielaidas sėkmingai Halės ir Prūsijos Lietuvos pietistų veiklai sudarė platus informacijos ir komunikacijos tinklas. Nuolatinių ryšių palaikymas stiprino bendros veiklos motyvaciją ir davė veiksmingų postūmių Prūsijos

Lietuvos kultūrai: skatino bažnyčių ir visos švietimo sistemos raidą. Ryšių su liuteronais ortodoksais ieškojimas liudija, kad pietistai vengė konfesine ir teritorine prasme apriboto uždaro.

7. Kultūrinė konkurencija tarp liuteronų ortodoksų ir pietistų XVIII a. I pusėje buvo konstruktyvi – daugelis procesų liudija buvus veiksmą ir po joėjusį atoveiksmį, todėl vertinant literatūros ir kultūros procesus svarbu parodyti ne tik į kurios nors vienos pusės nuopelnus, bet ir tuos veiksmus, kurie tapo impulsu kitos pusės žingsniams.

8. Atsižvelgiant į Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I pastangas Prūsijos Lietuvoje sukurti privalomojo pradinio mokymo sistemą lietuvių kalba, parengti mokytojų ir kunigų, išleisti knygų, jo veikla neturėtų būti vertinama vienareikšmiškai kaip germanizacinė: jo valdymo laikotarpiu lietuvių kalbos vartojimo sfera buvo plečiama, o ne siaurinama. Lietuvių kalbos seminarai, įsteigti karaliaus iniciatyva Karaliaučiuje (1718) ir Halėje (1727), kūrė prielaidas aktyvesniam krikščionybės praktikavimui, didino literatūrinės veiklos galimybes, skatino lietuvių kalbos funkcionimą viešajame gyvenime.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Die Reste des verschollenen Königsberger Exemplars des handschriftlichen Lysius-Katechismus (1719)“, in: *Linguistica Baltica*, 2001, t. 9, p. 7–28.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Heinrich Lysius' Missionsarbeit in Preussisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke“, in: *Hallesche Forschungen 17/2: Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*, herausgegeben von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke, Johannes Wallmann, Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 2005, p. 675–688.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: 1718–1723 m.“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, kn. 46, p. 55–82.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, SCHILLER CHRISTIANE, [par.], *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. Kritinis komentuosas leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, SCHILLER CHRISTIANE, „Jonas Berentas – *Dawadno Mokslo* (1729) redaktorius, recenzentas ir maldos vertėjas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2002, t. 4, p. 43–78.

- Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945. Biographischer Teil*, auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V., 1977.
- ALWAST JENDRIS, „Lysius“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 15, Berlin: Duncker & Humblot, 1987, p. 592–593.
- [ANONYMUS], „Halle“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1729*, Leipzig, den 1 September, N. LXX, p. 639–640.
- [ANONYMUS], „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept. N. LXX, p. 559–560.
- [ANONYMUS], „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1726*, Leipzig, den 27 May, N. XLII, p. 419–421.
- [ARNOLDT DANIEL HEINRICH], *D. Daniel Heinrich Arnoldts [...] kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*, herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: Bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777.
- BEHRENDT JOHANN, Brief [an Gotthilf August Francke], 20.03.1729; AFSt/H C 369, l. 1r–2v.
- BENSE GERTRUD, „Giedojam taw – Wir singen dir“. *Zur Textgeschichte der preußisch-litauischen Gesangbücher im 18. Jahrhundert. Mit besonderer Berücksichtigung der Liedersammlung von Fabian Ulrich Glaser (1688–1747) und ihrem Umfeld*, Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang, 2001.
- BENSE GERTRUD, „Vorbilder und Impulse für das preußisch-litauische Schrifttum in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts“, in: *Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus*, t. 16, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, p. 183–197.
- BERENDTIN ANNA DOROTH[EIA], Brief an König Friedrich II., 03.11.1740 GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 2r–2v.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Čikaga: JAV LB kultūros fondas, 1963.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Knygotyros darbai*, Vilnius: Pradai, 1998.
- BREHM JOHANNES, *Entwicklung der evangelischen Volksschule in Masuren im Rahmen der Gesamtentwicklung der preussischen Volksschule von der Reformation bis zur Regierungszeit Friedrich Wilhelms I. [...]*, Königsberg i. Pr.: Druck von Karg und Manneck, 1913.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, „Johanas Jakobas Kvantas Karaliaučiuje XVIII a. Skiriama 320-osios gimimo metinėms“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2005, kn. 20, p. 73–124.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, „Prielaidos lietuviškos knygos plėtotei Karaliaučiaus pirmajame XVIII amžiaus dešimtmetyje: sekant Johano Jakobo Kvantos biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 22, p. 239–267.

- DAUGIRDAS KĘSTUTIS, „Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetas Donelaičio studijų metais“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 26, p. 55–64.
- Dawádnas Pamokinnimas kaipo wissi / Lietuwoje / po Maloningiáuso Prusú Karalum' essantieji Kunningai / kaip Diewo Tarnai tur elgtis / noredami šwentą Klebonú Urédą wiernay išpildit, Karaláuczujė, 1730.
- DROTVINAS VINCENTAS, „F. W. Haacko „Vocabvlarivm Litthvanico–Germanicvm, et Germanico–Litthvanicvm“ (Halle, 1730)“, in: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1998, t. 39, p. 82–100.
- DROTVINAS VINCENTAS, „‘Halliškios Giesmes’: Zur Frühgeschichte der Halleschen Kirchenlieder in litauischer Sprache“, in: *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlhpfordt*, t. 3: *Aufbruch zur Moderne*, herausgegeben von Erich Donnert, Weimar; Köln; Wien: Böhlau, 1997, p. 461–468.
- DROTVINAS VINCENTAS, par., *Michaelio Mörlino traktatas Principium primarium in lingua Lithvanica. Dokumentinis leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- ELKAR TIM CHRISTIAN, *Leben und Lehre. Dogmatische Perspektiven auf lutherische Orthodoxie und Pietismus. Studien zu Gerhard, König, Spener und Freylinghausen*, Frankfurt/M: Academic Research, 2015.
- ERLER GEORG, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr., t. 2: Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911/12.
- FRANCKE AUGUST HERMANN, *Tagebuch von August Hermann Francke*, Halle (Saale), 01.07.1718–31.12.1718; AFSt/H A 172: 1.
- FRANCKE AUGUST HERMANN, *Tagebuch von August Hermann Francke*, Halle (Saale), 01.01.1719–31.12.1719; AFSt/H A 173: 1.
- F[FRANCKE] G[OTTHILF] A[UGUST], „Vorbericht“, *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM [...] Nebst Einem Anhang einer kurtzgefaßten Littauischen GRAMMATIC [...] von Friederich Wilhelm Haack [...]*, HALLE: Druckts Stephanus Orban, Univers. Buchdr., 1730, l. 2r–2v.
- FrDM – [FREYLINGHAUSEN JOHANN ANASTASIUS], *Dawádnas Mókšlas apie Dušiós Išgánimą Pagal šwentą Ráštą surašytas nūg A. Freylinghausen, Kunningo Szw. Ulrikaus Bažnyčiós o iš wókiško į lietuwišką Liežuwi pėrrašytas ir wissiems Išgánimo trokštantiems ant Géro išdūtas nūg Draugú lietuwiškós Išskalós, Išspauštas Atoje: Pas Steponą Orbaną*, 1729.
- FrL – [FRANCKE AUGUST HERMANN], *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens / Bestehend in vier Theilen [...] Die Xte Auflage*, Halle: In Verlegung des Wäysenhauses, M DCC XXV.
- FrO – [FREYLINGHAUSEN JOHANN ANASTASIUS], *Ordnung Des Heyls / Nebst einem Verzeichniß Der wichtigsten Kern=Sprüche H. Schrift / darinn die fürnehmsten Glaubens=Articul gegründet sind, Wie auch einem so genannten Güldenem A / B / C / und Gebetlein. Denen Einfältigen und Unerfahrenen zum Besten heraus gegeben von Joh. Anastas. Freylinghausen. Dritte Auflage*, HALLE: In Verlegung des Wäysenhauses, 1724.
- FRÖLICH [GEORG REINHOLD], „Behrendt, Johann“, in: *Altpreußische Biographie*, t. 1, herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische

- Landesforschung von Christian Krollmann, Marburg, Lahn: N. G. Elwert Verlag, 1974, p. 42.
- GINEITIS LEONAS, *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- [HAACK FRIEDERICH WILHELM], *VOCABULARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM, Darin alle im Neuen Testament und Psalter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten sind; Nebst Einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauischen Seminario zu Halle, HALLE: Druckts Stephanus Orban, Univers. Buchdr., [1730].*
- HINRICHS CARL, *Preußentum und Pietismus. Der Pietismus in Brandenburg-Preußen als religiös-soziale Reformbewegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.
- JABLONSKI DANIEL ERNST, Brief an Gotthilf August Francke, 10.09.1729; AFSt/H C 214/215.
- KAUNAS DOMAS, *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- KEIL ADOLF, „Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogthum Littauen unter Friedrich Wilhelm I“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1886, t. 22, p. 93–137.
- KOTSCH MICHAEL, *August Hermann Francke: Pädagoge und Reformers*, Dillenburg: Christliche Verlagsgesellschaft, 2011.
- LEBEDYS JURGIS, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J[uozas] Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.
- „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, in: *ACTA BORUSSICA [...] Des III Bandes, Erstes Stück*, Königsberg und Leipzig: Bey Christoph Gottfried Eckart, 1732, p. 52–67.
- LEHNERDT, „Lysius, Heinrich“, in: *Altpreussische Biographie*, t. 1, herausgegeben von Christian Krollmann, Marburg, Lahn: N. G. Elwert Verlag, 1974, p. 414.
- Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, 23. 08.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 72r–73r.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, 18.10.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 74r–75v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, o. D. [03.1719]; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 52r–53v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 23.01.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 2r–4v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 15.02.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 14r–17v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, 8.04.1721; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 88.
- LYSIUS HEINRICH JOHANN, *Mažasis katekizmas*, pagal Berlyno rankraštį parengė

- Pietro U. Dini, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- MATULEVIČIUS ALGIRDAS, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius: Mokslas, 1989.
- Mažas Katgismas D. Mertino Luteraus / Lietuviškay ir Wokiškay / Ant Maloningiausoj Prusū Karalaus Isákimo wissū Wyskupū ir Klebonū Lietuwoj’ Sutarimu / Iß naujo Tilžeje Mete 1722, pérweizdétas.* Ir Karalauzczuje iš spáustas.
- MICHELINI GUIDO, *Mažosios Lietuvos giesmyų istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.
- MOELLER FRIEDWALD, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zum Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. 1968.
- Nidos mokyklos kronika*, sudarė Gitanas Nausėda ir Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Petro ofsetas, 2016.
- PANZER BALDUR, *Der Kleine Catechismus D. M. Lutheri Mázas Katgismas D. Mertino Lutteraus. Besorgt von D. Henrich Lysius Tillsitt 1719*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 1993.
- PAULI JOHANN ARNOLD, Brief an Gotthilf August Francke, 10.09.1727; AFSt/H C 467/3.
- PETKŪNAS DARIUS, *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012.
- QVANDT, JOHANN JACOB, [„Vorrede“], in: *BIBLIJA Tai esti Wissas Szwentas Raßtas Séno ir Naujo Testamento [...] Nū keliu Mokytojū Lietuwoj’ Lietuviškay perstattytas*, Karalauzczuje, 1735, p. 16.
- RIEDELSE ERICH, *Pietismus und Orthodoxie in Ostpreußen. Auf Grund des Briefwechsels G. F. Rogalls und F. A. Schultz mit den Halleschen Pietisten*, Königsberg (Pr.) und Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1937.
- ROGGE ADOLF, „Heinrich Lysius in Litauen und Masuren“, in: *Altpreussische Monatschrift*, 1881, t. 18, p. 116–135.
- SCHILLER CHRISTIANE, „Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz“, in: *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, 1994, t. 3(2), p. 375–392.
- SCHILLER CHRISTIANE, „Das Litauische Seminar in Halle (1727-1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche“, in: *Acta Baltica*, 1994, t. 32, p. 193–223.
- Schule und Absolutismus in Preussen. Akten zum preußischen Elementarschulwesen bis 1806*, herausgegeben von Wolfgang Neugebauer, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1992.
- SKRUPSKELIS IGNAS, *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių lietratūroje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1967.
- [SPENER PHILIPP JACOB], *PIA DESIDERIA: Oder Hertzliches Verlangen / Nach Gottgefälliger besserung der wahren Evangelischen Kirchen / sampt einigen dahin einfältig abzweckenden Christlichen Vorschlägen [...]*, Franckfurt am Mayn: In Verlegung Johann David Zunners. Getruckt bey Johann Diederich Fritgen, M DC LXXVI [1676].

- TERVEEN FRITZ, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714-1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt, 1954.
- TRIŠKAITĖ BIRUTĖ, „Petro Gotlybo Milkaus prieraišai rankraštiniam žodyne *Clavis Germanico-Litvana*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 39-86.
- TRIŠKAITĖ BIRUTĖ, SIDABRAITĖ ŽAVINTA, „Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 47-88.
- WALLMANN JOHANNES, *Pietismus und Orthodoxie. Gesammelte Aufsätze III*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- WINTER EDUARD, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker*, Berlin: Akademie Verlag, 1954.
- WOTSCHKE THEODOR, *Georg Friedrich Rogalls Lebensarbeit nach seinen Briefen*, Königsberg i. Pr., 1928.
- Zum Litauischen Hoffgericht verordnete Praesident und Rätthe an König Friedrich II, 26. 01.1745, GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e, Nr. 16, l. 8r-9v.

Cultural Competition and Collaboration of Confessions in Lithuania Minor in the First Half of the Eighteenth Century: Impulses for Lithuanian Writing

Summary

The article aims at the analysis of confessional competition between traditional Evangelical Lutherans, or Orthodox Lutherans, and Pietists that took place from the second to the fourth decades of the eighteenth century in Lithuania Minor. Emphasis is placed on the impulses for Lithuanian writing that were stimulated by this competition. The article focuses on (1) how the competition between Evangelical Lutherans and the Pietists developed, (2) what the forms of their collaboration were, and (3) what effect this competition and collaboration had on the evolution of Lithuanian writing and on the culture of Lithuania Minor. This is shown through two distinct examples of activities of Pietist Heinrich Lysius (1670–1731) and Orthodox Lutheran Johann Behrendt (1667–1739), which ensued in the environment of intense competition and collaboration.

In the context of confessional competition and collaboration, two centres stand out in the literary and cultural life of the first half of the eighteenth century: Halle, the Pietists' centre, and Karaliaučius (Königsberg), the centre of Pietists and Orthodox Lutherans. In Lithuania Minor, the educational reform and publication of Lithuanian books associated with it was initially undertaken by the Pietists who from 1718 to 1721 were led by Heinrich Lysius, a church and school inspector, a professor at Königsberg University, and an assessor of Semba consistory. Later the initiative was taken over by the Orthodox Lutherans unified by Johann Jacob Quandt, also a professor at Königsberg University, who was also the senior court preacher, an assessor and superintendant general of Semba consistory.

Heinrich Lysius's letters to August Hermann Francke written from 1718 to 1721, Francke's diaries and information in the periodical press point to intensive collaboration between the Pietists of Halle and Königsberg in implementing orders issued by Friedrich Wilhelm I of Prussia, in particular those concerning the training of teachers and pastors for Lithuanian parishes. Although Lysius, who was not of local descent, could not rally Lithuanian pastors for long-term work (they opposed demanding requirements for pastors and the policy of language use; also, the funds for the implementation of the foreseen plans were insufficient), his activities had some positive outcomes: (a) the manuscript of

Luther's *Small Catechism* (1719) was prepared under his guidance, and (b) the Lithuanian language seminar was established at Königsberg University in 1718.

The period of the 1720s–1730s was especially productive for Lithuanian literature. The demand for teaching literature that arose in the process of the development of the system of obligatory primary education encouraged initiative on both sides. Orthodox Lutherans initially published Luther's *Small Catechism* prepared under Lysius's guidance (1722, 1726, 1730, etc.). A translation of Johann Anastasius Freylinghausen's treatise *Ordnung des Heyls – Dawádnas Mókslas apie Duþiòs Iþgánimą* (1729; 1735) – prepared by the participants of the Lithuanian language seminar, the dictionary *Vocabularivm Litthvanico-Germanicvm, et Germanico-Litthvanicum* (1730) by the seminar dozent Friedrich Wilhelm Haack, and later two editions of Fabian Ulrich Glaser's hymnal *Kélos Nobáznos Giesmes* (1736, 1738) were all published in Halle. In this way Halle became a centre for the teaching of the Lithuanian language (the Lithuanian language seminar functioned from 1727 to 1740) and for preparation and publication of Lithuanian Pietist literature. Orthodox Lutherans prepared the New Testament (1727), the Book of Psalms (1728), agenda *Dawádnas Pamokinnimas* (1730), the hymnal *Iþ naujo pérweizdétos ir pagérintos Giesmû-Knygos* (1732), and the complete Bible (1735). All these books were published in Königsberg.

The letter of 20 March 1729 of Johann Behrendt, Bishop of Įsrutis (Insterburg), to Gotthilf August Francke shows that the confrontation between the Pietists of Halle and the Orthodox Lutherans of Lithuania Minor was not strong, because (a) requested by Gotthilf August Francke, the head of the seminar of the Lithuanian language in Halle, Behrendt edited the translation of Johann Anastasius Freylinghausen's treatise *Dawádnas Mókslas apie Duþiòs Iþgánimą* by the seminar participants (1729); b) requested by Francke, he translated the prayer from the above treatise 'Maldé kurre Jaunieji / prie Spawedés eidami sakyti gál' ('Gebetlein / welches von der Jugend an statt einer Beicht gebraucht werden mag') into Lithuanian.

Participants of the Lithuanian language seminar in Halle had also translated August Hermann Francke's programmatic treatise *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens* into Lithuanian, but there is no information regarding its publication. Lithuanian translations of two prayers from this treatise were included in Freylinghausen's treatise *Dawádnas Mókslas apie Duþiòs Iþgánimą*: (a) 'Malda dienįška. Rytmeceis skaitoma' ('Ein täglicher Morgen=Seegen'); (b) 'Malda dienįška. Wakarais skaitoma' ('Ein täglicher Abend=Seegen').

A broad information and communication network created prerequisites for successful activities of the Pietists of Halle and those of Lithuania Minor.

Maintenance of regular contacts consolidated motivation for joint work and provided a strong impetus for the culture of Lithuania Minor by stimulating the development of churches and of the whole system of education. The fact that the Pietists were looking for contacts with Orthodox Lutherans shows that they avoided confessional and territorial insularity.

Cultural competition between Orthodox Lutherans and Pietists of the first half of the eighteenth century was constructive: numerous processes point to an action and a subsequent counteraction. Therefore an evaluation of literary and cultural processes should take into account not only the merits of one particular side, but also the steps made by one side that resulted in steps taken by the other side.

KEYWORDS: Evangelical Lutherans; Pietism; Heinrich Lysius; Johann Behrendt; Prussian Lithuania; literature of Lithuania of the eighteenth century; Heinrich Lysius; Johann Behrendt; Prussian Lithuania; literature of Lithuania of the eighteenth century.

Gauta 2018 04 20

Priimta 2018 05 05

PUBLIKACIJOS

MARTINUS GRADOVVIUS

Elegia de resurrectione Domini nostri
Iesu Christi (1561)

MARTYNAS GRADOVSKIS

Elegija apie mūsų Viešpaties Jėzaus
Kristaus prisikėlimą (1561)

MARTINUS GRADOVVIUS

ELEGIA DE RESURRECTIONE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI
continens descriptionem pugnae Ipsius apud inferos et simul
triumphi Eius ascendentis ad Patrem, scripta ad illustrissi-
mum principem et dominum, dominum Nicolaum Radzivil,
ducem in Olika et Niesvisz, palatinum Vilmensem, cancella-
rium et marschalcum Magni Ducatus Lithvvaniae generalem,
Brestensem, Schaulensem¹ et Borisoviensem² capitaneum
etc., autore Martino Gradovvio Caunensi I[icenciato] anno
1561

EPIGRAMMA M[AGISTRI] CASPARIS LANGERFELDII
REGIOMONTANI

Annua lux rediit, qua factus victima Christus
 captivas Stygio carcere duxit oves
praeclarumque tulit qua victor honore triumphum,
 Tartaream fuso fregit ut hoste domum.
5 Hisce recordari nos talia gesta diebus
 laetaque victori cantica ferre decet.
Sunt igitur laudanda tui monumenta laboris,
 quod decoras Christi versibus acta tuis.
Perge sequi Musas doctisque favere Camoenis,
10 o Martine mihi fratris amate loco:
sic tibi perpetuo florentem tempore famam,
 qua decus haud possis maius habere, feres.
Maeonidis clarum quis nosset nomen Homeri,
 extarent operis ni monumenta sui?
15 Vivit adhuc nomen Nasonis amabile vatis
 nec iacet Andini gloria spreta senis.
Carmine praestantes vivunt post fata poetae,
 nescit et ipsorum splendida fama mori.

¹ Editio a. 1561 *Schanlensem* habet.

² Editio a. 1561 *Borisoniensem* habet.

MARTYNAS GRADOVSKIS

ELEGIJA APIE MŪSŲ VIEŠPATIES JĖZAUS KRISTAUS PRISIKĖLIMĄ, aprašanti Jo kautynes požemio pasaulyje, taip pat triumfo eiseną pas Tėvą, adresuota šviesiausiajam kunigaikščiui ir ponui, ponui Mikalojui Radvilui, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Vilniaus vaivada, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriui ir didžiajam maršalkui, Bresto, Šiaulių ir Borisovo seniūnui ir t. t., ir sukurta licenciuoto Martyno Gradovskio iš Kauno 1561 metais

MAGISTRO KASPARO LANGERFELDO
IŠ KARALIAUČIAUS EPIGRAMA

- Vėl atėjo kasmetė diena, kada Kristus, tapęs auka,
išvedė iš Stigės kalėjimo į nelaisvę paimtas avis
ir kaip nugalėtojas garbingai pelnė šlovingą triumfą,
sutriuškinęs priešą ir palaužęs Tartaro viešpatiją.
- 5 Šią dieną mums dera paminėti tokį žygį
ir giedoti nugalėtojui džiaugsmingas giesmes.
Todėl vertas pagyrimo tavo darbo paminklas,
kad savo eilėmis šlovini Kristaus darbus.
- Ir toliau sek Mūzoms įkandin ir būk atsidavęs mokytojoms
- 10 Kamenoms, o Martynai, mano mylimas tarytum brolis:
taip pelnysi visą laiką žydinčią šlovę,
už kurią didesnės garbės negalėtum pasiekti.
Kas žinotų garsų Homero iš Majonijos vardą,
jei nebūtų likę jo kūrinijų?
- 15 Iki šiol gyvuoja mielas poeto Nazono [Ovidijaus] vardas
ir nėra sumenkusi Andų senolio [Vergilijaus] šlovė.
Giesmėmis žymūs poetai po mirties lieka gyvi,
ir jų spindinti šlovė yra nemari.

Il[l]ustrissimo principi et domino, domino Nicolao Radivilo, duci in Olika et Niesvisz, palatino Vilmensi etc., domino meo clementissimo, salutem plurimam dico

Laeta dies rediit laeto sacrata triumpho
et merito summa laude vehenda piis,
qua Christus victa crudeli morte revixit
et simul ad coelos ampla trophaea tulit.

5 Non illum Phlegeton, Stygius nec terruit Orcus
nec triplici latrans Cerberus ore canis.

Non superas illum vetuit transcendere ad auras
astus perversi Daemonis atque furor.

10 Haec nisi lux tristi fulsisset amabilis orbi,
non potuissemus regna videre Dei.

Mens hominum morbis nam cum polluta scateret
nos et Tartarae poena maneret aquae,
coelorum oppositis et stabat ianua valvis,
ad superas poterat nemo redire domos.

15 Horrida mors homines captos caligine mentis
ad Stygis infernas praecipitabat aquas,
nullius et poterant lenire piacula cladem
nec poterant placidum restituere Deum.

Ergo sedebamus miserando carcere clausi
20 atque loco vitae fulmina mortis erant.

Totus nec mundus nec homo nec et angelus ullus
salvificas poterant applicuisse manus.

Una sed aeterni proles dilecta Parentis
Legis pro nobis est grave passa iugum,
25 debita iustitiae solvit quoque praemia Patri
suppliciumque tulit corpore triste suo.

Iusta trophaea tulit tandem, mors morte fugavit
mortem, dum Stygias et superavit aquas;
supplice pro nobis Patrem quoque voce precatur
30 iustaque divino flamine corda regit.

luce reviximus omnes,

Sveikinu šviesiausiąjį kunigaikštį ir poną, poną Mikalojų
Radvilą, Olikos ir Nesvyžiaus kunigaikštį, Vilniaus vaivada
ir t. t., savo maloningiausiąjį poną

Sugrįžo džiaugsminga diena, pašvęsta džiaugsmingam triumfui,
kurią dievoti žmonės pagrįstai turi labiausiai liaupsinti,
nes per ją Kristus, nugalėjęs žiauriąją mirtį, atgimė
ir kartu įnešė į dausas gausius [savo pergalės] trofėjus.

5 Neišgąsdino jo Flegetontas, Stigės Orkas
nė trimis nasrais lojantis šuo Kerberas.

Persikelti į dausas jam nesutrukdė
piktojo Demono apgaulė ir įdūkis.

Jei ši miela diena nebūtų sušvitusi liūdnam pasauliui,
10 nebūtume galėję regėti Dievo karalystės.

Juk kai sugedusi žmonių prigimtis buvo apnikta ligų
ir mums reikėjo patirti Tartaro vandenų bausmę,
o durys į dangų buvo užvertos,
niekas negalėjo grįžti į dangiškus namus.

15 Baisioji mirtis proto tamsos apimtus žmones
nutrenkdavo į požeminius Stigės vandenis,
nė vieno žmogaus aukos negalėjo sušvelninti tokio galo
ir negalėjo permaldauti Dievo.

Tad sėdėjome uždaryti varganame kalėjime
20 ir vietoj gyvenimo buvo mirties žaibai.

Visas pasaulis, joks žmogus anei angelas
negalėjo ištiesti gelbstinčios rankos.

Vienintelis mylimas Amžinojo Tėvo Sūnus
prisiėmė dėl mūsų sunkų Įstatymo jungą
25 ir sumokėjo Tėvui deramą atpildą už teisingumą
bei savo kūnu iškentė liūdną bausmę.

Galop [Kristus] pelnė teisėtus pergalės trofėjus, mirtis mirtimi
nugalėjo mirtį ir įveikė Stigės vandenis;

[Kristus] meldžiamu balsu taip pat prašo už mus Tėvą
30 ir per Šventąją Dvasią valdo teisiųjų širdis.

Tad ši diena, kurią mes visi atgimėme,

laudibus a cunctis est celebranda piis,
morte sua Christus qua nos a morte redemit,
 crimina et abstersit sanguine nostra suo,
35 reddidit ac nobis amissae munera vitae
 evertens Stygii fortiter hostis opes.
Cumque dies rediit totum celebranda per aevum,
 perdita qua nobis est reparata salus,
Divinum tenui descripsi voce triumphum,
40 maxime dux patriae lausque decusque meae.
Carmina sunt, fateor, iuvenili condita plectro
 et vix tam claro principe digna legi.
At cum contineant non fictas carmina voces,
 sed referant summi gesta stupenda Dei,
45 accipe missa tibi placato munera vultu
 hinc, ubi Marchiacos Odera findit agros,
et cum nulla gravi te cura labore fatigat,
 haec mea fac animo scripta favente legas.
Sic me quando virum maturis fecerit annis
50 tempus et ingenii gratia dives erit,
Musica tum rursus me tangere plectra iuvabit,
 carmina quaeque legas his meliora canam.
Dignus es, ut docto celeberris carmine vatum,
 pulchrius in vita quo nihil orbis habet,
55 utque tibi curae sit nostra Camaena, precamur.
 Quam foveas animi pro bonitate tui,
id petit, id genitor votis ardentibus optat,
 impositum Caunae qui gerit urbis onus,
undique caeruleo quam Memela flumine cingit,
60 clarior haud patriam quo rigat amnis humum.
Sic tua clarescat bonitas, sapientia, virtus,
 iustitiae, pacis, religionis amor,
ac tua quae nunquam laus est peritura sub aevo
 crescat et ad summi se vehat astra poli.
65 Eveniantque tuis, precor, omnia prospera factis,
 det Deus et coeptis fata secunda tuis.

visų dievotų žmonių turi būti keliama į padanges,
nes Kristus savo mirtimi išpirko mus iš mirties,
savo krauju nuplovė mūsų nusikaltimus
35 ir gražino mums prarastojo gyvenimo dovanas,
narsiai sugriovęs priešą iš Stigės galybę.
Vėl atėjus šiai per amžius minėtinai dienai,
kada mums buvo gražintas prarastas išganymas,
silpnu balsu apgiedoju Dievo triumfą,
40 didžiausiasis mano tėvynės kunigaikšti, jos šlove ir puošmena.
Pripažįstu, kad šios giesmės sukurtos jaunučio poeto
ir vargiai yra vertos, kad jas skaitytų toks garsus kunigaikštis.
Bet kadangi jos aprašo ne išgalvotus dalykus,
bet atpasakoja nuostabius didžiojo Dievo darbus,
45 priimk nuolankiai tau pasiūstas dovanas
iš čia, kur Oderis skrodžia Marchijos laukus,
ir kai tavęs nevargins joks rūpestis ir sunkus darbas,
su palankiu nusiteikimu perskaityk šį mano kūrinį.
Kai bėgant metams aš tapsiu vyru
50 ir įgausiu daugiau talento,
tada vėl galėsiu imtis Mūzų lyros
ir sudėti geresnių už šias giesmių, kad jas skaitytumei.
Esi vertas būti šlovinamas mokytomis poetų giesmėmis tu,
už kurį pasaulis [šiuo] gyvenime neturi nieko gražesnio,
55 todėl prašome rūpintis mūsų Kamena.
Kad dėl savo širdies gerumo būtum jai palankus,
prašo, karštai pageidauja ir [mano] tėvas,
einantis pavestas pareigas Kauno mieste,
kurį mėlynais vandenimis iš visur juosia Nemunas,
60 už kurį nėra garsesnės upės, drėkinančios gimtąją žemę.
Tegu garsėja tavo gerumas, išmintis, dorybė,
teisingumo, taikos, dievotumo [arba: tikėjimo] meilė.
Lai didėja ir kyla iki dangaus žvaigždžių
tavo per amžius niekada neišblėsianti šlovė.
65 Telydi visokeriopa sėkmė tavo darbus,
lai Dievas būna palankus tavo sumanymams.

Quod superest, longum foeliciter exige tempus
et numerata Pylii saecula terna ducis.

Tuae excellentiae deditissimus
Martinus Gradovius Caunensis

Elegia de resurrectione Domini nostri Iesu Christi continens descriptionem pugnae Ipsius apud inferos et simul triumphum Eius ascendentis ad Patrem

Carmine fert animus victorem dicere Christum
atque resurgentem concelebrare Deum,
quando tulit clarum devicta gente triumphum,
regia Tartarei quam fovet atra ducis.

- 5 Qui fueras, cum facta fuit nec terra nec unda
nec vaga fulserunt sydera, Christe, fave
et teneram sancto conamine dirige mentem,
ut possim dextrae gesta referre tuae.
- Christus ut immensa descendit luce sub umbras,
10 Ditis ubi bifida regia fronte patet,
intrepidus diras tendit Plutonis ad aedes,
infera sulphureas Styx ubi volvit aquas,
et properabat iter iam victor honore futurus
ingrediens Stygiae limina prima domus.
- 15 Forte sua Pluto tum prospiciebat ab arce,
undique quae nigro marmore tecta nitet,
atque ubi cognovit venientis lumina Christi,
adversus regnum qui ferat arma suum,
protinus auxilium magno clamore precatur³,
- 20 quotquot Avernalis curia Ditis habet,
immanesque monet socios precibusque fatigat,
defandat forti quo sua tecta manu:
„O socii (referens), pars nostri maxima regni,

³ Editio a. 1561 *precantur* habet.

Lieka tik palinkėti tau laimingų ilgiausių metų
ir sulaukti trigubo Pilo valdovo [Nestoro] amžiaus.

Tavo kilnybei labiausiai atsidavęs
Martynas Gradovskis iš Kauno

Elegija apie mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus prisikėlimą,
aprašanti Jo kautynes požemio pasaulyje, taip pat triumfo
eiseną pas Tėvą

Širdis akina apgiedoti nugalėtoją Kristų
ir kartu pašlovinti prisikeliantį Dievą,
kai jis nuskynė garsią pergalę, nugalėjęs [požemio] kariauną,
kurią palaiko juodi Tartaro kunigaikščio rūmai.

5 Kristau, kuris buvai, kai dar nebuvo nei sausumos, nei vandens,
nei suspindo klajojančios žvaigždės, būk [man] palankus
ir kreipk [mano] menką protą, ėmusį švento sumanymo,
kad galėčiau atpasakoti tavo dešine atliktus žygius.

Kristus, švytėdamas beribe šviesa, nusileidęs į šešėlių karalystę,
10 kur stūkso Dito rūmai su dviejų dalių frontonu,
be baimės patraukia baisiosios Plutono buveinės link,
kur požeminė Stigė ridena sieros bangas,
ir paskubino žingsnį kaip nugalėtojas, netrukus pelnysiantis šlovę,
peržengęs Stigės namų [t. y. pragaro] slenkstį.

15 Plutonas tąsyk atsitiktinai žvelgė nuo savo pilies,
kuri iš visų pusių spindi padengta juodu marmuru,
ir, išvydęs šviesą, skleidžiamą artėjančio Kristaus,
pakėlusio ginklus prieš jo karalystę,
griausmingai sušukęs, bematant kviečia į pagalbą

20 visus Averno [t. y. požemio pasaulio] Dito dvaro įnamius,
ir ima melsti baisiuosius [savo] bendražygius,
idant narsia ranka gintų jo namus:
„O bendražygiai, sudarantys didžiąją mano karalystės dalį,

quam mihi Theseo foedere iunxit amor:
25 ecce Dei soboles, mihi formidata propago,
 clara cupit nostri tollere iura fori.
Ergo agite, o celeres, arma, arma hostilia ferte
 hostilesque gravi pellite Marte manus.
Ferte citi flammās, date praelia, scandite muros,
30 induat et vestrum cassis aperta caput.
Nunc animis opus est, animosas iungite vires:
sic noster summa laude vigebit honos”.
Haec ubi dicta dedit, tenuit mora nulla vocatos,
 sed peragunt domini seria iussa sui:
35 undique se glomerant [s] Stygio plebs subdita regi,
 ceu nix cum gelidam plurima vestit humum;
altera pars arcum gestat celeresque sagittas,
 altera crudeli pars latus ense tegit.
Ille inflat lituos portaeque repagula ponit
40 duraque veloces ad iuga cogit equos.
Improvisi adsunt multis cum millibus hostes,
 exerit et vires Styx tenebrosa suas;
praecipue sathanas, peccati suasor et author,
 horrendi capitis cornua bina quatit.
45 Christus at, aeterni soboles veneranda Parentis,
 inceptum laeta mente peregit iter
infernaeque domus immania regna revisit
 ingrediens arcem, lubrice Pluto, tuam.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
50 ecce reluctatur gens inimica Deo:
undique tela volant diram minitantiā mortem,
 omnia qui solus praevidet ante Deo;
quisque suos flectit sinuosis cornibus arcus
 eliditque furens aspera tela manu –
55 terribilis toto soevit Mars impius Orco,
 dum metuit nomen, Christe benigne, tuum.
Interea Christus saevum tendebat ad Orcum,
 in quem nil proprii fulmina iuris habent.

kuriuos Tesėjo sutartimi sujungė su manimi meilė,
25 Dievo sūnus, man grasantis jo palikuonis,
trokšta panaikinti aiškius mano teismo įstatymus.
Tad mikliai traukite ginklus, neškite juos čion
ir narsiai atremkite priešo puolimą.
Greitai gabenkite [čion] liepsnas, stokite į mūšį, lipkit ant mūrų
30 ir užsidėkite ant galvos atvirą šalną.
Atėjo laikas parodyti drąsą, ją paremkite [fizine] jėga,
ir tokiu būdu mūsų vardas sulauks didžiausios šlovės.“
Jam tai tarus, sušaukti [požemio gyventojai] bematant
ima vykdyti griežtą savo šeimininko įsakymą:
35 iš visur renkasi Stigės valdovo valdiniai
it sniegas, storai užklojantis šalčio sukaustyta žemę;
vieni nešasi lanką ir greitąsias strėles,
kiti juosiasi prie šono baisųjų kardą.
Plutonas sutrimituoja, atšauna vartų skląščius
40 ir ima kinkyti eikliuosius žirgus.
Netikėtai susitelkia daug tūkstančių priešų,
tamsioji Stigė taip pat išveda savo pajėgas,
šėtonas, gundęs nusidėti ir nuodėmės kaltininkas,
purto baisiąją dviragę galvą.
45 Bet Kristus, pagarbos vertas amžinojo Tėvo palikuonis,
džiaugsmingai tęsė pradėtą žygį
ir užsuko į baisiąsias požemio rūmų valdas,
įžengęs į tavo, siaubūne Plutonai, pilį.
Prieangio prieigose ir pačiuose Orko nasruose
50 Dievui priešiška padermė ima kautis:
iš visų pusių ant Dievo, kuris vienintelis iš anksto viską numato,
pasipila mirtį nešantys ginklai;
visi [požemio gyventojai] įtempia riestuosius lankus
ir įdūkę leidžia [į Kristų] žiauriąsias strėles –
55 po visą Orką siaučia baisi kova,
išsigandus tavo, gerasis Kristau, vardo.
Kristus tuo metu [verdant kovai] toliau traukė baisiojo Orko link,
nes žaibų smūgiai neturi jam jokios galios.

In clausa trepidis mox astitit hostibus aede,
 60 protinus et tales edidit ore sonos:
 „Tantane vos generis tenuit fiducia vestri,
 vos contra Dominum sumere tela decet?
 An vestrum numen, mihi dicite, cuncta gubernat,
 quicquid habet tellus, aequora quicquid habent?
 65 Non equidem: dicor Dominus terraeque marisque,
 cunctaque per nomen sunt fabrefacta meum.
 Me solum mundus Dominum veneratur et orat,
 meque Deum radians cantat uterque polus.
 Me celum unanimi, me concinit ore potestas,
 70 Angelicus laeto me canit ore chorus.
 Sum Dominus, frustra est mihi contradicere regi:
 me metuit totus quicquid hic orbis habet”.
 Haec ubi dixisset, surrectis auribus astant:
 pars sua veloci terga dedere fugae,
 75 pars circum Stygias magno clamore paludes
 mentis inops errat, cunctaque turba furit.
 Adventante Deo tremuere palatia Ditis,
 inferni fortes et crepuere fores.
 Protinus atque imas baratri petiere latebras
 80 sperabantque nihil iam superesse mali.
 At Christus clausos Erebo⁴ trepidante recessus
 invadit, fortes et populatur aquas.
 Illorum hac illac diversa parte feruntur
 tela, sed in nihilum mox ruitura cadunt.
 85 Ille instat rumpitque fores – nec claustra nec ipsi
 pellere custodes vi potuerunt Deum –,
 impulsa[e]que procul disiecto cardine Ditis
 (horrendum dictu) procubuere fores.
 Hic Christus primum multis e millibus unum
 90 crinibus arripuit complicitumque necat.
 At reliqui celeri fugerunt ocyus aura,

⁴ Editio a. 1561 *erebro* habet.

Vos užsivėrus rūmams stojęs tarp drebančių priešų,
60 jis bematant garsiai taip tarė:
„Ar šitiek jūs sužūlėjote,
ar dera jums griebtis ginklų prieš Viešpatį?
Ar tai jūsų dievas, sakykite man, valdo visa,
kuo turtinga žemė ir vandenys?
65 Anaip tol. – Aš esu vadinamas žemės ir marių Viešpačiu
ir visa yra sukurta mano vardu.
Vienintelį mane pasaulis gerbia ir meldžia kaip Viešpatį
ir [vieninteliam] man, kaip Dievui, gieda giesmes abu poliai [t. y. žemės ir
dangaus gyventojai, žmonės ir šventieji danguje].
Mane vienbalsiai šlovina ir dangus, ir žemės galiūnai,
70 mane džiugiais balsais šlovina angelų choras.
Aš esu Viešpats, tuščia prieštarauti man, Karaliui:
manęs bijo visas šis pasaulis.“
Tai jam tarus, [pragarininkai] sustoja ištempę ausis:
vieni mikliai atsukę nugaras sprunka,
75 kiti, netekę proto, baisiai rékaudami pasileidžia
po Stigės pelkes, visa? kariauna ima siautėti.
Dievui prisiartinus, sudrebėjo Dito rūmai,
subraškėjo tvirtieji požemio vartai,
ir [požemio gyventojai] akimoju išsislapstė po giliausias pragarmės kertes,
80 tikėdamiesi, kad jau nebegresia joks pavojus.
Bet Kristus, Erebui tirtant iš baimės, puola uždaras slėptuves
ir forsuoja sunkiai įveikiamus prieinamus vandenis [t. y. pilį juosiančius
vandens griovius].
Iš visų pusių į jį pasipila [požemio gyventojų] ginklai,
bet greitai krenta [žemėn] nepasiekę savo tikslo.
85 Kristus tęsia puolimą ir ima daužyti vartus –
nei skląščiai, nei patys sargybiniai negalėjo jėga atremti Dievo
– ir, išplėšus vyrius, Dito [rūmų] vartai po smūgio
(baisu ir sakyti) išvirto ant žemės.
Tada Kristus pirmą pasitaikiusį priešą iš daugelio tūkstančių
90 sugriebė už plaukų ir suraitytą nukauna.
likusieji spruko greičiau užu vėją,

personat horrendo totus et ore chorus.
 Ipse caput scelerum Pluto, regnator Averni,
 Tartarae cuius iura paludis erant,
 95 movit ad antra pedes (pedibus timor addidit alas⁵),
 dum sua detrectat subdere colla iugo,
 utque suam vitam defendere possit ab hoste,
 saxa suis volvit viribus ante fores.
 Ast instat Christus divinis desuper armis
 100 inclusumque antro comprimit ense ducem.
 Ille autem – neque enim fuga iam super ulla pericli –
 (proh dolor) ingentes evomit ore faces
 involvitque domum multa caligine coeca
 et telo firmat corpus inerme suum.
 105 Sed nihil hic fraus ulla iuvat, nil proficit astus,
 nil sua tela, sui nil valere doli:
 hic oculos rursus Christus villosaque setis
 corripit atque necat pectora semiferi
 quadrupedemque ipsum vinclis constringit ahenis,
 110 eius et iniecta compede crura sonant.
 Ille furens morsu tentat divellere vincla
 nec quicquam et frustra territus ore fremit.
 Intima disiectae trepidabant viscera terrae
 Lethaeas Christo concutiente domos.
 115 Hinc sese ad manes sanctos animasque piorum,
 immersos Stygii quos habuere lacus,
 per tenebras Erebi tenebrosaque regna Draconis
 Elysium Christus contulit ipse nemus.
 Ecce Prophetarum series numerosa sciebat
 120 tempora Messiae laeta futura sui
 deque procul Christum victricia signa videbat
 iustaque Lethaeos vincula ferre duces.
 Mille igitur coetus tollunt super aethera plausus,
 huius laetitiae nec modus ullus adest.

⁵ Editio a. 1561 *alis* habet.

baisiais balsais gaudžia visas [pragarininkų] choras.
Pats nusikaltimų galva Plutonas, Averno vadeiva,
valdęs Tartaro pelkę,
95 pabėgo į urvus (baimė kojoms suteikė sparnus),
nenorėdamas lenkti kaklą po [Kristaus] jungu
ir gindamas nuo priešo [t. y. Kristaus] savo gyvybę,
savo jėgomis užritina akmenimis įėjimą.
Bet Kristus dieviškais ginklais atakuoja jį iš viršaus
100 ir puola su kardu urve užspeistą vadeivą.
O tas – jau nebebuvo kur sprukti nuo pavojaus –
(o varge!) ima baisiai spjaudyti ugnimi,
užtemdo vidų tirštais dūmais
ir čiumpa į ranką ginklą.
105 Bet nieko čia nepadeda jokia klasta, neišdega vylius,
nieko nedavė jo ginklai ir gudrybės:
Kristus vėl pakelia akis, griebia pusiau žmogų, pusiau gyvulį
už gaurų ir jį nukauna,
suriša keturkojį variniais pančiais,
110 ir skimbčioja surakintos jo kojos.
Anas įdūkęs veltui mėgina dantimis nutraukti
pančius ir, apimtas baimės, tuščiai riaumoja.
Giliausios išvartytos žemės gelmės virpėjo,
kol Kristus triuškino Lėtės viešpatiją.
115 Iš ten Kristus per Erebo tamsybes
ir niūrias Drakono valdas
patraukė į Elisijo giraitę pas šventąsias vėles ir teisiųjų
sielas, kurias Stigės pelkės laikė savo gniaužtuose.
Daugel Pranašų žinojo, kad ateis džiaugsmingas
120 jų Mesijo [atėjimo] laikas
ir iš anksto numatė, kad Kristus neš pergalės vėliavas,
o Lėtės valdovai – pelnytas grandines.
Tad tūkstantinė minia iki padangių kelia ovacijas,
ir nėra saiko šiam džiūgavimui.

125 Excipitur victor, resonat concentibus aer:
omnes laetitiae signa dedere suae.
Interea reliquos pater hortabatur Adamus,
tanta celebrarent ut benefacta Dei,
laeta triumphanti canerent ut carmina Regi,
130 vindice divinus quo reparetur honos.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
iamque triumphantem conspicit ipse Deum,
ardua sustollit geminas ad sidera palmas
humectatque suas imbre fluente genas:
135 „Venisti tandem, longos optata per annos
aeterni proles unica Patris“ ait.
„Vicit iter durum pietas, o maxime Christe,
qui non principium, sancte Redemptor, habes.
Sic equidem ducebam animo rebarque futurum
140 tempora dinumerans, unice nate Patris.
Expectatus ades, nostros miserate labores,
qui Phlegetontae vincula vincis aquae.
Da dextram miseris et nos his eripe damnis
infernoque tuum te⁶ duce tolle gregem.
145 Haec nisi fulsisset lux optatissima mundo,
Divinae nobis nil superesset opis.
Sed tu, nate Deo, nostros miserate dolores,
qui regis astriferi sidera clara poli,
morte tua mortem deles et sanguine sanas
150 maxima quos Legis fecerat ira reos,
et quia mens est casta Patris castosque requirit,
iustitia castos nos facis esse tua.
Reddis et ablatae nobis tot dona salutis,
simus ut aeternae pars quotacunque scholae,
155 ut liceat nobis rursus celebrare Parentem
atque piis precibus sollicitare Deum.
Ergo, Deus, salve, reparatae sancta salutis

⁶ Editio a. 1561 *de* habet.

125 Pasitinka nugalėtoją, dangus gaudžia nuo giesmių:
visi reiškė savo džiaugsmą.
Tuo tarpu protėvis Adomas ragina likusius
šlovinti tokias Dievo geradarystes,
giedoti triumfuojančiam Karaliui džiaugsmo giesmes,
130 kad jam [t. y. Kristui] padedant susigrąžintų Dievo pagarbą.
O išvydęs per pievas priešais ateinantį
ir pergale švenčiantį Dievą [t. y. Kristų],
iškėlė į aukštąsias žvaigždes abi savo rankas,
sudrėkino ašarų lietumi savo skruostus ir tarė:
135 „Galop atvykai, ilgus amžius lauktas
vienatini Amžinojo Tėvo [Sūnau.
Iš gailesčio įveikei [ši] sunkų kelią, o didysis Kristau,
neturintis pradžios šventasis Atpirkėjau.
Taip ir maniau širdyje ir laukiau įvyksiant,
140 skaičiuodamas amžius, vienatini Tėvo Sūnau.
Ateini laukiamas tu, kursai apgaili mūsų vargus,
kursai nugali Flegetonto vandenų grandines.
Ištiesk vargšams dešinę, ištrauk mus iš šių vargų ir
išvesk, žengdamas priekyje, iš požemio savo kaimenę.
145 Jei pasauliui nebūtų išaušusi ši laukiamiausia diena,
mums būtų nelikę Dievo pagalbos.
Bet tu, Dievo Sūnau, kursai apgaili mūsų sopulius,
kursai valdai spindinčius žvaigždėto dangaus šviesulius, –
savo mirtimi naikini mirtį ir [savo] krauju išgydai
150 tuos, kuriuos didžiausias Įstatymo pyktis padarė kaltus,
o kadangi Tėvo sumanymas yra tyras ir reikalauja tyrųjų,
savo teisumu tu mus padarai tyrus.
Taip pat gražini mums tieką Išganymo, kurio netekome, dovanų
kad taptume nors ir menkute amžinosios draugijos
155 dalimi, kad galėtume vėl šlovinti Tėvą
ir pamaldžiai melsti Dievą.
Tad būk pasveikintas, Dieve [Kristau], šventas išganymo

Ancora, qua puri purificante sumus.“
 Vocibus his Christum cum compellasset Adamus,
 160 tota cohors plausus voce sonante dedit.
 Exhibitos victor sed cum vidisset honores,
 gratanti turbae talia verba dedit:
 „Ponite corde metus tristesque evellite curas,
 vos ego perducam victor ad astra Patris.
 165 Linquite Tartareos mutata sede Penates,
 in vos nil sathanae fulmina iuris habent.
 Me duce strata iacent captivae vincula mortis,
 vindice me vobis coelica regna patent.
 Vester amor Ditis me regna subire coegit,
 170 reddere et irato debita λυτρά Patri.
 Me propter vobis coeli Pater annuit arcem,
 antea quae oppositis stabat operta seris.
 Ergo vos mecum victa Styge surgite, vestra
 iam mihi sunt stabili pectora iuncta fide.
 175 Sum Via, credentes superas quae ducit in aedes,
 invenit veram me sine nemo viam.
 Simplicitate Deum trinum coluistis in una,
 dum rexit firmus corpora vestra vigor.
 Praemia propterea tanta pietate feretis
 180 digna: dabo vobis regna tenenda Patris.
 Quare agite et magni pompam celebrate triumphi,
 longior ingressum nec mora tardet iter“.
 Haec ubi fatus erat, complaudunt vocibus omnes
 atque triumphantes ingrediuntur iter.
 185 Dulcisonis volucres concentibus aethera mulcent
 laetaque iam Domino carmina voce canunt.
 Interea tanti celebratur pompa triumphi,
 clarus et incedit victor honore novo.
 Non secus ut Romae, si quis superaverat hostes,
 190 ut sua subicerent debita colla iugo,
 Ausoniam victor populo mirante per urbem
 more suo niveis inveheretur equis;

Inkare, kurio nuskaistinti mes tampame skautūs“
 Kai Adomas šiais žodžiais baigė [savo] kreipimąsi į Kristų,
 160 visas būrys sugaudė pritarimo balsais.
 O nugalėtojas [t. y. Kristus], išvydęs rodomus pagarbos
 ženklus, dėkojančiai miniai tarė tokius žodžius:
 „Ginkite iš širdies baimes ir liūdnas mintis:
 aš, nugalėtojas, nuvesiu jus Tėvo žvaigždžių link.
 165 Pakeiskite namus ir palikite Tartaro penatus,
 Šėtono žaibai neturi jums jokios galios.
 Man vedant, guli nukritusios į nelaisvę paimtos mirties grandinės
 man gelbstint, jums atsiveria dangaus karalystė.
 Meilė jums mane privertė nusileisti į Dito valdas
 170 ir atnašauti įpykusiam Tėvui deramą auką.
 Dėl manęs Tėvas sutiko įsileisti jus į dangaus pilį [t. y. rojų],
 kuri iki tol buvo užrakinta.
 Tad kelkitės su manimi, nugalėję Stigę [t. y. pragarą], –
 širdis su manimi vienija tvirtas tikėjimas.
 175 Aš esu Kelias, kuris tikinčius [į mane] veda į dangaus rūmus,
 o be manęs niekas nerado tikrojo kelio.
 Kol jūsų kūnai buvo stiprūs ir gyvybingi,
 garbinote vieną Dievą trijuose asmenyse.
 Todėl gausite dovanų, vertų tokio dievotumo:
 180 duosiu jums Tėvo karalystę.
 Todėl skubėkite švęsti didžio triumfo eiseną
 ir neatidėliodami tęskite pradėtą kelią [kelionę].“
 Jam baigus, visi pritariamai sušunka
 ir švęsdami triumfą pradeda žygį.
 185 Sparnuočiai [t. y. angelai] saldžiomis sutartinėmis virpina orą
 ir jau gieda Viešpačiui linksmas giesmes.
 Tuo tarpu prasideda tokio didelio triumfo eisena
 ir [joje] žengia nauja garbe švytintis nugalėtojas.
 Lygiai kaip Romoje, kai kuris nors karvedys nugalėdavo priešus,
 190 kad šie nulenkėtų savo sprandus po jungu, nugalėtojas,
 romiečiams stebint, važiuodavo per ausonų miestą [t. y. Romą],
 pagal paprotį traukiamas baltų žirgų;

insuper et currum comitati signa tulerunt,
 nudatusque suis vestibus hostis erat.
 195 In Capitolinam tandem cum venerat arcem,
 fundebat superis vota precesque diis,
 omine quod fausto victoria parta fuisset
 libertasque Deo vindice tuta foret.
 Inde triumphanti regi paeana canebant,
 200 praemia nam virtus digna labore capit.
 Talis erat Christi per tot mala victa triumphus:
 in curru populo victus ovante venit.
 Electique gerunt pueri direpta trophaea
 armaque, quae diro victor ab hoste tulit.
 205 A tergo Christum capti comitantur et hostes,
 ius Acheronteae qui tenuere domus.
 Hos Mors consequitur pharetris insignis et arcu,
 dudum ius cuius, debilitata, iacet;
 quae sua terribili distendit guttura rictu⁷,
 210 dum dolet haec Christi se iuga dura pati.
 Purpurea currum praecedunt veste Prophetæ
 laetaque suavisono pollice plectra movent.
 Hos et Apostolicus comitatur in ordine cetus,
 quo maius totus non decus orbis habet.
 215 Pars citharas tractat, fulva et luctatur arena
 parsque movet docta dulcia plectra manu.
 Pars etiam cantat dulcissima carmina Christo,
 diversosque facit tibia tacta modos.
 Interea laeto divorum ianua coelo
 220 laxabat summi tecta suprema Patris.
 Agnoscuntque suum fulgentia sydera regem
 igneo et insolitum lumen ab axe trahunt šviesą.
 Excipiunt Dominum coeli super astra meantem
 laetitiae et reduci signa dedere Deo.
 225 Ipse triumphantem blandis amplectitur ulnis,

⁷ Editio a. 1561 *victu* habet.

lydėjusieji jo vežimą nešė vėliavas,
o priešai būdavo išrengiami.

195 Galop pasiekęs Kapitolijaus pilį,
dėjo dievams aukas ir maldas,
kad esant palankiems ženklams buvo pasiekta pergalė
ir kad su Dievo globa būtų išsaugota laisvė.

Po to triumfuojančiam karvedžiui giedojo šlovinančias giesmes,
200 nes narsa sulaukia savo žygdarbio vertų dovanų.
Tokia buvo Kristaus triumfo eisena, nugalėjus tieką blogybių:
[dangaus] gyventojams džiūgaujant, nugalėtasis atvyksta vežime.
Išrinktieji berniukai [t. y. angelai] neša paimtus trofėjus
ir ginklus, kuriuos nugalėtojas atėmė iš žiaurių priešų.

205 Kristui įkandin žengia į nelaisvę paimti priešai,
viešpatavę Acheronto namuose.
Jiems iš paskos seka strėline ir lanku išsiskirianti,
bet nusilpusi Mirtis, kurios valdžia jau pasibaigė;
šioji baisiai šiepia savo nasrus,

210 pykdama, kad reikia kęsti šį kietą Kristaus jungą.
Pirm [Kristaus] vežimo žengia Pranašai purpuro drabužiais
ir pirštuose laikomais plektrais džiaugsmingai skambina malonias
melodijas.

Už jų išsirikiavęs eina apaštalų būrys,
už kurį visas pasaulis neturi didesnės puošmenos.

215 Vieni skambina citromis ir rungiasi ant rusvo smėlio aikštelėje,
kiti mokytomis rankomis judina švelnius plektrus.
Dar kiti gieda Kristui maloniausias giesmes,
o liečiama fleita vinguriuoja įvairias melodijas.
Tuo tarpu šventųjų danguje vėrėsi durys

220 į viršutinius Aukščiausiojo Tėvo namus.
Švytinčios žvaigždės atpažįsta savo
karalių ir nuo ugninio skliauto atspindi nepaprastą šviesą.
Pasitinka dangaus valdovą, žengiantį virš žvaigždžių
ir parodo savo džiaugsmą grįžtančiam Dievui.

225 Pats Dievas švelniomis rankomis apkabina triumfatorių [Kristų],

testatur mentis gaudia laeta Deus
 grataturque suo foelitia praelia Nato,
 in summa dextrae quem locat arce manus,
 quo regat aetherei rutilantia sydera coeli
 230 et premat imperio subdita regna suo.
 Hic erat infesto quem duxit ab hoste triumphus,
 ordine descriptum quem satis esse puto.
 Nunc quoque sperandos subiungam carmine fructus,
 victrices Christi quos meruere manus.
 235 Exuvias ibi distribuit pro more triumphi,
 simus et ut laudis pars quotacunque facit.
 Doctores alios nobis largitur, ut ore
 impavido doceant relligionis opus.
 Pastores alios donat purosque ministros,
 240 ut crescat verbi vera propago sui.
 Est etiam nobis concessa remissio culpae,
 ut sint purifica pectora iusta fide.
 Sanctus et inprimis nobis donatur ab illo
 Spiritus, ut mentes nostraque corda regat.
 245 Cum Patris offensi iustam dimoverit iram,
 haeredes regni nos iubet esse sui
 vultque, resurgamus devicto ut carcere mortis
 et simus patriae portio magna suae.
 Interea nos sincero de pectore grates
 250 aeterno demus, non simulante, Patri,
 hoc duce quod fuerit victoria parta, quod hostes
 supplicium poena conveniente luant.
 Munere pro tanto grates reverenter agamus
 nostraque sint tanto pectora grata Deo:
 255 „Christe triumphator, supremi Patris imago,
 qui Phlegetontaeae vincula tollis aquae:
 accipe quas agimus devoto pectore grates,
 accipe depromunt quae tibi vota pii,
 victa quod infernae fuerint fera monstra paludis,
 260 te quoque quod rediit vindice nostra salus.

išreiškia savo džiaugsmą,
sveikina savo Sūnų su pergalėmis
ir sodina jį aukščiausioje pilies vietoje [t. y. soste], po dešine
ranka, idant valdytų spindinčias dangaus žvaigždes
230 ir sau pavaldžias karalystes.
Tokia buvo [Kristaus] triumfo eiseną, kurią jis pelnė nugalėjęs
priešą ir kurią, manau, pakankamai aprašiau eilės tvarka.
Dabar dar aprašysiu eilėmis tuos lauktus vaisius,
kuriuos pelnė nugalėtojo Kristaus rankos.
235 Pagal triumfo paprotį ten [danguje] jis dalija laimėtą
grobį ir daro mus kad ir menka savo šlovės dalimi.
Dovanoja mums mokytojų, idant
šie bebaimėmis lūpomis mokytų tikėjimo dalykų.
Dovanoja ganytojų ir tyrų tarnų,
240 idant augtų tikrieji Jo Žodžio daigai.
Taip pat suteikė mums atleidimą už kaltes,
kad teisios širdys būtų apvalytos tikėjimu.
Svarbiausia, kad jis dovanoja mums Šventąją Dvasią,
idant ši valdytų mūsų mintis ir širdis.
245 Numaldęs pagrįstą užsirūstinusio Tėvo pyktį,
skiria mums paveldėti savąją [dangaus] karalystę
ir nori, kad prisikeltume iš nugalėto mirties kalėjimo
ir taptume jo [dangiškosios] tėvynės dalimi.
O mes ne apsimesdami, bet nuoširdžiai
250 dėkokime amžinajam Tėvui už tai,
kad jam vadovaujant buvo pasiekta pergalė, kad priešai
nubausti derama bausme.
Pagarbiai dėkokime už tokią dovaną ir
lai mūsų širdys reiškia dėkingumą tokiam didžiam Dievui:
255 „Triumfatoriau Kristau, aukščiausiojo Tėvo paveiksle,
kursai nuimi Flegetonto vandenų grandines:
priimk iš dievotos širdies plaukiančią mūsų padėką,
priimk pamaldžių žmonių tau tariamas maldas už tai,
kad buvo nugalėti žiaurūs požemio pelkės [Stigės] siaubūnai,
260 kad tavo dėka mes atgavome išganymo viltį.

Haec nisi nam curae soli tibi, Christe, fuissent
atque redemisses nos bonitate tua,
praeda fuissemus tandem sperata Draconis,
nemo caput Stygiis exeruisset aquis.
265 Seviat et quamvis in tanto turbine Moscus
et velit oppressum nomen id esse tuum,
tu tamen interea defendas, Christe, sareptam
moestaque divino numina corde fove,
donec ad extremum superas migremus in auras
270 ac ibi promissas possideamus opes.“

Finis

Juk jeigu tau, Kristau, vieninteliu nebūtų tai rūpėję
ir nebūtum iš savo gerumo mūsų atpirkęs,
būtume galop tapę lauktu Drakono grobiu
ir niekas nebūtų iškėlęs galvos [t. y. išsigelbėjęs] iš Stigės vandenu.
265 Nors maskvėnas siaučia tokia didžiule audra
ir nori sutrypti tavo vardą,
tačiau tu, Kristau, ginki [savo] avilį
ir dieviška meile palaikyki nuliūdusias dievybes,
ligi galiausiai persikelsime į aukštąsias dausas
270 ir ten turėsime žadėtuosius turtus.“

Pabaiga

[Titulus libri]

1. Nicolaus Radvilas vel Radziwiłł Niger dictus, natus a. 1515, dux in Olika et Násviž a Ferdinando I imperatore creatus a. 1547, mariscalus terrestris MDL et capitaneus in Šiauliai ab a. 1544, capitaneus Brestensis ab a. 1549, cancellarius MDL et capitaneus Borisoviensis ab a. 1550, palatinus Vilmensis ab a. 1551, obiit a. 1565. Olika (Олика), hodie oppidulum in Ucraina situm ad regionem Voliniae pertinens (districtus Kiverci). Násviž (Нясьвіж), hodie oppidum in Alba Russia situm ad regionem Minscensem pertinens, caput districtus. Šiauliai, hodie civitas in Lituania sita, caput regionis et districtus. Brėst (Брэст), hodie civitas in Alba Russia sita, caput regionis et districtus. Barysaŭ (Барысаў), hodie civitas in Alba Russia sita ad regionem Minscensem pertinens, caput districtus.

2. Martinus Gradovius Caunensis, Simone Gradovio patre, proconsule Caunensi, et matre Barbara de domo Bartholomaei civis Caunensis Bartzus vulgariter dicti natus circiter a. 1540–1543, litteris humanioribus in universitate Viadrina ab a. 1559 ad a. 1561 studuit et Gedani sive Dantisci a. 1569 obiit. Plura eum et familiam eius concernentia invenies in ipsa commentatione in hoc tomo luci data.

Epigramma m[agistri] Casparis Langerfeldii Regiomontani

1. Caspar Langerfeld, natus circiter a. 1540, filius Petri Langerfeldii proconsulis Regiomontani a. 1557 mortui, obiit circiter a. 1571 (plura de eo invenies in ipsa commentatione). Regiomontum sive Regius mons, metropolis veteris ducatus Prussiae, nunc Kaliningrad nuncupatur et caput regionis Rossicae est.

V. 1: *Annua lux rediit*. Festum Paschae in diem 6 aprilis anno 1561 incidit.

V. 2: *Stygio carcere*. Scilicet ex inferis, Tartaro, inferno et simil.

V. 4: *Tartaream [...] domum*. Idem quod infernum, regnum Plutonis.

V. 7: *tui monumenta laboris*. Verba Ovidiana sunt (cf. Epistolas ex Ponto, lib. 3.5, v. 35).

V. 9: *Perge sequi Musas doctisque favere Camoenis*. Adhortatio, ut auctor Elegiae litteris humanioribus ulterius studeat.

V. 13: *Maeonidis [...] nomen Homeri*. Princeps poetarum Homerus Maeonia sive Lydia oriundus esse traditur, unde simpliciter Maeonides a poetis interdum nuncupabatur.

V. 15: *nomen Nasonis amabile vatis*. Publius Ovidius Naso, poeta Romanus, mentionatur.

⁸ [®] Komentarų redakcija – publikacijos autoriaus (red. past.).

V. 16: *nec [...] Andini gloria [...] senis*. Sermo est de Vergilio Marone poeta, cui Andes locus in vicinia Mantuae situs patria erat, unde Andinus a poetis recentioribus vocabatur.

Il[l]ustrissimo principi et domino, domino Nicolao Radivilo [...]

1. Quoad Nicolaum Radvilas vel Radziwiłł Nigrum dictum cf. adnotationem no. 1 ad Titulum pertinentem.

V. 1: *Laeta dies rediit*. Festum Paschae in diem 6 aprilis anno 1561 incidit. Haec verba ex Viti Iacobaei carmine *De triumpho Christi* sunt deprompta (vide tabulam ipsi commentationi insertam).

V. 5: *Non illum Phlegeton, Stygius nec terruit Orcus*. Phlegethon, fluvius infernalis loco aquae igne scuturiens. Stygius Orcus, idem quod Pluto, caput Tartari, generaliter ipsum regnum Tartareum.

V. 6: *nec triplici latrans Cerberus ore canis*. Cerberus, inferni canis, tribus capitibus constare ab antiquis credebatur. Hic versus Strozzi poetae (scil. senioris) ingenio inventus esse (*nec triplici latrans impius ore canis*) a Ravisio Texore traditur et in epitheton Cerberi viris litteratis bene notum et usitatum iam dudum cessisse videtur.

V. 8: *astus perversi Daemonis*. Agitur de Plutone sive Lucifero, regni Tartarei duce.

V. 9–22. Conditio generis humani ante salutiferum actum Christi describitur. Hi omnes versus, duodecimo excepto, ex Viti Iacobaei carmine sunt deprompti (vide tabulam ipsi commentationi insertam).

V. 12: *Tartarae poena maneret aquae* et v. 16: *ad Stygis infernas praecipatabat aquas*. Animas humanas, praecipue obnoxias, post mortem igne infernali torqueri a Christianis credebatur.

V. 27–28: *mors morte fugavit mortem*. Cf. distichon incertae originis (variarum quidem lectionum) declinationem nominis substantivi ‘mors’ continens *mors mortis morti mortem mors* (vel: *nisi*) *morte redemit* (vel: *fugavit, dedisset*) et simil.

V. 40: *maxime dux patriae lausque decusque meae*. Agitur de Nicolao Radvilas vel Radziwiłł.

V. 41: *Carmina [...] iuvenili condita plectro*. Quoad aetatem Martini Gradovii, auctoris Elegiae, confer ipsam commentationem in hoc libro luci datam.

V. 46: *hinc, ubi Marchiacos Odera findit agros*. Sermo est de Viadro fluvio per terras Marchiae Brandenburgicae currente. Ex his verbis conicimus Elegiam Francofordiae ad Viadrum impressam esse (plura eam rem concernentia in ipsa commentatione invenies).

V. 57–58: *genitor [...] optat, impositum Caunae qui gerit urbis onus*. Agitur de Simone Gradovio patre, qui proconsul Caunensis tum temporis erat. Plura ad familiam auctoris attinentia in ipsa commentatione invenies.

V. 59: *undique caeruleo quam Memela flumine cingit*. Agitur de Nemunas fluvio, qui Germanice Memel vel Memela, Latine Chronus nuncupabatur. Cauna ad ripam Chroni et ostium Viliae Chrono illabentis condita sitaque est. Confer versus Adami Schroteri poetae laureati de Memela compositos: *Ortus apud Grodnae sinuosus Memela fines, / saxoso Litavas perluit amne plagas. / Praeterit et Caunae loca mercatoribus apta / urbis et inde tuos, Prussia, stringit agros. / Inuius hic semper nec navibus utilis ullis / et propter rupes et fera saxa fuit* (cf. *De fluvio Memela Lithuaniae, qui cura et industria generosi ac clarissimi viri domini Nicolai Tarlo navibus permeabilis factus est, carmen elegiacum authore Adamo Schröthero Silesio, Cracoviae: Lazarus Andreae, 1553, pag. Br*).

V. 68: *Pylis saecula terna ducis*. Auctor Nestoreos annos duci Nicolao Radvilas imprecatur, quod effectum non est sortitum Radvilo anno 1565 mortuo, aetatis suae anno 50 solummodo exacto.

Elegia

V. 1: *Carmine fert animus victorem dicere Christum*. Principium Ovidii Metamorphoseon *In nova fert animus mutatas dicere formas* auctor imitatur.

V. 4: *regia Tartarei [...] ducis*. Scilicet arx, curia Plutonis sive Luciferi in inferno sita, verbo ipse Pluto, Lucifer.

V. 9: *Christus ut immensa descendit luce sub umbras*. Hic versus ex Macarii Mutii carmine *De triumpho Christi* de verbo ad verbum est depromptus. Plura in ipsa commentatione invenies.

V. 10: *Ditis ubi bifida regia fronte patet*. Versus Viti Iacobaei (cf. appendicem commentationi annexam).

V. 12: *infera sulphureas Styx ubi volvit aquas*. Idem est (cf. appendicem commentationi annexam).

V. 14: *ingrediens Stygiae limina prima domus*. Versus Viti Iacobaei nonnihil immutatus (cf. appendicem commentationi annexam).

V. 20: *quotquot Avernalis curia Ditis habet*. Idem est (cf. appendicem commentationi annexam).

V. 24: *quam mihi Theseo foedere iunxit amor*. Una ex fabulis veterum Graecorum sub verbis de foedere Theseo latet, scilicet iter Thesei et Pyrithoi, amicorum comitumque fidelium, ad inferos Persephones rapiendae causa. Ambo raptores catenis sunt vincti Pirithoo in Tataris aeviterne detento, Theseo autem ab Hercule tempore multo elapso in lucem libertatemque tandem vindicato.

V. 29: *Ferte citi flammis, date praelia, scandite muros*. Versus Maronianus nonnihil immutatus inseritur (cf. Aeneidos lib. 9 v. 37: *ferre citi ferrum, date tela, ascendite muros*).

- V. 33: *Haec ubi dicta dedit*. Verba Vergilio communia usitataque.
- V. 33: *tenuit mora nulla vocatos*. Ovidii *Metamorphoseon* lib. 1 versus 167 de verbo ad verbum inseritur.
- V. 37: *celeresque sagittas*. Attributum Vergilio et Horatio commune.
- V. 40: *duraque veloces ad iuga cogit equos*. Cf. Vergilii *Aeneidos* lib. 1 v. 638–639: *frementes / ad iuga cogit equos*.
- V. 42–44. *Exerit et [...] bina quatit*. Hi tres versus ex Viti Iacobaei carmine sunt deprompti (cf. appendicem commentationi annexam). Lucifer bicornis esse fingebatur.
- V. 49: *Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci*. Versus Maronianus de verbo ad verbum inseritur (cf. *Aeneidos* lib. 6 v. 273).
- V. 50–51: *Ecce reluctatur [...] minitantiā mortem*. Hi duo versus nonnihil immutati ex Viti Iacobaei carmine sunt deprompti (cf. appendicem commentationi annexam).
- V. 55: *terribilis toto soevit Mars impius Orco*. Versus Maronianus nonnihil immutatus inseritur (cf. Georgicon lib. 1 v. 511: *saevit toto Mars impius orbe*).
- V. 60: *tales edidit ore sonos*. Verba Ovidio communia (cf. *Fastorum* lib. 1 v. 100, lib. 3 v. 26, lib. 6 v. 114).
- V. 61: *Tantane vos generis tenuit fiducia vestri*. Versus Maronianus de verbo ad verbum inseritur (cf. *Aeneidos* lib. 1 v. 132).
- V. 64: *quicquid habet tellus, aequora quicquid habent*. Versus parum certae originis viris litteratis notus.
- V. 67–70: *Me solum [...] ore chorus*. Principium paraphrasis hymni ecclesiastici „Te Deum laudamus“ auctore Georgio Pictorio mutatis mutandis inseritur. Quoad rem cf. ipsam commentationem.
- V. 73: *surrectis auribus astant*. Verba Vergiliana auctor imitatur (cf. *Aeneidos* lib. 1 v. 152: *arrectisque auribus astant*).
- V. 75: *cunctaque turba furit*. Cf. verba Vergiliana *cetera circum turba furit* (*Aeneidos* lib. 12 v. 606–607).
- V. 77: *Adventante Deo tremuere palatia Ditis*. Versum Macarii Mutii auctor imitatur (v. 13: *Adventante Deo tremuerunt scepra reclusae*).
- V. 79: *Protinus atque imas baratri petiere latebras*. Versus Macarii Mutii (v. 15) de verbo ad verbum inseritur.
- V. 81–82: *At Christus clausos Erebo trepidante recessus / Invadit*. Versus Macarii Mutii est nonnihil immutatus (cf. v. 15: *Invasitque Erebo clausos trepidante recessus*).
- V. 87–88: *impulsaque procul [...] cardine Ditis*. Hi duo versus ex Macarii Mutii carmine sunt deprompti (v. 87–88).
- V. 89: *multis e millibus unum*. Verba Ovidiana sunt (cf. *Epistolas ex Ponto* lib. 2.3 v. 111: *multis in milibus unum*).
- V. 94: *Tartarae cuius iura paludis erant*. Versus Viti Iacobaei de verbo ad verbum inseritur (cf. tabulam comparativam in Appendice 2).

V. 95: *pedibus timor addidit alas*. Verba Vergiliana sunt (cf. Aeneidos lib. 8 v. 224).

V. 99–100: *Ast instat Christus divinis desuper armis / inclusumque antro comprimit ense ducem*. Vergilium auctor imitatur: *inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem / desuper Alcides telis premit [...]* (cf. Aeneidos lib. 8 v. 248–249).

V. 101–103: *Ille autem [...] caligine caeca*. Hos tres versus a Vergilio auctor furatus est nonnulla immutando (cf. Aeneidos lib. 8 v. 251–253: *Ille autem, neque enim fugam iam super ulla pericli, / faucibus ingentem fumum (mirabile dictu) / evomit involvitque domum caligine caeca*).

V. 105. *Sed nihil hic fraus ulla iuvat, nil proficit astus*. Versus Viti Iacobaei (cf. appendicem commentationi annexam).

V. 107–108: *villosaque setis / corripit atque necat pectora semiferi*. Verbis Vergilianis auctor usus est (cf. Aeneidos lib. 8 v. 266–267: *villosaque saetis / pectora semiferi*).

V. 110: *compede crura sonant*. Locutio elegans incerti auctoris viris litteratis bene nota. Originem suam a versibus Tibulli fortassis ducit (lib. 2.6 v. 25: *Spes etiam valida solatur compede vinctum: / crura sonant ferro, sed canit inter opus*).

V. 113–114: *Intima disiectae [...] concutiente domos*. Hi duo versus ex Viti Iacobaei carmine sunt deprompti (cf. appendicem commentationi annexam).

Nota. Secunda pars Elegiae (v. 119–270) locis pauculis exceptis a Vito Iacobaeo est descripta; hos omnes versus appendix commentationi annexa exhibet, reliquos ulterius tractabimus.

V. 126 et 224: *laetitiae [...] signa dedere*. Phrasis fere eadem bis iteratur.

V. 131: *Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit*. Versus Maronianus de verbo ad verbum inseritur (cf. Aeneidos lib. 6 v. 684).

V. 133: *ardua sustollit geminas ad sidera palmas*. Verba Vergiliana multis in locis reperienda (cf. Aeneidos lib. 1 v. 93; lib. 2 v. 152, 405, 687; lib. 5 v. 233, 256, 425, 686; lib. 6 v. 685; lib. 9 v. 16 etc.).

V. 134: *humectatque suas imbre fluente genas*. Locutio elegans „[verbum aliquod praecedit] imbre fluente genas“ originis fortassis Maronianae pro lacrimis usitata et viris litteratis bene nota. Auctor Elegiae Vergilium ulterius sequitur: *alacris palmas utrasque tetendit / effusaeque genis lacrimae et vox excidit ore* (cf. Aeneidos lib. 6 v. 685–686).

V. 135: *Venisti tandem*. Verba Vergiliana sunt eodem ex loco deprompta (cf. Aeneidos lib. 6 v. 687).

V. 136: *aeterni proles unica Patris* et v. 140: *unice nate Patris*. Epitheta Iesu Christi viris litteratis bene nota et usitata.

V. 137: *Vicit iter durum pietas*. Verba Vergiliana sunt eodem ex loco deprompta (cf. Aeneidos lib. 6 v. 688).

V. 139–140. *Sic equidem [...] tempora dinumerans*. Versus Maroniani de verbo ad verbum inseruntur (cf. Aeneidos lib. 6 v. 690–691).

V. 141: *Expectatus ades*. Verba ex Macarii Mutii carmine deprompta esse videntur (v. 69).

V. 141: *nostros miserate labores*. Verba Maroniana esse videntur (cf. Aeneidos lib. 6 v. 56: *Phoebe, gravis Troiae semper miserate labores*).

V. 143: *Da dextram miseris*. Idem est (cf. Aeneidos lib. 6 v. 370: *da dextram misero*).

V. 143: *et nos his eripe damnis*. Auctor Maronem imitatur (cf. Aeneidos lib. 6 v. 365: *eripe me his, invicte, malis*).

V. 148: *astriferi sidera clara poli*. Locutio elegans parum certae originis viris litteratis bene nota et varie in usu habita.

V. 160: *plausus voce sonante dedit*. Verba originis fortassis Tibullianae (cf. lib. 3.3 v. 40: *cantus ore sonante dedit*) viris litteratis bene nota et varie in usu habita.

V. 163: *Ponite corde metus*. Locutio elegans originis fortassis Maronianae (cf. Aeneidos lib. 1 v. 562: *Solvite corde metum*) viris litteratis bene nota et varie in usu habita.

V. 163: *tristesque evellite curas*. Idem est (cf. Georgicon lib. 4 v. 531: *licet tristes animo deponere curas*).

V. 171: *vobis coeli Pater annuit arcem*. Auctor Vergilium fortassis aemulatur (cf. Aeneidos lib. 1 v. 250: *quibus adnuis arcem*).

V. 201: *Talis erat Christi per tot mala victa triumphus*. Hic versus aliis scriptoribus notus erat (cf.: Valentinus Schreck(ius), *Triumphus Christi ascendentis in coelum carmine conscriptus [...]*, Regiomonti, 1559, p. [B4v]), inde poetam nostrum hanc phrasim ab aliquo auctore pariter furatum esse non absque re suspicari licet.

V. 214: *quo maius totus non decus orbis habet*. Locutio elegans parum certae originis viris litteratis bene nota et varie in usu habita.

V. 219–220: *Interea laeto [...] suprema Patris*. Hi duo versus ex Macarii Mutii carmine sunt deprompti (v. 255–256: *Interea laeto divorum ianua coelo / Ardua laxabat supremi tecta parentis*), metro heroico posteriore in pentametrum transformato.

V. 221. *Agnoscutque suum fulgentia sydera regem*. Versum Maronianum auctor aemulatur (cf. Aeneidos lib. 6 v. 641: *[...] solemque suum_{l,j} sua sidera norunt*).

V. 224: *laetitiae [...] signa dedere*. Cf. v. 126.

V. 225: *blandis amplectitur ulnis*. Locutio elegans originis fortassis Ovidianae (cf. Metamorphoseon lib. 8 v. 63: *cupidisque amplectitur ulnis*) viris litteratis bene nota et varie in usu habita.

V. 230: *premat imperio*. Verba Vergiliana sunt (cf. Aeneidos lib. 1 v. 54: *imperio premit*).

V. 234: *victrices [...] manus*. Attributum originis fortassis Ovidianae (cf. e. g. Metamorphoseon lib. 4 v. 740).

V. 265: *Seviat et quamvis in tanto turbine Moscus*. Agitur de Ioanne Basilide IV (Ivan Vasilevič Rossice), magno duce Moscorum, qui Diri cognomen apud posteros etiam obtinuit. Saevitiae per milites Moscos tempore belli Livonici a. 1558 perpetratae totam Europam horrore perculserunt, quarum memoria diu vigebat.

RECENZIJOS

ALMA BRAZIŪNIENĖ

Kas nauja apie Žygimanto Augusto bibliotekos paveldą Sankt Peterburge

Catalogue of books from the Library of Sigismund II Augustus, King of Poland in the collection of the National Library of Russia in Saint Petersburg = Katalog książek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu = Каталог книг из библиотеки короля Сигизмунда Августа в фондах Российской национальной библиотеки в Санкт-Петербурге, National Library of Poland, Warsaw, National Library of Russia, Saint Petersburg, edited by Maria I. Tkachenko, Maria Brynda, Warsaw: Biblioteka Narodowa, 2015, 198 p., [21] iliustr. p.: iliustr., lent., faks. ISBN 978-83-7009-621-2

Žygimanto Augusto biblioteka, Renesanso epochos kultūros paminklas, regis, jau yra tapusi mūsų tapatybės dalimi. Kas geriau gali apibūdinti valdovą bibliofilą, jeigu ne jo sukurta įspūdinga asmeninė biblioteka? Ir apibūdinama ji iš vieno rašinio į kitą keliaujančiomis smulkiais stereotipinėmis klaidomis. Štai ką tik į rankas pateko puikiai išleista knyga *Karalienės Bonos virtuvė*¹. Puota ir akims, ir skrandžiui, ir protui. Žygimanto Augusto bibliotekai čia irgi skiriama solidi pastraipa, o joje – keli tipiški netikslumai: „Žygimanto Augusto biblioteką Vilniuje sudarė apie 4000 tomų [...]. 15 knygų

¹ Jolita Bernotienė, Rasa Leonavičiūtė, *Karalienės Bonos virtuvė*, Vilnius: Aukso žuvys, 2018, 219 p., iliustr.

yra Vilniaus universiteto bibliotekoje, 3 – Nacionalinėje bibliotekoje. [...] Knygos buvo parašytos kirilika, lotynų, hebrajų, graikų, ispanų, italų, vokiečių, prancūzų kalbomis. Žygimanto Augusto asmeninė biblioteka tapo 1579 m. įsteigto Vilniaus universiteto bibliotekos pagrindu.² Šių metų liepą žiniasklaidai paskelbus, kad Anglijos aukcione už 45 tūkst. eurų parduota viena Žygimanto Augusto bibliotekos knyga, buvo pranešta, kad Lietuvoje tėra išlikusių 12 žygimantinių knygų³.

Šie ir kiti panašūs netikslumai verčia dar kartą atsigręžti į Žygimanto Augusto bibliotekos paveldą Lietuvoje. Juolab kad tam turime kitą pretekstą: 2016-aisiais besidominčius LDK kultūra pasiekė naujas leidinys *Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto knygų Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge katalogas* (su 2015 m. išleidimo data). Tad aptardami šį akademinę auditorijai skirtą katalogą kartu mėginsime patikslinti ir minėtus žiniasklaidoje ir populiariojoje spaudoje besikartojančius netikslumus.

Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge esamų Žygimanto Augusto bibliotekos knygų katalogas – rusų ir lenkų knygotyrininkų darbas, nuo idėjos iki jos realizavimo užtrukęs bene dešimtį metų. Dabartinė politinė visuomeninė atmosfera kultūrinių ryšių su Rusija srityje nėra palanki bendriems kultūriniais projektams, bet šis leidinys buvo pradėtas rengti dar tais laikais, kai Rusijos intelektualams bendrauti su vakariečiais netrukė politinė konjunktūra. Gorbačiovo *perestroikės* atmosfera buvo įkvėpusi mokslinių ryšių atvirumui: vėrėsi saugyklų durys, imta išslaptinti archyvų ir bibliotekų rinkinius, prabilta apie trofėjines iš Europos suvežtas knygas, iki šiol saugomas Rusijos atminties institucijose. Taigi ir žinia, kad Sankt Peterburge yra žygimantinių knygų, pati savaime nėra naujiena. Apie Sankt Peterburge saugomas Žygimanto Augusto knygas pirmoji straipsnį 1987 m. yra paskelbusi Jelena Saveljeva⁴, o 1994 m. ji atskiru leidiniu publikavo šių knygų, saugomų Rusijos

² *Ibid.*, p. 172–173.

³ Beatričė Laurinavičienė, „Knyga iš Žygimanto Augusto kolekcijos parduota už 40.000 Eur“, in: *Verslo žinios*, 2018 07 13, prieiga internetu: <<https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2018/07/13/knyga-is-zygimanto-augusto-kolekcijos-parduota-uz-45000-eur#ixzz5YbtNGLpQ>>.

⁴ E. A. Савельева, „Книги библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа“, in: *Материалы и сообщения по фондам отдела рукописной и редкой книги библиотеки Академии Наук СССР*, Ленинград: Наука, 1987, p. 223–246.

mokslų akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge, katalogą⁵. Jame aprašytos 68 žygimantinės knygos (97 vienetai, 82 pavadinimų veikalai⁶). Tiesa, jau 1976 m. Edmundas Laucevičius rašė, kad 60 Žygimanto Augusto knygų yra Leningrade⁷. Šį skaičių jis pateikė remdamasis savo kaip skaitytojo patirtimi tuometinio Leningrado bibliotekose. Taip pat žinoma, kad dar 1956 m. Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje žygimantinės knygos buvo suregistruotos ir iš rezervinio fondo perduotos į pagrindinį⁸. To priežastis – Levo Vladimirovo ir jo bendražygių žvalgymasis po tuomečio Leningrado bibliotekas ieškant iš Vilniaus išvežtų knygų. Kaip tik tada tos Žygimanto Augusto knygos, kurios turėjo Vilniaus jėzuitų kolegijos proveniencijas, ir nebuvo gražintos Vilniaus universiteto bibliotekai. Naujasis katalogas atskleidė, kad Žygimanto Augusto knygų, be minėtos Rusijos mokslų akademijos bibliotekos, dar yra vienoje pačių didžiausių Rusijos bibliotekų – Rusijos nacionalinėje (buvusioje Saltykovo-Ščedrino). Jos ir tapo čia aptariamo leidinio objektu.

Katalogo apimtis nėra didelė, čia bibliografiškai aprašyta 110 veikalų (74 knygos). Jį sudarė Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge Retų spaudinių skyriaus vyriausioji bibliotekininkė Marija Tkačenko ir Lenkijos nacionalinės bibliotekos Varšuvoje Retų spaudinių skyriaus darbuotoja Marija Brynda. Leidinys pradedamas išsamiu kolektyviniu įvadinio straipsniu, parašytu habil. dr. Nikolajaus Nikolajevo, Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge Retų spaudinių skyriaus vedėjo, ir minėtų šio katalogo sudarytojų. Straipsnis publikuojamas anglų, rusų ir lenkų kalbomis (p. 7–59). Čia pristatoma Žygimanto Augusto bibliotekos istorija, šios bibliotekos tyrimų istoriografija, plačiau sustojama prie Aliodijos Kaweckos-Gryczowos veikalo *Paskutiniojo Jogailaičio biblioteka – Renesanso kultūros paminklas*⁹, iki šiol

⁵ *Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа*, сост. Е. А. Савельева, Библиотека Российской Академии Наук, Санкт-Петербург: Российская академия наук, 1994, 148 p.

⁶ *Ibid.*, p. 10.

⁷ Edmundas Laucevičius, *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 114.

⁸ Jelena Saveljeva: „Pirminis knygų, priklausiusių Žygimantui Augustui, sąrašas Retų spaudinių sektoriaus darbuotojos E. I. Golcman buvo sudarytas dar tada, kai knygos iš Mainų-rezervinio fondo 1956 m. buvo perduodamos į Rankraščių ir retų spaudinių skyrių.“ *Žг. Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа...*, p. 11.

⁹ Alodia Kawecko-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona: pomnik kultury renesansowej*, Wrocław [etc.]: Zakł. nar. im. Ossolińskich, 1988, 341, [3] p.: [36] iliustr. lap.

išliekančio svarbiausia studija apie Žygimanto Augusto biblioteką, pateikiami katalogo sudarymo principai.

Katalogo sudarytojos bibliografinius aprašus išdėstė temine tvarka, išskirdamos dvi temas: teisė ir *miscellanea* (įvairenybės). Pirmojoje grupėje yra 83 aprašai, antroje – 27. Ši nedidelė grupė iš tikrųjų marga, bet skaitytojui atrodo, kad ją dar buvo galima suskirstyti smulkiau, nes temos aiškios. Tarkim, čia yra Antikos autorių (Ciceronas, Aristotelis, Plutarchas), filologijos veikalų (lotynų–italų kalbų žodynas), bet taip pat ir biologijos (garsioji daugiatomė raižiniais iliustruota Konrado Gesnerio 1551–1587 m. knyga apie gyvūnus), alchemijos ir kitokių knygų. Grupių viduje bibliografiniai aprašai sudėti abėcėlės tvarka pagal autorius.

Katalogas aprūpintas gausiais priedais. Be santrumpų rodyklės, čia pateikiama išsami chronologinė 1549–1563 m. Žygimanto Augusto knygų įrišų lentelė. Joje rasime informacijos apie kiekvienos kataloge aprašytos knygos atitiktį Kaweckos-Gryczowos katalogo ir pirmojo Žygimanto Augusto teisės knygų katalogo, 1553 m. sudaryto Stanisława Koszutskio, aprašams; informacijos apie knygoje esamus vandenženklis; knygrišių dekoru elementus (jie kaip iliustracijos atskirai pateikiami leidinio pabaigoje); įspaudų ir superekslibrisų rūšis (jų trynių reprodukcijos irgi publikuojamos leidinio gale); knygų formatus. Lentelė labai pagalbanti tiriantiems knygų įrišus. Taip pat yra leidėjų, spaustuvininkų ir knygų pardavėjų rodyklė; proveniencijų rodyklė; knygų šifrų konkordancijos (atitikmenys katalogo aprašų numeracijai); Kaweckos-Gryczowos ir šio katalogo aprašų atitikmenys bei šio katalogo ir Žulkvės¹⁰ bibliotekos 1699 m. inventorinio sąrašo konkordancijos; Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge nebenaudojamų senųjų šifrų konkordancijų lentelė ir, žinoma, vardų bei antraščių rodyklė. Iliustracijų blokas baigiamas vandenženklių reprodukcijomis (įdėta 20 pavyzdžių).

Katalogo bibliografiniai aprašai išsamūs, jie atitinka standartinius senųjų leidinių aprašo reikalavimus bei aprašų tradiciją: be pagrindinių aprašo ele-

¹⁰ Žulkvė (*lenk.* Żółkiew) – vietovė dabartinėje Vakarų Ukrainoje, netoli Lenkijos sienos; čia buvo Jono Sobieskio karališkoji rezidencija, jos bibliotekoje buvo ir Žygimanto Augusto knygų, kurias Jonas Sobieskis didelėmis diplomatinėmis pastangomis 1682 m. sugebėjo susigrąžinti iš Švedijos (knygos Švedijon pateko 1655–1660 m.). Išlikęs 1699 m. sudarytas šios bibliotekos knygų inventorinis sąrašas „Regestrum Bibliothecae Żółkiewiensis...“, dabar saugomas Baltarusijos nacionaliniame istorijos archyve (f. 694, apr. 1, byla 462).

mentų (autorius, antraštė, išleidimo duomenys, leidinio apimtis ir kt.), čia pateikiama išsami informacija apie egzempliorių, t. y. visa tai, kuo vienas to paties veikalo egzempliorius skiriasi nuo kitų: įrišą (knygos apdarą), provenienciją, defektus, marginalijas ir pan. Vis dėlto katalogo sudarytojos kaip padarė netradiciškai: jos nutarė dar papildomai pakartoti tų knygų, kurios buvo aprašytos Kaweckos-Gryczowos kataloge, bibliografinius aprašus. Šis sprendimas, reikia sutikti, pasiteisino. Iš karto matyti, kad kiekvienas bibliografas kiek kitaip „perskaito“ tą pačią knygą (tarkim, skirtingai kupiūruoja ilgas antraštes ir pan.). Be to, reikia turėti galvoje, kad Kawecka-Gryczowa tik dalį karališkųjų Žygimanto Augusto knygų galėjo bibliografuoti *de visu*, kitos aprašytos vien iš istorinių šaltinių, naudojantis ankstesniais kitų autorių aprašais, nustatytos pagal Koszutskio katalogą ir pan.

Ką nauja sužinome apie legendinės Žygimanto Augusto bibliotekos paveldą, šiandien pasklidusį po visą Europą, turėdami detalesnės informacijos apie naujai bibliografiškai aprašytus 110 veikalų? Kokia šio leidinio reikšmė? Ar katalogas atveria kokių sensacingų dalykų?

Kaip žinome, Žygimantas Augustas 1571 m. gegužės 6 d. testamentu savo biblioteką užrašė Vilniaus jėzuitų kolegijai, išskyrus liturgines knygas („išskyrus knygas, susijusias su bažnytiniu giedojimu ir apeigomis“¹¹) – jos turėjo būti perduotos būsimai Šv. Onos bažnyčiai Vilniaus žemutinėje pilyje. Valdovo bibliotekoje, kaip nustatė Kawecka-Gryczowa, būta apie 4–5 tūkst. knygų. Žygimantas Augustas garsėjo kaip bibliofilas, turėjo savo agentų to meto Europos knygų prekybos centruose, todėl savo biblioteką nuolat papildydavo naujausiais teisės, medicinos, Antikos autorių veikalais, kronikomis, teologijos ir kitokiomis knygomis. Biblioteką prižiūrėjo, jos komplektavimu rūpinosi tokie kultūros veikėjai kaip Koszuckis ir Łukaszas Górnickis. Žinodami valdovo aistrą knygoms, jų specialiai dovanodavo patys autoriai (pavyzdžiui, Martinas Lutheris dovanėjo Bibliją sidabro ir aksomo aptaisais, iki mūsų dienų ji neišliko), kitų šalių valdovai. Naujausios tuometės literatūros gausa ši biblioteka skyrėsi nuo dinastinių kitų šalių valdovų bibliotekų. Garsėjo ji ir išskirtinai dailiais renesansinio stiliaus rudos spalvos odos įrišais, kuriuose išpaustas Žygimanto Augusto superekslibrisas: viršutiniame kietviršyje –

¹¹ „Karaliaus Žygimanto Augusto testamentas...“, in: Mykolas Balinskis, *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius: Mintis, 2007, p. 332.

auksintas Lietuvos ir Lenkijos herbas, apatiniame – įrašas „Monumentum Sigismundi Augusti Regis Poloniae“. Vincas Kisarauskas nustatė 11 šio super-ekslibriso variantų¹². Kaip įrodė Laucevičius, Žygimanto Augusto knygas rišo ne tik Krokuvos (iki Laucevičiaus paprastai būdavo teigiama, kad knygas rišo Krokuvos knygrišiai), bet ir Vilniaus knygrišiai (visos knygos nuo 1557 m. iki valdovo mirties įrištos Vilniuje).

Žygimantinių knygų likimas po valdovo mirties itin painus. Vilniaus jėzuitams šių knygų reikėjo, bet, matyt, ne visų. Ir ne dėl to, kad atseit Žygimanto Augusto bibliotekoje būta daug eretiškų knygų. Biblioteka tuo metu buvo Tikocine ir, kaip teigia Arvydas Pacevičius¹³, knygų parsigabenti į Vilnių nebuvo skubama gal ir todėl, kad valdovo testamente Vilniaus jėzuitams buvo įrašyta sąlyga, jog jie „kiekvieną sekmadienį bei per kiekvienas šventes į Šv. Onos bažnyčią iš savo kolegijos atsiųstų vieną gerą ir garbingą pamokslininką“¹⁴, o jiems tai nebuvo paranku. Delsiama buvo iki pat 1579 m., t. y. iki kolegijos paskelbimo Vilniaus akademija. Remdamasis dovanojimų Vilniaus jėzuitų kolegijai ir pačios kolegijos knygų įsigijimų chronologija, Pacevičius įrodė, kad „Žygimanto Augusto rinkinys apskritai „nedalyvavo“ kuriant ikiuniversitetinio laikotarpio biblioteką, nes mirusio valdovo knygas jėzuitai gavo [tik] 1579 m., taigi praėjus septyneriems metams nuo testamento įsigaliojimo.“¹⁵ Taip buvo paneigta istoriografijoje įsigalėjusi nuomonė, kad būtent Žygimanto Augusto biblioteka sudarė steigiamos Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekos (taigi ir dabartinės Vilniaus universiteto bibliotekos) pagrindą. Pabrėžtinai šitaip buvo kartota Levo Vladimirovo publikacijose¹⁶, vėliau šis stereotipas perėjo į kitus tekstus apie karališkąjį rinkinį ir Vilniaus universiteto bibliotekos pradžią.

¹² Vincas Kisarauskas, *Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918*, Vilnius, 1984, p. 168–173.

¹³ Arvydas Pacevičius, „Nuo kolegijos iki akademijos: bibliotekos įkūrimas ir raida (1570–1802)“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai): kolektyvinė monografija*, Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 2016, p. 7.

¹⁴ „Karaliaus Žygimanto Augusto testamentas...“, p. 339.

¹⁵ *Ibid.*, p. 7. Tas pats straipsnis perspausdintas: Arvydas Pacevičius, „Vilniaus universiteto bibliotekos raida 1970–1795 metais“, in: *Gimtasai kraštas*, 2016, Nr. 2, p. 44–55.

¹⁶ Levas Vladimirovas, „400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje“, in: *Kultūrų kryžkelėje*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 5. Straipsnis taip pat perspausdintas leidinyje: Levas Vladimirovas, *Apie knygas ir bibliotekas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 47–112.

Manoma, kad iš Tikocino 1579 m. Vilniaus jėzuitai galėjo parsivežti apie pusantro tūkstančio žygimantinių knygų¹⁷ (t. y. ne daugiau kaip apie trečdalią karališkosios bibliotekos), jas atsirinkdami pagal būsimų Vilniaus jėzuitų akademijos studijų profilį: jiems reikėjo teologijos, istorijos, Antikos autorių veikalų, bet neaktualios buvo medicinos, teisės, gamtos ir tikslųjų mokslų knygos. Tai patvirtina ir iki mūsų dienų išlikusiose Žygimanto Augusto knygoje esami Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos nuosavybės įrašai – jie yra kaip tik minėtų temų veikaluose. Ir atvirkščiai – vilniškių nuosavybės įrašų beveik nėra medicinos, teisės ir kitų šių teminių grupių knygoje. O būtent tokios knygos aprašytos aptariamame kataloge. Taigi reikia pasakyti, kad katalogas kokių sensacingų vilnietiškos kilmės atradimų neatveria. Jis tik patvirtina, kad Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge saugomos ne Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos žygimantinės, o ta karališkosios bibliotekos dalis, kuri po valdovo mirties 1572 m. į Vilnių niekada ir nebebuvo atgabenta. Valdovo sesuo Ona Jogailaitė daug brolio knygų dovanavo savo seseriai Kotrynai, būsimai Jono III, Švedijos karaliaus, žmonai, taip pat dvariškiams, ypač Janui Zamoiskiui. Pavyzdžiui, aptariamame kataloge rasime tokį įrašą apie Onos Jogailaitės dovaną gydytojui Silvestrui Roguckiui: *Datus est mi[hi] doctori Syluestro Roguskij per serenissima[m] regina[m] Polonie Anna[m] 1586* (Gesnerio veikalas, Nr. 99, p. 163).

Katalogo nuopelnas tas, kad čia rasime knygas, kurių Kawecka-Gryczowa niekada nematė, jas bibliografavo tik pagal šaltinius (46 veikalai, aptariamo leidinio konkordancijų rodyklė, p. 191). Todėl natūralu, kad kai kurie veikalai Kaweckos-Gryczowos kataloge buvo identifikuoti klaidingai. Tkačenko ir Brynda, remdamosi minėtu Žulkvės 1699 m. knygų sąrašu¹⁸, gebėjo tas klaidas ištaisyti (kataloge net 49 knygos su provenienciniais Žulkvės įrašais). Pagal šį Žulkvės knygų sąrašą jos identifikavo 51 knygą (70 pavadinimų veikalų). Dar svarbiau, kad net 61 veikalas (33 knygos) apskritai buvo nežinomi knygos tyrėjams. Jie buvo naujai identifikuoti Rusijos nacionalinėje bibliotekoje

¹⁷ Arvydas Pacevičius, *op. cit.*, p. 7. Aptariamo katalogo įvadiniam straipsnyje nepateikiant argumentų teigiama, kad Vilniaus jėzuitų kolegija gavo apie 2500 knygų (pavadinimais), t. y. apie pusę visos Žygimanto Augusto bibliotekos (p. 25).

¹⁸ Pirmasis informaciją apie Žulkvės knygų sąrašą 1995 m. paskelbė baltarusių kultūros istorikas Georgijus Golenčenko, 1996 m. apie tai rašė Urszula Paszkiewicz, 2008 m. – Edwardas Róžickis. Žr. aptariamo katalogo p. 38–39.

Sankt Petrburge ir aprašyti šiame kataloge. O atsirado jie Sankt Peterburge, kai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo didžiausi Lenkijos knygų rinkiniai (Andrzejus Stanisławo Zaluskio ir kt.) masiškai buvo išgabenti į Peterburgą ir tapo kuriamos Rusijos imperatoriškosios bibliotekos (dabar Rusijos nacionalinė biblioteka) pagrindu.

Turėdami čia aptariamą katalogą, galime pasidžiaugti, kad papildė informacija apie išlikusius Žygimanto Augusto bibliotekos veikalus – jų dabar yra 700 (Kaweckos-Gryczowos kataloge aprašyta 590 spausdintinių veikalų (be rankraščių), aptariamame kataloge – 110). Žinoma, tie 700 išlikusių veikalų vis tiek labai mažai turint galvoje buvusios bibliotekos mastą, tai galimai tik septintoji buvusios didžiulės bibliotekos dalis. Lygindami šį išlikusių žygimantinių knygų skaičių su kitomis istorinėmis Lietuvos asmeninėmis bibliotekomis, matysime, kad garsiosios *Bibliotheca Sapiehana* knygų išliko dar mažiau: iš 1655 m. Kazimiero Leono Sapiegos apie trijų tūkstančių knygų donacijos Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai dabar težinome išlikusius tik 303 veikalus įvairiose Lietuvos, Rusijos, Ukrainos, Estijos, Lenkijos bibliotekose¹⁹, t. y. tik dešimtadalį buvusio rinkinio. Kita vertus, kai kurioms asmeninėms bibliotekoms nesisekė dar labiau: apie didžiulę Saliamono Risinskio biblioteką žinome tik iš Ingės Lukšaitės paskelbto šios bibliotekos knygų sąrašo²⁰ (jame apie tūkstantį veikalų), bet apie išlikusias knygas apskritai nieko nežinome.

Mums svarbus klausimas, kiek žygimantinių, turinčių kaip tik Vilniaus jėzuitų kolegijos nuosavybės įrašus, t. y. tikrojo knyginio Lietuvos paveldo, tų knygų, kurias Vilniaus jėzuitai tikrai parsigabeno iš Tikocino į Vilnių ir jos buvo Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje, yra išlikusių iki mūsų dienų. Saveljevovs kataloge²¹

¹⁹ Apie dabar žinomą išlikusių *Bibliotheca Sapiehana* knygų skaičių žr. Alma Braziūnienė, „Ружанская библиотека Льва Сапегы и его сыновей: судьба донации“, in: *Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання: матэрыялы і даклады II Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі*, Брэст, 31 мая–3 чэрвеня 2012 года, Брэст: БрДУ, 2013, p. 396–407.

²⁰ Ingė Lukšaitė, „Salomono Risinskio bibliotekos Vilniuje sąrašas, in: *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*, Vilnius, 1985, p. 17–45.

²¹ Saveljeva savo katalogo įvade klaidingai rašo apie Žygimanto Augusto knygų patektį į Gardino jėzuitų kolegiją dar XVI a. pabaigoje (žr. *Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа...*, p. 5). Žygimanto Augusto knygoje šios kolegijos nuosavybės įrašų iš tikrųjų yra, bet knygos ten pateko tikrai vėliau, nes XVI a. pab. jėzuitų kolegijos Gardine dar nebuvo, ji įsteigta tik 1664 m., 1622–1635 m. čia veikė jėzuitų misija, nuo 1635 m. iki 1664 m. čia buvo jėzuitų rezidencija.

buvo aprašyta 51 pavadinimo veikalų²² su Vilniaus nuosavybės įrašais *Collegii Vilnensis Societatis Jesu inscriptus catalogo*. Kaweckos-Gryczowos kataloge tokių buvo 90. Dabar iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esamų 14 knygų tik šešios turi Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekos įrašus. Tkačenko ir Bryndos kataloge tokių visai nėra užfiksuota. Taigi dabar iš viso žinome išlikusias tik 147 žygimantines, tikrai buvusias Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje. Nors Žygimanto Augusto biblioteka 1544–1565 m. buvo laikoma kaip tik čia, Vilniuje, po to Tikocine ir nuo 1557 m., kaip įrodė Laucevičius, visos valdovo naujai įsigytos knygos buvo įrašomos Vilniaus knygrišių, taip atsitiko, kad dabar testamentinių žygimantinių knygų Vilnius turi itin mažai: 14 knygų (jose – 20 pavadinimų veikalų) yra Vilniaus universiteto bibliotekoje²³ ir viena knyga (3 veikalai) – Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje. Taigi, kai kalbame apie didžiąsias istorines Vilniaus universiteto paveldo netektis, turėtume kalbėti tik apie tas Žygimanto Augusto bibliotekos knygas, kurios iš uždaryto Vilniaus universiteto XIX a. buvo išvežtos į Sankt Peterburgą. Dejuoti apie visą Žygimanto Augusto testamentinio knyginio paveldo praradimą, t. y. to, ko nepasiėmė (ar nenorėjo pasiimti) mūsų pirmtakai, lyg ir nederėtų (kaip galima prarasti tai, ko patys nenorėjome turėti?)²⁴. Ir Saveljevės kataloge visų identifikuotų 68 tomų (97 veikalų) žygimantinių priskirti Vilniaus universiteto bibliotekai²⁵ taip pat negalima: kaip minėta, tik 51 veikalas turi Vilniaus jėzuitų įrašus. Saveljevės katalogas liudija, kad dalies knygų Vilniaus jėzuitai tikrai nepasiėmė: išlikusiose knygoje nėra Vilniaus jėzuitų kolegijos nuosavybės įrašų.

Kalbant ne tik apie vilnišką, bet apie visą Žygimanto Augusto bibliotekos paveldą, ryškėja štai toks vaizdas. Turint čia aptariamą Tkačenkos ir Bryndos sudarytą knygų Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge katalogą ir pridėjus Saveljevės sukataloguotas knygas Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge, matome, kad iš viso Sankt Peterburge dabar saugoma 171 valdovo bibliotekos knyga (192 pavadinimų veikalų). Tai nemažai,

²² *Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа...*, p. 141–143.

²³ Apie Vilniaus universiteto bibliotekos žygimantinių knygų sklaidos istoriją ir jos peripetijas žr. Alma Braziūnienė, „Kelios pastabos dėl Žygimanto Augusto knygų Vilniaus universiteto bibliotekoje“, in: *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 181–186.

²⁴ Alfredas Bumblauskas, „Įvadas“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai): kolektyvinė monografija*, Vilnius: VUL, 2016, p. XVI.

²⁵ *Ibid.*

vos ne trečdalis visų dabar žinomų išlikusių knygų. Daugiau žygimantinių knygų dabar yra tik Lenkijoje: vien Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje saugoma 163 pavadinimų veikalai (105 knygos), Poznanės vyskupystės archyve – 53 pavadinimų veikalai.

Grįžtant prie aptariamo katalogo, vis dėlto reikėtų pasakyti, kad jame irgi neapsieita be smulkių klaidų. Štai įvade teigiama, kad iš Tikocino parsivežtas knygas Vilniaus jėzuitai laikė atskirai nuo kitų knygų kaip atskirą „Monumentum Sigismundi Augusti Regis“ kolekciją (p. 25). Kuo remiantis taip teigiama, nepaiškinta. Ar nebus šis teiginys supainiotas su „Bibliotheca Sapiehana“, kuri, kaip yra rašę Levas Vladimirovas²⁶, Ludwikas Piechnikas²⁷, Vincas Kisarauskas²⁸, Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje neva buvo laikoma atskirai nuo kitų bibliotekos knygų? Patikrinus pirminius šaltinius paaiškėjo, kad Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje ne pačios knygos saugotos atskirai, o atskiruose lapuose surašytas „Bibliotheca Sapiehana“ vadinamas knygų sąrašas (katalogas)²⁹. Dabarties supratimu, knygų kolekcijų saugojimas *in corpore*, neišardžius, rodo tokio knyginių paveldo vertę ir mūsų pagarbą jam, bet XVI–XVII a. bibliotekininkystėje tokių nuostatų tikrai nebūta: knygos vertintos pagal jų turinį. Tą patvirtina ir Vilniaus jėzuitų veiksmai neskubėti paveldėtų knygų parsivežti iš Tikocino.

Įvado tekste kai kur trūksta tiesioginių nuorodų į informacijos šaltinį, pavyzdžiui, prie teiginio, kad Onos Jogailaitės įsakymu kai kurios „eretiškos“ Žygimanto Augusto bibliotekos knygos galbūt galėjo būti deginamos (p. 26). Yra įsivėlusių korektūros klaidų, iškreipiančių mintį. Štai įvado autoriai, aptardami temos istoriografiją ir kalbėdami apie Kaweckos-Gryczowos 1988 m. paskelbtą katalogą, teigia: „Tais pačiais metais pasirodė Almos Braziūnienės

²⁶ Levas Vladimirovas, *400 metų kultūros...*, p. 58.

²⁷ Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1983, t. 2: Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655, p. 208.

²⁸ Vincas Kisarauskas, *Lietuvos knygos ženklai...*, p. 110.

²⁹ „Conscriptum indicem huius beneficii librum in separatis foliis conservamus sub titulo Bibliotheca Sapiehana“. Žr. Antonius Aloysius Misztolt, *Historia illustrissimae Domus Sapiehanae ab origine et antiquitate sua genealogico syllabo per gloriosos heroum ejusdem ac connexarum familiarium progressus in praesens saeculum deducta...*, Vilnae: Typis Universitatis Societatis Jesu, 1724, p. 61. Plačiau apie „Bibliotheca Sapiehana“ atvejį žr. Alma Braziūnienė, „Bibliotheca Sapiehana – europinės LDK kultūros veidrodis“, in: *Bibliotheca Sapiehana: Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: katalogas*, sudarė Aušra Rinkūnaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. XVII.

straipsnis apie Žygimanto Augusto knygas Vilniaus universiteto bibliotekoje“ (p. 28). Iš tikrųjų minimas straipsnis paskelbtas *Knygotyroje* ne 1988 m., o 1997 m., taigi tik po dešimtmečio.

Nežiūrint šių smulkių nesklandumų, katalogo sudarytojos atliko didelį darbą: leidinys itin reikalingas visiems, besidomintiems LDK knygos kultūra. Baigti norėtuši Juozo Tumelio citata iš jo 1983 m. rašinio, kuriame jis pristatė vieną tuomečiuose Knygų rūmuose (dabar Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka) surastą Žygimanto Augusto knygą: „Juo pilniau bus atkurtas šio unikalaus rinkinio vaizdas, juo geriau bus galima pasekti, kiek ir kaip šios knygos veikė politinę, teisinę, filosofinę mintį tų asmenų, kurie betarpiškai jomis naudojosi.“³⁰ Katalogo rengėjai nemažai pasidarbavo, kad šio unikalaus rinkinio vaizdas būtų aiškesnis.

O dabar darskart atsigręžkime į pradžioje cituotas stereotipines klaidas apie Žygimanto Augusto biblioteką ir jas pataisykime (gal jos nebesikartos?). Žygimanto Augusto biblioteką Vilniuje sudarė ne 4000 tomų, o 4–5 tūkstančiai. Dabar Vilniaus universiteto bibliotekoje yra ne 15 knygų, o 14, skaičiuojant fiziniais vienetais (tomais); skaičiuojant veikalais (pavadinimais) jų būtų 20. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje yra ne 3 knygos, o viena, bet joje yra įrišti trys veikalai, taigi iš viso Lietuvoje dabar yra saugoma 15 knygų (23 veikalai)³¹. Absoliuti dauguma Žygimanto Augusto bibliotekos knygų buvo lotynų kalba, bet taip pat joje būta leidinių senąja graikų, hebrajų, italų, vokiečių, prancūzų, lenkų, ispanų ir kitomis kalbomis. Bibliotekos dalis, 1579 m. patekusi į Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteką, ją solidžiai papildė.

³⁰ Juozas Tumelis, „Monumenta Sigismundi Augusti“, in: *Naujos knygos*, 1983, Nr. 8, p. 43.

³¹ Kartais kai kas pasigarsina turįs žygimantinių knygų. Vidmantas Staniulis žurnalistams yra pareiškęs: „Atstatomiems Valdovų rūmams padovanojau XVII a. oratorinio meno vadovėlį, iš kurio mokėsi ir Lietuvos karaliai, Trakų muziejui padovanojau vieną Žygimanto Augusto knygą.“ (žr. „Knygos už milijoną dolerių“, kalbėjosi Vaida Milkova, in: *Klaipėda*, 2008 10 12. Prieiga internetu: <<http://klaipeda.diena.lt/naujienos/nuomones/nuomones/knygos-uz-milijonus-doleriu-478712>>). Trakų istorijos muziejaus ekspozicijoje eksponuojama neva Žygimanto Augusto knyga tokia nėra. Kauniškis antikvaras, neaišku, tyčia ar netyčia, knygos kietviršyje esamą puošybos ornamentą – knygrišio ruletės įspaudą su mažyčiu Žygimanto Augusto portretuku – sutapatino su Žygimanto Augusto nuosavybės ženklų. Panašių renesansinių ornamentinių įspaudų nemažai galima rasti įvairiose XVI–XVII a. knygose.

KĘSTUTIS GUDMANTAS

„Gyventi man su juo meilėje pagal šį raštą...“: keli pastebėjimai apie naująjį LDK ir Maskvos valstybės sutarčių leidimą

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartys. 1446–1556 metai. Šaltinių publikacija, (*Lietuvos užsienio politikos dokumentai XIII–XVIII a.*), sudarė, parengė, vertė Marius Sirutavičius, Kaunas, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus aureus, 2016, 308 p. ISSN 978-609-467-251-4; 978-9955-34-648-7.

Žinomo LDK ir Maskvos valstybės santykių specialisto Mariaus Sirutavičiaus parengtas šaltinių rinkinys sudomins ne tik diplomatinių santykių istorijos, bet ir LDK raštijos tyrėjus. Kaip skelbia knygos anotacija, „rinkinyje publikuojamos dvidešimt trys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės 1449–1556 metų taikos ir paliaubų sutartys. Publikaciją sudaro parašyti sutarčių originalai ir jų tekstų vertimai į lietuvių kalbą“.

Formuluotė „dvidešimt trys [...] sutartys“ tradicinio istoriko ausiai skamba šiek tiek neįprastai. Tiesiog parengėjas atskiromis sutartimis laiko abiejų pusių – LDK ir Maskvos valstybės – 1449, 1494, 1503, 1508, 1522, 1526, 1532, 1537, 1542, 1549, 1553, 1556 m. išduotus dokumentus (išskyrus ratifikavimo raštus). Tad iš tikrųjų, jei laikytumėmės istoriografijoje paplitusio („populiaraus“) požiūrio, būtų kalbama apie dvylikos paliaubų ir taikos sutarčių

dokumentus. Knygoje skelbiami 23 dokumentai – perrašai originalo kalba ir jų vertimai (nors pateikiami iš viso 29 dokumentų legendos-aprašai¹).

Poreikis turėti tokį leidinį buvo jau seniai pribrendęs, nes ankstesnės, XIX–XX a. parengtos sutarčių publikacijos šiuo metu tyrėjams sunkiai prieinamos (bent jau popieriniu pavidalu), išsibarsčiusios po įvairius leidinius, dalis jų parengtos pagal pasenusius principus (jau net neminint pasitaikančių netikslumų).

Knygą malonu paimti į rankas, jos privalumas – patogus formatas ir gale esančios asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Knygos pradžioje yra Jūrąties Kiaupienės straipsnis „Naują puslapį atverčiant“; ji pristato knygą savo kuruojamos serijos („Lietuvos užsienio politikos dokumentai XIII–XVIII a.“) kontekste² ir supažindina su kai kuriomis istoriografijos naujovėmis LDK ir Maskvos valstybės santykių tema (Michailo Kromo ir Konstantino Jerusalmis-kio tyrimais).

Mariaus Sirutavičiaus straipsnyje „Tarpvalstybinės sutartys Lietuvos ir Maskvos diplomatinė santykių praktikoje XV a. pabaigoje – XVI a. šeštajame dešimtmetyje“ (p. 19–43) nušviečiami derybų, sutarčių sudarymo, ratifikavimo procesai ir jų metu vykę ritualai (kryžiaus bučiavimo ir kt.); autorius netgi atlieka savotišką dokumentuose vartojamų sąvokų (любовь, правда, dokonчание...) archeologiją ir pateikia jų lietuviškus atitikmenis, kuriuos jis pats versdamas dokumentus ir surado ar net sukūrė. Ir tai yra neabejotinas indėlis į lietuvišką istorijos terminiją. Minėta „archeologija“ padeda nenuslysti į paviršutinišką „publicistinį“ sutarčių perskaitymą – antai, pamirstant, kad kai kuriose iš jų minima „amžinosios taikos“ („вечный мир“) sąvoka XV–XVI a. sieta ne tiek su amžinybe, kiek su tuometinio monarcho gyvenimo trukme, jo „amžiumi“³.

„Publikacijos principuose“ (p. 44–50) pateikiama apibendrinamojo pobūdžio informacija apie pergamentinius sutarčių originalus ir pažymima, kad jų

¹ Aprašyti ir ratifikacijų raštai, tačiau, be vienos išimties (1542 m. sutarties), jie neskelbiami. Minėtą išimtį parengėjas aiškina tuo, kad 1542 m. Žygimanto Senojo dokumento originalas yra labai prastos būklės, tad vietoj jo nutarta publikuoti ratifikacijos raštą (p. 48, 210). O publikuojami 23 dokumentai vietoj 24, nes yra žinomas tik maskvietiškasis 1449 m. sutarties variantas (p. 48, 52–60).

² Iki šiol (2002, 2008 ir 2013 m.) buvo pasirodžiusios trys šios serijos knygos.

³ P. 41. Šiuo atveju remiamasi: Леонид Абрамович Юзефович, „Как в посольских обычаях ведется...“, Москва: Международные отношения, 1988, p. 28.

defektų atveju tekstas rekonstruojamas pagal Maskvos pasiuntinybių knygoje bei Lietuvos Metrikoje esančius ir XIX a. darytus archyvinius nuorašus – šie intarpai žymimi laužtiniais skliaustais. Minimalistinis originalų aprašų prie dokumentų pobūdis aiškinamas darbo su originalais aplinkybėmis (pergamentai saugomi Maskvos, Peterburgo ir Varšuvos archyvuose ir rankraštynuose, Sirutavičiaus daugiausia dirbta su jų skaitmeninėmis kopijomis⁴, neturėta netgi kai kurių originalų *verso*⁵ pusės atvaizdų). Vis dėlto skaitytojui būtų pravartu sužinoti pergamentų dydį, o minint Ivano IV antspaudą⁶ gerai būtų buvę pateikti jo vaizdulo charakteristiką ir nurodyti skersmens ilgį⁷.

Bevartant knygą, užkliūva, kad joje visiškai nėra originalų atvaizdų – miniatiūrinis 1503 m. paliaubų dokumento atvaizdas viršelyje veikiau tėra jo papuošimo priemonė (beje, tai – tradicinė daugumos istorijos šaltinių publikacijų yda). Juolab kad konstatuojama ne itin gera pergamentų būklė (p. 13, 46, 48), o juk ir nedidelio atvaizdų bloko publikavimas būtų papildoma jų išsaugojimo priemonė⁸.

Taip pat įvadiniuose straipsniuose pasigedau pagrindimo, kodėl buvo pasirinktas būtent šis tarpvalstybinių dokumentų pluoštas. Žvelgiant specialisto akimis, Sirutavičiaus pasirinkimas atrodo logiškas ir suprantamas: teksto istorijos požiūriu 1449–1556 m. sutartys sudaro palyginti vientisą korpusą (ypač tai taikytina 1494–1556 m. sutartims), tačiau derėjo nors keliais sakiniais šitai paaiškinti skaitytojui. Nes, kaip visi žinome, Vilniaus ir Maskvos santykiai neprasidėjo 1449 m. ir nesibaigė 1556 m.

O dabar pačiam skaitytojui paliekama atspėti pagal knygos pavadinimą – rakto funkciją jame tikriausiai atlieka sąvokos: „Lietuvos Didžioji Kunigaikš-

⁴ „Publikacijos rengimo principai“, p. 49.

⁵ *Ibid.*: *versus* [!].

⁶ P. 221, 263.

⁷ Parengėjas konkrečiai neįvardija, tačiau mūsų istorikai paprastai vadovaujasi prancūzų-rusų senųjų dokumentų („aktų“) publikavimo taisyklėmis, kuriose tokie reikalavimai yra išdėstyti. Šiaip jau Sirutavičiaus naudojama dokumento legendos struktūra – gana įprasta tokio pobūdžio rinkiniams: [1] originalo saugojimo vieta, išorinė charakteristika, [2] kopijos (arba, kitaip tariant, nuorašai), [3] ankstesnės dokumento publikacijos, [4] nurodomas knygoje pateikiamos publikacijos šaltinis.

⁸ Kaip alternatyvą galima rinktis priedą CD pavidalu. Tai bent iš dalies kompensuotų aprašo trūkumus. Kita vertus, ilgainiui sukaupti vaizdai (kad ir iliustracijų pavidalu) gerokai palengvintų darbą kuriant rašto pavyzdžių ir antspaudų bazę / bases. Jų poreikis šiuo metu yra akivaizdus.

tystė“ ir „Maskvos valstybė“, nes LDK kaip suvereni valstybė palaikė santykius su užsienio valstybėmis iki Liublino unijos (1569)⁹, o Maskvos valstybė (Maskvija, Moskovija) iškylo XV a. viduryje – antroje pusėje. Tačiau juk žinome, kad Maskvos Didžioji Kunigaikštystė egzistavo jau XIV a. ir veikiai tapo pagrindine LDK konkurente dėl įtakos rusų žemėse¹⁰. Todėl bent glaustai vertėjo užsiminti apie 1449 m. sutarties priešistorę (juk pagaliau šiame dokumente minimi Algirdas, Kęstutis ir Vytautas!) ir apie tai, kas įvyko po 1556 m.: 1561 m. kilusį Livonijos karą, nepavykusias 1566 m. derybas dėl paliaubų ir t. t.¹¹.

Ši recenzija nepretenduoja į išsamų akademinį knygos įvertinimą, nes neturėjome galimybės perrašų palyginti su originalais. Vis dėlto krinta į akį, kad Sirutavičius rinkosi tradicinį santrumpos „гдрь“ / „г̣дрь“ išskleidimą „г(о)с(по)д(а)рь“ LDK rašytuose dokumentuose ir „г(о)с(у)д(а)рь“ – Maskvos raštininkų¹². Taip elgiasi ir Lietuvos Metrikos leidėjai, nors pastarojo meto tyrimai rodo, kad maskvietiška šio žodžio rašyba XV–XVI a. iš esmės dar nesiskyrė nuo priimtoms LDK, t. y. žodžio viduryje buvo rašoma ne „y“, bet „po“¹³.

Sutarčių vertimai turbūt adresuoti labiau neakademinei auditorijai. Jie yra sklandūs, vis dėlto nelengvai paskaitomi dėl gausių, šiuolaikiniam skaitytojui mažai ką sakančių vietovardžių, specifinių konvencinių formulių ir nepažįstamų sąvokų. Nors per jų „mišką“ brautis padeda įvadinis straipsnis ir, iš dalies,

⁹ Nors ir po jos santykiai su Maskva buvo LDK kanclerio kompetencijoje (Henrikas Visneris [Henryk Wisner], *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo pavojai*, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė [ir kt.], Vilnius: Mintis, 1991, p. 18–19).

¹⁰ Pвz., žг. Михаил Кром, Рождение государства. Московская Русь XV–XVI веков, Москва: Новое литературное обозрение, 2018. Apie XIV a. sutartis tarp LDK ir Maskvos DK žг.: Владимир Андреевич Кучкин, «Московско-литовское соглашение о перемирии 1372 года», in: Древняя Русь. Вопросы медиевистики, Nr. 1, 2000, p. 11–39; Nr. 2, 2000, p. 1–14; Idem, Договорные грамоты московских князей XIV века: внешнеполитические договоры, Москва: Древлехранилище, 2003, p. 119–168, 338–339.

¹¹ Жг. Анна Леоновна Хорошкевич, Россия в системе международных отношений середины XVI века, Москва: Древлехранилище, 2003. Beje, kelia nuostabą, kad Sirutavičius nepasinaudojo jam neabejotinai žinoma „Išrašo iš pasiuntinybių knygų“ publikacija: „Выписка из посольских книг“ о сношениях Российского государства с Польско-Литовским за 1547[1487]–1572 гг., (Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв., т. II), редактор тома С. О. Шмидт, составитель: Б. Н. Морозов, Москва, Варшава: Археографический центр, 1997.

¹² Plg. p. 49 („Publikacijos principai“).

¹³ Андраш Золтан, *Inter Slavica*. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам, Москва: Индрик, 2014, p. 46–72.

komentarai, kurių minimalistinę formą tokio pobūdžio leidinyje galima pateisinti, tačiau manytume, kad vietovardžiai komentuojami nepakankamai, apsiribojant tik svarbesniais.

Be to, kažin ar pamatuotas yra komentarų, identifikuojančių vietovardžius, kartojimas – nurodant dabartines formas (pvz., vertimo tekste „Kanevo“ → komentaruose „Dab. Kanivas“), nors skaitytojui jis galbūt ir patogus – tačiau kilus abejonėms dėl vieno ar kito toponimo juk galima pasitikrinti rodyklėje, į kurią tradiciškai netgi rekomenduojama perkelti tokio glausto pavidalo komentarus. Taip pat dubliuojami ilgesni paaiškinimai apie sutartyse minimus asmenis (pvz., p. 66–69 ir 77–79), o komentaras apie Smolensko okolnyčių Borisą Semionovičių Aleksandrovičių pakartotas net keturis kartus; beje, komentare, skirtingai nei „Asmenvardžių rodyklėje“, derėtų pirma nurodyti asmens vardą, o ne jo „pavardę“ (žr. p. 87, 99, 109, 124; čia rašome kabutes, nes aptariamam laikotarpiu pavardės tik formavosi).

Vertime ir moksliniame aparate (komentaruose ir rodyklėse) vietovardžių rašyba kliūva bene labiausiai. Pvz., rašoma: *Novosilskas*, *Vereiskas* ir *Volockas* vietoj Novosilio, Verėjos ir Voloko[lamsko]¹⁴, *Monevido slabada* vietoj Manvydo slabados¹⁵ (← Моневи́дова Слобо́да, Мониви́дова Слобо́дка, Мониви́дова Слобо́да¹⁶); Manvydo slabadą yrač norėtume išskirti, nes tai – veikiausiai didžiojo kunigaikščio Vytauto 1407 m. dovanota valda žymiam didikui Vilniaus seniūnui, nuo 1413 m. Vilniaus vaivada, Albertui Manvydui¹⁷.

¹⁴ P. 56, 60, 66, 77, 301, 306.

¹⁵ P. 87, 98, 110, 122, 134, 145, 156, 168, 185, 196, 207, 218, 228, 239, 249, 260, 270, 281, 300.

¹⁶ P. 83, 93, 105, 116, 130, 140, 151, 162, 181, 191, 202, 214, 223, 234, 245, 255, 265, 276. Tikslesnį užrašymą su „и“ vietoj „e“ regime lietuviškos pusės dokumentuose (6 atvejai iš 9).

¹⁷ 1407 m. Vytauto privilegijoje Manvydui minimas Šoptovo / Šeptovo valsčius („Scheptow totum districtum“), jo sūnaus Jono Manvydaičio testamente (1458) minima to paties pavadinimo slabada („Septowa Slobothka“), o 1503 m. ir vėlesnėse sutartyse minimi Šoptovas / Šeptovas ir Manvydo slabada. Šoptovas ir Manvydo slabada buvo rytiniame LDK pakraštyje, Belajos kunigaikštystėje, ir 1503 m. sutartimi drauge su ja atiteko Maskvai. Šiuo metu abi nurodytos vietovės, regis, mena Rusijos Federacijos Tverės srities Šoptovo (Шоптово) ir Монино (Монино) kaimų pavadinimai. Plačiau šia tema žr. Władysław Semkowicz, „Przywileje Witolda dla Moniwida, starosty Wileńskiego, i testament jego syna Jana Moniwidowicza“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1923, r. I, Nr. 2, p. 257, 261; Jerzy Ochmański, „Moniwid i jego ród. Studium z dziejów możnowładztwa litewskiego w XV wieku. Pierwsze w Wielkim Księstwie Litewskim latyfundium świeckie [Poznań 1970 – grudzień 1990]“, in: *Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica*, 2003, t. 9, p. 51.

Taip pat taisytinas sutartyse dažnai minimos bažnytinės šventės „Благо-вещение“ (pilnesnis pavadinimas – „Благовещение Богородицы“) vertimas. Ji verstina ne „Viešpaties apreiškimu“ (= Trys karaliai, sausio 6 d.)¹⁸, bet „Apreiškimu Dievo Motinai“ (kovo 25 d.). Tačiau pažymėsime, kad komentaruose data nurodoma teisingai.

Šios mūsų pastabos tikrai nesumenkina Sirutavičiaus nuveikto darbo. Vienam tyrėjui išties nelengva parengti tokią fundamentalią šaltinių publikaciją (be to, tai yra pirmas šio mokslininko parengtas šaltinių tomas). Idealiu atveju tokio pobūdžio projektą realizuotų įvairaus profilio specialistų, galbūt net tarptautinė komanda¹⁹. Viliamės, kad mūsų pastabos neatgrasys nuo tolesnių darbų, bet bus naudingos ateityje leidžiant analogiškus šaltinių rinkinius.

¹⁸ P. 86, 184, 205, 216, 226, 236, 237, 248, 258, 268, 279.

¹⁹ Puikus pavyzdys – naujasis *Polocko raštų* leidimas: Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в., t. 1–2, подготовили А. Л. Хорошкевич (ответственный редактор), С. В. Полехов (заместитель ответственного редактора), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского; Русский Фонд содействия образованию и науке, 2015. Tai itin kruopščiai parengta publikacija su svarbiausių dokumentų faksimilėmis ir antspaudų katalogu; įdomu, kad jos rengėjams priekaištauta dėl pernelyg išsamių „perteklinių“ dokumentų apyrašų. Žr.: Игорь Юрьевич Анкудинов, [recenzija,] in: Вестник РГНФ, 2016, № 3–4 (84–85), p. 248–256; Юрий Мікульскі, „Призабытая полоцкая грамота князя Скиргайла 1387–1393 гг. (по случаю переиздания „Полоцких грамот“)“, in: Беларуская даўніна. *Studia et fontes*, 2016, t. 3, p. 271–272.

DARIUS ANTANAVIČIUS

Nauja reta knyga apie šv. Kazimierą

Žywtot švętego Kazimierza królewicza polskiego i ksiązęcia litewskiego w Wilnie roku 1606 przez Mateusza Chryzostoma Wołodkiewicza przełożony. Przydane są modlitwy nabożne i hymny do św. Kazimierza, opracował Jan Okoń przy współpracy Katarzyny Gary i Jolanty Rzegockiej, Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2016, 244 p.: ilustr., faks. ISBN 978-83-65248-06-0

2016 m. Lenkijos istorijos muziejus, įsikūręs Varšuvoje, gražiai ir skoningai išleido XVII a. pirmosios pusės Žemaičių bajoro Mato Krizostomo Volodkevičiaus (Wołodkiewicz, Wołotkiewicz) 1606 m. parengtą ir išspausdintą knygelę apie šv. Kazimierą. LDK XVII a. istorijos ir literatūros tyrėjams Volodkevičiaus knyga yra gerai žinoma ir kartu visai nežinoma. Žinoma, nes paminėta visose svarbiausiose bibliografijose. Nežinoma, nes jau maždaug tris šimtmečius niekas nematė nė vieno egzemplioriaus. Taigi jos suradimas ir paskelbimas yra neabejotinas knygos rengėjų, pirmiausia Jano Okońio, nuopelnas. Apie šį atradimą buvo žinoma jau anksčiau, nes Okońis dar 2013 m. apie tai publikavo straipsnį¹, kuris mums sukėlė daug abejonių, todėl smalsiai laukėme, koks bus tęsinys. Šis pasirodė dabar recenzuojamos knygos pavidalu.

¹ Jan Okoń, „Pokłosie Skargowskie: „książki polskie“ o św. Kazimierzu Jagiellończyku (na tropach druku i egzemplarza)“, in: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam pertinentia*, t. 11, Kraków, 2013, p. 44–60. Straipsnis prieinamas internete: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-984d2e5c-3c81-48dd-b616-58f94f548aa4>

Knygą galima apibūdinti kaip 1606 m. originalios Volodkevičiaus knygelės perleidimą su moksliniu įvadu ir įvairiais priedais. Ją sudaro trys pagrindinės dalys: įvadas lenkų kalba (p. 11–64), transkribuotas 1606 m. knygelės tekstas (perrašas, p. 65–126) ir įvairūs priedai (p. 127–232). Pabaigoje yra knygos santraukos anglų ir lietuvių kalbomis bei iliustracijų sąrašas.

Knyga išleista tikrai gražiai, bet joje susigaudyti reikia laiko. Reikalas tas, kad rengėjai papildė ją įvairia iliustracine medžiaga, kuri išdėliota gana painiai ir neaiškiai, tačiau ilgiau pasigilinus, viskas darosi logiška ir suprantama. Vis dėlto vienas deguto šaukštas visam laikui pateko į medaus statinę: šios knygos neįmanoma atverstos palikti ant stalo, nes jos įrišas atliktas taip, kad puslapiai bematant užsiverčia. Rašant recenziją, dėl skelbiamos medžiagos komponavimo ypatybių tai mums labai trukdė ja naudotis.

Pagrindinis jos privalumas yra tas, kad joje paskelbtas 1606 m. Volodkevičiaus knygelės apie šv. Kazimierą tekstas (perrašas). Vienintelis originalo egzemplorius (unikatas) prieš 2013 m. buvo rastas Ukrainoje, Lvove, Mokslų akademijos Vasilio Stefaniko bibliotekoje (*Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника*). Dabartinė knygelės signatūra – CT-78101².

Istorijos labai verta paminėti, kad Volodkevičiaus knygelės atradimo laurai seniai galėjo atitekti lietuvių bibliografams Sigitui Narbutui ir Ignui Račkauskui, kurie minėtoje Lvovo bibliotekoje dar prieš 1985 m. atrado kitą Volodkevičiui priskiriamą kūrinį – Lietuvio bajoro „Dešimtmetį Livonijos karą“³. Abu kūriniai kažkada priklausė žinomam XIX a. Didžiosios Lenkijos bibliofilui Zygmuntui Stanisławui Czarneckiui (1823–1908). Šiam mirus, jo turto paveldėtojai bibliotekos polonikos dalį 1914 m. pardavė Wiktoro Baworowskio fundacijos bibliotekai Lvove, kuri, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir Lvovui atsidūrus sovietinės Ukrainos sudėtyje, buvo įjungta į 1940 m. įkurtą dabartinę Mokslų akademijos V. Stefanyko biblioteką. Kaip atsitiko, kad minėti lietuvių bibliografai, dar prieš atkuriant Nepriklausomybę dirbę Lvove ir radę „Dešimtmetį Livonijos karą“, nepamatė kitos Volodkevičiaus knygelės, galėtų papasakoti tik jie patys.

² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka turi skaitmeninę šio spaudinio kopiją.

³ Darius Antanavičius, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius: Žara, 2006, p. 12–14.

Volodkevičiaus knygelė, nenurodant autoriaus, pirmą kartą buvo paminėta jėzuito Petro Skargos šv. Kazimierui skirtame gyvenimo aprašyme⁴. XVIII a. pirmojoje pusėje ją savo akimis regėjo kitas jėzuitas Kasparas Niesieckis, paminėjęs ją savo „Herbyne“. Visi kiti autoriai ir bibliografijos iki pat XXI a. pradžios rėmėsi jau tik Niesieckio žinomis. Taigi 2016 m. publikacija po keturių šimtų metų gražina mums dar vieną dingusia jau laikytą senosios Lietuvos literatūros knygą.

Volodkevičiaus knygelė savo ruožtu yra Vilniaus kanauninko Grigaliaus Svencickio 1604 m. parengto ir išleisto *Šv. Kazimiero teatro (Theatrum s. Casimiri)* dalies vertimas⁵. Iš recenzuojamos knygos tekstų niekaip negalima suprasti, kokios apimties buvo Volodkevičiaus atliktas darbas, nes apie tai aiškiai nepasakoma. Tad recenzentui tenka tai daryti pačiam.

Iš gana nemažos apimties Svencickio parengtos knygos (10 nenumeruotų ir 127 (129) numeruotų puslapių, taigi iš viso 137 (139) puslapių⁶) Volodkevičius išvertė tik labai mažą dalį, būtent: numeruotosios dalies 1–26 ir 29–37 puslapius. 1–26 puslapiuose Svencickis pateikė šv. Kazimiero gyvenimo ir po karalaičio mirties įvykusių stebuklų aprašymą, baigdamas šią dalį 1602 m. lapkričio 7 d. Klemenso VIII brevės tekstu. Visa tai Volodkevičius išvertė nieko nepraleisdamas, išskyrus minėtosios brevės antrąją pusę, kurioje išvardyti kovo 4 d. per liturgines valandas šv. Kazimiero garbei skaitytini skaitiniai. Vietoj jų Volodkevičius savo iniciatyva pateikė dviejų šv. Kazimierui adresuotų maldų tekstus. Okońis gana aptakiai ir neaiškiai apibūdina juos žodžiais *nieznane dotąd i najpewniej jego pomysłu* (p. 47). Volodkevičius veikiausiai paskelbė ne savo, o XVII a. pirmaisiais metais Vilniaus akademijos studentų, priklausiusių Švč. Mergelės Marijos draugijai (sodalicijai), aplinkoje papli-

⁴ Piotr Skarga, *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu [...]*, w Krakowie: W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1610, l.)(ijv–)(iijv.

⁵ *Theatrum s. Casimiri, in quo ipsius prosapia, vita, miracula et illustris pompa in solemni eiusdem apotheoseos instauratione Vilnae Lithuaniae metropoli VI Idus maii anno Domini MDCIV instituta graphice proponuntur*, Vilnae: Operis typographicis Academiae Societatis Iesu, 1604.

⁶ Antroji šios knygos dalis, pavadinta „Theatridium poeticum“ ir turinti atskirą paginaciją, kartais laikoma savarankišku spaudiniu (žr. *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 8), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, Nr. 1124, 1135).

tusias maldas, adresuotas šv. Kazimierui. Toliau knygelėje yra giesmės *Omni die dic Mariae*, kuri Svencickio knygoje įdėta kitoje vietoje (p. 34–37), vertimas, atliktas ne Volodkevičiaus. Tiesa, Volodkevičius nė nesisavino vertimo autorystės, sąžiningai nurodęs tikrąjį vertėją tokiais inicialais, kuriais anas, kaip paaiškėjo, pasirašė. Okońio nuopelnas, kad nustatė ankstesnį leidimą, iš kurio Volodkevičius perėmė šį vertimą. Tai Stanislovo Grochowskio 1598 m. Krokuvoje išleista knyga *Rytmy o zacności... Dziewice Maryjej* (p. 109). Toliau Volodkevičiaus knygelėje yra Svencickio knygoje (p. 29–33) perspausdintų keturių 1521 m. Zacharijo Ferrerio paskelbtų giesmių vertimai, atlikti, kaip galima suprasti, jau paties Žemaičių bajoro. Pačioje Volodkevičiaus knygelės pabaigoje yra epitafijos šv. Kazimiero karstui, kurią Svencickis (p. 33) taip pat perėmė iš Ferrerio, vertimas, atliktas paties Volodkevičiaus. Visa, kas Svencickio knygoje išspausdinta toliau (p. 38–127(129)), Volodkevičius nevertė.

Iš šios apžvalgos matyti, kad Volodkevičiaus knygelėje originali yra tik jo dedikacija Jono Karolio Chodkevičiaus žmonai Sofijai Mieleckai-Chodkevičienei. Visa kita yra Svencickio prozinių arba Ferrerio poetinių tekstų vertimai. Tai nereiškia, kad jie nieko verti. Priešingai, daug pasako apie vertėjo išsilavinimą ir gebėjimus. Bet apie tai vėliau.

Grįžtant prie paties recenzuojamo leidinio, mus nustebino Ferrerio knygelės *Vita beati Casimiri confessoris* įtraukimas į priedus. Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad su Volodkevičiaus vertimu ji mažai susijusi, nes visus Ferrerio poetinius tekstus Volodkevičius žinojo ne tiesiai iš 1521 m. leidimo, o iš Svencickio knygos. Be to, Ferrerio knygelės faksimilė jau seniai prieinama popieriniu⁷, o pastaruoju metu – ir skaitmeniniu formatu⁸. Taigi kam dar kartą reikėjo multiplikuoti lotynišką tekstą? Atsakymo į šį klausimą reiktų ieškoti nebent rengėjų pastangose padaryti ankstyviausiąjį šv. Kazimiero gyvenimą prieinamą tik Lenkijos humanitarų bendruomenei, nes šalia lotyniškojo originalo yra pridėtas ir lenkiškas vertimas. Antra vertus, toks žingsnis dirbtinai praplėtė šiaip nedidelę recenzuojamos knygos apimtį, nes prisidėjo papildomi 46 puslapiai (p. 129–175). Bet mums toks apimties auginimas atrodo nepriimtinas.

⁷ *Ankstyvieji šv. Kazimiero gyvenimai = Casimiriana II. Vitae antiquiores s. Casimiri*, sudarė Mintautas Čiurinskas, (*Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, t. 4), Vilnius: Aidai, 2004, p. 46–117.

⁸ Ją lengva rasti internete esančiose skaitmeninėse bibliotekose.

Kita kritiška pastaba būtų susijusi su Volodkevičiaus vertimo ir Svencickio originalo išdėstymu skirtingose knygos vietose. Knyga vizualiai atrodo gražiai, bet naudotis ja visiškai nepatogu. Be jau nurodytos įrišo ydos, svarbiausias nepatogumas yra tas, kad tyrėjas, norėdamas palyginti Volodkevičiaus ir Svencickio tekstus, tiesiog negalės to padaryti ir bus priverstas atverti Svencickio knygos tekstą kompiuterio ekrane (ką mums ir teko daryti), nes tik taip jam bus kiek patogiau dirbti. Be to, tai, kas buvo pasakyta prieš Ferrerio knygelės kartotinį publikavimą, tinka ir Svencickiui, nes pusė jo knygos lotyniškojo teksto seniai paskelbta⁹, o dabar visa knyga lengvai prieinama ir internete. Volodkevičiaus, Ferrerio ir Svencickio tekstų išskaidymas skirtingose knygos vietose priedų skyrių daro mažai naudingą, nes – pripažinkime tai atvirai – recenzuojama knyga šiais laikais domins tik siauros problematikos specialistus, kuriems svarbiausia leidinio funkcionalumas. To šiai knygai tikrai pritrūko. Užtai galima pagirti rengėjus už komentarus, kurie yra konkretūs ir taupūs, nes kolegos lenkai, panašių tekstų rengėjai, šiuo metu neretai jais piknaužiauja išpūsdami ir komentuodami kiekvieną teksto menkniekį ar realiją.

Lieka aptarti aptarti knygos įvadą. Okońis, 2013 m. publikuodamas jau minėtą savo straipsnį, dar nežinojo daugelio dalykų, susijusių su Volodkevičiumi ir jo knygele. Iš 2016 m. knygos įvado matyti, kad didumą spragų per tą laiką jau buvo užkamšytos. Lenkiškas įvadas skirtas daugiausia Lenkijos humanitarų bendruomenei, keli poskyriai, ypač tie, kuriuose pristatoma šv. Kazimiero gyvenimo ir kanonizavimo istorija, tiesiog kartoja seniai žinomus dalykus. Tai iš dalies ir suprantama, nes šiais klausimais pasakyti ką nors nauja vargu ar pavyks, nebent ateityje bus rasta naujų rankraštinių šaltinių.

Užtai apie Volodkevičių Okońiui pavyko atskleisti keletą naujų faktų. Pirmausia lenkų tyrėjas atrado, kad Volodkevičius 1604 m. pavasarį mokėsi Vilniaus akademijoje. Tai įrodo jo pavardė po vienu iš lotyniškų eilėraščių, paskelbtų Svencickio knygos tęsinyje „Theatridium poeticum“. Šis faktas prasklydo mums pro akis, kai prieš 15 metų domėjomės kitos Volodkevičiui priskirtos knygos autorystės problema. Tuomet mes rėmėmės Sigitu ir Daivos Narbutų XVII a. Lietuvos lotyniškųjų knygų katalogo duomenimis. Šiame kataloge paprastai nurodomas ne tik pagrindinis konkretaus spaudinio autorius, bet taip pat pažymimi ir visi tie, kurie paskelbė jame trumpų eilėraščių. Lyg

⁹ *Ankstyvieji šv. Kazimiero gyvenimai = Vitae antiquiores s. Casimiri*, p. 118–173.

tyčia minėto Svencickio knygos priedo atveju tai nebuvo padaryta, todėl apie Volodkevičiaus indėlį mes tuo metu nieko nežinojome.

Kitas Okońio nuopelnas – Volodkevičiaus epitafinės lentelės, kadaise kabojusios buvusioje Kražių benediktinių (dabartinėje parapinėje) bažnyčioje, o dabar saugomos Kražių Mikalojaus Kazimiero Sarbievijaus kultūros centre, fotografijos ir įrašo teksto (transkripcijos) paskelbimas¹⁰. Apie šią lentelę prieš 15 metų mes taip pat nieko nežinojome. Dabar aiškėja, kad XIX a. būtent ją regėjo ir savo užrašuose pažymėjo kažkoks Adamas Stefanowski, kurio informacija rėmėsi Teodoras Żychliński rašydamas apie Volodkevičių savo herbyne „Lenkų bajorijos aukso knyga“¹¹. Stefanowski nurodė kitą Volodkevičiaus amžių – 51 metus. Paskelbus šiuo metu jau sunkiai įskaitomą epitafijos įrašą matyti, kad Stefanowskio truputį apsirikta ir skaičių „51“ reikia taisyti į „57“. Šią klaidą lengva paaiškinti – įrašė skaičius „7“ iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip „1“¹². Taip pat minėta lentelė nurodo tikslią Volodkevičiaus mirties datą. Jei metų skaičius nekelia jokių abejonių, tik iš fotografijos, neapžiūrėję pačios lentelės *de visu*, kol kas negalime patvirtinti, kad mėnuo ir diena perskaityti teisingai. Priešingai, jau dabar aišku, kad apsirikta dėl dienos datos, nes 1642-ieji nebuvo keliamieji metai, todėl vasaris galėjo turėti tik 28 dienas. Taip pat padaryta klaidų iššifruojant epitafijos tekstą net tose vietose, kurios pusėtinai gerai skaitomos. Pavyzdžiui, Volodkevičiaus pavardės forma epitafijoje transkribuota kaip „Wołodkiewicz“, nors ji aiškiai rašoma kaip „Wollotkiewicz (Wołotkiewicz)“. Įdomiausia, kad kitoje įvado vietoje nurodoma teisinga forma (p. 48). Klaidingai skaitoma vieta „Anieli y Chrzęstowskich“ – veikiausiai prašyta „Anny z Chrzęstowskich“ ir t. t. Tiksliau iššifruoti epitafijos tekstą bus galima atvažiavus į pačius Kražius.

Kiek perdėtai pareiškęs, kad Lenkijos ir Lietuvos mokslininkai šiuo metu vykdo intensyvius archyvinis tyrimus, susijusius su Volodkevičiaus gyvenimu

¹⁰ Teisybės dėlei pasakytina, kad lenkiško teksto transkripcija su vertimu į lietuvių kalbą be originalo fotografijos pirmą kartą buvo paskelbta jau 2013 m. (žr. Jan Skłodowski, *Cmentarze na Żmudzi. Polskie śladu przeszłości Obojga Narodów* = Žemaičių kapinės. Lenkiški pėdsakai Abiejų tautų istorijoje, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2013, p. 231).

¹¹ Teodor Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 24, Poznań: Nakł. i drukiem Jarosława Leitgebr, 1902, p. 151.

¹² Palyginus, kaip įrašė išrėžta mirties metų data „1642“ ir skaičius „51“ ar „57“, matyti, kad antrasis skaitmuo (1/7) skiriasi.

(p. 39–40), prie minėtų dviejų naujų faktų įvado autorius nieko daugiau nepridūrė. O juk knygos pasirodymo metu, be Grzegorz Błaszczyko ir mūsų pačių nurodytų žinių, apie Volodkevičių jau buvo žinoma šiek tiek daugiau. Pirmiausia per tą laiką pasirodė Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas¹³, kuriame galima rasti naujos informacijos, kad 1618 m. balandžio 20 d. Volodkevičius buvo nominuotas Žemaičių maršalku, nors dokumentuose daugiau niekada nebuvo juo tituluojamas¹⁴. Nustatyta tiksli Volodkevičiaus nominavimo Žemaičių vaikiu data (1628 m. balandžio 1 d. – Nr. 1401). Čia pat nurodyta svarbi informacija apie iki šiol nežinotą pirmąją Volodkevičiaus žmoną – Elžbietą Tautvydaitę, Jono Tautvydo¹⁵ dukrą. Jos pirmasis vyras buvo kažkoks Mikalojus Ivanovičius. Šią informaciją mes galime patvirtinti ir papildyti. Minėtasis Ivanovičius mirė 1609 m. balandžio mėn., tarp balandžio 24 ir 29 d. 1609 m. balandžio 24 d. jis sudarė savo testamentą, kurio 1609 m. balandžio 29 d. autentiškas išrašas iš Žemaičių pilies teismo knygos šiuo metu yra saugomas tarp Kražių kolegijos valdų dokumentų Maskvoje¹⁶. Iš jo aiškėja, kad Ivanovičius buvo greičiausiai rusėnas, nes testamentą savo ranka pasirašė kirilica. Taigi maždaug 1610 m. antroje pusėje Volodkevičius vedė našlę su vaikais. Šie jo posūniai (*pasierby*) veikiausiai ir minimi 1621 m. žemaičių bajorų visuotinio šaukimo surašymo sąrašuose¹⁷. Pirmoji Volodkevičiaus žmona turėjo mirti 1629 m.¹⁸ 1617 m. ir 1623 m. Volodkevičius buvo Žemaičių seniūnijos deleguotasis deputatas Lietuvos Vyriausiajame Tribunole¹⁹. Pagaliau Žemaičių pareigūnų sąrašo rengėjai, remdamiesi žinomo žemaičių praeities tyrėjo Michała Brensztejno sukaupta medžiaga, nurodė, matyt, kol kas tiksliausią

¹³ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: Księstwo Żmudzkie. XV–XVIII wiek*, opr. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Andrzej Haratym, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015. Šio LDK pareigūnų serijos tomo įvado autorius galėjo ir nematyti, nes abi knygos buvo rengiamos spaudai maždaug vienu metu.

¹⁴ *Ibid.*, Nr. 772. Apie šios pareigybės genezę Žemaitijoje taip pat kalbama įvade (*ibid.*, p. 26).

¹⁵ Apie Joną Tautvydą savo ruožtu daugiau žinių pateikia Grzegorz Błaszczyk (*Grzegorz Błaszczyk, Herbarz szlachty polskiej*, t. 6, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016, p. 59).

¹⁶ Rusijos valstybės senųjų aktų archyvas (RGADA), f. 1603, ap. 4, b. 3260, l. 115–118v.

¹⁷ *Rejestrzy popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 r.*, opr. Andrzej Rachuba, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, p. 83.

¹⁸ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: Księstwo Żmudzkie. XV–XVIII wiek*, Nr. 1401.

¹⁹ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, opr. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007, p. 161, 178.

Volodkevičiaus mirties datą – 1642 m. vasario 16 d.²⁰. Visai įmanoma, kad būtent ši data ir įrašyta atitinkamoje dabar sunkiai įskaitomoje Volodkevičiaus epitafijos vietoje. Tik apmaudu, kad minėtojo sąrašo rengėjai pernelyg pasikliovė nepatikima Jano Skłodowskio informacija²¹ ir nurodė, kad Volodkevičius mirė turėdamas 47 metus. Žinant serijos apie LDK pareigūnus autoritetą, literatūroje gali paplisti klaidinga Volodkevičiaus gimimo data. Dar apmaudžiau, kad tais pačiais 2016 m. pasirodžiusiame „Žemaičių bajorijos herbyno“ 6 tome Grzegorz Błaszczukas, labiausiai nusipelnęs iškeliant iš užmaršties Volodkevičiaus asmenį, iki galo neįvertinęs savo surasto šaltinio informacijos, apsirinko teigdamas, kad Volodkevičius „tikriausiai buvo palaidotas“ Krakių parapinėje bažnyčioje²², nes nėra jokių abejonių, kad Volodkevičius amžinajam poilsiui atgulė savo funduoto Kražių benediktinių vienuolyno bažnyčioje.

Visos Volodkevičiaus gyvenimo datos ir aplinkybės būtų nereikšmingos, jei ne faktas, kad šis žemaičių bajoras bibliografinėje literatūroje tapo net kehurių knygų autoriumi. Apie tai mes išsamiau rašėme 2006 m. publikuotoje savo monografijoje, bet dabar, paaiškėjus naujiems faktams, norėtume grįžti prie šios problemos, kurią įvado autorius visiškai apėjo, nors kaip tik ji yra pati įdomiausia ir verčia pažvelgti į recenzuojamą knygą platesniu žvilgsniu.

Albertas Vijūkas-Kojalavičius ir Kasparas Niesieckis priskyrė Volodkevičiui šių knygų autorystę (chronologine tvarka: 1) „Dorasis Lietuvis“ (be vietos, 1592); 2) „Lenkijos karalaičio šv. Kazimiero gyvenimas“ (Vilnius, 1606); 3) Lietuvos Bajoro „Apie dešimtmetį Livonijos karą“ (Vilnius, 1610); 4) nebaigta Livonijos istorija.

Tris iš šių knygų Volodkevičiaus plunksnai pirmasis priskyrė Kojalavičius. Niesieckis nurodė Volodkevičių parašius šv. Kazimiero gyvenimą, kurio Kojalavičius kažkodėl nepaminėjo. Akivaizdu, kad tokiu produktyviu autoriumi Volodkevičius „tapo“ tik Kojalavičiaus dėka.

Dabar apibendrinkime tai, ką per keletą pastarųjų dešimtmečių pavyko nustatyti. Neabejotinai Volodkevičiaus plunksnai priklauso tik vienas kūrinys – būtent atrastoji knygelė apie šv. Kazimiero gyvenimą. „Dorojo Lietuvos“ Volodkevičius, gimęs apie 1585 m., niekaip negalėjo parašyti. Mūsų nuomone,

²⁰ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: Księstwo Żmudzkie. XV–XVIII wiek, Nr. 990.*

²¹ Jan Skłodowski, *Cmentarze na Żmudzi. Polskie ślady przeszłości Obojga Narodów*, p. 231.

²² Grzegorz Błaszczuk, *Herbarz szlachty polskiej*, t. 6, p. 250.

jį parašė XVI a. antrosios pusės LDK pareigūnas ir literatas Elijus Pielgrzymowski arba net jo patėvis Venclovas Agripa²³. Minimasis nebaigtas rankraštis, kurį neva parašė Volodkevičius, iš tikrųjų yra Viljandžio (dabar Estija) prepozito (klebono) Dionyzo Fabricijaus (Fabricius) apie 1612 m. baigta rašyti Livonijos istorija, pirmą kartą išleista tik XVIII a. pabaigoje²⁴. Fabricijus savo darbą dedikavo ir nusiuntė pačiam Jonui Karoliui Chodkevičiui²⁵. Pastarojo aplinkoje šis rankraštis, matyt, plito nuorašais, ir po kelių dešimtmečių kažkokios iškreiptos žinios ar tik nuogirdos apie jį pasiekė ir Kojalavičiaus ausis. Kuo remdamasis Kojalavičius priskyrė šį istoriografinį darbą Volodkevičiui, lieka mįslė. Galimas dalykas, kad, nežinodamas tikrojo autoriaus, jis tai padarė atsižvelgdamas, kad Volodkevičius, Kojalavičiaus nuomone, parašė ir Lietuvos Bajoro veikalą „Apie dešimtmetį Livonijos karą“, t. y. kitą su Livonija istorija susijusį darbą.

Pastarosios knygos autorystė iki šiol yra didžiausia mįslė. Prieš gerą dešimtmetį pamėginome įrodyti, kad tikrasis jos autorius galėjo būti Teodoras Lackis, vienas iš Jono Karolio Chodkevičiaus rotmistrų. Tuo metu nežinojome, kad Volodkevičius 1604 m. mokėsi Vilniaus akademijoje, o 1606 m. jo parengta knygelė apie šv. Kazimierą buvo dar neatrasta. Taigi verta grįžti prie Volodkevičiaus, kaip „Dešimtmečio Livonijos karo“ autoriaus, hipotezės.

Volodkevičiaus mokymasis Vilniaus akademijoje bent 1603 m. rudenį – 1604 m. pavasarį (o greičiausiai ir dar anksčiau), kol kas žinomas vienintelis jo lotyniškas eilėraštis, paskelbtas Svencickio parengtoje knygoje „Šv. Kazimiero teatras“, pagaliau dalies pastarosios knygos vertimas į lenkų kalbą, įrodo, kad lotyniškai jis mokėjo gerai ir galėjo netgi rašyti šia kalba. Prabėgus daugiau nei dešimt metų po to, kai buvo paskelbta mūsų monografija, paaiškėjo, kad

²³ Darius Antanavičius, „Dorasis Lietuvis“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 111–129; t. 4, Vilnius: LII leidykla, 2012, p. 133–155. Taip pat yra lenkiška straipsnio versija: D. Antanavičius, „Cnotliwy Litwin“ z 1592 roku. Autorstwo i proveniencja tekstów źródłowych“, in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 21, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014, p. 63–91.

²⁴ Pirmasis leidimas išėjo 1792 m., antrasis – 1795 m. (žr. *Dionysii Fabricii praepositi pontificii Felinensis Livonicae historiae compendiosa series... curante Gustavo Bergmann. Editio secunda et emendatior*, Stanno Ruiensi, 1795. Antrasis leidimas šiuo metu lengvai prieinamas internete: https://books.google.lt/books?id=565bAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false

²⁵ Plg. „[...] cui libellum hunc manu scriptum dedo dedicoque [...]“ (*ibid.*, p. XXII).

Volodkevičius taip pat turėjo ir šiokią tokią biblioteką. Viena iš jo turėtų knygų – 1512 m. Lione išleistas paleotipas *Valerii Maximi Dictorum et factorum memorabilium libri novem* – pateko į Kražių kolegijos biblioteką ir dabar saugoma Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje²⁶. Apie antrąją Volodkevičiui priklausiusią knygą, šiuo metu saugomą Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Senujų spaudinių skyriuje, mums pranešė Jonas Drungilas. Tai yra *Solamen moeroris a nobili iuventute poeticae facultatis in alma Academia S. I. Vilnensi studiosa conscriptum in gratiam lectissimorum adolescentum ac suorum in eadem Academia comm[i]litionum d. d. Casimiri et Hieronymi fratrum, illustrissimi d. d. Samuelis Sanguszko ducis a Kowel et Annae Zawiszyanae liberorum, obitum matris suae charissimae complorantium*, [Vilnae: Typis academicis], 1619²⁷. Jos titulinį lapą galima atverti minėtos bibliotekos interneto puslapyje²⁸.

XVII a. pradžioje Volodkevičius buvo dar jaunas žmogus, o būtent taip save apibūdina anoniminis autorius (*iuventutem meam*), turėdamas galvoje 1601–1602 m. Visa tai labai tinka Volodkevičiui. Antra vertus, išaiškėjęs jo mokslas Vilniaus akademijoje pirmaisiais XVII a. metais kaip tik yra didžiausia kliūtis norint pripažinti jį „Dešimtmečio Livonijos karo“ autoriumi. Juk pats anoniminis autorius teigia, kad 1601–1602 m. jis tarnavęs Janui Zamoyskiui, o pastarajam 1602 m. spalį išvykus iš Livonijos ir Jonui Karoliui Chodkevičiui perėmus vadavimą kariuomenei, užsirašęs kariu į Chodkevičiaus vedamus dalinius. Kaip tik tuo metu Volodkevičius turėjo mokytis žemesnėse Vilniaus akademijos klasėse, jei 1604 m. pavasarį buvo bent poetikos ar retorikos klasės studentas. Tai visai nedera su cituotais anoniminio autoriaus teiginiais ir išsamiau 1601 m. vasaros – 1604 m. žiemos kovų Livonijoje aprašymu kūrinyje: manome, kad šias kovas anoniminis autorius turėjo matyti savo akimis. Antra vertus, asmeninis spėjamo autoriaus dalyvavimas ar nedalyvavimas kovose nėra vienintelis kriterijus norint nustatyti tikrąjį autorių. Pavyzdžiui, Laurenrijus Bojeris vieną garsiausių mūsų senosios literatūros herojinių poemų apie

²⁶ *Buvusios Kražių kolegijos knygų sąrašas (1803) = Elenchus librorum veteris collegii Cro-sensis anno 1803 compilatus*, parengė Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, Nr. 1214.

²⁷ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, nr. 1099.

²⁸ Rankraštinis įrašas: „Magnifico domino Chrisostomo Wołotkiewicz Michael Grikiewicz“.

1605 m. Kircholmo (Salaspilio) mūšį sukūrė jame nedalyvavęs ir nieko savo akimis neregėjęs. Taip pat tas faktas, kad jau 1609 m. pradžioje Respublikos valdovas Zigmantas III dovanojo Volodkevičiui Odzienos muižą (dvarą) Livonijos Cėsių apskrityje, liudija, kad jis turėjo dalyvauti Livonijos kare. Taigi Volodkevičiaus autorystė nėra iki galo atmestina ir toliau svarstyta. Kol kas jo „kandidatūra“ remiasi daugiausia Kojalavičiaus autoritetu. Iš kur Lietuvos istorikas po daugelio metų galėjo tai žinoti? Mūsų nuomone, kažkieno ranka užrašytą Volodkevičiaus, kaip autoriaus, pavardę jis veikiausiai rado ant šios knygos egzemplioriaus, kurį laikė savo rankose. Beje, Kojalavičius savo „Herbyne“ Volodkevičių, kaip „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorių, irgi įvardijo ne iš karto²⁹. Taigi ratas užsidaro – arba pasitikime Kojalavičiaus žinia, arba ne. Įdomu dar ir tai, kad priešingai Okońio teiginiui, jog Kojalavičius neva nieko nežinojo apie 1606 m. Volodkevičiaus knygelę (p. 36), Lietuvos istorikas labai aptakiai ją minėjo 1650 m. išleistoje pirmojoje Lietuvos bažnyčios istorijoje³⁰. Galima diskutuoti, ar čia tikrai turėtas galvoje 1606 m. vertimas, o gal kartais klaidingai nurodytas 1604 m. originalas. Jei manytume, kad turėtas galvoje 1606 m. vertimas, keista, kad Kojalavičius savo „Herbyne“ pamiršo paminėti vienintelę neabejotiną Volodkevičiaus knygą. Akivaizdu, kad kur pirštu besi, kyla daugiau klausimų, nei yra tikslų atsakymų.

Grįžtant prie recenzuojamos knygos, dabar jau aišku, kad, be šv. Kazimiero gyvenimo vertimo, Volodkevičių galima laikyti dar bent vienos knygelės autoriumi. 1605 m. Vilniuje pasirodė Krizostomo iš Galnos kūrėnėlis „Nauja sarmatų Kaliopės giesmė“ (*Pieśń nowa Kalijopy sarmackiej*), skirta Kircholmo (Salaspilio) mūšio nugalėtojams pagerbti. Apie tai trumpai užsimenama įvade (p. 47). Krizostomas iš Galnos yra ne kas kitas kaip Krizostomas Volodkevičius, nes būtent jam priklausė dabar jau išnykęs Galnos ar Galvos kaimas senojoje Josvainių tijūnijoje; „iš Galnos“ 1606 m. rugsėjo 21 d. jis pasirašė savo knygelės dedikaciją Sofijai Mieleckai-Chodkevičienei. 2017 m. Okońis

²⁹ Albertas Kojalavičius-Vijūkas, Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas=Sacer *nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, parengė Sigitas Narbutas, Edmundas Rimša, (*Collectanea litterarum Lituaniae*, t. 1), Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, p. 100–101, 198–201, 212–213.

³⁰ [Albertus Wijuk Kojalowicz], *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium [...]*, Vilnae: Typis academicis, 1650, p. 3: „Anno 1606 vulgatus est libellus continens miracula, quae ad eius sepulchrum contigerunt.“

šia tema publikavo atskirą straipsnį³¹. Teisybės dėlei pastebėtina, kad šių eilučių autorius apie tai rašė jau prieš dešimt metų, bet tada neturėjo tikslo gilintis į jam antraeilį dalyką ir plačiau jį argumentuoti³². Beje, jei pripažintume, kad Volodkevičius parašė „Dešimtmetį Livonijos karą“, yra sunku paaiškinti 1605 m. Kircholmo mūšio faktų skirtumus abiejuose kūriniuose.

Baigdami apibendrinsime, kad 1606 m. Volodkevičiaus knygelės perleidimas papildė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūros ir istorijos aruodus dar vienu užmirštu šaltiniu. Recenzuojamos knygos rengėjai už tai nusipelno pagarbos ir padėkos.

³¹ Jan Okoń, „Litewsko-polskie związki w „Pieśni nowej Kalijopy sarmackiej“. Zamknięcie sporu Aleksandra Brücknera z Karolem Estreicherem o autorstwo“, in: *Pamiętnik Literacki*, t. 108, 2017, Nr. 3, p. 159–178. Šį straipsnį galima skaityti internete: <http://pamietnik-literacki.pl/wp-content/uploads/2018/10/10-Oko%C5%84.pdf>

³² Darius Antanavičius, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, p. 23 (koment. 32).

Anotacijos

Lukiškių Dievo Motina: Atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas, studijos autorė ir knygos sudarytoja Tojana Račiūnaitė, iš lotynų k. vertė ir komentarus rašė Eglė Patiejūnienė, iš lenkų k. eiliuotus tekstus vertė ir komentarus rašė Regina Koženiauskiene, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017, 514 p.: iliustr., faks. ISBN 978-609-447-241-1

Jau senokai ir nuosekliai Švč. Mergelės Marijos atvaizdus ir su jais susijusius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros reiškinius tyrinėjanti Tojanos Račiūnaitės parengta knyga šį kartą pristato Lukiškių Dievo Motinos ikonos ir jos gerbimo istoriją. Knygą sudaro ikonai skirta studija ir jos kultą liudijančio šaltinio, 1737 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje išleistos Remigijaus Smiarovskio stebuklų knygos *Mistinis fontanas, trykštantis iš Švenčiausiosios Mergelės Marijos paveikslu (Fontanna mistyczna z Obrazu Najsław. Panny Maryi)* fotografuotinis leidimas ir vertimas.

Kaip įvade pažymi leidinio sudarytoja ir jame skelbiamų tiriamųjų tekstų autorė, studijoje tęsiama ir gilinama jos monografijos *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* problematika ir toliau vystomi „kultinių atvaizdų ikonografijos ir fizinės kaitos, atvežtinių ikonų funkcionavimo ir asimiliacijos katalikų bažnyčiose klausimai“. Koncentruojantis į du pagrindinius objektus: stebuklingąjį Lukiškių Dievo Motinos atvaizdą ir su juo siejamą nuo 1684 iki 1689 m. patirtų, užrašytų bei patvirtintų stebuklų knygą, pastaroji vertinama ne tik kaip ikonos istorijos liudytoja, bet ir kaip savarankiškas religinės patirties bei kultūros istorijos šaltinis. Metodologiniu požiūriu autorė, kaip ir ankstesniuose darbuose, atspirties tašku renkasi archajinę atvaizdo paradigmą,

kurioje atvaizdas suvokiamas kaip gyvas šventojo asmens „atstovas“, o jo gyvastį liudijančiųjų patirtyse, kaskart unikaliose, atpažįstamos ir universalios šventųjų atvaizdų gerbimo bei jų stebuklingumo liudijimo formos.

Pirmajame studijos skyriuje „Ikona bažnyčioje“ autorė daug dėmesio skiria Dievo Motinos atvaizdo atkeliavimo į Lietuvą istorinėms aplinkybėms, katalikybės koegzistavimui su stačiatykybe LDK kultūroje ir lotyniškosios krikščionybės santykiui su „graikiškos manieros“ tapyba potridentinėje Bažnyčioje. Lukiškių Dievo Motinos kilmės legenda ir jos ryšiai su Gosevskių gimine aptariami Rusijos ikonų atsivežimo į Lietuvą ir Lenkiją fenomeno šviesoje. Atskiras dėmesys skiriamas ikonos „gyvenimo“ etapui, siejamam jau su dominikonais, jai 1684 m. atkeliavus į Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią Lukiškių priemiestyje, ir naujajai jos aplinkai bei istorijai iki mūsų dienų.

Antrasis skyrius „Gesinanti gaisrus“ skirtas publikuojamos stebuklų knygos analizei. Pateikiama žinių apie jos autorių, dominikoną teologijos daktarą Remigijų Smiarovskį, ir knygos iniciatorių bei rėmėją vyskupą Boguslovą Korviną Gosievskį, gilinamasi į knygos struktūrą, koncepciją, vaizdinių potekstes, panašius leidinius. Račiūnaitės pasirinkta metodologinė prieiga sieti paveiklo istorijos tyrimą su stebuklų knygos duomenimis ir į ikoną žvelgti per asmeninius liudijimus dokumentuojančio šaltinio prizmę atskleidžia XVII a. antros pusės tikinčiųjų santykį su stebuklinguoju atvaizdu, jo gerbimo istorijoje leidžia išvysti bendrus LDK baroko kultūros istorijos bruožus.

Trečiajame skyriuje „Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga“ detaliai pasakojama ikonos užtapymo ir restauravimo bei atodangos istorija, pristatomi restauruojant 2008–2012 m. vykdyti tyrimai, padėję rekonstruoti atvaizdo kaitą ir argumentuoti jo kilmės prielaidą, patvirtinti ikonografinę *Smolensko Hodegetrijos* tipą ir priklausomybę XV a. pab. – XVI a. pradžios Maskvos ikonų tapybos mokyklai. Restauravimo procesą iliustruoja išlankstoma penkialapė įklia su skirtingus užtapymo atidengimo etapus žyminčiais atvaizdais.

Kitoje knygos pusėje publikuojama stebuklų knyga, anot Vytauto Ališausko, atveria „kasdienos bėdų, rūpesčių klodą, bet drauge yra puikus barokinės literatūros pavyzdys“. Stebuklų knygoje (*Libri miraculorum*) užrašyti pasakojimai apie stebuklus, patirtus prašant šventojo ar būsimą šventojo pagalbos / užtarimo, įgauna dokumentinę galią, iš sakytinės liaudiškojo pamaldumo erdvės pereina į užrašyto, dokumentuoto įvykio sritį ir sykiu atspindi pastangas susisteminti, kodifikuoti, įteisinti, suteikti formą tam, kas priklauso stebuklo

sferai, netelpa į įprastus žemiškosios logikos rėmus. Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma egzistuojančių kitų stebuklų knygų (pvz. Trakų, Kazokiškių Dievo Motinos etc.) yra kur kas paprastesnės struktūros negu *Mistinis fontanas*, ypač tingas tuo, kad stebuklų knygai suteikiama įmantraus barokinio kūrinio forma.

Išskirtinis knyga struktūruojantis elementas – „mistinio fontano“ vaizdinys, dažnas Baroko devocinėje marijinėje literatūroje, ypač XVII a. antroje pusėje. Išmoninga keliasluoksni penkių dalių struktūra persmelkta kristologinės ir mariologinės simbolikos: sietina su penkiomis Kristaus žaizdomis, atitinkamai su penkiais Marijos Rožinio kiekvienos dalies slėpiniais, ir – jau žemiškuoju lygmeniu – su penkeriais aprašomų stebuklų metais (1684–1688), kuriuos „užskliaudžia“ Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio raštas, apbruojantis ir stebuklingu pripažįstantis Lukiškių paveikslą, leidžiantis „viešai pagarsinti stebuklus, geradarystes ir dieviškąsias malones, prie jo gautas iš Dievo“.

Kūrinys, galima sakyti, dvikalbis: nors pasakojama lenkų kalba, tačiau gausu lotyniškų citatų, o ir įžanginius tekstus galima laikyti „makaronikais“ (kai į pagrindinį viena kalba rašytą tekstą įterpiami kitos kalbos žodžiai). Atitinkamai išskirtini du teksto lygmenys: pirmasis, lenkų kalba – naratyvas, pasakojimų apie įvykusius stebuklus sėkos pagal Račiūnaitės studijoje nurodytą (p. 104) nuo Viduramžių susiformavusią schemą (data, asmuo, liga, įžadas, pasveikimas), į šį naratyvą kai kur įterpiančią buitinių lotyniškų žodelių; ir antrasis, apimantis „aukštesnio“ lygmens lotyniškų intarpus: citatas iš Biblijos, Bažnyčios tėvų ir mokytojų, marijinės tradicijos tekstų, kuriomis siekiama teologiškai pagrįsti liudijamų stebuklų realumą ir jų atitiktį Bažnyčios mokymui, stebuklo liudijimą pakylėti iš liaudiško pamaldumo srities į teologinę plotmę.

Knyga reprezentuoja ir įvairias įmantriosios literatūros formas: pagrindinio teksto užsklandoje užšifruotą chronogramą, įžanginį herbinių eilėraščių, skirtą vyskupo Boguslovo Gosevskio herbui, barokinių įmantrybių prisodrintą palydimąją odę ir kt. Ypatingo paminėjimo vertas tokio sudėtingo kūrinio vertėjų darbas: pagrindinį stebuklų knygos tekstą iš lenkų ir lotynų kalbų vertė Eglė Patiejūnienė, o eiliuotus lenkiškus barokinius tekstus gliaudė ir vertė Regina Koženiauskiene. Patiejūnienės vertimas, pasirodantis jau po šios ryškų pėdsaką LDK raštijos tyrimuose palikusios mokslininkės mirties, yra itin subtiliai niuansuotas, perteikia originalo barokizmus ir stilistikos įvairovę.

Šiek tiek apgailestauti tenka dėl likusių neišverstų įžanginių Smiarovskio knygos tekstų: tai itin įmantri, taip pat dvikalbė, „prakalba į Jo Mylistą šviesųjį

Smolensko vyskupą“ Boguslovą Gosevskį ir Vilniaus vyskupo Mykolo Jono Zenkavičiaus bei Pamokslininkų (Dominikonų) ordino Lietuvos provincijos prioro Reginaldo Rinkevičiaus raštiški knygoje liudijamų stebuklų tikrumo patvirtinimai ir suteikiami leidimai juos publikuoti. Šių tekstų trūkumas lietuviškame vertime rodo, kad dar iki galo nesame įsisąmoninę barokinio leidinio kaip visumos, kurioje tam tikrą vaidmenį atlieka ir į vieningą visumą koncepciją dėl jos net ir mažiausios dalys. Taip pat galima pastabų išsakyti dėl *Mistinio fontano* originalo faksimilės pateikimo: nepatogu skaityti „šonu“ paverstą tekstą, jis atlieka veikiau iliustracinę, o ne praktinę funkciją. Norint skaityti originalą ir sekti vertimą (arba atvirkščiai) tekstų priešais save turėti atverstas dvi knygas. Kita vertus, šiek tiek nukenčia ir faktografinis leidinio dėmuo: neišvertus šių tekstų, prioras Reginaldas Rinkevičius liko nepaminėtas rodyklėje, o vyskupas Mykolas Zenkavičius į ją įtrauktas duodant nuorodą į knygos puslapį su šia faksimilės vieta, tačiau nė vienas iš jų nei jų „aprobacijos“ neminimi pačioje studijoje. Tiek ši aplinkybė, tiek minėtųjų tekstų trūkumas vertime leidžia pastebėti, kad studijoje deklaruojama Lukiškių Dievo Motinos stebuklų knygos kaip savarankiško šaltinio vertė vis dėlto nebuvo atskleista iki galo, be to, jos tekstas kaip „puikus barokinės literatūros pavyzdys“ dar laukia išsamesnės analizės.

Nepaisant šio tokio filologinio nusivylimo dėl faksimilės pateikimo, negalima nepaminėti, kad Tojanos Račiūnaitės knygos apipavidalinimas (dizaineris – Gedas Čiuželis), be abejo, yra subtiliai meniškas, conceptualus, iliustruojantis ir įprasminantis atvaizdo atodangos sandą: po nuimamu ap-lanku slepiasi medinės lentos regimybę imituojanti knyga „nuoga“ nugarėle, atveriančia fizinę knygos struktūrą ir išryškinančia lankų siūles, o jau minėtoji išlankstoma įklija vizualizuoja ikonos restauravimo etapus.

Apibendrinant neginčijamą knygos vertę, būtina tarti pagiriamąjį žodį tiek šiame leidinyje pristatomiems, tiek kitiems Tojanos Račiūnaitės tyrimams. Kaip ir ankstesni šios mokslininkės darbai, taip ir Lukiškių Dievo Motinos atvaizdo istorijos studija rodo visapusišką įsigilinimą į tiriamą religinio meno objektą, kultūros istorijos išmanymą, pateikia metodologiškai pagrįstą meninę ir kultūrinę atvaizdo interpretaciją, kartu palikdama vietos skaitytojo vaizduotei, pratęsdama atvaizdo gyvastį istorinėje atmintyje ir jau visai kitoniškoje šių laikų kultūrinėje aplinkoje.

ONA DAUKŠIENĖ

Marta Wojtkowska-Maksymik, Źródła i sposób ujęcia kwestii kobiecej godności w O ślachtetności a zacności płci niewieściej *Macieja Wirzbięty*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Sub Lupa*, 2017, 429 p.: ilustr. ISBN 978-83-64003-79-0

XVI a. buvo ne tik religinių ar politinių, bet ir literatūrinių polemikų ir kovų laikas. Literatūriniuose susirėmimuose reikšmingą vaidmenį atliko „ginčas dėl moterų“ (*querelle des femmes*), į kurį įsijungė ir Henrikas Kornelijus Agripa fon Netesheimas (Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, 1486–1535), vokiečių filosofas, magijos ir burtų žinovas, visą gyvenimą ieškojęs darbo ir stabilumo ir tuo tikslu skersai išilgai išmaišęs Europą. 1529 m. Antverpene jis išspausdino veikalą *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus*, kuriame atskleidė moterų lyties kilnumą ir išskirtinumą ir apskritai karštai gynė moteris. Be kita ko, trumpą kalbą jis priskyrė Margaritai Habsburgaitei, Maksimilijono I dukteriai, Karolio V Habsburgo tetai. 1575 m. Netesheimo darbas buvo išverstas į lenkų kalbą ir išleistas Krokuvoje. Pavadintas *O ślachtetności a zacności płci niewieściej* (*Apie moterų lyties kilnumą ir išskirtinumą*), jis atsidūrė lenkų skaitytojų – vyrų ir moterų – rankose. Už knygos vertimą ir parengimą bei visus su jos spausdinimu susijusius darbus buvo atsakingas Motiejus Vižbenta (Maciej Wirzbięta, 1523 (?)–1605), Krokuvos spaustuvininkas, rašytojas ir vertėjas, artimas Mikalojaus Rėjaus (Mikołaj Rej, 1505–1569) bendradarbis. Vižbenta tekstą dedikavo Kristinai Chodkevičienei, Jono Karolio Chodkevičiaus motinai.

Henriko Kornelijaus Agripos fon Netesheimo veikalas *De nobilitate...* tuometėje Europoje buvo vienas iš populiariausių tokios tematikos darbų. Jį savo nacionalinėmis kalbomis siekė perteikti Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, Anglijos, Olandijos vertėjai. Iš XVI a. Lenkijoje pasirodžiusių vertimų Motiejaus Vižbentos darbas ryškiai išsiskiria: jis stebina todėl, kad tai toli gražu ne adaptacija ar parafrazė, atsirandanti daugiau ar mažiau modifikuojant pirminį tekstą, o bandymas tiksliai perteikti originalo turinį.

Literatūros istorikė Marta Wojtkowska-Maksymik, knygos autorė, įvade pažymi, kad Vižbentos vertimas iki šiol nebuvo nuodugniau tirtas ar kritiškai įvertintas. Taigi pagrindinis mokslininkės tikslas buvo išanalizuoti vertimą, tačiau pirmiausia ji siekė aptarti gausius lotyniškosios *declamatio* kontekstus: literatūrinį, filosofinį, religinį. Pastebima, kad Vižbenta, nenorėdamas

atsisakyti moralinių-apologetinių intencijų, minėtuosius kontekstus telkėsi siekdamas savo veikalą pritaikyti kalbiniu ir kultūrinu požiūriu jautriems lenkų skaitytojams.

Knygos I skyriuje kalbama apie lotyniškojo originalo radimąsi – jo sukūrimo ir publikavimo aplinkybes, apie žanrinį modelį, kurį veikalas, autoriaus lūkesčiu, turėjo atitikti. Be to, šiame skyriuje aptariama *De nobilitate...* europinė sklaida ir su *querelle des femmes* susijusios veikalo recepcijos kryptys (Agripas kūriniu vadovavosi ir moterų rėmėjai, ir, nors kur kas rečiau, jų niekintojai). II skyriuje pristatomas Motiejus Vižbenta, ne tik kaip spaustuvininkas, bet ir kaip Mikalojaus Rėjaus, Jokūbo Lubelčiko (Jakub Lubelczyk) kūrybos leidėjas, taip pat redaktorius ir rašytojas. Detaliai analizuojami Vižbentos tekstai (dedikaciniai laišakai, poezija, kitų kūrinių vertimai), pasirodę iki 1575 m., tai yra iki kūrinio *O ślachetności...* vertimo. III skyriuje pateikiama svarbiausių lenkų kūrėjų darbų, parašytų moterų tema, retrospektyva. Pats plačiausias yra IV skyrius, kuriame pristatomas išsamus mokslinis Vižbentos vertimo tyrimas. Iš pradžių autorė analizuoja vertimo radimosi priežastis. Jas aptariant, remiamasi Vižbentos tekstų, įtrauktų į 1575 m. leidimą, visuma: dedikacija Kristinai Zborovskaitėi-Chodkevičienei, pratarne „Ku wżem cnym białymgłowam i ku kaźdemu czytelnikowię“ („Visoms garbingoms moterims ir kiekvienam skaitytojui“), taip pat eiliuotu pabaigos žodžiu. Toliau, siekiant nepažeisti kūrinio struktūros, iš eilės nagrinėjami klausimai, susiję su Agripo ir Vižbentos sukonstruotu moteriško orumo ir jo gynybos, grindžiamos literatūrinėmis, filosofinėmis, mitologinėmis, religinėmis sąsajomis, diskursu. Iš abiejuose tekstuose ir monografijoje aptariamų moters grožio ir kilnumo veiksmių išskirti tokie kaip vardas, moters sukūrimo savitumas, jos fizinis grožis, kūno fiziologija, nuopelnai ir dorybės.

Be kitų moksliniam leidiniui būdingų priedų (santraukos anglų kalba, santrumpų sąrašo, bibliografijos), knyga turi skaitytojui parankias rodykles, padėsiančias susirasti ne tik tekste minėtus asmenis, bet ir bibliinius veikėjus.

Pristatant šį išties įdomų leidinį, reikšmingą senosios literatūros tyrėjams, kultūros istorikams, moterų temos literatūroje ir kultūroje specialistams, rūpi atkreipti dėmesį į jo apipavidalinimą: knygos viršelį puošia taikliai parinkta Nyderlandų Renesanso grafiko ir tapytojo Luko van Leideno (Lucas van Leyden, 1494–1533) darbo „Ievos sukūrimas“ fragmentas, harmoningai rezonuojantis su monografijos turiniu.

ASTA VAŠKELIENĖ

Radosław Grzeškowiak, *Dialogi dzieł dawnych. Studia o intertekstualności literatury staropolskiej*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018, 368 p.: ilustr. ISBN 978-83-7865-714-9

Radosław Grzeškowiak – Baroko literatūros istorikas, leidėjas, Gdanskos universiteto profesorius. Jo naujausia knyga *Dialogi dzieł dawnych. Studia o intertekstualności literatury staropolskiej (Senųjų kūrinių dialogai. Studija apie senosios lenkų literatūros intertekstualumą)* – tai straipsnių rinkinys, skirtas Lenkijos Baroko literatūros intertekstualumo ir intersemiotiškumo klausimams. Rinkinį vienija ir jam toną duoda įžangoje pasitelkta literatūrologės Barbaros Otwinowskos įžvalga, išsakyta dar praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžioje, tačiau iki šiol nepraradusi aktualumo: imitacijos principas pagal klasikines taisykles kuriamą grožinį tekstą jau nuo pat pradžių paverčia intertekstu – kūriniu, priklausančiu nuo autoriaus pasirinktojo pavyzdžio tobulumo, atnaujinto konkrečiomis istorinėmis ir literatūrinėmis realijomis (p. 9).

Į knygą sudėti aštuoni įvairiu metu parašyti straipsniai. Du iš jų susiję su poeto Jeronimo Morštino (Hieronim Morsztyn, 1581–1623) kūryba. Pirmajame analizuojamas poeto, politinės publicistikos kūrėjo Severino Bončalskio (Seweryn Bączalski, m. 1631), kaip Morštino filosofinių eilėraščių knygos *Światowa Rozkosz (Pasaulio malonumas)* kritiko, vaidmuo, antrajame nagrinėjama Jeronimui Morštiniui priskiriamo gedulingo eilėraščio genezė ir recepcija. Vienas iš straipsnių skirtas Saliamono Risinskio (Salomon Rysiński, Rysinius Sarmata, Pantherus, apie 1565–1625) paremiologinei veiklai. Radosławo Grzeškowiako tyrimai taip pat aprėpia ankstyvojo Baroko poeto Kasparo Tvardovskio (Kasper Twardowski, 1583/1592 – prieš 1641) kūrybą, belgų jėzuito Hermano Hugono (Herman Hugo, 1588–1629) embleminio rinkinio *Pia desideria* recepcijos Lenkijoje klausimą. Pastarąjį rinkinį reikia laikyti svarbiausiu Renesanso epochos embleminiu kūriniu, ypač reikšmingai paveikusių europinės emblemikos raidą. Be minėtųjų autorių ir kūrinių, Grzeškowiakas taip pat analizuoja du „ikoniškuosius“ VACLAVO POTOCKIO (Wacław Potocki, 1625–1696), vieno iš iškiliausių Lenkijos Baroko poetų, darbus – *Pojedynek rycerza chrześcijańskiego (Krikščioniškojo riterio dvikova)* ir *Bój rycerza Chrystusowego (Kristaus riterio kova)*. Viename iš tyrimų svarstoma apie intertekstualumo strategijas Jono Andriejaus Morštino (Jan Andrzej

Morsztyn, 1621–1693) poezijoje. Paskutinis rinkinio straipsnis skirtas *Legendos apie Tilį Ulenšpygelį* vertimo į lenkų kalbą sklaidai ir adaptacijai XVIII a. rusų literatūroje.

Knygoje nemaža iliustracijų, o ją ne tik patrauklią vartyti, bet ir patogią naudotis daro asmenvardžių rodyklė.

ASTA VAŠKELIENĖ

Kronika

2018 m. vasario 22–25 d. LITEXPO rūmuose vykusioje Vilniaus knygų mugėje buvo pristatyta keletas leidinių, reikšmingų LDK kultūrai ir senosios Lietuvos literatūros tyrimams.

Vis gausėjantį Švč. Mergelės Marijos kulto šaltinių aruodą papildė nauja stebuklų knygos publikacija ir studija *Lukiškių Dievo Motina: Atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas*, kurią pristatė knygos sudarytoja ir studijos autorė Tojana Račiūnaitė, ikonos restauratorė Janina Bilotienė, literatūrologė Ona Daukšienė, pristatymą moderavo rašytojas Alvydas Šlepikas. Leidinyje pirmą kartą publikuojama 1737 m. išleista Lukiškių Dievo Motinos stebuklų knyga *Mistinis fontanas* bei jos vertimas iš senosios lenkų ir lotynų kalbų. Stebuklų knygoje aprašyti 173 stebuklai, kurie buvo patirti penkerių metų laikotarpiu nuo 1684 m. iki 1689 m. Nors šio žanro knygos paprastai tyrėjų aptariamoms sociokultūriniais ir sociologiniais aspektais, tačiau pastarasis leidinys pasižymi gana aukšta literatūrologinė verte, kaip teigė Ona Daukšienė, „nors tai ir stebuklų knyga, bet aukšto meninio lygio kūrinys, turintis sudėtingą, įmantrią barokinę formą, pasižymintis gausiomis citatomis iš Biblijos, Bažnyčios tėvų ir įvairių mariologinių šaltinių“. Studijos autorės tyrimų lauke atsidūrė ir *Mistinis fontanas*, ir pats stebuklingas paveikslas: pasak Tojanos Račiūnaitės, „tai knyga apie paveikslą ir apie knygą“. Tai lėmė ne tik viso leidinio, mokslinio tyrimo, bet ir jo pristatymo koncepciją. Ikoną nuo 2008 m. iki 2012 m. restauravusi Janina Bilotienė papasakojo apie šio proceso etapus, „kol prisikasė prie autorinės tapybos“, nes „ikonos makiažas buvo per didelis, todėl ji buvo neatpažįstama“. Nuvalius visus „makiažo sluoksnius“ pasirodė *Smolensko Hodegetrijos* ikonografinis tipas, kurį Račiūnaitė priskiria „XV a. pab. – XVI a. pr. Maskvos ikonų tapybos mokyklai, ikonų meistro Dionisijaus aplinkai“.

Du tomas *Buvusios Kražių kolegijos 1803 m. knygų sąrašo* pristatė jų sudarytojas ir parengėjas Darius Antanavičius, projekto vadovė Živilė Nedzinskaitė, profesorė Eugenija Ulčinaitė bei leidėjas Gytis Vaškelis. Knygų pristatymą vedė ir susirinkusius su knygos turiniu supažindino Sigitas Narbutas. „Solidžiausias šių laikų leidėjas“, kaip jį apibūdino kolegos, Gytis Vaškelis pasidalino kilusiais iššūkiiais (finansiniais ir techniniais), mat vietoj planuoto 7 lankų leidinio, pastarasis išaugo net iki 47 lankų, o ir sudarytojas turėjo savą viziją dėl teksto struktūros ir „paspalvinimų“. Susirinkusieji vienbalsiai sutiko, jog leidinys išleistas labai aukštos kokybės ir itin patogus naudoti mokslininkams. Živilė Nedzinskaitė pristatė projekto, kurio tikslas – paskelbti Kražių kolegijos istorijos šaltinius ir kurio „rėmuose“ buvo išleisti šie du tomai, turinį, etapus ir t. t., bei supažindino su kolegijos istorija. Darius Antanavičius pasidalijo šių knygų rengimo iššūkiiais, mat iš pradžių buvo suplanuota parengti ir publikuoti tik knygų sąrašo transkripciją, tačiau pradėjus darbą ambicijos augo ir buvo nuspręsta identifikuoti visas sąrašo pozicijas, kurių priskaičiuojama daugiau nei du tūkstančiai. Svarbu paminėti, jog sudarytojui pavyko lokalizuoti 1100 iki šių dienų išlikusių Kražių bibliotekai priklausiusių egzempliorių, kurie šiuo metu yra saugomi trijose Lietuvos bibliotekose: Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje ir Vilniaus universiteto bibliotekoje. Renginį užbaigė Eugenija Ulčinaitė, daugiausia dėmesio skyrusi jėzuitų edukacinei veiklai ir to meto bibliotekų komplektavimo ypatumams, nes „bibliotekos sandara nėra atsitiktinė, ji atspindi tai, ko anuomet reikėjo mokslui ir mokymui, dėstytojui ir studentui“. O ir šie du tomai naudingi ne tik knygos istorikams, bet ir „istorijos, literatūros, filosofijos, kultūros istorijos tyrėjams, į kurių tyrimų lauką patenka Kražių kolegija ir jos daugialypis paveldas“.

Knygą *Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas* pristatė Kęstutis Gudmantas, Nadežda Morozova, Darius Kuolys, o pristatymą moderavo Mintautas Čiurinskas. Nuorašo transkripciją atlikęs Kęstutis Gudmantas klausytojus supažindino iki šiol nežinoto Plačiojo sąvado nuorašo fragmento atradimo aplinkybėmis, mat jį 2011 m. visiškai netikėtai Valstybiniame Krokuvos archyve, Vavelio skyriuje, aptiko istorikas Gediminas Lesmaitis. „Tai vienintelis šiuo metu žinomas kirilinis Plačiojo sąvado nuorašas, kuriame atsispindi XVI a. Lietuvos elito imperialistinės svajonės.“ Pasak Gudmanto, „fragmento tekstas gana autonomiškas, todėl jį buvo paranku ir patogiu išimti iš viso rankraščio

teksto“. Mokslininkas spėja, kad tai padaryti galėjo kunigaikštis Zaslavskis. Nadežda Morozova, transkripcijos redaktorė, pristatinėdama naują leidinį daugiausia dėmesio skyrė pačiam tekstui ir jo kalbinei raiškai. Darius Kuolys, pasinaudodamas proga, iškėlė mokslinės etikos klausimą, mat 2016 m. Lenkijoje pasirodė Hannos Michalčuk parengta Vavelio nuorašo publikacija. Pristatymą būtų galima apibendrinti Čiurinsko išsakyta fraze, jog „šis atradimas vėl suaktualina Lietuvos metraščius“.

SIMONA JASKELEVIČIŪTĖ

2018 m. kovo 2–3 d. Bonoje vyko suvažiavimas, skirtas žurnalo *Annaberger Annalen* 25-erių metų jubiliejui paminėti. Metraštis pradėtas leisti 1993 metais. Žurnalą rengia ir leidžia iniciatorių grupė: Arthur Hermann, Annemarie Lepa, dr. Christina Nikolajew ir dr. Lina Pilypaitytė. Užsakovai yra Pabaltijo krikščionių sąjunga Bonoje (Baltischer Christlicher Bund (Bonn)) ir Lietuvių kultūros institutas Lampertheime (Litauisches Kulturinstitut (Lampertheim)). Per 25 metus tradiciniu ir skaitmeniniu būdu paskelbti 26 *Annaberger Annalen* tomai, kuriuos sudaro 221 autoriaus pateiktų 318 straipsnių, apimančių 7440 puslapių. Redakcija laikosi nuostatos moksliniams straipsniams kiekviename tome skirti apie du trečdalius puslapių. Žurnale skelbiamų mokslinių tyrimų nuolat gausėja. Anksčiau plačiau tyrinėti Vokiečių ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykiai, šiandien daugiau rašoma XIX–XX a. Vokietijos ir Lietuvos ryšių bei kitomis temomis, Rytų Prūsijos, Klaipėdos krašto gyventojų ir paveldo klausimais. Jubiliejiniame suvažiavime sveikinimo kalbą pasakė Lietuvos Respublikos ambasadorius Vokietijos Federacinėje Respublikoje Darius Jonas Semaška. Ambasadorius pabrėžė žurnalo išskirtinumą – tai vienintelis žurnalas, publikuojantis straipsnius Lietuvos ir Vokietijos ryšių tema, ir svarbą palaikant lietuvių ir vokiečių mokslininkų ryšius, puoselėjant abiejų šalių kultūrinį bendradarbiavimą. Suvažiavime taip pat dalyvavo Vokietijoje gyvenanti vyriausiojo Vydūno brolio Jono Storosto anūkė Brita Storost, kuri papasakojo apie šeimos narių likimus, pasidalijo šeimoje girdėtais prisiminimais, saugomų laiškų ištraukomis, nuotraukomis. Iš Lietuvos suvažiavime dalyvavo Žavinta Sidabraitė, skaičiusi pranešimą „Kas paskatino Donelaitį rašyti lietuviškai“. Plačiau apie renginį žr. <http://annaberger-annalen.de/jahrbuch/2018/Ausgabe26.shtml>

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

2018 m. Kovo 16 d., Kėdainių daugiakultūriame centre įvyko konferencija, pavadinta „Kėdainiuose atspausdinti *Knygai nobažnystės krikščioniškos – 365!*“. Renginys buvo skirtas svarbiausio evangelikų reformatų leidinio *Knyga nobažnystės krikščioniškos* publikavimui 1653 m. ir vienam iš šios knygos sudarytojų, buvusiam Kėdainių burmistrui, Kėdainių gimnazijos rektoriui, lietuviškos raštijos kūrėjui, evangelikų reformatų žymiam veikėjui Steponui Jaugeliui-Telegai.

Kėdainių krašto muziejaus direktorius Rimantas Žirgulis pranešime pristatė Steponą Jaugelį-Telegą kaip **Kėdainių burmistą** ir lietuviškos raštijos kūrėją. Prof. Dainora Pociūtė (VU) perskaitė pranešimą „1653 m. Kėdainių katekizmas ir LDK protestantų katechetikos tradicija“. Dr. Gina Kavaliūnaitė-Holvoet (VU) – pranešimą „Kėdainių evangelikai reformatai ir Šventasis Raštas“. Dr. Mindaugas Šinkūnas (LKI) supažindino su *Knygos nobažnystės krikščioniškos* skaitmeniniais tyrimais.

Konferencija taip pat buvo ir baigiamasis Lietuvių kalbos dienų renginys.

Parengta pagal organizatorių informaciją

2018 m. gegužės 7 d., Lietuvos Respublikos Seime, Kovo 11-osios Akto salėje vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Dievo Motina – Tautų ir valstybių globėja“, skirta Trakų Dievo Motinos – Lietuvos globėjos – paveiklo karūnavimo 300 metų jubiliejaus metams. Šis 1718 m. įvykis turi didelę kultūrinę reikšmę, apima daugelį Lietuvos religinio ir visuomeninio gyvenimo bruožų, būdingų Baroko epochai. Trakų šventovės Dievo Motinos paveiklo istorija atspindi Lietuvos valstybingumo raidą, bažnytinės dailės tradicijas ir piligrimystės ištakas. Tai atskleidė daugelis skaitytų pranešimų, kuriuose pristatyta ir Trakų Dievo Motinos karūnavimo priešistorė. Paminėtini kultūros istorijos požiūriu įdomius aspektus lietė mokslininkų pranešimai: Irenos Vaišvilaitės (LR ambasadorės prie Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos) „Vatikano karūnomis karūnuoti atvaizdai ir Trakų Dievo Motinos karūnavimo priešistorė“; Dariaus Barono (Lietuvos istorijos institutas) „Dievo Motina – Konstantinopolio gynėja“ (daugelis **šio** pranešimo minčių perteikta straipsnyje portale bernardinai.lt: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-05-10-sveika-marija-karzyge-nenugalimoji/169840>); Liudo Jovaišos (Vilniaus universitetas) „Trakų šventovė kaip piligrimystės centras“; Tojanos Račiūnaitės (Vilniaus dailės akademija) „Dievo Motinos rožė. Trakų

Švč. Mergelės Marijos paveikslo ikonografijos ir kulto aspektai“; Gabijos Surdokaitės-Vitienės (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) „Trakų Dievo Motinos atvaizdo kartotės XVII–XIX amžiuje“; Birutės Rūtos Vitkauskienės (Vilniaus dailės akademija) „Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios vertybės“. Renginyje dalyvavo ir pasisakė taip pat daug kitų garbių svečių.

Renginys buvo tiesiogiai transliuojamas internetu ir jo vaizdo įrašas yra Seimo „YouTube“ paskyroje adresu: <https://www.youtube.com/watch?v=SCwZYvtn5p8>. Renginio programa: <http://www.lrs.lt/sip/getFile?guid=62d44e25-dcbc-4e64-b9db-5788fd1281e9>

MINTAUTAS ČIURINSKAS

2018 m. gegužės 16–18 d. Vokietijoje, Žemutinės Saksonijos mieste Volfenbiutelyje vyko tarptautinė konferencija „Aštuoni šimtai metų vokiečių-baltų tautų ryšiams. Kultūrinės sąveikos baltų kalbų regione (Achthundert Jahre Deutsch-Baltischer Beziehungen. Kulturelle Wechselwirkung im Baltischen Sprachraum)“. Ją surengė Goethe’s universiteto Lyginamosios kalbotyros institutas Frankfurte prie Maino, Humboldtų universiteto Vokiečių kalbos ir lingvistikos institutas Berlyne ir Baltų studijų draugija Berlyne. Konferencija skirta paminėti ir kitoms dviem sukaktims – Lietuvos ir Latvijos valstybių atkūrimo 100 metų jubiliejui ir Lietuvių kalbos seminaro įsteigimo Prūsijos karalystėje, Karaliaučiuje, 300 metų jubiliejui. Dalyvius ir klausytojus pasveikino Baltų studijų draugijos pirmininkė Christiane Schiller, Lietuvos ambasadorius Darius Semaška, Latvijos ambasadorė Inga Skujina.

Konferencijoje pristatyti senųjų prūsų, (Prūsijos) lietuvių ir latvių raštijos istorinėse baltų žemėse tyrimai ir baltų-vokiečių kultūrų istorinės sąveikos bei jų vystymosi tendencijos. Pranešimuose buvo analizuojamas interlingvistinis trijų kontaktinių kalbų – vokiečių, lenkų ir lotynų – poveikis baltų kalboms, rašto kultūrai ir literatūrai. Per tris dienas perskaityta 16 pranešimų. Su naujaisiais baltistikos tyrimais supažindino Pietro U. Dini (Pisa) ir Jurgis Pakerys (Vilnius), jie priminė, kad šiuolaikinės baltistikos ištakos glūdi Karaliaučiaus universitete. Interlingvistinius baltų ir kontaktinių kalbų tyrimus pristatė Stephanas Kessleris (Greifswaldas), Lina Plaušinaitytė (Vilnius), Florianas Sommeris (Zürichas), Magdelene Huelmann (Münsteris), Christiane Schiller (Berlynas), Felixas Thiesas (Kölnas); istorinius-kultūrinius ryšius ir įtakas Prūsijos kunigaikštystėje ir karalystėje analizavo Axelis E. Walteris (Eutinas).

Keletas pranešimų buvo skirta Prūsijos lietuvių raštijos tyrimams: „Apie XVI–XVII a. lietuviškų postilių gramatinės ypatybės“ (Jolanta Gelumbeckaitė, Frankfurto prie Maino universitetas), „Lietuvių kalbos mokymo ir studijų ištakos Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare XVIII a.“ (Liucija Citavičiūtė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas), *Clavis Germanico-Lithvana* – ne-realizuotas Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaro projektas? (Birutė Triškaitė, Lietuvių kalbos institutas), „XVIII a. rankraštinų vokiečių-lietuvių kalbų žodynų šaltinių identifikavimo problemos“ (Vilma Zubaitienė, Vilniaus universitetas).

Du pranešimus, skirtus latvių senosios raštijos tyrimams, perskaitė latvių kolegos: „Vokiečių dvasininkai – latvių kalbos kūrėjai ir puoselėtojai“ (Pēteris Vanags, Stokholmas) ir „Gellerto bažnytinių giesmių ir pasakėčių vertimas į latvių kalbą XVIII a.“ (Māra Grudule, Ryga).

Konferencija vyko istorinėje Hercogo Augusto bibliotekoje, kurioje saugoma itin vertingų lituanistikos artefaktų: *Wolfenbiutelio postilė* – pirmasis lietuviškų pamokslų rankraštinis rinkinys, datuojamas 1573 m., prūsų katekizmo antrojo leidimo (1545) egzempliorius, Danieliaus Kleino lietuviško giesmyno ir maldų knygelės (1666), taip pat jo pirmosios lietuviškos gramatikos (1653, 1654), parengtos lotynų ir vokiečių kalbomis, egzemplioriai.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

2018 m. gegužės 25–27 d. Nidoje vyko Vilniaus universiteto organizuota tarptautinė konferencija „Tauta ir tapatybė kalboje“, skirta Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui ir Prano Skardžiaus 120-osioms gimimo metinėms. Jos dalyviai, suvažiuavę iš Austrijos, Estijos, Latvijos, Lenkijos, Sakartvelo, Suomijos, Vokietijos baltistikos ir lituanistikos centrų bei Lietuvos mokslo institucijų, perskaitė 33 pranešimus. Nors tai kalbininkų konferencija, tačiau pagrindinės sąvokos – *tauta, valstybė, kalba* – apima ne vien kalbininkams, bet ir visai visuomenei rūpimus dalykus, ypač šiemet, kai švenčiamas valstybės atkūrimo šimtmetis.

Marius Smetona (Vilniaus universitetas) kėlė klausimą „Ką jaunimui reikia sąvokos *kalba, tauta, valstybė*?“. To paties pavadinimo pranešime, apibendrinęs anketinę apklausą, jis gavo tokias išvadas: nors kalba, tauta ir valstybė yra visiškai skirtingi dalykai, bet žmonių sąmonėje jie vienas nuo kito neatskiriami: kalba – tautos bendravimo priemonė ar valstybės skiriamasis bruožas, tauta – viena kalba kalbanti žmonių grupė, gyvenanti valstybėje, o valstybė – tai teritorija, kurioje gyvena tauta, kalbanti viena kalba.

Irenos Smetonienės (Vilniaus universitetas) pranešime „*Sąvokos kalba, tauta, valstybė*“ šiuolaikiniuose diskursuose“ padarytos išvados panašios: tauta neatsiejama nuo kalbos ir valstybės, o valstybė negali egzistuoti be tautos ir tos tautos kalbos. Tačiau konceptų analizė parodė daugiau vertinamojo pobūdžio aspektų: vyrauja iš esmės teigiamas požiūris į kalbą, o tauta nusiviliama, ypač po rinkimų, be to, dar ir dėl jos krypimo prie vartotojiškos kultūros; valstybei kyla daugiau iššūkių negu tautai, ypač dėl daugiakultūriškumo, bet ją išskirtinę daro jėgos naudojimo monopolis, kuris lemia jos stiprumą. Aiškiai matomas valstybės ir valdžios painiojimas, o tai labai kenkia įprastai valstybės sampratai.

Konferencija skirta ir vienam iš bendrinės lietuvių kalbos kūrėjų Pranui Skardžiui. Pagrindinį pranešimą skaitė Danguolė Mikulėnienė (Lietuvių kalbos institutas): „Pranas Skardžius ir lietuvių tarmėtyra“. Jame aptarti du aspektai: Skardžiaus nuostatos dėl tarmių ir bendrinės kalbos santykio ir kritinis lietuvių tarmėtyros bei jos raidos vertinimas. Agnieszka Emilia Rembiałkowska (Varšuvos universitetas) pranešime „Apie kalbotyros uždavinius ir kalbininkų tipus Prano Skardžiaus raštuose“ kalbėjo apie Skardžiaus požiūrį į kalbotyros uždavinius ir kalbininkus – teoretikus ir praktikus.

Kalbos ir literatūros istorikams įdomiausi pranešimai dažniausiai būna susiję su naujų dokumentų radimu. Vienas iš jų – Jono Drungilo (Lietuvos istorijos institutas) ir Mindaugo Šinkūno (Lietuvių kalbos institutas) pranešimas „Surasta dar viena XVII a. lietuviška priesaika“. Tai priesaika (dabar saugoma LMAVB), kurią 1680 m. davė Svobiškio (Molėtų r.) karališkosios kavalerijos karininko Tomo Jono Branizijaus pavaldiniai, paliudydami, kad teisingai nurodė LDK rūsiniuko Kazimiero Šumlianskio žemių ribas. Priesaika įvertinta ir kaip dokumentas, rodantis kalbos funkcionavimą visuomenėje, ir kaip tekstas, kuriame užfiksuota tarminė XVII a. kalba.

Diego Ardoino (Vilniaus universitetas) pranešimo „*Constantinus Syrwid* Romoje. Naujas Konstantino Sirvydo autografas ir jo rašysenos ekspertizė“ pagrindu tapo antrasis Konstantino Sirvydo autografas, rastas Romos jėzuitų archyve. Tai ir paskatino grįžti prie pirmojo lietuvių leksikografo pavardės problemos. Pranešime supažindinta su Lietuvos teismo ekspertizės centro ekspertų atlikta dviejų išlikusių Sirvydo autografų rašysenos ekspertize ir, remiantis naujai rasta rankraščiais duomenimis, iš naujos perspektyvos pažvelgta į Sirvydo pavardės *vexata quaestio*.

Birutė Triškaitė (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Petras Gotlybas Milkus – Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro docentas“, remdamasi archyviniais šaltiniais, rasta Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne ir Lenkijos valstybiniame archyve Olštynė, pristatė Petro Gotlybo Milkiaus lituanistinę veiklą Karaliaučiuje 1723–1724 m. Tai pirmasis šiuo metu žinomas tenykščio Lietuvių kalbos seminaro docentas, nuo 1724 m. dirbęs ir prie lietuviškų raštų. Prašymuose Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I tarp jam pavestų užduočių minimi ne tik Biblijos ir religinės literatūros vertimai, bet ir kalbinių veikalų – lietuvių kalbos gramatikos bei žodyno – rengimas.

Christiane Schiller (Humboldtų universitetas) pranešime „Lietuvių etnografijos medžiaga Marburgo Vokiečių kalbos atlaso archyve“ kalbėjo apie savitą lietuvių etnografijos medžiagą minėtame archyve Marburge. Vokiečių kalbininkas Georgas Wenkeris, rengdamas Vokietijos reicho kalbų atlasą, apie 1880 m. išsiuntinėjo anketas, kuriose, be kitų duomenų, reikėjo įrašyti ir 40 į lietuvių kalbą išverstų sakinių. Schiller apibendrina anketose pateiktą informaciją apie lietuvių etnografiją, papročius, aprangą, tradicinę architektūrą ir atkreipė dėmesį į kultūrinės asimiliacijos laipsnį kai kuriose Prūsijos Lietuvos vietovėse.

Dalios Kiseliūnaitės (Lietuvių kalbos institutas) pranešimas „Kalbų ir kultūrų santykiai *Nidos mokyklos kronikoje*“ skirtas mokytojų rašytai *Nidos mokyklos kronikai* (1923–1944). Rankraštinė kronika, nuo 2012 m. priklausanti Gitano Nausėdos kolekcijai (publikuota 2013, 2016), pasakoja apie šios mokyklos istoriją nuo XVIII a. iki Antrojo pasaulinio karo. Kiseliūnaitė parodė, kaip tiek globalūs, tiek vietinės reikšmės įvykiai veikė daugiakalbio žvejų kaimo gyvenimą, kaip juos vertino mokytojai ir bendruomenės elitas. Nurodymą rašyti kronikas, ypač mažesnių miestų ir gyvenviečių mokytojams, beje, buvo davusi Vokietijos valdžia. Viena iš jų dabar mums tapo įvairiapusiškai informatyviu rankraštinio dokumentinio paveldo paminklu.

Ona Aleknavičienė (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Frazeologija – socialinio ir kultūrinio tapatumo konstravimo ir rekonstravimo įrankis“ pristatė lingvistiniuose ir etnografiniuose XVII–XVIII a. Prūsijos Lietuvos veikaluose užfiksuotą lietuvių frazeologiją (plačiąja prasme). Ją vertino kaip informacijos šaltinį, teikiantį galimybių pažinti istorinę bendruomenę – jos gyvenimo būdą, pasaulio suvokimą ir požiūrį į kalbą kaip tautinės tapatybės dalį. Pranešėja parodė, kaip frazeologija padeda bendruomenei konstruoti

socialinį bei kultūrinį tapatumą ir kaip, remiantis jos analize, galima atpažinti tapatybės ribų brėžimo mechanizmą, rekonstruoti socialinio bei kultūrinio gyvenimo turinį.

Vilmos Zubaitienės (Vilniaus universitetas) pranešime „Tautos atspindžiai Mažosios Lietuvos žodynuose“ analizuoti antraštyno ypatumai ir apibrėžčių aspektai XVIII a. Prūsijos Lietuvos žodynuose siekiant parodyti, kaip leksika atspindi savitus lietuvininkų materialiojo bei dvasinio gyvenimo aspektus, kaip vokiečių kalbos ekvivalentai padeda eksplikuoti kalbinį pasaulėvaizdį. Įvertinta leksikografų pasirinkta strategija: žodžių aiškinimas frazėmis, metakomentarai lietuvių–vokiečių kalbų dalyje, daugianarės lemos ir sinonimai vokiečių–lietuvių kalbų dalyje.

Jolanta Gelumbeckaitė (Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas) pranešime „Europos kultūrinės tradicijos tąsa pirmoje lietuviškoje *Wolfenbüttelio postilėje* (1573–1574)“ kalbėjo apie lietuvių postiles kaip pirmuosius rašytinius šaltinius, kurie neapsiribojo kanoninių tekstų vertimu. Jie tapo ir svarbia Ankstyvųjų naujųjų amžių religijos bei kultūros idėjų perdavimo priemone. Pranešime daugiausia dėmesio skirta vad. *Wolfenbüttelio postilei*, per kurios pamokslus galėjo būti plečiamas lietuvių kultūrinis akiratis ir kartu formuojama tautinė savimonė.

Gina Kavaliūnaitė (Vilniaus universitetas) skaitė pranešimą „Lietuvos pristatymas reklaminiuose XVII a. vidurio leidiniuose Anglijoje“ ir nagrinėjo tokius su Lietuva susijusius leidinius: Gilberto Eleazaro *Newes from Poland. Wherein is declared the cruell practice of the Popish Clergie against the Protestants, and in particular against the Ministers of the City of Vilna, in the great Dukedome of Lithuania* (1641); Samuelio Boguslavo Chylinskio *An Account of the translation of the Bible into the Lithvanian Tongve* (1659) ir *Ratio Institutae Translationis Bibliorum in Linguam Lithvanicam* (~1660–1661); Jano Krainskio *A Relation of the Distressed State of the Church of Christ, Professing the Protestant Religion in the Great Dukedom of Lithuania* (1661). Pranešime analizuota ne tik tai, kaip šiuose leidiniuose pristatoma Lietuva, bet ir svarstyta, kodėl tuo pačiu metu kurti tokie skirtingi Lietuvos įvaizdžiai ir kokią jie galėjo formuoti tapatybę.

Apie šiuos ir kitus konferencijoje skaitytus pranešimus daugiau informacijos galima rasti adresu: <http://baltnexus.lt/news/608/19/Tarptautin%C4%97-konferencija-Tauta-ir-tapatyb%C4%97-kalboje>.

ONA ALEKNAVIČIENĖ

Šios knygos autoriai

ALEKNAVIČIENĖ ONA

hum. m. dr. (HP), Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centro vyriausioji mokslo darbuotoja; ona.aleknaviciene@gmail.com

ANTANAVIČIUS DARIUS

hum. m. dr., Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas; d.antanavicius@gmail.com

BRAZIŪNIENĖ ALMA

hum. m. dr., Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir leidybos tyrimų katedros docentė; alma.braziuniene@kf.vu.lt

CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja; liucija.cita@gmail.com

ČIURINSKAS MINTAUTAS

hum. m. dr., doc., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus vadovas, vyresnysis mokslo darbuotojas; mintautas.ciurinskas@flf.vu.lt

DAUKŠIENĖ ONA

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus mokslo darbuotoja; ona.dilyte@gmail.com

JASKELEVIČIŪTĖ SIMONA

mgr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto doktorantė; graffffke@hotmail.com

GUDMANTAS KĘSTUTIS

mgr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus
jaunesn. mokslo darbuotojas; k.gudmantas@gmail.com

NARBUTAS SIGITAS

hum. m. dr., Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos
direktorius; narbutas@mab.lt

PETKŪNAS DARIUS

teol. m. habil. dr., doc., Klaipėdos universiteto Humanitarinių ir ugdymo
mokslų fakulteto Baltų filologijos katedros vyresnysis mokslo darbuotojas;
darius.petkunas@liueteronai.lt

SIDABRAITĖ ŽAVINTA

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
Senosios literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja;
zsidabra@gmail.com

VAŠKELIENĖ ASTA

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
Senosios literatūros skyriaus mokslo darbuotoja; asta@liti.lt

Senoji
LIETUVOS
literatūra
45 knyga

Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutas

Dailininkas Rokas Gelažius
Maketuotoja Gražina Kazlauskienė

Spaudai parengė ir išleido
Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
tel. (+370 5) 212 53 32, fax (+370 5) 261 62 54
el. paštas knyga@liti.lt,
svetainė internete www.liti.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius
www.petroofsetas.lt